PROF. DR. NURAN HORTAÇSU

ZAMANDA AİLE AİLEDE ZAMAN

İMGE kitabevi

Prof. Dr. Nuran Hortaçsu, 1945'te İstanbul'da doğdu. 1973 yılında Massachusets Üniversitesinden Sosyal Psikoloji alanında doktora aldı. Kısa bir süre Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Psikoloji ve Pedagoji Kürsüsü'nde asistanlık yaptı. 1973-2004 arası ODTÜ'de görev alan Prof. Dr. Nuran Hortaçsu 2006'da Boğaziçi Üniversitesinden emekli oldu. İnsan ilişkileri, aile, grup ve sosyal kimlik konularında çalışmaları vardır.

Hortaçsu'nun Eserleri:

- *İnsan İlişkileri* (İmge Kitabevi Yayınları, 1991, 1997, 2003)
- *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler* (İmge Kitabevi Yayınları, 1998, 2014)
- *Çocuklukta İlişkiler: Ana Baba, Kardeş ve Arkadaşlar* (İmge Kitabevi Yayınları, 2003)
- *Ben Biz Siz Hepimiz: Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler* (İmge Kitabevi Yayınları, 2007)
- *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji* (İmge Kitabevi Yayınları, 2012)
- *Zamanda Aile Ailede Zaman* (İmge Kitabevi Yayınları, 2015)

Nuran Hortaçsu

Zamanda Aile
Ailede Zaman

İMGE kitabevi

İmge Kitabevi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 978-975-533-806-4

© İmge Kitabevi Yayınları, Nuran Hortaçsu, 2015

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Ankara, Nisan 2015

Düzelti
Yağmur Arslan

Grafik Tasarım
Aslı Sezer

Dizgi ve Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Baskı ve Cilt
Yorum Basın Yayın Sanayi Ltd. Şti.
İvedik Organize San. Bölgesi Matbaacılar Sitesi
1341 Cadde (Eski 35. Cadde) No: 36
Yenimahalle 06370 Ankara
Tel: 0312 395 21 12 - 394 11 06 (pbx) - Fax: 0312 394 11 09
info@yorummatbaa.com - www.yorummatbaa.com
Sertifika No: 13651

İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 17/4 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (0312) 419 46 10 - 419 46 11 - 418 19 42
İnternet: imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr
Yayınevi Sertifika No: 11546

Anababama...

İçindekiler

Önsöz 11

Bölüm 1
Zaman ve Mekân İçinde Farklılaşan Yakın İlişkiler ve Aile

Yakın İlişkilerin İnsanlar İçin Vazgeçilmezliği 13
İlişkilerde Fedakârlık-Bencillik 14
İlişkiler Ağı 15
İlişkiler ve Gereksinimler 16
İlişki Türleri 18
Belirleyici Özellikler Açısından İlişkiler 20
Gereksinim Karşılama İşlevleri Açısından İlişkiler 35
Ailenin Diğer İlişkilerden Farklı Durumu 37
Farklı Aileler ve Zaman İçinde Ailede Görülen Değişimler 42
Sonuç 44

Bölüm 2
İnsan İlişkilerine Kuramsal Yaklaşımlar

Var Olan Durum 47
Nasıl Bir Kuram Gerekiyor? 49
Öne Çıkan Üç Kuramsal Yaklaşım 51
Sistem Kuramı-Yaşam Akışı Bileşimi 51
Evrim Kuramı Kökenli Yaklaşımlar 59
Değiş Tokuş ve/veya Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı 68
Sonuç: Üç Yaklaşımın Karşılaştırılması ve Olası Bütünleştirici Kuram 73

Bölüm 3
Toplum Zaman Aşk Evlilik

Evlilik Öncesi İlişkilerde Kültür Farkları....77
Aşk Türleri....80
Zaman ve Toplum Bağlamında Aşk....84
Aşkın Bizim Topluma Girişi....87
Aşk ve Evlilik....89
Aşk ve Evlilikte Farklı Ülkelerde Zaman İçinde Değişimler....93
Toplumsal Düzen ve Evlilik....97
Türk Toplumunda Aileyle İlgili Düzenlemelerde Değişimler...100
Her Fani Her Devirde Evliliği Tadıyor mu?....101
Sonuç....104

Bölüm 4
Evlilik Öncesi İlişkiler

Benzerler Birbirini Buluyor mu?....107
Evliliğe Giden Yol....108
İlişki ve Toplumsal Çevre....110
İlişkide İniş Çıkışlar, Aldatma, Kıskançlık....114
Evlilik Öncesi İlişkilerde Cinsiyet Farkları....119
Evlilik Öncesi İlişkiler: Kuramsal Çalışmalar....121
Değiş Tokuş Kuramı Bağlamındaki Çalışmalar....122
Bağlılık Tipleri ve Evlilik Öncesi İlişkiler....128
Evlilik Öncesi İlişkilerin Gelişimi Konusunda Görgül Bir Tipoloji....133
Bizde 'Aşk' ve 'Modern Görücü' Evlilikleri....135
Sonuç....136

Bölüm 5
Hoş Geldin Bebek

İnsanlar Neden Bebek Yapıyorlar?....137
Çocuk Sayısını Etkileyen Etmenler....138
Anababalık....144
Analık ve Babalık Farklı mı?....146
Anababalık İşlevleri ve Anababalığı Etkileyen Etmenler....149

Evlilik İlişkisinde Bebek Sonrası Değişimler ve
Bu Değişimleri Etkileyen Etmenler 150
Planlama ve Zamanlama 152
Kişisel Özellikler ve Değişimler 153
Bebek Öncesi Evlilik İlişkisi 155
İş Yükü Değişimi 156
Tartışma ve Çatışma 158
Toplumsal Çevreyle İlişkiler 159
Sonuç 159

Bölüm 6
Evlilikte Mutluluk, Süreklilik ve Evlilik Süreçleri

Evlilik = Mutluluk mu? 161
Evlilikte Doyum, Süreklilik 163
Evlilik Süresi ve Doyum 165
Kültürel Kalıplar, Toplumsal Normlar, Toplumsal Olaylar ve
Evlilikte Doyum 167
Evlilik Doyumunu Etkileyen Etmenler 169
Bireysel Etmenler 171
Bağlılık Tipi 171
Algılama Eğilimleri 173
Evliliğe İlişkin Beklentiler 175
Beklentiler ve İyimserlik 178
Süreçler 180
Olumlu Etkileşimler 180
Tartışma ve Sorunlara Yaklaşım 182
İş Bölümü 189
Hakkaniyet Duygusu 192
Güç ve Güç Dengesi 193
Evliliklerde Geçici ve Uzun Süreli Zorluklar 195
Sonuç 197
Boşanma, Eşi Yitirme 198
İkinci Evlilik 200
Sonuç 201

Bölüm 7
Anababalık Zor Zanaat

Anababaların Görevleri 204
Anababa-Çocuk İlişkisini Etkileyen Etmenler 206
Ortam ve Sosyoekonomik Durum 208
Çocuğa İlişkin İnanç ve Değerler 209
Aile Ortamı, Karıkoca Çatışması ve Boşanma 214
Çocukların Anababaların Yaşamına Etkileri 216
Yetişkin Çocuklarla İlişkiler 218
Ve Torunlar 223
Sonuç 224

Bölüm 8
Arkadaşlar ve Kardeşler

Kardeş İlişkileri 228
Yaşla Görülen Değişim 228
Çatışma ve Yakınlık 230
Kardeş İlişkileri ve Diğer Aile İçi İlişkiler 230
Arkadaşlık 231
Arkadaş İlişkilerinden Edinilen Kazanımlar 231
Arkadaşlarca Sevilip Sevilmeme: Popülerlik 232
Arkadaşların Benlik ve Kimlik Oluşumuna Etkisi 234
Bağlılığın Anababadan Yaştaşlara Aktarılması ve Yaşla Arkadaşlık İlişkilerindeki Değişimler 234
Arkadaşlıkta Cinsiyet Farkları 237
Karşı Cinsle Arkadaşlıklar 239
Arkadaşlık ve Kardeş İlişkilerinin Karşılaştırılması 241
Sonuç 242

Kaynakça 244

Önsöz

İlk kitabım *İnsan İlişkileri*'ni yazalı 25 yıldan fazla oldu. Dönüp dolaşıp gene aynı konuyla dükkânı kapatıyorum. İlk kitabı yazma amacım birikimimi kaybetmeden yazıya dökmekti. Ama kitap yazdıkça anladım ki yazmak insanın kendi kafasını toparlayıp konuyu daha iyi anlamasına ve kendince bir bütün oluşturmasına neden oluyor. Bir de tabii sayfa kısıtlaması ve eleştirmen müdahalesi olmadan içini dökmenin rahatlaması var. Ders vermek bir ölçüde bu işlevi yerine getiriyor, ama derste anlatılanlar uçup gidiyor, kitapta geri dönüp düzeltmek ve değiştirmek mümkün. Bir yerde konser vermekle CD çıkarmak arasındaki fark gibi bir şey; ancak, tabii CD yapımındaki gibi teknik numaralarla insanın söylediklerini daha iyi gösterme olanağı yok. Ayrıca, konser vermek heyecanlı ama CD göreceli olarak daha kalıcı.

İnsan aynı konu üzerinde 25 yıl çalışınca (ve bu arada yaşlanınca) bakış açısının değiştiğini fark ediyor. İnsan ilişkileri gibi yaşamla iç içe bir konuda insanın bakış açısının değişmemesi zaten imkânsız. Ben de yaşadıkça ilişkilerin çeşitliliğine ve değişkenliğine hâlâ şaşırabiliyorum; hoşuma gitmeyen türleri yadırgasam da anlamaya çalışıyorum. Bu çabam herhalde yaşla gelen 'değiştiremediğini kabullenme' zorunluluğundan kaynaklanıyor.

Yıllar geçtikçe zamanın önemini daha iyi anlıyorum. Ben üç anlamda zamandan söz ediyorum: tarihsel zaman, kişi yaşı olarak zaman ve ilişki süresi olarak zaman. Tabii üç anlamda zamanın birbirleriyle etkileşimi de var; kişinin hangi yılda, kaç yaşında, evlendikten kaç yıl sonra çocuğu olduğunun çocuğu ve eşiyle ilişkisini nasıl etkilediği gibi.

Zamanın bir anlamı 'değişim' olsa gerek; sanki diğer anlamı da döngü. Yani, aynı olay örüntüleri değişimler göstererek zaman içinde yineleniyor. Bir anlamda müzikteki belli bir tema üzerine çeşitlemeler gibi. Bir örüntü hiçbir zaman tam anlamıyla yinelenmiyor, ama dikkat edilirse temeldeki benzerlik seziliyor. Tarih bilgim fazla olmasa da benzer tür savaşların benzer nedenlerle her devirde olduğunu, insanların (ve hayvanların) her devirde doğup büyüyüp üretip öldüklerini, benzer amaçlar uğruna çabaladıklarını görebiliyorum.

Zaman, içinde yaşadığımız hava gibi, farkında olmadığımız bir olgu ve aynen hava gibi mekândan bağımsız değil. Zaman ve mekân arasında iki yönlü etkileşim var. Tarihsel olaylarla ilişkili olan zaman, doğa, kültür, egemen değerler ve toplumsal koşullar gibi kişinin içinde yaşadığı ortamı ve kişiliğini etkiliyor. Öte yandan, iklim ve hava kirliliğinin havanın niteliğini belirlediği gibi, ülke, kültür ve toplumsal ortam da zamanın hızını ve ilişkilerdeki değişimleri etkiliyor. Örneğin, bazı kültürlerde evlilikler, arkadaşlıklar ve anababa çocuk ilişkileri zaman, ilerleyen yaş ve modernleşmeden diğer ülkelere kıyasla daha az etkilenebiliyor; yani, zaman durmasa da yavaşlayabiliyor. Zaman hızlanabiliyor da. Bana teknolojik gelişmeler nedeniyle son yüzyılda zaman hızlanmış gibi geliyor. Kişisel yaşamda da zaman çocukluk, gençlik ve yaşlılıkta farklı hızla ilerliyor gibi.

Zaman gibi aile de insanın yaşamını, benliğini ve gelişimini etkileyen, insanın hem içinde hem de dışında var olan bir olgu. İnsan hem aile içinde oluşuyor ve yaşıyor hem de ailesini içinde (benlik ve kişiliğinde) yaşatıyor. Zamandan farklı olarak, insanlar ailelerinin üzerlerindeki etkilerinin genelde farkında oluyorlar. Aile hemen hemen herkesin yaşayarak tanıdığı trajik, komik, romantik her türlü insan hallerinin ve yaşamlarının yaşandığı bir olgu olduğundan olsa gerek, birçok edebi esere ve filme konu sağlıyor.

Bu kitabın konusu aile ama zaman rol çalıyor, umarım ailenin değişim ve çeşitliliğine ışık tutabilir.

BÖLÜM 1

Zaman ve Mekân İçinde Farklılaşan Yakın İlişkiler ve Aile

Yakın İlişkilerin İnsanlar İçin Vazgeçilmezliği

Birçok canlı gibi, insan da yaşamını yalnız sürdüremeyen toplumsal bir varlıktır; dolayısıyla türdeşleriyle dayanışma içinde olmak zorundadır. Bu dayanışma gereksinimi, insanların yakın ilişkiler kurmalarını ve bu ilişkileri göreceli olarak uzunca süre devam ettirmelerini sağlar. Yakın ilişkiler insanların birden çok biyolojik, fiziksel ve duygusal gereksinimini karşılayan, çoğu zaman karşılıklı duygu, yardım ve desteği içeren ikili ilişkiler olarak tanımlanabilir. Bir kişinin birden çok kişiyle yakın ilişkisi olabilir, ama genelde bu sayı belli bir zaman dilimi için çok yüksek değildir. Örneğin, kişi çocukken anne, baba, kardeş ve bir iki arkadaşla, yaşlanınca eş, çocuklar, kardeş, bir iki arkadaş ve torunla yakın ilişkiler içinde bulunabilir.

Bilindiği gibi, insanlar tek başına üreyemedikleri gibi, çaresiz doğan insan yavrusunun yaşayabilmesi için de en azından bir insanla yakın ilişkisinin olması gerekir. Yetimhanelerde yalnızca fizyolojik gereksinimleri sağlanıp insanlarla yakın ilişki kuramayan bebeklerin yaşayamadıkları yıllar önce Spitz (1945) tarafından ortaya çıkarılmıştı. Yakın ilişkiler, insanlar için vazgeçilmez olmanın yanı sıra sağlığı, yaşamdan alınan doyumu ve sağlık açısından önemli sonuçları olan yalnızlık duygusunu etkiler (Dush & Amato, 2005; Goodwin, Cook & Yung, 2001; Uchino, 2012).

Bu bağlamda, mutlu yakın ilişkileri olanların olmayanlara kıyasla daha uzun yaşadıkları ve yaşamlarından daha fazla doyum aldıkları belgelenmiştir (Be, Whisman & Uebelacker, 2013; Drefahl, 2012; Miller, Hollist, Olsen & Law, 2013; Peters & Liefbroer, 1997).

İnsana en yakın tür olan şempanzelerin annesiz büyüdüklerinde erişkinlik çağında cinsel ilişki kurmakta zorlandıkları görülmüştür. Yaşıtlarıyla birlikte büyüyen annesiz şempanzelerin yalnız büyüyenlere kıyasla daha şanslı oldukları ve yetişkinlikteki ilişki sorunlarıyla bir ölçüde başa çıkabildikleri anlaşılmıştır (Harlow, 1958). İnsanlar için de kardeş ve kuzenleriyle yakın ilişkileri olmayanlar için yakın arkadaşlık ilişkilerinin yaşam doyumuna katkıda bulunmak açısından önemli olabileceği gösterilmiştir (Wirzus, Wagner & Neyer, 2012).

İlişkilerin niteliği, biyolojik özelliklerle birlikte, bireyin kişilik oluşumunu ve yaşam kalitesini etkiler. Örneğin, erken yaşlarda anababayla geliştirilen güvenli bir ilişki kişiye yaşama ve insanlara karşı olumlu bir bakış açısı kazandırabilir. Ama, bebeğin doğuştan getirdiği özellikler de ilk bağlılık ilişkisini doğrudan veya annesinde uyandırdığı tepkiler yoluyla etkileyebilir. Sonuç olarak, bireyin kişiliği ile ilişkilerinin niteliği arasında da çift yönlü bir etkileşim vardır. Yani, kişilik kiminle ve nasıl bir ilişki kurulduğunu etkilerken, ilişki içinde yaşananlar da bireyin kişiliğinde değişimlere neden olabilir.

İlişkilerde Fedakârlık-Bencillik

Evrimsel açıdan bakıldığında, kişinin genlerinin yaşaması kendisinin yaşamasından daha önemlidir (Dawkins, 1976). Uzun süreli yakın ilişkiler insanların türlerini sürdürmeleri için şarttır. Kişinin genlerini gelecek kuşaklara aktarabilmesinin tek yolu kendi genlerini taşıyan çocuk ve akrabalarının dünyaya gelmeleri, yaşamlarını sürdürmeleri ve çocuk sahibi olmalarıdır. Bazı durumlarda insanlar kendi yaşamları ve yakınlarının yaşamı arasında seçim yapmak durumunda kalabilirler. Örneğin, kişinin çocuğu için kendi yaşamını tehlikeye atması gerekebilir. Böyle durumlarda insanlar kendi yaşamlarını sürdürmeye yarayan bencillik ve korunma duygularına ters düşen fedakârlıklarda bulunabilirler. Bu fedakârlıklar genlerinin gelecek kuşaklara aktarıl-

masını sağlayabilir. Bazı durumlarda ise yaşam şansı düşük olan çocuğu feda etmek diğer çocukların yaşamlarını sürdürmesine katkıda bulunabilir. Bu davranış yiyecek bulamayınca en zayıf yavruyu yiyerek diğerlerini besleyen hayvanlarda görülür (Brown & Brown, 2006; seçici yatırım kuramı = selective investment theory).

Fedakârlık uzun vadeli pahalı bir yatırım (long term costly investment) olarak tanımlanabilir. Kişinin bir başkası için fedakârlıkta bulunması için ilişkinin mutlaka genetik paylaşım içermesi gerekmez. Ancak, fedakârlık için ilişkiye yüksek düzeyde duygusal bağlılık şarttır. Duygusal bağlılık içeren ilişkilerde; ilişkiyle ilgili anılar, duygu ve düşünceler, sinir ve hormonlarla ilgili bağlantılar, bencil tepkileri bastıran duygu denetim sistemleri karmaşık bir sistem oluşturur. Bu sistem fedakârlığın karşıdaki kişiye sağlayacağı yararının abartılmasına ve kişinin kendisine verebileceği zararın küçümsenmesine yol açar (Brown & Brown, 2006). Sonuç olarak, insanların duruma göre, hem bencil hem fedakâr olabileceği ve genlerin gelecek kuşaklara hem bencil hem de fedakâr davranışlarla aktarılabileceği söylenebilir.

İlişkiler Ağı

Yakın ilişkiler çoğu zaman değişik ikili ilişkilerin aynı anda ve farklı kişilerle yaşandığı ilişki ağları bağlamında yer alır (Furman & Simon, 1998; Uleman, Rhee, Bardoliwalla, Semin & Toyama, 2000). Örneğin, anneanne-torun ilişkisi, anne-anneanne, anne-çocuk, anne-baba, baba-çocuk, damat-kaynana vs. ilişkileri bağlamında yaşanır (Monserud, 2008). Ayrıca, hem ilişki içindeki kişiler, hem de ilişki ağındaki ilişkiler arasında çift yönlü etkileşim vardır. Örneğin, karı-koca ilişkisinde hem kadın hem de erkek birbirini etkiler ve birbirinden etkilenir. Benzer biçimde, kaynana-gelin ilişkisi karı-koca ilişkisini hem etkiler hem de bu ilişkiden etkilenir. Bu olgu insanın grup içinde yaşayan toplumsal bir varlık olmasının sonucudur.

İlişki ağları farklı özellikler açısından çeşitlilik gösterebilir. Örneğin, ilişki ağları farklı sayıda kişi içerebilir, bu kişiler benzer veya farklı yaş, cinsiyet, sosyo ekonomik düzey gruplarını kapsayabilir (range = genişlik/dağılım; homogeneity = türdeşlik). Ağdaki kişiler odaktaki kişiyle benzer türden (hepsi akraba) veya

çok çeşitli türlerden (oyun arkadaşı, mahalle arkadaşı, akraba, iş arkadaşı, komşu, okul arkadaşı vb.) ilişkiler içinde bulunabilirler. İlişkiler kalıcı, geçici, yakın veya yüzeysel olabilir. İlişki ağındaki kişiler birbirlerini tanıyor veya tanımıyor olabilirler (yoğunluk- bölünmüşlük). İlişki ağlarının özellikleri kişiden kişiye, kültürden kültüre farklılık gösterebilir (Acock & Hurlbert, 1990). İlişki ağlarının özellikleri kişinin yaşamı boyunca da değişebilir (Wellman, Wong, Tindal & Nazer, (1997). Örneğin, kişinin ilişki ağı çocuklukta sadece aileyi, gençlikte aile ve arkadaşları, yaşlılıkta tekrar sadece aileyi içerebilir ve yaşamın değişik evrelerinde ağın içerdiği kişi sayısında değişiklik olabilir. Blieszner (2006) yaşamlarının sonuna yaklaştığını düşünen yaşlı kişilerin yeni dost edinmeye pek hevesli olmadıklarını, kalan zamanlarını duygusal açıdan yakın oldukları kişilere ayırmayı yeğlediklerini söylemektedir.

Allan, (2001)' insanların ilişki ağlarını bir trenle yolculuk eden insanların durumuna benzetir. Yaşam boyunca trene değişik kişiler biner ve iner; kişiler de yaşamları boyunca birçok kişiyle kısa veya uzun süreli ilişkiye girerler. Tabii insanların yolculuğu birlikte sürdürdükleri 'yol arkadaşları' da vardır, ama bunların sayıları fazla olamaz. Trenden bir durakta inip sonraki bir durakta tekrar binenler de olabilir. Örneğin, insanlar çocukluk arkadaşlarını bir süre için kaybedip ileriki yaşlarda tekrar bulabilirler. Ayrıca, yakın ilişki içindeki kişiler ilişki ağlarını değişen oranlarda paylaşabilir. Örneğin bazı karı-kocaların arkadaşları ortaktır, bazılarınınki değildir. Toplumsal çevre veya daha geniş anlamıyla kültür, yakın ilişkilerin hangi bağlamda ve nasıl yaşandığını belirler. Örneğin, modern zamanlarda aile dışındaki ilişkilerin sayısının ve öneminin arttığı söylenmiştir (Allan, 2001). Ayrıca, bireyci değerlerin egemen olduğu toplumlara kıyasla toplulukçu değerlerin egemen olduğu geleneksel toplumlarda da aile ilişkilerinin daha yoğun ve yakın olduğu söylenir.

İlişkiler ve Gereksinimler

Yakın ilişkiler insanların birçok gereksinimini karşılar. Bu gereksinimler farklı yazarlarca farklı sözcüklerle dile getirilmiştir. Bunlar arasında ait olma, güven, sevgi, saygınlık, kabul görme, duygusal yakınlık, paylaşım, şefkat görme/gösterme, toplumsal

bütünleşme, hoş zaman geçirme, kişinin kendisini tanıması, özerklik, yetkinlik, yardım, ve akıl danışma sayılmıştır (Adler & Furman, 1988; Fiske, 2000; Hortaçsu, Gençöz & Oral, 1995; La Guardia & Patrick, 2008; Reis, 2007; Rook & Pietromonaco, 1987; Rothbaum, Pott, Azuma, Miyake & Weisz, 2000; Ryan, La Guardia, Solky-Butzel, Chircov & Kim, 2005). İlişkiler bağlamında karşılanan gereksinimlerin temelde bütün insanlar için ve bütün zamanlarda büyük ölçüde aynı olduğuna inanıyorum. Ancak, bu gereksinimlerin göreceli önemi ve hangi ilişkiler çerçevesinde karşılandığı, kişinin yaşı ve kişilik özelliklerinin yanı sıra içinde yaşadığı zaman, toplumsal çevre ve bu çevrenin baskın değerlerinden de büyük ölçüde etkilenir (Blieszner, 2006).

Karmaşık bir varlık olan insanın birbiriyle çelişen gereksinimleri dile getirilmiştir. Örneğin insanlar hem bağlanmak hem de özgür olmak isteyebilirler. İnsanlar genelde çelişen gereksinimleri arasında bir denge sağlamaya çalışırlar, ancak bu denge kişiden kişiye ve kişinin yaşam dönemine göre değişebilir (Kumashiro, Rusbult & Finkel, 2008). Örneğin, bir kişi kendini geliştirmeye % 60, yakınlaşmaya % 30 ağırlık verirken, diğer bir kişi için bu oranlar tam tersi olabilir. Benzer biçimde, gençlikte başarı, kendini tanıma ve özerklik öncelik taşırken, ileri yaşlarda toplumsal bütünleşme ve şefkat göstermenin önemi artabilir. (Bu görüş Erikson'un (1959) her yaşam devresinin farklı bir önceliği olduğu savıyla uyumludur.) Ancak, insanların toplumsal çevreleri gereksinimleri arasında her zaman kendi dengelerini kurmalarına izin vermeyebilir. Örneğin, bir kız eğitimini sürdürmek veya evlenmek konusunda kendi isteği dışında davranmak zorunda kalabilir veya bir eş-anne ailesi için kendi isteklerinden vazgeçme yönünde baskı görebilir.

Yakın ilişkiler insanların yaşamsal değeri olan birçok gereksinimini karşılarken diğer bazı önemli gereksinimlerinin karşılanmasını engelleyebilir. Örneğin, kendi kendini yönetmek olarak tanımlanan özerklik ve yeterlilik/başarma gereksinimleri bağlılık ve karşılıklı bağımlılık içeren bazı ilişkiler bağlamında kısıtlanabilir (Baxter & Simon (1993; Feeney, 1999; La Guardia & Patrick, 2008). Başka bir deyişle, insanlar zaman zaman başkalarınca yönetilmek ve/veya ilişkilerini sürdürebilmek uğruna, başarmaktan ve kendilerini geliştirmekten vazgeçmek zorunda kalabilirler. Örneğin, bir kadın kocasının kendisini kötü hissetme-

sini istemediği için kendisini geliştirmeyip kocasından başarılı olmamayı seçebilir. Bazen de belli bir gereksinimi karşılamak amacıyla yapılan bir davranış diğer bir gereksinimin karşılanmasını ters yönde etkileyebilir. Örneğin, bazı kişiler için zorluklar karşısında başkasından destek istemek kendine güven duygusunu olumsuz yönde etkiler, yani desteğin bir maliyeti vardır, kişi kendisine güven ve özerklik uğruna başarıdan vazgeçebilir (Murray, Derrick, Eder & Holmes, 2008).

İnsanların içinde bulundukları ilişki ve toplumsal çevreler insanların farklı gereksinimlerini hangi ölçüde karşıladıkları ve/veya engellediklerine göre değişiklik gösterebilir. Bazı ilişkiler ve toplumsal çevreler insanların çelişen gereksinimlerini aynı ilişki içinde karşılamalarına engel oluşturmazken, diğerleri bazı gereksinimlerin aynı ilişki bağlamında karşılanmasını engelleyebilir. Örneğin, bazı koçalar karılarının kariyerlerinde başarılı olmalarına yardımcı olurken diğerleri eşlerinin başarılı olma çabalarını evliliğe zarar veren bencil bir tavır olarak algılayabilir. Benzer biçimde, bazı anababalar çocuklarının özerklik kazanma çabalarını anlayışla karşılayıp desteklerken, diğerleri bu çabalardan tedirgin olup bunları engellemeye çalışabilir.

Özetle, ilişkiler insanlara olumlu katkılarda bulunarak onların birçok gereksinimlerini karşıladığı gibi (Peters & Liefbroer, 1997; Stack & Eshelman, 1998) insanlar için yük oluşturup gerilim, mutsuzluk ve zararlı davranışlara da neden olabilir (Rook & Pietromonaco (1987), insan sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir (Uchino, 2012). İnsanlar sorumlulukları gereği istemedikleri, hatta kendilerine zarar veren davranışları yapmak zorunda kalabilir, arkadaş çevresi nedeniyle zararlı alışkanlıklar edinip bu alışkanlıklardan kurtulamayabilirler. Sonuç olarak, ilişkiler insanlar için vazgeçilmezdir; ancak bazı ilişkiler bazı durumlarda kısıtlayıcı hatta zararlı olabilmektedir.

İlişki Türleri

İnsan ilişkilerine evrimsel bir açıdan yaklaşan Sutcliffe ve arkadaşları (Sutcliffe, Dunbar, Binder & Arrow, 2012) insanların genelde dört tür ilişkileri olduğunu, bu ilişkilerin yaklaşık olarak beş, on beş, elli, yüz kişilik gruplar oluşturduğunu ve her türden ilişkinin farklı gereksinimleri karşıladığını savunurlar. Yazarlara

göre, dört tür ilişki kişiyi içeren genişleyen çemberler biçiminde yaşanır. Bu bakış açısına göre, insanların ilişkilere ayırabilecekleri zaman ve emek kısıtlıdır; bu nedenle farklı ilişkilerine farklı düzeyde zaman, ilgi ve çaba ayırmak durumundadırlar. Farklı çemberler içindeki ilişkilerin birey açısından farklı işlevleri ve farklı kazanım-bedel oranları vardır. Her çemberdeki kişi sayısı da kazanım-bedel oranına göre belirlenir. Aynı kişi farklı çemberler içinde bulunabilir ancak farklı çemberlerin içinde bulunan ortak kişilerin oranı % 10-15'i geçmez.

İlk ve en dar çember kişinin aile bireylerini ve çok yakın arkadaşlarını içerir. Bu ilişkiler göreceli olarak uzun sürelidir, kişinin yaşam mutluluğunu etkileyen olumlu duygu ve desteği sağlar, karşılıklı güven ve fedakârlık içerir. Güven ve fedakârlık zaman içinde gelişir ve ilişkilere hesaplı bir biçimde yaklaşımla ters düşer (karşılıklılık ilkesi = değiş-tokuş yaklaşımı = o bana bunu verdi, ben ona şunu vermeliyim). Bu çemberdeki farklı kişiler genelde birbirleriyle ilişki içindedirler; yani kişinin yakın arkadaşı kardeşinin de arkadaşı veya kaynanası annesinin arkadaşı olabilir (yoğun ilişki ağı).

İkinci gruptaki ilişkiler karşılıklığa (değiş-tokuşa) dayanan ilişkilerdir ve maymun gruplarında gözlenen korunma ve taciz edilmemeyi sağlayan koalisyonlara benzer. Bu gruplar çok fazla kişi içeremez, çünkü eşgüdüm gerektiren durumlarda çok sayıda kişi sorun yaratır. Eşgüdüm sorunlarına ek olarak, grupta çok sayıda insan olması bazı 'beleşçilerin' üzerlerine düşen katkıyı yapmaktan kaçınmalarını kolaylaştırır. İkinci çemberdeki ilişkilere örnek olarak komşuluk ilişkileri verilebilir.

Üçüncü çemberde geniş aile, akraba ve hısımlarla ilişkiler yer alır. Bu ilişkiler, toplumsal normlar gereği sık görüşülmese de uzun süreli olabilen ilişkilerdir. Genelde fazla çaba ve zaman gerektirmez. Örneğin, teyze ve halalar rol modeli, sırdaş olarak görülseler ve aile bağlarını sürdürmeye katkıda bulunsalar da pek önemsenmezler ve kolayca akıldan çıkabilirler (Ellingson & Sotirin, 2006). Ancak, toplumsal normlar gereği, nadiren de olsa, akrabalardan talep geldiğinde bu talebi karşılamak gerekir. Son ve en geniş çemberdeki ilişkiler dost, ahbap ve tanıdıkları içerir. Bu ilişkiler bilgi alışverişini sağlar, eş ve iş bulmaya yarar. Birçok kişi işini ve eşini arkadaşının arkadaşı veya onun tanıdığı gibi yollarla bulmuştur (Sik & Wellman, 1999; Siu-kai, 1981).

Günümüzün facebook arkadaşları da bu çemberde yer alsa gerek.

İlişki konusuna farklı açılardan yaklaşan araştırmacılar da yukarıdaki görüşe benzer biçimde ilişkileri ilkin aile ilişkileri ve diğer ilişkiler olarak ikiye ayırırlar. Aile ilişkileri de kendi içinde çekirdek aile ve akraba ilişkileri olarak ayrışır (Uleman, Rhee, Bardoliwalla, Semin & Toyama, 2000). Aile günümüzde, özellikle Batı dünyasında, çok çeşitlendiyse de, hâlâ diğer ilişkilerden farklı olarak ele alınmaktadır. (Aile ilişkilerini diğer ilişkilerden farklı kılan özellikler ve biyolojik ana-baba-çocuktan farklı aile türleri ayrıca tartışılacaktır.) Aile ilişkileri dışında kalan ilişkiler ise aynı cins ve/veya karşı cinsten kişilerle arkadaşlık gibi derin ve göreceli olarak uzun süreli ilişkiler, duygusal-cinsel ilişkiler, iş ilişkileri ve ahbaplık/tanışlık gibi yüzeysel ve çoğu zaman geçici ilişki katagorileri altında tartışılır. Farklı ilişkilere birey ve toplumsal çevre tarafından verilen göreceli önem, ilişkilerin hangi gereksinimleri ne denli karşıladığına, ilişkilere ilişkin toplumsal beklenti ve normlara, kişinin cinsiyet, yaş ve içinde yaşadığı topluma göre değişebilir. Gene de, ilişkiler arasında bazı boyutlarda temel farklılıklar bulunduğu savunulabilir.

Belirleyici Özellikler Açısından İlişkiler

Ben farklı türden ilişkileri bazı boyutlar kullanarak karşılaştırmayı yararlı görüyorum. Bu boyutlar ilişkilerin belirleyici özelliklerini ve karşıladıkları gereksinimleri içeriyor. Böyle bir karşılaştırma kanımca ilişkilerin hem benzer hem de farklı yönlerini ortaya çıkartmakta yararlı oluyor. Ben bu boyutları çalışma yaşamım boyunca karşılaştığım farklı kaynaklardan yararlanarak bir araya getirdim; ancak hiçbir kaynakta tümüne birden rastlamadım.

Tablo 1.1'de ilişkiler farklı boyutlar açısından karşılaştırılmaktadır. Ancak bu karşılaştırmalar genel değerlendirmelerdir ve her ilişki için geçerli olmayabilir.

Görüldüğü gibi, Tablo 1.1'deki boyutlar ilişkilerin gereksinim karşılamadaki işlevlerini içerdiği gibi, birtakım nitelikleri de içeriyor. Bu boyutlardan bazılarına Tablo 1.2'de görülen atasözlerimizde de değinilmektedir. Tablo 1.2'deki atasözlerinin dikkat çeken bir özelliği aynı ilişki için hem olumlu hem olumsuz

özelliklere yapılan vurgudur. Özellikle kardeş ilişkisine değinen bazı atasözlerinde hem sevgi-bağlılık hem de çatışma-düşmanlık aynı bağlamda dile getirilmektedir. Günümüzün 'modernleşme' yolundaki Türkiyesi'ndense geleneksel kültürü yansıtması beklenen atasözlerinde anababa-çocuk ilişkisinde ananın özverisi ve çocuğun nankörlüğüne değinilmesi de ilginç görünüyor. Kaynana-gelin ilişkisine değinen atasözleri ise ezeli ve ebedi traji-komik çatışmayı yansıtmaktadır.

Önem, Yoğunluk, Kapsama Alanı, Bağlılık/Bağıtlılık/Bağımlılık

Önem ilişkinin kişi için ne kadar vazgeçilmez olduğu, yoğunluk ne kadar sık görüşüldüğü ve karşılıklı etkileşimde bulunulduğu olarak tanımlanabilir. Bilindiği gibi, çekirdek aileyle ilişkiler genelde çok önemlidir ve yoğun olarak yaşanır. İnsanların ilk bağlılık ilişkisinin anababayla yaşandığı göz önüne alındığında, aile ilişkilerinin önem ve yoğunluğuna şaşmamak gerekir. Kişiler kendi yaşamlarına ilişkin kararlar verirken bu kararlarından ailelerinin nasıl etkileneceğini düşünürler. Bu anlamda, aile kişinin ayrılmaz bir parçası gibidir. Bağlılığın yanı sıra aile bireyleriyle ilişkiler karşılıklı bağımlılığın ve etkileşim düzeyinin yüksek olduğu ilişkilerdir. Ayrıca, aile ilişkilerinde bağıtlılık (commitment = bağıtlılık, taahhüt etmek, kendi kendini bağlamak) düzeyi de yüksektir.

Bu arada bağlılık, bağımlılık ve bağıtlılık kavramları arasındaki farklılığa kısaca değinmek isterim. Bağlılık duygusal bir durumdur, bağımlılık güç dengesi ve kontrol etme/ edilmeyi çağrıştırır, bağıtlılık ise kişinin bir taahhütte bulunarak kendi kendisini bağlaması olarak tanımlanabilir. Bağıtlılığın duygusal, bilişsel, kişisel inanç ve toplumsal beklentilerle ilgili farklı yönleri olabilir. Kişi ilişkide olduğu kişiye ve/veya ilişkisine kendisini duygusal nedenlerle bağıtlı hissedebilir (Eşime, evliliğime, aileme, işime bağıtlıyım gibi). Bağıtlılık ille de duygusal nedenlere bağlı olmak zorunda değildir. Bir insan ilişkisine dini veya ahlaki inançları nedeniyle de bağlı olabilir. Örneğin, kişi evliliğin kutsallığına inancı nedeniyle evliliğine veya ana-baba hakkının ödenemeyeceği inancıyla ailesine bağıtlılık duyabilir. Kişi ve ilişki dışı nedenler de bağıtlılığı etkileyebilir. Örneğin, yasalar anababaların çocuklarını reddetmelerini zorlaştırmakta, bazı çevreler

Tablo 1.1 İlişki Boyutları

	Aile (Çekirdek)			Geniş Aile		Arkadaş			Diğer	
	Anababa-Çocuk	Eş	Kardeş	Akraba (Kan Bağı)	Hısım (Evlilik Yolu)	Duygusal Cinsel	Platonik	İş	Komşu	Ahbap
İlişki Boyutları										
Yoğunluk/önem/ kapsam alanı	Yoğun geniş kapsamlı	Yoğun geniş kapsamlı	Yoğun geniş kapsamlı	Toplum ve ilişkiye göre değişebilir	Toplum ve ilişkiye göre değişebilir	Yoğun geniş kapsamlı	Yoğunca ve genişçe kapsamlı	Yoğun ve dar, geniş kapsamlı değil	Yoğun ve dar, geniş kapsamlı değil	Yoğun ve dar, geniş kapsamlı değil
Bağlılık	Yüksek	genelde yüksek ama değişebilir	Yüksekçe değişebilir	Fazla yüksek değil	Fazla yüksek değil	Yüksekçe değişebilir	Yüksekçe değişebilir	düşük	düşük	düşük
Tek/çift yönlü bağımlılık	Yüksek düzeyde ve çift yönlü bağımlılık	Yüksek düzeyde ve çift yönlü bağımlılık	Yüksekçe (değişken) düzeyde ve çift yönlü bağımlılık	Düşükçe ve çift yönlü bağımlılık	Düşük ve çift yönlü bağımlılık	Yüksek (değişken) düzeyde ve çift yönlü bağımlılık	Orta düzeyde ve çift yönlü bağımlılık	Düşük düzeyde bağımlılık	Düşük düzeyde bağımlılık	Düşük düzeyde bağımlılık
Bağıtlılık	Yüksek	Değişken genelde yüksekçe	Değişken genelde yüksekçe	Değişken	Pek yüksek değil	Yüksekçe değişken	Yüksekçe değişken	düşük	düşük	düşük
Süre	Yaşam boyu	uzunca	Yaşam boyu	yaşam boyuna yakın	Hısımın türüne göre yaşam boyu veya daha kısa	Genelde ilişki süresince	Uzunca	Genelde iş süresince	Yerleşime bağlı uzunca	Süre açısından değişken
İlişkinin başlama yaşı	doğuştan	Genelde geçlik veya sonrası	doğum	doğum	Doğum veya bireyin alleye katılım zamanı	Genelde gençlik ve sonrası	Erken çocukluk ve sonrası	yetişkinlik	Her yaş olabilir	Genelde gençlik ve sonrası
Zaman içinde değişim	çok	Epey çok	Epey çok	Fazla değişmeyebilir,	Fazla değişmeyebilir	Süresine göre az veya çok değişebilir	Çok değişmeyebilir	Duruma göre	Duruma göre	Duruma göre
Özgür seçim	yok	olabilir	yok	yok	olabilir	var	var	olabilir	olabilir	Genelde var

Benzerlik	Gen, SED	Kuşak, genelde SED	Gen, SED	Gen, SED	Bir derecede SED	Yaş, ortam	Yaş ortam	ortam	ortam	ortam
Eşitlik (güç dengesi)	Zaman içinde değişen güç dengesi	Değişebilir güç dengesi	Değişebilir güç dengesi	Duruma göre değişebilir güç dengesi	Güç pek önemli değil	Değişebilir güç dengesi	Değişebilir güç dengesi, eşitlik	Duruma göre eşitlik veya farklı güç	Güç pek önemli değil	Güç pek önemli değil
Rekabet/çatışma	değişken	değişken	Yüsek değişken	Düşükçe değişken	Düşükçe değişken	değişken	düşük	Duruma göre	Duruma göre	düşük
Cinsellik	Olmaması gerekiyor	var	Olmaması gerekiyor	Topluma göre kuzen evliliği olabilir	Topluma göre olabilir	Olması bekleniyor	Olmaması bekleniyor ama olabilir	Olmaması bekleniyor ama olabilir	Olmaması bekleniyor ama olabilir	Olmaması bekleniyor ama olabilir

Tablo 1.2

İlişki Türü	Atasözü
Anababa-çocuk	
	Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar.
	Baba oğluna bağ bağışlamış oğlu bir salkım üzüm vermemiş.
	Ana ile kız, helva ile koz (ceviz).
	Baba himmet et (emek ver) oğul hizmet et.
	Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar.
	Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.
	Ana gibi yâr, Bağdat gibi diyar olmaz.
	Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.
	Evladın var mı derdin var.
Eş	
	Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz.
	Kadın kocasını isterse vezir isterse rezil eder.
	Kötü söyleme eşine, ağu (zehir) katar aşına.
	Karı koca arası ipek, araya giren köpek.
	Avradın düzdüğü evi tanrı yıkmaz, avradın bozduğu evi tanrı yapmaz.
Kardeş	
	Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş kucaklamış.
	Kardeşim olsun da kanlım olsun
	Vardı yağım balım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.
	Kardeşi olmayan garip olur.
	Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister, ne onduğunu (iyi olduğunu).
Akraba, gelin-kaynana-görümce	
	Kaldın mı oğul eline, müdara eyle (dost gibi görün) geline.
	Ana yılan sözü yalan, karı çiçek sözü gerçek.
	Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse, gelinin başını yarar.
	Kaynana öcü, oğlu cici.
	Görümce görmeyeyim ömrümce.
	Elti eltiden kaçar, görümceler bayrak açar.
	Teyze anne yarısıdır.
	Hanımın hısmı gelince oklavalar tıkır tıkır, beyin hısmı gelince dişler takır takır.
	Akraba ile ye, iç, alışveriş etme.
	Akrabanın akrabaya ettiğini akrep etmez.
Arkadaş	
	Dost sırrını dost bilir.
	Adamın aynası arkadaşıdır.
	Kusursuz dost arayan dostsuz kalır.
	Evvel yoldaş sonra yol.
	Dost ile ye, iç, alışveriş etme.
	İyi arkadaş uzun yolu kısaltır.
	Dost acı söyler.

Aç kurt komşu kuzuyu yemez.
Komşu komşunun külüne muhtaçtır.
Aynan yoksa komşuna bak.
Ev alma komşu al.

bir kadının kocasını terk etmesine izin vermemektedir. (Evden çıkan kızın ancak ölüsü geri gelebilir inancı, gibi.)

Aile ilişkileri duygu, düşünce, değer, beklenti, toplumsal ve fiziksel çevre, sahip olunan olanaklar, eş ve iş seçimi, boş zaman faaliyeti gibi kişinin yaşamının birçok yönünü etkiler; yan, geniş kapsamlıdır. İlerleyen yaşla anababaya olan gereksinim ve duygular arkadaş, sevgili ve eşe yönlendirilebilir (Friedlmeier & Granquist, 2006). Geniş aileyle ilişkiler ise kültüre ve aile geleneklerine göre az veya çok önemli, yüzeysel veya yoğun, dar veya kapsamlı olabilir. Bireyci değerlerin egemen olduğu modern toplumlara kıyasla geleneksel toplumlarda geniş aileyle ilişkilerin daha önemli, yoğun ve geniş kapsamlı olması beklenir (Sarkisian, Gerena & Gerstel, 2007). Ancak değişen dünyada geleneksel ülkelerde bile aile ilişkilerinin önemi eskiye kıyasla azalmaktadır (Tsai, 2006).

Arkadaşlık ilişkileri ve duygusal ilişkiler de epey önemlidir ve yoğun biçimde yaşanır; ancak bu ilişkilerin aile ilişkilerine kıyasla daha dar kapsamlı olması beklenir. Bu ilişkilerde bağıtlılık, eğer varsa, duygusaldır, bağıtlılığın ahlaki yönü daha az, yasal yönü yok gibidir. İnsanlar arkadaş ve sevgilileriyle duygu ve düşüncelerini paylaşıp hoş zaman geçirebilirler, ancak bu ilişkiler genelde kişisel olanakları ve toplumsal çevreyi aile ilişkilerine kıyasla daha düşük düzeyde etkiler. Örneğin, arkadaşın işini veya sağlığını kaybetmesi kişinin bireysel yaşamını çok fazla etkilemezken, aile bireylerinin işini veya sağlığını kaybetmesinin kişi için çok önemli sonuçları olabilir. Aile ilişkilerine benzer biçimde, arkadaşlık ilişkilerinde de bağlılık ve karşılıklı bağımlılık görülmekle birlikte, insanlar göreceli olarak daha bireysel düşünüp davranabilirler. Yani, genelde bireysel kararlarını alırken arkadaşlarının nasıl etkileneceğini çok fazla düşünmezler.

İş arkadaşları, komşu ve ahbaplarla ilişkiler genelde yaşamın belirli alanlarını kapsar ve belli roller bağlamında yürütülür. Örneğin, bir insan iş arkadaşı veya komşusunun birçok konudaki

duygu ve düşüncelerini bilmeyebilir, önemli olan onun iş veya mahalle/apartman bağlamındaki görüşü ve davranışlarıdır. Bu türden ilişkiler insanların yaşamlarını aile ve arkadaş ilişkilerine kıyasla daha az etkiler ve iş ve ortam değişimiyle tamamıyla kopabilir. Bu türden ilişkilerin genelde karşılıklı bağımlılık düzeyi de düşüktür. İnsanlar bir ikilinin parçası olarak değil, birey olarak kişisel amaç ve çıkarları doğrultusunda düşünürler ve davranırlar.

Süre ve Zaman İçinde Değişim

Tablo 1.1'de görüldüğü gibi, ilişkilerin belirleyici özellikleri arasında zamanla ilgili üç boyut yer almaktadır. Bunlar ilişkinin genelde ne kadar sürdüğü, ilişkinin başlama yaşı ve zaman içinde değişip değişmediğidir. Tablo 1.1'de görüldüğü gibi, çekirdek aile bireyleri ve akrabalarla olan ilişkiler genelde uzun sürelidir. Bu türden ilişkiler kişiler birbirlerinden ayrı düşseler, hatta ölüm ve/veya boşanma sonucu kopsalar bile kişinin yaşamından ve kafasından kolay kolay çıkmaz (Martin, Hagestad & Diedrick, 1988). İnsanlar zaman zaman kendi kendine ölen akrabalarıyla konuşup "acaba şu durumuma ne derdi?" veya "ne hissederdi?" diye sorabilir, hatta ölen veya ayrı düşen kişinin arzularına göre (veya ona inat) davranabilirler. Ayrıca, başkaları da kişiyi ölmüş olan aile bireyinin bir uzantısı olarak görüp değerlendirebilir (Kahpenin kızı, arkadaşımın eski kocası, gibi).

Aile bireyleri ile ilişkiler genelde bireylerden birisinin doğumuyla başlar ve aradaki yaş farkına göre farklılaşır. Evlilik yoluyla aileye katılanlarla ilişkiler ise evlilik olayıyla başlar ve evliliğin bitmesiyle sonlanabilir. Örneğin, dayının eşinin ilk eşinden olan çocuklarıyla olan ilişkiler 'Öküz öldü ortaklık ayrıldı' deyimindeki gibi, dayının boşanmasıyla bitebilir. Öte yanda, evlilik bitse de sabık damat veya yengeyle ilişki sürebilir. Arkadaşlık ilişkileri değişik yaşlarda başlayarak değişik süreleri kapsayabilir. Ancak arkadaşlık ilişkisinin hangi yaşta başladığı niteliğini etkileyebilir. Bu konuda bir araştırmaya rastlamadıysam da insanın kendini tanıdığı ve kimliğini belirlediği çocukluk ve ilk gençlik çağında başlayan arkadaşlıklarının sonraki arkadaşlıklardan farklı özellikleri olabileceğini düşünüyorum. İş arkadaşlığı, komşuluk, ahbaplık gibi ilişkilerin süresi ise diğer ilişkilere kıyasla du-

rumdan daha fazla etkilenir. Ancak bu türden ilişkiler zaman içinde diğer türden ilişkilere dönüşebilir. Örneğin, komşu veya iş arkadaşı zaman içinde yakın arkadaş hatta eş, kardeş eşi veya kaynana olabilir.

Bence değişim yaşamın kuralı. İnsanların yaşamlarındaki önemli ilişkiler de bu kurala uyuyor. Ancak bazı ilişkiler zaman içinde diğerlerine kıyasla daha çok değişiklik gösteriyor. Kanımca, zaman içinde en çok değişen ilişki anababa-çocuk ilişkisi. Çünkü yaşamın başında anababa çocuğun bütün gereksinimlerini karşılarken, çocuk büyüdükçe hem bazı gereksinimler başka ilişkiler çerçevesinde karşılanıyor, hem de anababanın bazı gereksinimleri karşılamaktaki önemi azalıyor (Friedlmeier & Granquist, 2006). Ayrıca, yaşla anababanın karşılayamayacağı birtakım gereksinimler ortaya çıkıyor ve/veya çocuk büyüdükçe anababa oyun arkadaşı, öğretmen, rol modeli, danışman gibi farklı roller üstlenebiliyor (Aquilino, 1997; Friedlmeier & Granquist, 2006; Nydegger & Mitteness, 1996; Ryff, Schmutte & Lee, 1996). Çocuğun evlenip çocuk sahibi olması, orta yaşa erişmesi ve anababanın ihtiyarlamasıyla, çocuk anababanın temel ihtiyaçlarını gideren kişi olabiliyor; anababa-çocuk arasındaki ilişkinin bazı nitelikleri değişebiliyor (Acquilino, 1997; Ha, 2008; Silverstein & Giarrussı, 2010). Bütün bu değişikliklere karşın anababa-çocuk ilişkisi çocuğun yaşam boyu edindiği diğer ilişkileri etkileyebiliyor.

Eşler arası ilişki de yeni evli, çocuk bekleme, çocuk yetiştirme ve çocukların evi terk etme evrelerine göre değişiklik gösteriyor (Whiteman, McHale & Crouter, 2007). Ayrıca, ilerleyen yaş ve değişen yaşam koşullarıyla ilişkinin güç dengesi, yoğunluğu, doyumu, karşıladığı gereksinimler de değişebiliyor (Rauer, Karney, Garvan & Hou, 2008). Evliliğin değişik evreleriyle evlilik ilişkisinde oluşan değişimler ilerideki bölümlerde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Kardeşler arası ilişki, diğer aile ilişkileri kadar olmasa da zamanla değişebiliyor. Birkaç yıl yaş farkı, çocukluk çağında büyük çocuğa üstünlük sağlayıp öğretmen ve koruyucu görevi üstlenmesine yol açarken, ilerleyen yaşla yaş farkının önemi azalabiliyor. Yetişkinlikte kardeşler birbirinden uzaklaşabiliyor, çatışmalar hafifleyebiliyor. Tabii çocuklukta edinilen bazı rol, beklenti ve alışkanlıklar yetişkin çağda da sürdürülebiliyor. (Örneğin, geleneksel kültürlerde abi/abla rolünün ge-

tirdiği sorumluluk ve/veya yetke ömür boyu sürebiliyor) (Ellingson & Sotirin, 2006).

Akraba ve hısımlarla olan ilişkiler de kuşak benzerliği ve farkına göre zamanla anababa ve kardeşlerle olan ilişkilere benzer değişimler gösterebiliyor. Ancak bu ilişkiler genelde çekirdek aile ilişkileri kadar yoğun yaşanmadığından, değişimler daha az belirgin olabiliyor. Örneğin, amca veya teyze genelde çocuğun temel gereksinimlerini karşılamadığından zamanla bu işlevini yitirmiyor, ama zamanla, uzak bir akrabaya ve/veya sırdaşa dönüşebiliyor.

Aynı cins veya farklı cinsten kişilerle yaşanan platonik arkadaşlıklar zaman içinde bireylerin kişilik ve gereksinimlerinde oluşan farklılıklar sonucu değişebilmekle birlikte, genelde daha az değişen ilişkilerdir. Tabii karşı cinsle platonik arkadaşlıklar zaman içinde duygusal ilişkilere dönüşebilmektedir. Arkadaşlık ilişkileri bir ölçüde kardeş ilişkilerine benzemekte, hatta iki ilişki birbirinin boşluğunu doldurabilmektedir (Voorpostel & Van Der Lippe, 2007).

Ayrıca, bu ilişkilerin önemi ve yoğunluğu da yaşam evresine ve edinilen yeni ilişkilere göre farklılık gösterebilir (Carbery & Buhrmester, 1998; Ertel, Glymour & Berkman, 2009). Örneğin, aynı cinsten kişilerle olan arkadaşlıklar çocukluk ve ergenlikte çok yoğun ve önemliyken duygusal ilişkilerin yaşanması ve evlilikle ikinci derecede önemli olabiliyor. Farklı cinsten kişilerle olan arkadaşlıklar ise duygusal/cinsel ilişkilere dönüşebiliyor (Eşcinseller için aynı cinsten arkadaşlıklar da benzer biçimde dönüşebilir). Duygusal ilişkilerin kendi içinde gelişimi ilerideki bölümlerde tartışılacaktır. Duygusal ilişkiler evliliğe (veya yaşam arkadaşlığına) dönüştüğünde evlilik ilişkilerinin değişimlerini gösterir. İş arkadaşları, komşular ve ahbaplarla olan ilişkiler ise durumdan etkilenen ve genelde fazla yoğun olmayan ilişkilerdir. Yani iş veya mahalle değiştiğinde bu ilişkiler bitebilir. Ancak bu ilişkilerin diğer türden ilişkilere dönüşmesi her zaman olasıdır. Örneğin insan komşusuyla evlenebilir.

Özgür Seçim

İnsan bazı ilişkilerini seçer, bazılarında ise çeşitli nedenlerden dolayı böyle bir lüksü yoktur. Aile ilişkileri ile diğer ilişkiler ara-

sındaki en önemli farklardan birisi özgür seçimin var olup olmamasıdır. Karı-koca ilişkisi dışında aile ilişkilerinde insanın seçme şansı yoktur. (Bazı kültürlerde kişinin eşini seçme olanağı da yoktur). Anababa çocuk ilişkisinde çocuk anababasını seçemez. Anababanın ise çocuk sahibi olup olmama konusunda bir derecede özgür seçim olanağı vardır ama nasıl bir çocuğu olacağı konusunda seçim olanağı pek yoktur. Anababalar çocuklarının istedikleri gibi bir insan olması için çabalasalar da sonuç her zaman istedikleri gibi olmaz.

İnsan anne, baba, ve kardeşini seçemediği gibi akrabalarını da seçemez. 'Atamazsın satamazsın' deyimi bu gerçeği yansıtır. Evlilik yoluyla var olan akrabalar ise başkalarının seçimi sonucu kazanılmış ilişkilerdir. Bazı kültürlerde anababa evladın eşini seçilebilse de gelin veya damadın uzak akrabaları pek seçilemez. Arkadaşlık ve duygusal ilişkilerde büyük ölçüde seçim olanağı vardır; ancak bu ilişkilerde de toplumsal çevreden kaynaklanan olanak ve kısıtlamalar göz ardı edilemez. İnsanların genelde toplumsal çevreleri dışındaki insanlarla karşılaşma olasılığı düşüktür. İş, komşu ve ahbaplık ilişkileri de toplumsal çevre ve olanakların kısıtlamaları bağlamında özgür seçimin yapılabildiği ilişkilerdir.

Benzerlik

İnsan ilişkilerinde benzerlerin veya birbirlerini tamamlayanların bir araya gelmesi veya ilişki içinde olanların zamanla benzeşmesi çeşitli deyim ve atasözleriyle dile getirilmiştir. Tencere-kapak, ruh ikizi, dengi dengine, anasına bak kızını al, üzüm üzüme baka baka kararır bu türden deyişlerdir. Bunun yanı sıra cinsiyet, kişilik özellikleri, ilgi alanları, değerler, amaçlar, çıkarlar, dünya görüşü, benzer yaşantılar da insanların ilişki kurmalarını kolaylaştırabilir (Chen, Luo, Yue, Xu & Zhaoyang, 2009; Markey & Markey, 2007; Morry, 2007). Bir de yalnızca aile ilişkilerinde görülen genetik benzerlik vardır. Bilindiği gibi genler fiziksel özellikleri ve kişilik özelliklerini doğrudan veya çevreyle etkileşim yoluyla etkiler. Özellikle kardeşler arasında, hem genetik hem toplumsal çevre ve yararlanılan olanaklar hem de yetiştiriliş biçimi açısından birçok benzerlik bulunur. Belki de bu nedenle, bireysel farklılığa önem verilen bireyci toplumlarda, bireysel ki-

şiliklerini geliştirmek ve kanıtlamak uğruna, bilinçli veya bilinçsiz olarak çok farklı kişilik ve yaşam biçimi geliştiren kardeşlere rastlanabiliyor.

İlişkilerde genelde yaş, sosyoekonomik düzey ve toplumsal çevre benzerliği görülür. Sosyoekonomik düzey her türlü ilişkide görülen önemli bir benzerliktir. Gerçek yaşamda Yeşilçam'da olduğu gibi zengin kızın fakir oğlanla karşılaşıp yakınlık kurması pek görülmez, küçük hanımlar şoförlerini pek beğenmez, fabrikatör oğulları işçi kızlara sık sık tutulmaz. İnsanlar genelde kendi toplumsal çevreleri içinde yaşar ve bu çevrelerden arkadaş ve sevgili edinirler. Zaten anababalar da çocuklarının toplumsal çevrelerini yönlendirerek ve/veya denetleyerek kendilerine benzer konumdakilerle arkadaşlık kurmalarını sağlamaya çalışırlar (Buunk, Pollet & Dubbs, 2012; Fletcher, Bridges & Hunter, 2007). 'Davul bile dengi dengine' sözü evlilikte sosyoekonomik düzey benzerliğinin önemini vurgulamaktadır.

Her ne kadar Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Devri'nde aynı mahalle içinde zengin fakirin bir arada yaşadığı söylense de (Duben & Behar, 1991), günümüzde mahalle sakinleri sosyoekonomik düzey açısından benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, günümüzde insanlar çoğu kez "Zengin misin fakir misin?" diye soramadıklarından olacak, birbirlerine "Nerede oturuyorsun?" diye soruyorlar. Ayrıca, günümüzde okullar ve (belki futbol maçı dışındaki) boş zaman uğraşlarının geçirildiği mekânlar da farklı sosyoekonomik düzeyden kişilerin kaynaşmasına fazla olanak tanımıyor. (Knoester, Haynie & Stephens, 2006). Sonuç olarak, insanların farklı sosyoekonomik düzeydeki kişilerle yakın ve eşitlik bağlamında ilişki kurmaları fazla olası değil gibi görünüyor. Kanımca bu durum özellikle yüksek sosyoekonomik düzeydeki insanların kendilerinden daha az olanaklara sahip olanların duygularını anlamasına engel oluşturuyor ve onları içinde yaşadıkları olumsuz koşullardan sorumlu tutmalarına neden oluyor. ('Ekmek bulamıyorlarsa neden pasta yemeyi düşünemiyorlar' ve/veya 'Çalışsalar onların da olurdu, hilkatleri icabı fakirler' görüşleri). Benim çocukluğumda zenginler ve fakirler hiç değilse ilkokulda birlikte okurlardı, şimdi yuvadan başlayarak ayrı ortamlarda büyüyorlar.

Sosyoekonomik düzey bir yana, günümüzde mahalleler arasında sosyopolitik görüş ve yaşam tarzı farkları da görülmekte-

dir. Örneğin, taksi şoförlerine göre, İstanbul'un Kadıköy sakinleri pek kültürlü olup konser gibi faaliyetlere düşkündürler, Yeşilköy taraflarında oturanlar ise paralı olmakla birlikte bu türden etkinliklere ilgi göstermemektedirler. Son yıllardaki 'Avrupa Yakası' ve 'Yalan Dünya' gibi dizilerde İstanbul'un belli semtlerinde yaşayanların özellikleri konu edilmektedir. Öte yandan, ilişkiler de yaşanılan çevreyi etkileyebiliyor. "Ev alma komşu al" atasözü insanların yaşayacakları evi bile komşularına göre seçmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Belli kişilere komşu olmak için ev almak da görülmemiş bir şey değildir. Bir zamanlar paşa ve sanatçılar kooperatiflere reklam unsuru olarak üye yapılır, bu durum da kooperatif reklamlarında belirtilirdi. Son zamanlardaki konut reklamlarında, hatta site adlarında da evlerin niteliklerinden çok belli bir yaşam tarzı vurgulanmaktadır.

Güç ve Güç Dengesi

Güç genelde karşısındakine istediğini yaptırabilmek olarak tanımlanır (French & Raven, 1968). İki kişinin birbirine istediğini eşit düzeyde yaptırabildiği, yani gücün tam dengede olduğu ilişkilere ender olarak rastlanır. İlişkilerde güç dengesi bağlılık, bağımlılık ve bağıtlılık düzeyleri ile ilişkilidir. Bağlılık, bağımlılık ve bağıtlılık karşılıklı ve/veya eşit olduğunda ilişkide güç dengesi vardır. Bir kişi diğer kişiye diğerinden daha fazla bağlı, bağımlı ve/veya bağıtlı olduğunda göreceli olarak güçsüzdür. Şarkıda söylendiği gibi 'sevil de sevme, sonra yanarsın' sözü yakın ilişkilerde gücün önemini vurgular. İlişkide güç dengesi bireylerin kişilik özellikleri, ilişkiden sağladıkları gereksinimlerin önemi, diğer kişinin gereksinimlerini karşılayabilme düzeyi, sahip oldukları bilgi, maddi düzey ve diğer olanaklardan etkilenir. Güç dengesi toplumsal beklentiler, cinsiyet, yaş ve rol normlarıyla da ilişkilidir. Yasalar aile ilişkilerinde güç dengesini bir ölçüde belirlemiştir. Türk toplumunda yakın zamana kadar yasa, ailenin reisini koca olarak belirlemişti. Ayrıca yasalar anababalara yetişkin olmayan çocuklarının yaşamları üzerinde söz hakkı tanımıştır.

Daha önce de değinildiği gibi, zaman içinde ilişkinin güç dengesi değişebilir. İşini veya sağlığını kaybeden veya emekli olan koca 'kurt kocayınca koyunun maskarası olur' deyimindeki gibi ailenin fiili reisliğini karısına veya çocuklarına kaptırabilir

(Japonya'da emekli olan kocalara 'büyük çöp' deniyormuş. 'Züğürt Ağa' filminde köyden şehre inen ağanın karılarınca evden kovulması da güç dengesi değişiminin farklı bir örneğidir.) Benzer biçimde, çocuklar büyüdükçe anababalar çocuklarına söz geçirmek bir yana onların oyuncağı durumuna düşebilirler. Kardeş ilişkisi de zaman içinde değişebilen ilişkilerdendir. Küçük yaşlarda, büyük çocuğa bilgi ve fiziksel güç avantajı sağlasa da zamanla kardeşler arası eşitlik oluşabilir. Ancak geleneksel toplumlarda az bir yaş farkı bile (özellikle erkekse) büyük çocuğun ilişkide daha güçlü kişi olmasına neden olabilir. Arkadaşlık ilişkisi genelde en eşit ilişkidir, ama arkadaşlar arasında da bağlılık ve bağımlılık farkları eşitsizliğe neden olabilir. Ancak arkadaşlığın göreceli olarak özgür seçime dayanması ve arkadaşlığın her koşulda sürdürülmesine ilişkin toplumsal kuralların olmaması arkadaşların her ikisine de ilişkiyi sonlandırma olanağı tanır. Bu 'veto hakkı' durumu da arkadaşlar arası eşitliğe katkıda bulunur. İş ilişkilerinde güç dengesi işteki konuma göre belirlenir. Ahbap ve komşu ilişkilerinde ise genelde eşitlik ve mahalle baskısı olmadığında düşük güç kullanımı görülür.

Çatışma/Rekabet

Atasözlerimizde de görüldüğü gibi, çatışma ilişkilerin kaçınılmaz bir parçasıdır. Çatışma kişinin kendi içinde çelişkili duygular yaşaması veya ilişkideki kişilerin farklı amaç ve istekleri nedeniyle ortaya çıkabilir. Yani, çatışma psikanalitik yaklaşımdaki gibi kişi içinde veya kişiler arasında olabilir. Fingerman ve arkadaşları insanların diğer ilişkilerine kıyasla özellikle aile ilişkilerinde daha fazla çelişik duygular, yani iç çatışma, yaşadıklarını belgelemişlerdir. Başka bir deyişle, insanlar kendilerine yakın gördükleri kişilere karşı olumsuz duygular besleyebilmektedirler (Fingerman, Hay & Birditt, 2004). Kişiler arası çatışmanın ilişkiler için zararlı olduğu düşüncesi artık terk edilmiştir. Son zamanlarda ilişkide çatışmanın varlığından çok, çatışma-olumlu iletişim ve/veya hoş zaman geçirme oranı ve çatışma davranışları üzerinde durulmaya başlandı (Fincham, Stanley & Beach, 2007). Gerçekte de iki veya daha çok bireyden oluşan insan ilişkilerinde kişilerin amaç, duygu, istek, öncelik, düşünce ve değerlerinin her zaman tam tamına uyuşması olası görünmüyor. Üstelik insanlar

aynı sonucu amaçlasalar bile farklı yöntemleri yeğleyebiliyorlar. Bu nedenle, çatışmayı bütün ilişkilerin ayrılmaz bir yönü olarak kabul edip, çatışmanın türüne, nedenlerinin algılanışına ve çatışma sürecindeki davranışlara odaklanmak gerekiyor.

Anababa-çocuk arasındaki çatışma atasözlerimizde, Oedipus Rex ve Hamlet gibi trajedilerde işlendiği gibi ezeli ve ebedi olsa gerek. Nedense, her ne kadar, Freud Electra kompleksiyle anakız çatışmasından söz etmişse de konusu baba-oğul çatışması olan Oedipus kompleksi daha fazla ilgi görmüştür. Halbuki Oedipus babasını bilmeden öldürmüş, Elektra ise kardeşi Orestes'e yokluğunda babasını aldatan annesini öldürmesi için baskı yapmıştır. Freud'a göre, her konuda olduğu gibi anababa-evlat çatışmasının temelinde de anababaya duyulan bastırılmış cinsel istek yatar. Freud belki haklıdır ama kanımca, anababa-evlat çatışmasının altında yatan birçok farklı neden olabilir. Bu nedenlerden birisi çocuğun kendi kişisel kimliğini bulabilmesi için anababasından farklı olduğunu ispat etme çabası olabilir. (Ben anneme ondan farklı olmamın kendisinin anne olarak başarısı olduğu tezini savunurdum, bir ölçüde de kabul ettirdim zannediyorum. Belki de başka çaresi yoktu.) Anababaların çocuklarını koruma ve/veya kendilerince 'doğru yol'a yönlendirme girişimleri çocuklarca özgürlüğü kısıtlama olarak algılanıp tepkilere ve anababa-çocuk çatışmasına yol açabilir. Çocuk büyüyüp evlenince, eşiyle kurduğu çekirdek aile anababasına daha az zaman ayırmasına, onları ihmal etmesine, eş ile anababa arasındaki olası uyuşmazlıklarda arada kalmasına ve/veya eşin tarafını tutmasına neden olabilir.

Köyden şehre ve/veya başka ülkelere göç de çocukların anababalarından farklı değer ve beklentiler geliştirmesine neden olabilir. Genellikle yeni ortamda büyüyen çocuklar bu ortamın beklenti, adet ve değerlerine anababalarından daha kolay uyum sağlarlar. Geleneksel değerlere bağlı olan anababalar çocuklarının değer ve davranışlarını yadırgayabilirler. Bu durum da anababa çocuk çatışmasının diğer bir nedenini oluşturur (Dinh & Nguyen, 2006) Ayrıca, yaşlı anababanın çocuklarından beklenti ve/veya istekleri çocuklar için yük oluşturabilir, çünkü genellikle çocuklar için eş ve kendi çocuklarının önceliği vardır. Bu durum bencil gen savıyla uyumludur. (Bu sava göre canlılar genlerini gelecekteki kuşaklara aktarabilecek canlılara yatırım yaparlar. Bu

bağlamda kişinin genlerini gelecek kuşaklara aktaracak olan anababası değil çocuğudur.) Sonuç olarak, yaşamın değişik dönemlerinde anababa-çocuk çatışması için farklı nedenler vardır.

Daha önce de değinildiği gibi, eşler arası çatışma evliliğin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Sonuçta, kadın ile erkek birçok açıdan farklı öncelikleri ve duyarlılıkları olan, birlikte de ayrı da yaşaması zor iki varlıktır. Bu duruma ek olarak, duygusal paylaşım, cinsellik, çocuk yapma-yapmama, çocuk yetiştirme, geniş aileyle ilişkiler, karıkoca rollerine ilişkin görüşler gibi konularda eşlerin tercih, beklenti ve talepleri farklı olabilir. Özellikle, gelenekselden modern topluma geçişte evlilikle ilgili konularda eşler arası görüş ayrılıkları artabilir. Çünkü eşitlik, duygusallık gibi modern beklentiler kadınların çıkarlarına uygun olduğundan erkeklere kıyasla kadınlarca daha kolay benimsenmekte, kadınların bu yöndeki istemleri erkeklerce 'eski köye yeni adet' 'icat çıkarma' veya 'dırdır' olarak değerlendirilmektedir (Hortaçsu, Kalaycıoğlu & Rittersberger-Tılıç, 2003).

Kardeş ilişkisi temelde çelişkili duygulara ve çatışmaya yol açabilen bir ilişkidir (Noller, 2005). Kardeşler anababayı paylaşmak zorundadır, anababanın bir çocuğu herhangi bir nedenle kayırması diğer çocukta kıskançlığa neden olur. Ayrıca insanlar kardeşleri sık sık karşılaştırarak birisinin diğerinden daha becerikli, akıllı uslu vb. olduğunu ima ederler. Bu türden kıyaslamalarda kötü durumda olanın benlik değeri kıyaslamadan olumsuz yönde etkilenir (Noller, 2005). Bu durumda kardeşinden belli bir konuda daha olumsuz değerlendirilen kişi farklı bir alanda başarı sağlamaya çalışabilir (Orhan Pamuk durumu). Kardeşler arasında güç konusunda da çatışma çıkabilir. Büyük çocuk yaş nedeniyle küçüğe sözünü geçirmeye veya küçükten daha fazla hak talep etmeye çalışabilir. Bazen de küçük veya büyük çocuk anababanın yaşa göre farklı davrandığının bilincinde olmadığından kardeşinin kayırıldığını düşünebilir. Küçüklükteki çatışmalar yetişkinliğe taşınabilir (Noller, 2005). Ayrıca yetişkinlikte eşler, veraset ve/veya anababaya karşı sorumluluklar nedeniyle de kardeşler arasında çatışma çıkabilir. Kardeşler arası düşmanlıklar efsanelerde Habil ve Kabil düşmanlığı ile başlamış, her ülkedeki taht kavgaları ile sürmüş ve birçok edebi esere konu olmuştur. Tabii, kardeşler arası dayanışma, fedakârlık ve sevgi de çok sık-

lıkla görülen bir durumdur. Genelde kardeşler atasözlerinde vurgulandığı gibi hem birbirini sever hem de birbirleriyle çekişirler.

Tablo 1.2'deki atasözlerimizde geniş aileyle ilişkilerde yaşanan çatışmalara değinilmektedir.

Görüldüğü gibi, en çok sözü geçen kaynana-gelin çatışmasıdır. Atasözlerine göre gelin, kaynana ve görümceyi istememekte onların her davranışı geline batmakta, erkek de karısının sözünü dinlemektedir. Atasözlerine göre, akrabalar da birbirini çekemez, onlara pek güven olmaz. Tablo 1.2'deki atasözlerinde arkadaşlık ilişkilerinde pek çatışmaya değinilmiyor. Belki de arkadaşlık ilişkileri iki tarafın karşılıklı isteğine bağlı olduğundan ve ciddi çatışma olduğunda arkadaşlığın bitme olasılığının yüksek olduğu bilindiğinden kişiler ya çatışma çıkmamasına özen gösteriyorlar ya da çatışmalar fazla sürmüyor. Arkadaş ilişkilerinde çatışma düzeyinin fazla olmamasının diğer bir nedeni de arkadaşlıkların yaşamın belirli yönlerini kapsaması ve insanların bu ilişkilerde çatışma çıkabilecek alanlardan uzak durabilmeleridir.

Cinsellik

Cinsellik bazı ilişkiler için önemlidir, bazıları için ise yasaktır. Örneğin, cinsellik evlilikte karıkoca arasında olması gereken, evlilik öncesi ilişkilerde olabilen, anababa-çocuk arasında olmaması gereken bir ilişki türüdür. İlişkilerde cinselliğin önemi, dini ve dini olmayan yasalarda yer alması ve bazı türlerinin suç teşkil etmesiyle bellidir. Bazı ilişkiler için ise cinselliğe yaklaşım ilişkiye, duruma veya kültüre göre değişir. Hangi davranışların cinsellik kapsamına girdiği de kültüre ve ilişkiye göre değişebilir. Örneğin, bazı kişiler için el sıkışmak veya yan yana oturmak cinsellik kapsamına girerken, diğerleri için sarılmak ve öpüşmek cinsel davranışlar olarak algılanmayabilir.

Gereksinim Karşılama İşlevleri Açısından İlişkiler

Daha önce de değinildiği gibi, ilişkiler insanların bir çok gereksinimini karşılar. Bu gereksinimlerden yakınlık, duygu paylaşımı, destek, anlama-anlaşılma, güven, sevgi, şefkat hemen hemen bütün yakın ilişkilerce karşılanır. Ancak bazen kişisel beklenti farkları veya bireylerin ilişki dışı istemleri nedenleriyle bu gerek-

sinimler karşılanmaz. Gereksinimlerin karşılanmaması ilişkide sorunlara neden olabilir, bazen de ilişkideki sorunların bir belirtisidir. 'Beni anlamıyor, konuşamıyoruz, güvenemiyorum' gibi serzenişler ilişkinin beklentilere uymadığını belirtir. Kültür de hangi gereksinimin hangi ilişki bağlamında karşılanacağına ilişkin beklentileri etkileyebilir. Örneğin, batı tip 'aşk' evliliklerinde eşler arasında duygu ve sır paylaşımı önemli bir beklentiyken, geleneksel evliliklerde kadının duygu ve sırlarını kadın arkadaş, anne veya kız kardeşiyle paylaşması ve onların yardımlarıyla 'kocasını idare etmesi' doğru bulunabilir.

Her ne kadar yakınlık, duygu paylaşımı, anlama-anlaşılma, güven, sevgi, şefkat gereksinimleri bütün yakın ilişkiler bağlamında karşılansa da yaşam evresine göre farklı gereksinimlerin belli ilişkilerce karşılanma düzeyinde değişimler görülür. Örneğin, ilerleyen yaşla anababanın giderdiği gereksinimler arkadaş, sevgili ve eş ilişkileri bağlamında giderilmeye, genelde anababaya olan gereksinim azalmaya başlar (Furman & Buhrmester, 2009). Ayrıca ana ve baba bir yerde rolleri gereği kişiye destek, güven ve şefkat vermek durumunda olduğundan, verdikleri doğal karşılanıp onlara minnet duyulmayabilir veya karşılık verilmeyebilir. Anababayla aynı biçimde davranan arkadaş ve akrabaların yaklaşımları ise şükran duygularına yol açabilir. Bu durum evlat nankörlüğüne ilişkin atasözleriyle dile getirilmiştir. Kardeş ilişkileri de kültür ve yaşa göre değişebilen ilişkilerdir. Büyük kardeşler genç yaşlarda yarı anne görevi, örnek, koruyucu veya rakipken, ilerideki yaşlarda kardeşler iş ortağı olabilir veya birbirinden kopabilir (Cicirelli, 1994; Goetting, 1986).

Yaşıtlarla ilişkiler özellikle toplumsal kıyaslama ve yansıma yoluyla kişinin kendi özellik ve yeteneklerine ilişkin bilgi edinmesi için en önemli kıyaslama ölçütleridir ve bu yolla benlik kavramı oluşmasına katkıda bulunur (Hortaçsu, 1989a). Çocuk veya genç belli bir işi yaşıtlarından daha iyi yapabiliyorsa o işte iyidir, anne veya babasından iyi veya kötü olmak kişiye fazla bilgi sağlamaz. Ayrıca kişi kendisini yaşıtlarının davranışlarının aynasında görerek tanır (Felson, 1980; Jones, 1964; McGuire & McGuire, 1988). 'Kuzguna yavrusu şahin göründüğünden' anababanın çocuğunu beğenmesi onların yanlılığına verilir ve güvenilir bilgi olarak kabul edilmez; yaşıtların değerlendirmeleri ise kişiye, göreceli olarak, tarafsız bilgi sağlar. Ayrıca belli bir yaştan

sonra çocuklar arkadaşlarıyla anababalarına kıyasla daha fazla zaman geçirmeye, onlara danışmaya ve onların değer ve değerlendirmelerinden daha fazla etkilenmeye başlarlar (Larson & Verma, 1999). Arkadaşların diğer önemli bir işlevi birlikte hoş zaman geçirmektir. Hoş zaman geçirmek yaşamdan memnuniyeti ve genel duygusal durumu etkilediğinden çok önemlidir (Furman & Buhrmester, 2009).

Hem aile ilişkileri hem de arkadaşlıklar kimlik belirlemede önemlidir. Aile, kişinin doğuştan sahip olduğu kimliği belirler. Aile "kimlerdensin" sorusunun yanıtını verir. Bu sorunun yanıtı kişinin ailesinin geçmiş ve şimdiki zamandaki toplumsal konumunu, aile tarihinin kayda değer olaylarını, aile bireylerinin 'nam'larını, hatta "anasına bak kızını al" deyimindeki gibi kişilik özelliklerini içerir. Kişi istemese hatta reddetse bile bu aile kimliğinden kurtulamaz. Ayrıca aile, yetiştirme biçimi ve örnek olma yoluyla bireyin seçeceği kimliği de etkileyebilir. Arkadaşlar da kişinin (bazen etki altında) seçilmiş kimliğini etkiler. Kişi, bazen, belli bir kimliğe sahip olabilmek amacıyla bilinçli bir biçimde arkadaş grubu da seçebilir. Örneğin, toplumsal konumunu yükseltmek isteyen genç sokakta futbol oynamak yerine tenis veya briç kulübüne üye olabilir, belli mekânlara 'takılabilir'.

Ailenin Diğer İlişkilerden Farklı Durumu

Ailenin diğer ilişkilerden farklı olduğuna daha önce değinmiştim. Gene de kendimi tekrarlamayı göze alarak bazı farklılıkları kısaca vurgulamak istiyorum. Diğer ilişkilerden farklı olarak aile hem biyolojik hem yasal ve hem de törelerle tanımlanan bir birimdir . Ailenin biyolojik yönü, onu geniş aile ve hısım ağlarıyla ilişkilendirir (Klein & White, 1996). Aile, içinde birçok kuşağı barındırır ve aile bireyleriyle olan ilişkiler yaşamın en uzun süreli ilişkileridir. Belki de bu nedenle, aile ilişkileri devam ettiği süre içinde en fazla değişime uğrayan ilişkilerdir. Aile ilişkilerindeki değişimin bir nedeni bireylerin ilerleyen yaşları, diğer nedeni ise toplumun değişen yaşantı ve normları, yani tarihsel zaman ve olaylardır (kuşaklar içi, kuşaklar arası (intracohort-intercohort) değişiklikler). Toplumun genelinde yaşanan göç, savaş, ekonomik kriz gibi toplumsal olaylar da aileyi etkiler. Bu olaylar bir yandan aile içindeki rollerin yeniden tanımlanmasına neden olur-

ken diğer yandan ailenin yeni sorunlarla karşılaşmasına ve bu sorunlarla başa çıkma çabalarına neden olur. Bu çabalar aile içi dengelerin değişmesine yol açabilir. Zamanla toplumun normları da değişebilir. Genelde genç kuşaklar yeni ortam ve durumlara daha kolay uyum sağlayabildiklerinden toplumsal değişim de aile içi güç dengesinin değişmesine neden olabilir. Bu durum Reşat Nuri'nin 'Yaprak Dökümü' romanınının ana temasını oluşturur.

Aile ilişkilerinin uzun süreli olmasının diğer bir sonucu aile bireylerinin kişiyle ilgili çok çeşitli alanda bilgi sahibi olmalarıdır. Örneğin, günün profesör veya bakanının ilk sözcüğünün ne olduğunu, kakasını ne zaman söylediğini, hangi kişiye karşılıksız aşık olup kimi dövdüğünü veya kimden dayak yediğini aile bireylerinden başka çok az kişi bilebilir. Birçok ailede çocukların doğum hikâyeleri, çocuğu kimin istediği, nene ve dedeler ile ilgili hikâyeler anlatılır (Martin, Hagestad & Diedrick, 1988). Bu nedenle "biz kırk kişiyiz birbirimizi biliriz" sözünün ima ettiği gibi, insanlar aile bireylerine 'hava atamazlar', rol yapıp, olduklarından farklı görünmeye gerek görmezler çünkü karşılarındaki kişinin bu davranışı 'yutmayacağını' bilirler. Başka bir deyişle krallar bile aileleri karşısında 'çıplaktırlar'. Bu durum rahatlatıcı olduğu gibi rahatsız edici de olabilir. Bazen kişinin zevkleri ve tercihleri değiştiği halde aile bireyleri ona çocukluk veya gençlik tercihlerini hatırlatarak "Sen böyleydin, şimdi neden farklı bir sey istiyorsun?' diye sitem edebilir, değişmiş olan kişiyi kabul etmekte zorlanabilirler, onun eski haline dönmesi için baskıda bulunabilirler.

Aile, Toplum, İdeoloji

Ailenin yasal ve töresel yönü onun toplumun dini ve politik ideolojisinden, sosyal ve ekonomik yapısından ve bu yapılardaki değişimlerden etkilenmesine yol açar. Bu açıdan bakıldığında, bilmecelerde ailenin 'toplumun en küçük birimi' olarak tanımlanması doğru bir tanımlama olarak görünüyor. Aile ile toplum ideolojisi ve değişimi arasındaki ilişki iktidarların aileyle ilgili kendi görüşleri doğrultusunda yaptıkları düzenlemelerden de anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, iktidarlar çocuk sayısını arttırma veya azaltma amacıyla doğum izniyle ilgili düzenlemeler yaparlar. Ayrıca kadınların çalışmasını destekleme veya destekleme-

me, evlat edinme, evlilik dışı ilişkiler, bu ilişkiler sonucu olan çocuklar, miras hukuku gibi birçok konuda yasalar çıkarırlar (Hardoy & Schone, 2008; Lewin-Epstein, Stier & Zuma, 2006). Bu yasa ve düzenlemeler bir yandan toplumdaki değişimlerin doğurduğu gereksinimleri karşılarken diğer yandan iktidarların dünya görüşünü yansıtır. İktidarlar bir bakıma aileyle ilgili yaptıkları düzenlemelerle toplumu kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye ve şekillendirmeye çalışırlar. Özellikle kadınlarla ilgili düzenlemeler, büyük ölçüde aileyi etkileme çabalarıdır. Bu türden girişimlerin örnekleri olarak Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki devrimler, yakın zamanlarda AKP'nin önerdiği düzenlemeler, faşist ve sosyalist toplumlardaki uygulamalar gösterilebilir. Sosyalist-komünist, faşist ve kapitalist ülkelerin aileyle ilgili düzenlemelerin sonuçları araştırmalarla belgelenmiştir (Hardoy & Schone, 2008; Reyes, 2003; Worrall, 1999; Xia & Zhou, 2003). Bu araştırmaların sonuçlarına ilerideki bölümlerde tekrar değinilecektir.

Toplumdaki değişimler ve ideolojik yönlendirmeler anababaların çocuk yetiştirme yöntemlerini etkileyerek farklı kuşakların farklı değerler doğrultusunda yetişmesini sağlar (Georgas, van de Vijver & Berry, 2004). Bu anlamda aile hem toplum ile kişi arasında hem de geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi görür (Elder, 1994). Örneğin Çinli anababalar, 60'lı yıllarda çocuklarına dönemin politik ideolojisi doğrultusunda devrim ideali ve sınıf bilincini aşılamaya çabalarken, 80'li yıllarda çocuklarına bireyci değerler, mesleğe bağlılık, işte yetkinlik ve parlak gelecek için çabalama amaçlarını aşılamaya çalışmışlardır (Flanagan, 2001).

Daha önce de değinildiği gibi, ülkemizde farklı ideolojilerin egemen olduğu dönemler olmuştur. Örneğin, Cumhuriyet kuşağı, çocuklarına görev ve vatan için fedakârlık bilinci telkin etmiş, eğitim, yurtseverlik, milli egemenlik, yerli malı kullanma, kadın-erkek eşitliği gibi değerleri vurgulamıştır. Altmış sekiz kuşağının da Cumhuriyet kuşağı gibi, 'vatan kurtarma' misyonunu benimsediği söylenmiştir. Bu uğurda çekilenler roman ve filmlere konu olmuştur. Darbeler sonrası Türkiyesi'nde anababalar çocuklarının 'vatan kurtarma' uğrunda yaşamlarını kaybetme ve/veya ciddi acılar çekmelerini engellemek için onlara kendilerini kurtarmalarını öğütlemiş olabilirler. Bu durum Özal kuşağının 'köşe

dönme' ilkesiyle ve tüketim toplumu değerleriyle uyumludur (Kayra, 2010, Neyzi, 2001).

Anababaların çocuklarının politik eylemlere katılmamasına yönelik günümüzde ters tepebilecek önlemlerinden birisi, zeki çocukları 'eylem merkezi' olan üniversitelerden uzak tutmak amacıyla askeri okullara göndermekti. O devirde askeri okula giden bazı çocukların sonunu Balyoz ve Ergenekon davalarında hep birlikte gördük. Bu durum bana çok sevdiğim bir fıkrayı anımsatıyor. Bir gün adamın biri Kudüs'te dolaşırken Azrail'i görmüş ve Azrail'in yüz ifadesinden kendisiyle ilgili bir görevi olduğunu anlamış. Ölmek istemeyen kişi hemen Kudüs'ten kaçıp Semerkant'a gitmiş. Bir de bakmış Azrail karşısında. Azrail 'Yahu sen Kudüs'te ne arıyordun, bana seni Semerkant'ta bulacağım söylenmişti' demiş. Bu bölümün yazıldığı dönemde 'gezi parkı' olayları bağlamında özgürlüklerinin kısıtlanmasına tepki gösteren 90'lı yıllarda doğan 'ayyaş çapulcu' kuşağın özellikleri tartışılmakta ve bu kuşağın 68 kuşağına benzerlik ve farklılıkları irdelenmektedir.

Aile ve Din

Ailenin dini-ahlaki yönü de vardır. Eski Yunan'da olduğu gibi Hristiyanlık ve Hinduizm'de de tanrılar aile hayatı yaşarlar ve tanrısal ailelerde de her ailede olduğu gibi aile içi çatışmalar görülür. Birçok din aileyi ve özellikle anneyi, 'kutsal' olarak tanımlar, Hristiyanlıkta İsa'dan şefaat dilemek için annesine başvurulur. Birçok din evliliği dini bir görev olarak kabul eder ve evlilliği kendine özgü bir törenle kutsar (Ritblatt, 2003). Araştırmalar evliliği kutsal olarak görmenin evlilikte fedakârlık, affetme, dini etkinliklere birlikte katılma ve evliliğe bağıtlılık yollarıyla evlilikte çatışmanın azalmasını ve evliliğin sürdürülmesini etkilediğini göstermiştir (Day & Acock, 2013; Stafford, David & McPherson, 2013).

Dinler ana, baba, karı, koca, evlat rollerinin yetki ve sorumluluklarını, ilişkilerdeki güç dengesini ve sıralamasını da tanımlar (Georgas, van de Vijver & Berry, 2004; Ripley, Worthington, Bromley & Kemper, 2005). Din ve aile yaşamı ilişkisi konusunda ABD'de yürütülen çalışmalar diğerlerine kıyasla dini inancı olan

babaların çocuklarıyla aralarının daha iyi olduğunu, bu türden kişilerin evliliklerinde daha az çatışma yaşandığını ve evliliklerin sürme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Cavanna, 2000; King 2003; Mahoney, Pargament, Tarakeshwar & Swank, 2001). Türkiye'de yapılan bir çalışmada ise, diğer okullarda okuyan gençlere kıyasla, dini okullarda okuyan gençlerin daha düşük düzeyde anababa-çocuk çatışması bildirdiği bulunmuştur (Şahin & Güvenç, 1996). Dini inancın aile yaşamı üzerindeki bu olumlu etkisinin nedenleri arasında anababaların dinin yüklediği sorumlulukları yerine getirmeleri ve insanların dinin tanımladığı eş, anababa ve evlat rollerine uymalarının aile içi çatışmaları azaltması öne sürülebilir. Dinin diğer bir etkisi ise dini ortamlarda bulunanlar üzerinde oluşabilecek toplumsal baskıdan kaynaklanabilir. Başka bir deyişle 'cemaat' sorumsuz anababa ve/veya çocukları 'doğru yola' döndürebilir.

Dindarlığın araştırmalarda nasıl tanımlandığı önemli bir konudur. ABD'deki araştırmalarda dini inanç, kişinin dini inançları olup olmadığı ve kiliseye gidip gitmediği olarak tanımlanmış ve dini inançların içeriği araştırma kapsamına alınmamıştır. Bilindiği gibi, aynı dinden olduğunu söyleyen ve dini inancı olduğunu belirten kişilerin inançları çok farklı olabilmektedir. Kanımca, herkes dini kendine göre tanımlamaktadır. Örneğin dinlerini İslam olarak belirten farklı kişiler dinin en önemli gereğinin 'kul hakkı yememek ve/veya dini ibadetlerini yerine getirip, yasaklara uymak olduğunu düşünebilir. Doğal olarak bu iki inancın davranışsal sonuçları farklı olacaktır. Ayrıca aynı dinin farklı ülkelerde, farklı değer ve davranışlarla ilişkili olabileceği gösterilmiştir. Örneğin, baskın dinin Katoliklik olduğu Polonya ve İtalya'da yürütülen bir araştırmada İtalya'ya kıyasla Polonya'da dini inancın başarı ve evrensel düşünceyle daha güçlü, kurallara uyumla daha düşük ilişkisi olduğu bulunmuştur (Trakeshwar, Stanton & Pargament, 2003). Bu farklılığın bir nedenin Polonya'da dinin yakın zamana kadar engellenmiş olması ve dine dönüşün komünizm baskısına tepkinin bir göstergesi olduğu söylenebilir. İtalya'da ise dini inanç düzene karşı çıkmakla ilgili değildir, yani Polonya'daki gibi din ile politik düzen arasında zıtlaşma yoktur.

Her ne kadar RTE üç çocuk öneriyorsa da aileyle ilgili bakanlığımızın amblemi bir çatı altına yerleştirilmiş kalp içinde uzundan kısaya sıralanmış üç insanı (yani tek çocuğu) içeriyor. (Bu kitap yayımlandığında bu amblem değişmiş olabilir). Öte yandan, bu amblem, aile sözcüğünün çağrıştırdığı aynı evde yaşayan biyolojik ana, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileyle uyumludur. 'Meyvesiz ağaç olmaz' deyiminin çağrıştırdığı gibi aile denince akla genelde çocuk ve kişilerin uzun süreli bağlılıklarının ve/veya toplumsal onayın göstergesi olan bir tür nikâh geliyor. Ancak bilindiği gibi ailenin geçmişte ve zamanımızda farklı türleri olmuştur ve olagelmektedir. Kişisel tercih veya tıbbi nedenlerle çocukları olmayan çiftler, eşlerinden ayrılıp çocuklarıyla yaşayan yetişkinler, nene-dedeleriyle yaşayan çocuklar, uzun süreli birliktelik yaşayan çocuklu veya çocuksuz heteroseksüel veya eşcinsel çiftler de farklı türden aileler olarak kabul edilebilir. Bilindiği gibi bazı ülkelerde eşcinsel kişilerin evlenmeleri ve çocuk evlat edinmeleri yasaldır. Ayrıca birden çok kadından çocukları olan ve aynı zamanda farklı evlerde farklı 'aileleri'olan kişiler de vardır. Butan gibi bazı ülkelerde ise bir kadın aynı aileden birden çok erkek kardeşle evlenebilmektedir. Kenya'da görülen kadın kadına evlilikte ise evli ve dul kadınlar çocuk sahibi olarak toplumdaki konumlarını yükseltmek amacıyla genç bir kadınla 'evlenmekte', genç kadının çocuk doğurabileceği bir erkek belirleyip kadının doğurduğu çocukların 'babası' olabilmektedir. Bu tür evliliklerde lezbiyenlik söz konusu değildir (Wilson, Ngige & Trollinger, 2003).

Aynı konutta yaşayan, farklı çekirdek ailelerden oluşan geniş aile geçmişte ve geleneksel toplumlarda olduğu gibi günümüzde de görülmektedir. Ancak Osmanlı Devri'nde bile bu türden ailelerin azınlıkta olduğu gösterilmiştir (Duben & Behar, 1991). Geçmişte ve geleneksel toplumlarda bile geniş aile, ailelerin yaşamında geçici süreler için görülmekte ve pratik nedenler ve toplumun egemen değerlerinden etkilenmektedir (Chu, Xie & Yu, 2011). Örneğin, genç çift evliliğin ilk dönemlerinde maddi nedenler veya çocuk bakımında destek sağlamak amacıyla karı veya kocanın ailesiyle yaşamakta, evliliğin daha ileri dönemlerinde ise dul kalan ana veya baba, evli çocuklarıyla yaşayabil-

mektedir. Genç çiftin karı veya kocanın ailesiyle yaşaması ve yaşlı anababanın kızıyla mı oğluyla mı yaşayacağı ülkeye ve duruma göre değişmektedir. Örneğin, Japonya'da karı veya kocanın ailesiyle yaşamak genç çiftin daha çok sayıda çocuk sahibi olmasıyla ilişkilidir ve çiftin kocanın ailesiyle yaşadığı duruma kıyasla karının ailesiyle yaşadığı durumda kadının yükü daha az olmaktadır. Ayrıca kocalar karılarına çocuk bakımında en fazla yardımı çekirdek aile durumunda yapmaktadırlar, yani geniş aileyle yaşam kadın kadar erkeğin de yükünü azaltmaktadır (Morgan & Hirosima, 1983). Çin ve Tayvan'da çiftin gelir düzeyi yükseldikçe anababayla yaşama olasılığı düşmekte, kocanın ailesinin tek çocuğu olması ve erkek kardeşinin olmaması veya erkek kardeş sayısının az olması, çiftin dul anababayla yaşama olasılığını yükseltmektedir (Chu, Xie & Yu, 2011).

Aile her zaman çekirdek olmadığı gibi ailenin bütün üyeleri arasında biyolojik bağların bulunması da her durum için geçerli değildir. Ailelerde üvey ana/baba ve kardeşler olabildiği gibi evlat edinme yoluyla aileye katılmış çocuklar da olabilmektedir. Eski Roma'da önemli olan kan bağı değil babanın kararı idi. Eşlerinin sadakatından şüphelenen erkekler, eşlerinin çocuklarını reddedip kapı önüne koyabilmekte ve biyolojik çocuklarını sakatlık veya cinsiyeti nedeniyle reddedebilmekteydiler. Öte yandan, varis sağlama ve/veya toplumsal statü kazanma uğruna erkek çocuk da evlat edinmekteydiler. Aileler de gelecekte yüksek mevki edinebilmeleri için çocuklarını evlat olarak başkalarına verebilmekteydi. Roma'da babaların çocuklarını bir politik eylem olarak sokağa bıraktıkları da belgelenmiştir (Veyne, 2002). Günümüz Hong Kongu'nda da Çin'den göç edenler arasında ekonomik nedenlerle ailelerin, kan bağı olan akrabalarını dışlayıp kan bağı olmayanları akraba kabul ettikleri, yaşa bağlı hiyerarşinin gücünü kaybettiği görülmüştür (Siu-kai, 1981). Bizdeki 'kirve' ve Katoliklerdeki vaftiz ana-baba gelenekleri de kan bağı olmayan akraba örnekleridir. Toplumun ekonomik değişimlerinin aileye yansımaları arasında komünist rejimin çökmesi ve sosyal güvencelerin yitirilmesiyle eski komünist blok ülkelerinde aile dayanışmasının iş bulmak, yardımlaşma ve kaynakları birleştirme konularındaki artan önemi ve kapitalist ülkelere kıyasla aile yoluyla iş bulmanın daha sıklıkla görülmesi verilebilir (Sik & Wellman, 1999).

Anlaşılacağı gibi, toplumlarda görülen aile türleri kültüre, zamana, coğrafi bölgeye ve sosyoekonomik düzeye göre değişiklik gösterir. Gene de her zaman ve toplumda yasa ve düzenlemelerle tanımlanan ve deteklenen 'normal' sayılan bir aile türü olagelmiştir. Bu 'normal' aileden farklı olanlar ayrımcılıkla karşılaşırlar. Toplumsal koşullar neyin 'normal' olduğunu belirlemek dışında evlenme yaşı, çocuk sayısı, boşanma oranı, çocukların anababayla yaşadıkları süreyi, kadın ve çocukların çalışıp çalışmamalarını, anababanın çocuklara ilişkin hak ve yükümlülüklerini, anababa, çocuk ve eş rollerinin algı ve tanımını da belirler (Amato, Johnson, Booth & Rogers, 2003; Stephanie, 2000).

Sonuç

İlişkilere genel bir giriş olarak düşündüğüm bu bölümün sonunda ilişkilerle ilgili birtakım genellemelere gitmek istiyorum. Bu genellemelerden en önemlileri ilişkilerin çok çeşitli ve değişken olduğu, insanlar için vazgeçilmezliği ve kişiler açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabildiğidir (Fingerman, Hay & Birditt, 2004). Kanımca, ilişkilerde görülen çeşitlilik ve değişkenliğin en önemli belirleyicilerinden birisi kültür, diğerleri ise tarihsel ve bireysel zamandır. Kültür günümüzde ne olduğu sorgulanan bir kavramdır; genelde insanların fiziksel çevreye tepki olarak geliştirip, sonraki kuşaklara aktardıkları inanç, davranış, gelenek ve insan icadı nesneler olarak tanımlanıyor (Segal, Lonner & Berry, 1998). Bu tanımda fiziksel çevre yalnızca coğrafi özelliklerle kısıtlanmayıp sosyal ve ekonomik koşulları da kapsıyor. Kanımca kültür farklı tarihsel ve dini geçmişleri de kapsamalıdır. Kültür zamanla değiştiğinden kültür ve tarihsel zamanın etkilerini birbirinden ayırmak güç. Kültür kavramını geleneksel-modern boyutunda tanımlayanlar ve bu tanımı eleştirenler var (Kağıtçıbaşı, 1990, 1998).

Günümüzde insan ilişkilerinin yanı sıra birçok konuda 'modernleşmenin' etkileri tartışılıyor. Modernleşmenin ne olduğu da içine giremeyeceğim kadar karmaşık bir konu; genelde batılılaşma, globalizm ve teknolojik gelişme, başka bir deyişle geleneksel toplumdan (her ne ise) uzaklaşma olarak anlaşılabiliyor (Griswold, 2004; Hermans & Kempen, 1998; Smith, 2004). Bireycilik modernleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilebiliyor (Hoefs-

tede, 1980; 2001). Bireyciliğin ilişkilere ve kişisel yaşam doyumuna etkileri üzerinde birçok araştırma yapılıyor.

Tarihsel zaman; politik ideoloji, savaş, ekonomi, teknoloji gibi birçok etmeni içinde barındıran bir kavram. Zamanla değişen teknolojinin de ilişkileri etkilediği bir gerçek. Günümüzde cep telefonu ve internet, ilişkileri etkiliyor ve yeni türden ilişkilerin edinilmesine neden oluyor. Telefonun olmadığı bir dünyada başlayan ilişkilerin iletişimsizlik nedeniyle ilerleyememesi bir olasılıktı. Bir öğrencim annesinin gençliğinde bir gençle buluşmak için sözleştiğini ancak buluşmaya gidemeyeceğini haber veremediğinden o kişiyi bir daha göremediğini anlatmıştı. Cep telefonuyla sürekli konuşan ve mesajlaşan günümüz gençleri için bu inanılması güç bir durum. İnternet arkadaşlığı da teknoloji sonucu oluşan ve son zamanlarda araştırma konusu olan yeni bir ilişki türü (Mesch & Talmud, 2006; Mesch, Talmud & Quan-Haase, 2012; Parks & Roberts, 1998; Steinfield, Ellison & Lampe, 2008).

Allan (2001) modern dünyada ilişkilerin çeşitlendiğine ve göreceli olarak ilişkilerle ilgili normların gevşeyerek, daha belirsiz beklentilerin oluştuğuna dikkat çekmektedir. Beklentilerdeki belirsizlik ilişkilerde güvensizlik, yanlış anlama/anlaşılma ve çatışmalara neden olabilmektedir. Allan'in vurguladığı diğer bir nokta, ilişkilerin insan kimliğini tanımlamadaki işlevidir. Kimliğin eskiden olduğu gibi doğuştan belirlenmeyip bir ölçüde seçilebildiği modern dünyada insanlar ilişkilerini sahip olmak istedikleri kimliklere (yaşam biçimlerine) göre şekillendirebilmektedirler. Bu anlamda ilişkiler belli amaçlara ulaşmak için araç işlevini taşıyabiliyor ve insanların farklı kimlikleri için birbiriyle örtüşmeyen farklı ilişkileri olabiliyor. Kimlik de durumdan duruma değişebildiğinden farklı kimlikler ve bunları destekleyen, zaman zaman birbiriyle çelişen ilişkiler insanlar için bir sorun oluşturmayabiliyor (Hortaçsu, 2007a).

Peki 'ilişkilerde kişilik özelliklerinin hiç mi önemi yok?'diye sorulabilir. Tabii ki var. İlişkiler hem bireyin ve ilişkideki diğer kişilerin kişilik özelliklerini belirliyor hem de bu özelliklerden etkileniyor. İleride değinilecek bağlılık kuramı ile ilgili çok geniş literatür bu konuyu bol bol irdeliyor. Kişisel farklılığın diğer bir yönü olan bireysel zaman (yaş) da ilişkiler açısından çok önemli. Şimdiye kadar fazla değinilmeyen ilişkisel zaman ve bu

zamanın bireysel ve tarihsel zamanla etkileşimi ise ilişkileri etkileyen bir diğer etmen. İlişkisel zamandan anlaşılması gereken ilişkinin evreleri. Bu evreler en çok uzun süreli duygusal ilişkiler (ve evlilik) için geçerli. Bilindiği gibi evliliğin evlilik öncesi, çocuksuz çift, çocuk bekleyen çift, yeni bebekli çift, okul ve ergenlik çağı çocuklu çift, çocukları evi terk etmiş çift gibi çeşitli evreleri var. Bu evrelerin bireylerin hangi yaşında ve hangi tarihsel dönemde yaşandığı da ayrı bir konu. Örneğin, on sekiz yaşında ilk kez evlenen ve çocuk sahibi olanlar ile elli yaşında ilk kez evlenenler evliliğin ilk dönemini farklı biçimde yaşayacaklardır. Ayrıca 1900'lü ve 2000'li yıllarda aynı yaşta evlenenlerin ilişkileri de farklı olacaktır.

Sonuç olarak, ilişkilerin bütün değişkenliklerine karşın temelde insanların yaşamlarındaki önemli yerlerini sürdüreceklerini, çeşitleneceklerini, karmaşıklaşacaklarını, ama belki eskisinden daha da önemli olacaklarını söyleyebilirim. Bu beklentimi destekler biçimde ilişkiler konusunda uzmanlık alanları belirmekte, aile ilişkileri psikologlar (ve psikolog geçinenler) için önemli bir iş alanı olmaktadır.

BÖLÜM 2

İnsan İlişkilerine Kuramsal Yaklaşımlar

Var Olan Durum

Bilindiği gibi Sosyal Psikoloji'nin bütün alt alanlarını açıklamaya çalışan geniş kapsamlı kuramlar yoktur (Hortaçsu, 2012). Alt alanlar içinde bile herhangi bir kuram tek başına egemen değildir. Herhalde bu durumun nedenlerinden birisi Sosyal Psikolojinin birey-içi, ilişki-içi ve ilişki dışında kalan farklı kapsamdaki birimler temelindeki olgu ve süreçlerle uğraşma zorunluluğudur (duygu/düşünce, bireyler arası, çekirdek ve geniş aile, arkadaş grubu, sosyoekonomik düzey, toplum/kültür). Alan bu kadar geniş olduğunda, kuramlar genellikle, fili elleyen körler gibi alanın belli bir bölümünü kapsamlarına alıp diğer bölümlerini kapsam dışı bırakırlar; sonuç olarak bütüne ulaşamazlar. Sosyal Psikoloji kuramlarının diğer bir zorunlu seçimi ise alana ya çıplak göz ya dürbün ya da teleskopla bakmaktır. Başka bir anlatımla, farklı kuramların alana yaklaşımlarını fotoğraf çekmeye benzetecek olursak ya yakın plan ya da manzara çekimine yarayan geniş açılı lens kullanırlar. Yakın lens cisimlerin ayrıntılarına odaklanıp çevreyi bulanık gösterir; yani ağaçların yapraklarını görürüz ama ağacın orman içinde olduğunu anlayamayabiliriz. Panoramik çekimde ise cisimler genel manzaranın parçasını oluşturur; yani ormanın içindeki farklı ağaçlar ayırt edilemez. Sonuç olarak, hem ayrıntı hem de genel görünüme odaklanan bir kuram geliştirmek çok zordur. Bence, Sosyal Psikoloji'nin doğası gereği, olsa

olsa genel bir kuramsal çerçeve altında birbiriyle uyumlu alt kuramlar oluşturmak mümkün olabilir.

İnsan ilişkileri alanında henüz kabul edilmiş böyle hiyerarşik bir kuramsal çerçeve yok. Kanımca, böyle bir kuramsal çerçeve altındaki alt kuramlar arasında insanın doğasını ve ilişkilerini etkileyen etmenlerle ilgili bazı temel varsayımlar üzerinde görüş birliğine varılması gerekiyor. Bu türden bir görüş birliği araştırma sorularını, temel kavramları, nedensellik ilişkilerini, dolayısıyla araştırma ve analiz yöntemlerini etkileyecektir. Böyle bir görüş birliği oluştuğunda farklı araştırmaların sonuçlarından bir bütüne ulaşmak mümkün olacaktır. Yani filin büyük memeli bir kara hayvanı olduğu konusunda anlaşarak değişik taraflarını inceleyenler bilgilerini bir yapboz gibi birleştirip, filin neye benzediğini ortaya koyabileceklerdir. İnsan ilişkileri konusu epey bir süredir araştırılmakta ve bu konuda birçok önemli dergi ve yayın bulunmaktadır. Yani bilgi birikimi vardır. Ancak bu bilgi birikimi farklı kuramsal çerçevelerden yola çıktığı için bütünü oluşturmakta zorluklar yaşanmaktadır.

Son zamanlarda, alanın ağır topları, alanı birleştirecek kuramların gerekliliğini vurgulamaya başlamışlardır (Bercheid, 1999; Reis, 2007). Reis (2007) kuramsal çalışmaların düzenleyicisi olarak temel bir kavram belirlemesi gerektiğini söylemiş ve bu düzenleyici kavrama aday olarak kişinin eşi tarafından ne denli anlaşıldığı algısını önermiştir. Reis, eş tarafından anlaşılma duygusunun ve kişinin bu duygu denetiminde kendini ayarlamasının öneminden söz eder. Reis'e göre bu duygu kişisel benliğin olumlu görülmesi, gelişmesi, değerlendirilmesi, kabul görmesi, ispatlanması (verify) ve güven duyma gibi birçok güdünün giderilmesini sağlar ve insanların yaşam doyumlarını etkiler. Anlaşılacağı gibi Reis'in bu görüşü toparlayıcı kuramın odağına bireysel kimlikle ilgili bilişsel-duygusal bir kavramı yerleştirmekte ve bireyci değerlerle uyumlu olarak kişinin kendisini olumlu ışıkta görme güdüsünü önemsemektedir. Ben, haddim olmayarak bu görüşe katılmıyorum. Kanımca, birey içi bir duygu, durum ve ortam bağlamında kişiler arası etkileşim sonucu gelişen ilişkilerin incelenmesi için uygun bir kavram değildir, ekonomiyi psikolojiyle açıklamaya benzer. Bilindiği gibi psikolojik etmenler, ekonomiyi etkileyen çeşitli etmenlerden yalnızca bir bölümüdür.

Bercheid (1999), gelişim, klinik, Sosyal Psikoloji, Bilişsel Psikoloji gibi psikolojinin birçok alt alanının insan ilişkileri konusuna katkıda bulunduğuna değinerek, insan ilişkileri alanında geliştirilecek bütüncül bir yaklaşımın parçalanmış bir durumda olan psikolojinin toparlanmasına katkıda bulunabileceğine değinmiştir. Bercheid insan ilişkileri alanının parçalanmış durumundan psikolojinin genelde bireye odaklanmasını sorumlu tutmakta, bireylerin duygu ve güdülerinin durumdan etkilendiğine işaret ederek durum ve toplumsal çevreye önem verilmesini önermektedir. Sosyal Psikoloji alanında insan ilişkileri konusunun atası sayılabilecek Kelley (1997) ve çalışma arkadaşı Holmes (2002) da insan ilişkilerinde bireysel özellik, güdü ve görüşlerin duruma göre değiştiğini vurgulamakta ve durumların önemine dikkat çekmektedirler. Ancak kanımca, Kelley ve Holmes durumdan 'içinde bulunulan durum' ve ilişkiyi kastetmekte, tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulları kastetmemektedirler.

Görüldüğü gibi, Sosyal Psikologlar bir çerçeve kuram ve temel kavramın gerekliliği konusunda görüş birliği içinde olmakla birlikte, bu kuramın ve temel kavramının ne olacağı konusunda henüz görüş birliğine varamamışlardır. Gene de iki konuda anlaşıyor gibiler. Bunlardan birisi bireysel özelliklerin ilişkinin niteliğine göre değişebileceği, diğeri de insan ilişkileri alanının insanların yaşam ve ilişkilerini daha iyi yaşayabilmeleri konusundaki uygulamalı alanlara ışık tutabileceği.

Bilindiği gibi insan ilişkileri konusunda çalışmalar yapan tek alan Sosyal Psikoloji değildir. Geleneksel olarak Klinik Psikoloji, Gelişim Psikolojisi, aile çalışmaları, sosyal çalışma, eğitim, işletme gibi birçok alan bu konuya az çok değinmektedir. Benim kişisel görüşüme göre alana en önemli katkılardan birisi Sosyal Psikoloji diğeri ise aile çalışmalarınca yapılmıştır. Gene kişisel görüşüme göre, kuramsal çerçevenin çatısını da bu alanların katkıları belirlemelidir.

Nasıl Bir Kuram Gerekiyor?

Bilindiği gibi, her kuramın belli bir kapsama alanı vardır, yani kuramın her konuda bir şeyler söylemesi gerekmez. Ama kanımca, insan ilişkileri konusunda geliştirilecek çerçeve kuramın de-

ğinmesi gereken bazı konular vardır. Ben kendime göre bu konuları sıralıyorum.

1. İnsanın nasıl bir varlık olduğu, yani biyolojik ve toplumsal yönleri, temel güdü ve/veya gereksinimleri ile ilgili birtakım varsayımlardan söz edilmelidir.

2. Dar ve geniş (aile, toplumsal ağ ve sosyoekonomik düzey, kültür, toplumsal olaylar) anlamda çevrenin insan ve ilişkiler üzerindeki etkileri göz önünde tutulmalıdır.

3. Kuram bireyler arası farklılıkların tartışılabileceği birtakım boyutlar önermeli, bireysel farklılıkların durum, kültür, ilişki türü ve evresiyle etkileşimlere girebileceğini kabul etmeli ve tercihen bu etkileşimlerin nasıl olabileceğine ilişkin önermelerde bulunmalıdır. (A1 özelliği yüksek olan insan, B1 türünden bir ilişkide C1 durumu olduğunda A1 özelliği düşük olan bir kişiden daha düşük veya yüksek düzeyde D davranışı gösterir, gibi.Örneğin, kendine güveni yüksek bir kişi, aşk ilişkisinde eşi birisine iyi davrandığında kendine güveni düşük bir kişiye kıyasla eşini daha az kıskanır ve daha az saldırgan davranır.)

4. Var olan çalışmalar ilişkiler konusunda cinsiyet farklılıkları ortaya koyduğundan, kuram cinsiyet farklarının nedenleri (biyolojik, toplumsal yapıdan kaynaklanan veya ikisi birlikte) ve olası sonuçları konularında bir şeyler söylemelidir.

5. Kuram farklı türden ilişkilerin benzer ve farklı yönleri ve bu farklılıkların ne denli evrensel, ne denli kültür, yaş ve duruma bağlı olduğu konusunda birtakım varsayım/açıklama/önermeler getirmeli, en azından içerdiği kavramlar, farklılıklar konusuna katkıda bulunabilmelidir. Örneğin, modern toplumlara kıyasla geleneksel toplumlarda geniş aileyle ilişkiler daha yoğun ve kapsamlıdır ama çekirdek aileyle ilişkiler konusunda çok fazla fark yoktur.

6. Kuram ilişkilerin niteliklerine (birinci bölümde değinilenler gibi), işleyiş süreçlerine (sürdürme, çatışma vs) ve bireysel sonuçlarına ilişkin kavramlar içermelidir.

7. Kuram temel kavramlar (çevre, birey (davranış, düşünce/duygu), ilişki süreci) arasındaki nedenselliğin yönü ve/veya türü (tek, çift yön, dolaylı (mediation) veya etkileşim/ortak etkiler (interaction/moderation) konusunda bir şeyler söylemelidir. Örneğin, birlikte yaşayan veya boşanmış ailenin çocuğu olmak insanın kişiliğini, kişilik ise evlilik ilişkisinde insanın eşinin

davranışlarını nasıl yorumlayacağını ve eşine vereceği tepkileri etkiler.

Kanımca, çerçeve kuramının yukarıdaki konularda ayrıntılı önermelerde bulunma zorunluluğu yoktur. Bu alt kuramların işidir. Alt kuramlar birey içi etmen ve süreçler, ilişki süreçleri ve süreçler arası ilişkiler, çevre-ilişki süreci ilişkisi gibi konulara odaklanabilir. Gereksinim önceliği, duygu, algı, bilişsel yapı, değer, davranış biçimi gibi kişilik farklılıkları ve bu öğeler arasındaki etkileşimler birey içi süreçlere odaklan alt kuramın konusu olarak kabul edilebilir. İlişki süreçlerine odaklanan alt kuram güç dengesi, bağlılık, çatışma gibi kişilerarası süreçleri, bu süreçleri etkileyen veya bu süreçlerden etkilenen neden ve sonuçları inceleyebilir. İlişki-çevre konusunu irdeleyen alt kuramlar ise ilişkilerin toplumun genelinde veya geniş bir kesiminde olan değişikliklerden (savaş, ekonomik kriz, göç gibi) hangi yollarla nasıl etkilendiğini araştırabilir. Alt kuramların sınırları bir ölçüde geçirgen olabilir. Yani ekonomik kriz gibi bir olayın kişisel stres üzerindeki dolaylı veya dolaysız etkilerinden söz edilebilir.

Öne Çıkan Üç Kuramsal Yaklaşım

Günümüzde insan ilişkileri konusunda üç genel yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımlardan en geniş bakış açısı olanı sistem kuramı ve toplumsal konum ve değişim bağlamında kişi ve aile süreç ve sonuçlarına odaklanan Elder'in Yaşam Akışı (life course) yaklaşımının bileşimidir. İkinci yaklaşım evrim kuramından yola çıkarak insan ilişkilerinde bireyin göreceli olarak kalıcı özelliklerinden söz eden iki farklı alt yaklaşımı içerir. Bu yaklaşımlar sosyobiyolojik yaklaşım ve bağlılık kuramıdır. Üçüncü yaklaşım ekonomi kökenli değiş-tokuş ve değişim geçirmiş adıyla, 'karşılıklı bağımlılık' (interdependence) kuramıdır. Bu kuram yaklaşık elli beş yıldır Sosyal Psikoloji'nin insan ilişkileri alanındaki en önemli kuramıdır.

Sistem Kuramı-Yaşam Akışı Bileşimi

Bu iki yaklaşım aslında farklı yaklaşımlardır. Bildiğim kadarıyla sistem kuramı insan ilişkileri alanına Klinik Psikoloji'nin grup ve aile terapisi uygulamaları yoluyla girmiştir; yaşam akışı ise sos-

yolojiye yakındır. Ancak günümüzde bu iki yaklaşım tek bir bakış açısı olarak değerlendirilebilmektedir (O'Brien, 2005). Çünkü, yaşam akışı yaklaşımı da aslında sistem yaklaşımı olup bu yaklaşıma insan yaşı ve tarihsel dönem anlamında zaman öğesini eklemiştir. Bence bu bileşik yaklaşım insan ilişkileri konusunun çerçeve kuramı olmaya en güçlü adaydır.

Sistem Kuramı

Sistem kuramı biyoloji kökenli olup sibernetik, organizasyon, eğitim, gelişim psikolojisi, klinik piskoloji ve aile alanında birey ve ailelerin değişimlerini yakın ve uzak çevre bağlamında inceleyen bir yaklaşımdır. Sistem kuramının başlıca kavramları alt sistemler, sistemler arası sınırlar, sistemler arası geribildirim ve dinamik dengedir (subsystems, boundaries, feedback, dynamic equilibrium). Kuram kişi, ilişki ve toplum gibi farklı düzeylerdeki sistemlerden söz eder; bu sistemler arasında geribildirimi ve çift yönlü nedenselliği varsayar (Aldous, 1990; Bronfenbrenner, 1988; Hinde-Stevenson-Hinde, 1987; Klein & White, 1996; O'Brien, 2005; Robins & Kashima, 2008).

Sistem kuramına göre, her sistem hem parçası olduğu üst sistemin bir alt sistemidir hem de kendi içinde, etkileşim içinde olan başka alt sistemleri barındırır. Örneğin, her birey, etkileşim içinde olan fizyolojik, duygu ve düşünce sistemlerinden oluşmuş bir sistemdir. Bireylerin altsistemleri oluşturduğu karı-koca, ana-çocuk, baba-çocuk ikili sistemler de ailenin altsistemleri olan üçlü sistemlerin (ana-baba-çocuk) içinde yer alır. Her ikiliyi (veya üçlüyü) oluşturan bireylerin kişilik ve davranışları birbirini etkiler; bu nedenle anne iki çocuğuna farklı davranabilir, çünkü çocuklar farklıdır. Annenin çocuklara farklı davranması da hem çocukların kişiliğini hem de çocuklar arası ilişkiyi etkiler. Bu durum tek yumurta ikizleriyle yürütülen bir araştırmayla gösterilmiştir (Crosnoe & Elder, 2002a). Öte yandan, aile hem farklı ailelerden oluşan akraba sisteminin alt birimidir hem de çocukların okul-arkadaş, eşlerin iş yeri sistemleriyle etkileşim içindedir.

Sistem ve alt sistemlerin sınırları az veya çok geçirgen olabilir. Geçirgenlik sistemlerin birbirinden etkilenme düzeyini belirler. Bazı kişiler için sınırlar çok geçirgen, diğerleri için ise daha az geçirgendir. Örneğin, çocuğun okul sorunlarının veya eşlerin

iş zorluklarının aile yaşamını etkilemesi sistemler arası geçirgenlik sonucu olur. Bazı kişiler işteki sorunları eve taşımazken diğerleri işteki gerilimin aile yaşamlarını etkilemesini engelleyemez. Bir insanın çevresindeki kişilerden aşırı derecede etkilenmesi veya bir çekirdek ailenin geniş aileden fazlasıyla etkilenmesi sınırların geçirgenliğinin düşük olması demektir.

Sistem kuramına göre, her sistemin kendine göre bir dengesi vardır; bu denge dinamiktir ve aile bireyleri arasında karşılıklı etkileşimleri, güç birliklerini, çatışmaları içerir. Çocuk sahibi olma, çocukların evden ayrılması, emeklilik, göç, hastalık gibi olaylar dengenin değişmesine ve yeni dengelerin oluşmasına neden olur. Her olay birtakım karşılıklı etkileşimleri, döngüsel değişimleri tetikleyebilir. Yeni dengeler sorun yaratıp ailenin çözülmesine neden olabilir. Örneğin, ilk çocuk birçok çift için evlilik doyumunun azalması ve bazı evliliklerin bitmesi sonucunu doğurabilmektedir (Belsky & Rovine, 1990). Aile terapisi yöntemi bu denge varsayımına dayanır. Bu terapi sorunlu bireyi olan bir ailenin kendisine göre bir dengesi olduğu, bireyin terapi sonucu değişiminin aile dinamiğini bozacağı ve ailenin (bilinç dışı olarak) dengeyi sağlamak için bireyi eski durumuna getirebileceği varsayımına dayanır. Aile terapisi yaklaşımı bütün aile bireyleriyle görüşmenin önemini vurgular. Böylelikle hem bireyin rahatsızlığına neden olabilecek aile etkileşimlerini inceler hem de ailenin yeni bir dengeye ulaşmasına yardımcı olmaya çalışır.

Yaşanan ülkenin dünya üzerindeki yeri, gelişmişlik düzeyi, egemen inanç ve değer sistemleri sistemler silsilesinin en geniş halkasını oluşturur. Bireyin içinde büyüdüğü ortam gelişimsel köşe (developmental niche) olarak adlandırılmıştır (Bronfenbrenner, 1988; Harkness & Super, 1987). Gelişimsel köşe yaşanılan fiziksel ve toplumsal çevre, yani mahalle, coğrafi yöre, sosyoekonomik düzey olarak tanımlanabilir. Gelişimsel köşe kişinin sahip olduğu olanakları ve toplumsal ilişkileri, Coleman'ın (1988) deyimiyle, 'toplumsal sermayeyi' etkiler. Örneğin, zengin olmasa da kitap okunan, sanatsal faaliyetlerden, toplumsal ideoloji ve olaylardan haberdar olan bir ailede büyümekle tamamen içine kapanık bir ailede büyümek farklı kişiliklerin ve yaşamların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Toplumsal koşul, değer ve beklentiler aile yaşamını ve bireylerin görüş ve seçimlerini etkilediği gibi bireysel tutum ve davranışlar da zaman içinde toplumu etkile-

yebilir. Örneğin, toplum değerleri ve yasal düzenlemeler insanların yapacakları çocuk sayısını ve çocuklarına aşılamaya çalışacakları değerleri etkilediği gibi ailelerin çocuk sayısı ve çocukların edindiği değerler de ülkenin nufus yapısını, politik ideolojisini ve ekonomisini etkileyecektir (Phalet & Claeys, 1993).

Şempanze ve çocuklarla çalışan ve bir sistem kuramcısı olan Hinde, ilişki içi etkileşimler ve ilişkiler arası ilişkiler üzerinde durmuştur. Hinde'a göre hem çeşitli ilişkiler bir arada incelenmeli hem de ilişkilerle ilgili etkileşimlerin çeşitli yönleri ele alınmalıdır (Hinde ve Stevenson-Hinde, 1987). Etkileşimler içerik, çeşitlilik, nitelik, göreceli sıklık (frequency) ve örüntü açısından farklılık gösterebilir (içerik = content: ilişki içindeki kişilerin birlikte ne yaptığı, çeşitlilik = diversity: kişiler birlikte kaç değişik şey yapıyorlar? nitelik = quality: olumlu/olumsuz etkileşimler, örüntü = pattern: çocuğun annesine kaç kez itaat ettiği değil de annesinin önerilerini hangi oranda yerine getirdiği). İlişkiler ise etkileşimler arası benzerlik, karşılıklılık veya tamamlayıcılık, kişilerarası yakınlık, ilişkiye bağıtlılık, kişilerarası algı gibi özelliklere sahiptir (benzerlik/karşılıklılık, tamamlayıcılık = similarity/reciprocity/complementarity: kişiler birbirine benzer mi davranıyor, yoksa tamamlayıcı mı, örneğin karşılıklı yardımlaşma mı var, yoksa bir kişi yardım isteyip diğeri yardım mı ediyor? yakınlık = intimacy: kişilerin birbirlerine içlerini dökme düzeyi, bağıtlılık= commitment: kişiler ilişkinin sürmesini ne kadar istiyor ve bu amaç uğruna ne kadar çaba harcıyor; kişilerarası algı=insanlar birbirlerini oldukları gibi mi görüyorlar, ideal dosta yakın mı görüyorlar, yoksa kendilerine benzer mi görüyorlar; örneğin çocuk normal zekâdadır, kendisini aptal zannetmektedir, anne çocuğu dahi zannediyordur, konu annenin çocuğu nasıl gördüğü ile çocuğun kendisini nasıl gördüğü arasındaki farktır).

Hinde ve arkadaşları (Hinde, Tamplin ve Barrett, 1993) anaokulu çocuklarının evde anne ve kardeşleriyle, okulda ise öğretmen ve sınıf arkadaşlarıyla ilişkilerini gözlemişler ve sistem kuramı varsayımlarıyla uyumlu olarak, çocukların farklı kişilerle ilişkilerinde farklı etkilişim örüntüleri sergilediklerini ortaya koymuşlardır. Örneğin, ilişki başlatmak açısından anne-çocuk arasında karşılıklılık (bir anne başlatıyor- bir çocuk başlatıyor), diğer ilişkilerde ise tamamlayıcılık (biri başlatıyor-öteki karşılık veriyor) gözlenmiştir. Ayrıca anne-çocuk ilişkisinde olumlu ve

olumsuz davranışlar arasında ters bir ilişki gözlenirken (bir ilişkide ne kadar çok olumlu davranış olursa o kadar az olumsuz davranış oluyor) kardeş etkileşimlerinde olumlu ve olumsuz davranışlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (her çift için farklı).

Peterson ve Rollins'e (1987) göre ikili ilişkiler sonucu roller tanımlanır ve beklentiler geliştirilir. Zaman içinde ilişkiler içinde oluşturulan norm, rol ve beklentiler toplumsal normları etkileyebilir. Yani farklı ilişkilerde benzer beklenti ve davranışlar gelişince bunlar norm haline gelir. Hinde, grup içindeki konumun da ilişkileri etkileyebildiğini göstermiştir. Şempanzelerle yürüttüğü çalışmada, grup içinde yüksek konumdaki annelere kıyasla düşük konumda olan annelerin dişi yavrularına daha korumacı, erkek yavrularına ise daha reddedici davrandıklarını söylemeden edemeyeceğim (Hinde & Stevenson-Hinde, 1986). Belki de reddedilen erkek yavrular saldırgan olup grup hiyerarşisinde yükselebiliyorlardır. Saldırganlık yavrunun grup içi konumunu yükseltebilir, yaşama ve üreme olasılığını olumlu yönde etkileyebilir.

Yaşam Akışı Yaklaşımı

Yukarıda anlatıldığı gibi, Hinde ilişki içi süreçleri, ilişkiler arası farklılıkları, ilişki niteliğini ve bireysel davranışların yakın çevreden nasıl etkilendiğini incelemiştir. Elder'in başlıca temsilcisi olduğu yaşam akışı yaklaşımı ise ilişkilere zaman boyutunu eklemiştir. Yani bir bakıma iki boyutlu olan sistem kuramını üç boyutlu yapmış, ilişkiler ve ilişkilerin birey üzerindeki etkilerini toplumsal koşullar ve değişim bağlamında incelemiştir. Bu yaklaşım zamanı, birey yaş ve tarihsel zaman olarak ele alır, insanların ve ilişkilerin tarihsel olaylardan nasıl etkilendiğini inceler. Ayrıca toplumsal olayların farklı kuşak, sosyoekonomik düzey ve cinsiyetteki kişilerin başlarına hangi yaşlarda geldiğine göre farklı sonuçlara neden olabileceğini savunur. Elder, toplumda genel evlenme yaşının yükselmesi, okulda geçen sürenin uzaması, ailedeki çocuk sayısının azalması gibi genel eğilimlerden, bireyci ve tüketime yönelik değerlerlerdeki değişimlerin etkilerinden de söz eder. Çevre etkisine verdiği bu öneme karşın Elder bireyin kendi yaşamını biçimlendirmede etkin olabileceğini de vurgular (Elder, 1994; Elder & Hareven, 1993; Elder & Johnson, 2002).

Elder ve arkadaşlarının önemli araştırmalarından birisi, 1929 Ekonomik Krizi'nin ve İkinci Dünya Savaşı'nın ABD'deki değişik kuşak ve sosyoekonomik düzeydeki kişiler üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur (Elder & Hareven, 1993). Sonuçlar ilginç ve akla yatkındır. Ekonomik krize ergenlik döneminde yakalanan erkek çocuklar, babaları işlerini kaybedince yaşama atılıp çalışmak zorunda kalmış, küçük yaşta sorumluluk yüklenerek olgunlaşmış ve İkinci Dünya Savaşı'nda askere gitmişlerdir. Savaşa gidenlerin çoğu evlenmeye fırsat bulamamışlar, bu nedenle erken evliliğin olumsuz etkilerinden korunmuşlardır. Dahası, savaştan dönen gaziler kendilerine sağlanan burs olanaklarından yararlanarak üniversiteye gidebilmişlerdir. Burs olanağı, özellikle ailelerinin durumu yüksek eğitim görmelerine olanak tanımayan düşük sosyoekonomik düzeyden gelenlerin, ailelerinden daha iyi bir sosyal konum elde etmelerine neden olmuştur. Sonuç olarak, bu kişiler ekonomik kriz ve savaştan olumlu yönde etkilenmişlerdir. Ekonomik krizde çocuk yaşta olan erkek çocuklar ise olanaksızlıklar nedeniyle okuyamamış, savaşa gitmediklerinden erken yaşta evlenip çoluk çocuğa karışmış ve kısıtlı yaşamlar yaşamışlardır. Yani savaş ve ekonomik krizden olumsuz etkilenmişlerdir. Ekonomik krize ergenlik döneminde yakalanan kızlar ise anneleri çalışmak zorunda kaldığından, küçük yaşta ev kadını görevlerini yüklenmiş, yaşamlarını eve ve çocuğa odaklayıp ev kadını olmuşlardır. Sonuç olarak, araştırmada aynı tarihsel olayların farklı yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeydeki kişileri farklı biçimlerde etkilediği gösterilmiştir.

ABD'de yürütülen diğer bir çalışmada Afrika, Meksika ve Avrupa kökenli kadınların okul, iş, çocuk-aile deneyimlerini hangi yaş ve hangi sırayla yaşadıkları incelenmiştir. Sonuçlar Afrika kökenliler arasında erken yaşta çocuk sahibi olup okulu bırakmanın en sık görülen örüntü olduğunu, çalışmanın genelde daha sonraki yaşta başladığını göstermiştir. Çocuk nedeniyle okulu bırakanların önemli bir bölümünün evlenmediği de görülmüştür. Bazı Afrika kökenli kadınlar ise daha geç yaşlarda çocuk sahibi olmuş veya okuldan sonra ilkin çalışıp sonra aile kurmuşlardır. Afrika kökenliler arasında uzun süre okulda kalıp sonra eşle yaşamaya başlayan ve çocuk sahibi olanlar ise azınlıkta kalmışlardır. Meksika kökenli kadınlar arasında en sık görülen

çizgi okulu erken bırakıp aile ve çocuk sahibi olmaktır. Afrika kökenlilerden farklı olarak Meksika kökenlilerde çocuk ve evlilik birlikte görülmüştür. Okuldan işe, işten evliliğe geçiş yapan Meksika kökenliler ise daha uzun süre eğitim görmüşlerdir. Avrupa kökenliler okulu erken bıraktıklarında evlilik ve çocuk yapmayıp çalışmışlar, okulda uzun süre kalanlar ise evlilik, çocuk ve çalışmayı ertelemişlerdir. Özetle, Avrupa kökenliler arasında erken yaşta çocuk veya birliktelik nedeniyle okulu bırakanların azlığı onların yaşama daha donanımlı başlamalarına, erken yaşta aile yükü altında ezilmemelerine katkıda bulunmuştur (MacMillan & Copher, 2005).

Ailenin yaşadığı ortamın elverişsiz koşulları ve babanın işsizliği gibi sorunların aile bireylerini nasıl etkilediği de yaşam akışı yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Elverişli olmayan aile ve mahalle koşullarının gençlerin cinsellik, evden ayrılma, tam zamanlı çalışma gibi yetişkin deneyimlerini erken yaşayarak 'erken büyümelerine' (veya çocukluklarını yaşamamalarına) neden olduğu, erken büyümenin ise depresyona yol açtığı gösterilmiştir (Wickrama, Merten & Elder, 2005). Çevrenin olumsuz etkileri ve ekonomik zorluklar karı-koca ilişkisini ve anababaların psikolojik durumlarını da etkilemiştir. Ancak koca işini yitirdiğinde kadın kocadan desteğini esirgemediğinde, aile ilişkileri ve çocuklar ekonomik krizden daha az zarar görmüşlerdir (Conger, Rueter & Elder, 1999). Eş ve çocuklarla sorunlar insanların sadece psikolojik durumlarını etkilemeyip göreceli olarak erken yaşta yüksek tansiyon sahibi olmalarına da neden olabilmektedir (Wickrama, Lorenz, Wallace, Pieris, Conger & Elder, 2001).

ABD'de Meksika ve Avrupa kökenli ailelerle yürütülen bir çalışma maddi sorunların farklı alt kültürler üzerinde aynı etkiyi yapmadığını ortaya koymuştur. Meksikalı ailelerde olumsuz ekonomik koşulların stres olarak algılanması, geleneksel aile kültüründe bulunan aile dayanışması düzeyini yükseltmiş, Avrupa kökenlilerde ise düşürmüştür. Avrupa kökenli annelerin aile dayanışmasını düşük algılaması çocuklarına karşı daha az şefkatli ve daha tutarsız davranmalarına neden olmuştur. Meksika kökenli anneler ise ekonomik zorluklar sonucu işe girmiş, çalışmaya başlayan anneler çocuklarına karşı daha tutarsız ve cezalandırıcı davranmışlardır. Özetle, olumsuz koşullar iki grupta aile da-

yanışmasını farklı yönde etkilemiş, ayrıca Avrupa kökenlilerde annenin stres algısı yoluyla, Mesika kökenlilerde ise annenin çalışmak zorunda kalması yoluyla davranış değişikliklerine neden olmuştur (Behnke, MacDermid, Coltrane, Parke, Duffy & Wideman, 2008). Türkiye'de 2001 Ekonomik Krizi'nde ekonomik sorunlar yaşayan ailelerle yürütülen bir çalışma da ekonomik zorlukların aile ilişkilerini hem doğrudan hem de kadınlarda yol açtığı duygusal gerilim nedeniyle dolaylı yoldan olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir (Aytaç & Rankin, 2009).

Yaşam akışı yaklaşımı doğrultusundaki diğer bir araştırma ise annelerin ekonomik olanaksızlıkları stres olarak algıladıklarında, depresyon ve yetersizlik duygularına kapıldıklarını göstermiştir. Annelerin olumsuz psikolojik durumları ise çocuklarına karşı olan olumlu davranışlarında düşüş, olumsuz davranışlarında ise artışa neden olmuştur (Mistry, Lowe, Benner & Chien, 2008). Ancak bu çalışmada arkadaşlarının yardımı ve bazı küçük 'lüks' lere (sinemaya gitmek, arada sevilen bir yiyecek almak gibi) harcama yapabilmenin annelerin ekonomik koşulların olumsuzluğunu stres olarak algılamasını bir ölçüde engellediği de görülmüştür.

Çocukluktaki yaşam koşulları ve aile ilişkilerinin kişi üzerindeki etkilerinin yetişkinlikte de sürdüğü gösterilmiştir. Çocuklukta ailelerinin sosyoekonomik düzeyi yüksek olanların, düşük sosyoekonomik koşullarda yaşayanlara kıyasla yaşamlarında aile, iş, toplumsal sorumluluklarını daha fazla dengeleyebildikleri ve kariyerlerine daha çok önem verdikleri görülmüştür. Aile sosyoekonomik düzeyi kariyer yönelimini doğrudan, dengeli yaşamı ise eğitim yoluyla dolaylı olarak etkilemiştir. Ayrıca çocukluklarında anababalarınca desteklenenlerin, diğerlerine kıyasla daha dengeli ve daha az kariyer yönelimli oldukları ve boşanmamış anababaların çocuklarının sağlıklarının yetişkinlikte daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır. Kariyeri ön planda tutanların evliliklerinin sona erme ve alkol sorunu yaşama olasılığının daha yüksek olduğu da görülmüştür (Crosnoe & Elder, 2004). Sonuç olarak, yaşam akışı yaklaşımından yola çıkarak yürütülen çalışmalar çevre, aile, ikili ilişkiler ve bireysel sonuçlar arasında ilginç etkileşimler olduğunu ortaya koymaktadır.

Evrim Kuramı Kökenli Yaklaşımlar

Görüldüğü gibi, sistem ve yaşam akışı yaklaşımları bireyin kişilik özelliklerinden pek söz etmemekte, çevresel etmenlerin bireylerin algı, duygu ve davranışları üzerindeki etkilerinin üzerinde durmakta, bazı araştırmalarda ise birey tutum ve davranışlarının aile ilişkileri ve ailenin yetiştirdiği çocuklar üzerindeki etkilerinden söz etmektedir. Örneğin, işini yitiren kocalara destek çıkan kadınların bu davranışının nedeninin ilişkinin bir özelliğinden mi yoksa kadınların kalıcı bir kişilik özelliğinden mi kaynaklandığı üzerinde durulmamaktadır (Conger, Rueter & Elder, 1999). İnsan ilişkilerinde bireyin göreceli olarak kalıcı özelliklerinden söz eden birçok yaklaşımdan ikisi son yıllarda yoğun ilgi toplamaktadır. Bunların ikisi de Evrim Kuramı'ndan yola çıkmakla birlikte birbirinden epey farklıdırlar. Bu yaklaşımlardan biri Sosyobiyolojik Yaklaşım, diğeri ise Bağlılık Kuramı'dır.

Sosyobiyolojik Yaklaşım

Sosyobiyolojik yaklaşım varlıkların temel amaçlarının genlerini gelecek kuşaklara aktarmak olduğu varsayımından yola çıkar. Bu temel amaç Dawkins'in (1976) 'bencil gen' (Selfish Gene) kavramıyla uyumludur. Tabii, bu bilinçli bir amaç değildir; canlıların seçim ve davranışlarını yönlendiren ama çevre koşullarına göre ayarlanabilen bir tür içgüdü olarak düşünülmelidir. (Bu arada Dawkins kitabında değişik türlerin genlerini sonraki kuşaklara aktarabilmek uğruna yaptıklarını bence eğlenceli bir biçimde aktarmaktadır. Örneğin, kuşlar yumurtalarını başka kuşların yuvalarına bırakıp kendileri tekrar yavru üretiyor, böylelikle yavruyu beslemek için gereken enerjiyi daha çok yavru üretmeye harcıyor. Başka kuşun yuvasına bırakılan yavruların yumurtadan çıkar çıkmaz yaptıkları ilk iş ise ev sahibi kuşun yumurtalarını yuvadan aşağı atıp getirilen bütün yiyeceği kendileri yemek. Dawkins, çevre koşulları elverişsiz olduğunda hayvanların, meşhur 'Sophi'nin Seçimi' filmindeki gibi, zayıf yavrularını ölüme terk edip sağlamları beslediklerini, ama çevre koşulları iyi olduğunda, zayıf yavruları yaşatmaya çalıştıklarını da belgeliyor).

Sosyobiyolojik yaklaşım kadın ve erkeklerin ortak amacının genlerini sonraki kuşaklara aktarmak olduğunu, ancak doğaları

gereği bu amaca farklı stratejilerle ulaşabileceklerini savunur. Kadınlar yaşanıları boyunca çok fazla çocuk sahibi olamazlar, üstelik hamilelik ve süt verme nedeniyle çocuklarına yüklüce yatırım yapmak durumundadırlar (anababa yatırımı-parental investment). Bu nedenle kadınlar doğuracakları çocukların yaşaması için erkeklerden daha çok önlem almak zorundadırlar. Bu önlemlerden birisi çocuğun 'iyi' genlere sahip olması, diğeri ise onun korunması ve büyütülmesine katkıda bulunacak yardımcıların varlığıdır. Bu durum kadınları eş seçiminde seçici olmaya zorlar. Yani hem ilişkilerinin göreceli olarak kalıcı olması hem de eşlerinin kendilerini ve çocuklarını koruyup gözetebilmeleri gerekir. Bu nedenle kadınlar toplumsal konumu yüksek ve güçlü erkekleri tercih ederler (Buss & Schmitt, 1993; Feingold, 1992). (evlilik programlarında bana çantayı çağrıştıran ve benim pek ne demek olduğunu anlayamadığım eşte aranan 'beni taşısın' kriteri belki de bu anlamda kullanılıyor)

Erkekler hem teorik olarak sayısız çocuk sahibi olabilirler hem de (DNA testi öncesinde) çocuklarının kendi genlerini taşıdıklarından tam emin olamazlar. (Islam'da cenaze namazında annenin adının söylendiğini anımsayalım). Bu nedenle, erkekler için çok eşlilik ve kalitesini fazla önemsemeden çok çocuk sahibi olmak daha mantıklıdır. Olan çocuklara yüksek yatırım yapacaklarına "ölenler ölür, kalan sağlar bizimdir" veya "saldım çayıra Mevlam kayıra" ilkeleriyle davranabilirler. Çok çocuk olasılığı erkeklerin ilişkilerinde fazla seçici olmamaları sonucunu yaratır. Ayrıca tek eşle kalıcı ilişki fazla çocuk olasılığını düşürdüğünden çok eşlilik amaca daha uygundur (Güzel çirkin aramam, gönlüme bir eğlence olsun). Bu varsayımı destekler biçimde, kadınlara kıyasla erkeklerin yaşamları boyunca daha çok sayıda kişiyle cinsel ilişki yaşamak istedikleri saptanmıştır (Buss & Schmitt, 1993).

İnsanlar kısa ve uzun süreli ilişkiler yaşayabilmektedirler. Sosyobiyolojik yaklaşım bu konuda da cinsiyet farklılıkları öngörür. Cinsel çekicilik her iki cins için de eşte aranan bir özelliktir, çünkü çekicilik, sağlık ve iyi genlerin göstergesi olarak değerlendirilir. Ancak kadınlar için eşin çocuğa yatırımı önemli olduğundan doğurgan dönemlerinde olan kadınlar erkekte çekicilikten ziyade babalığa yatırım göstergesi olan şefkat, çocuk isteme gibi özelliklere önem verirler (Gangestad, Haselton & Buss, 2006).

Üstelik, uzun ilişkilerde çekici erkeğin kendilerini terk etme olasılığını daha yüksek düşündüklerinden olacak, kadınlar uzun ilişkilerde çekiciliğe daha az önem verirler. Ayrıca belki de her ilişkiyi olası bir uzun ilişki olarak düşündükleri için kadınlar kısa ve uzun ilişkiler için aradıkları eşlerde çok farklı özellikler aramazlar (Buss & Schmitt, 1993). Kadınların ilişkiye girme kararını erkeklerden daha geç, ilişkiyi bitirme kararını ise daha erken almaları da ilişkileri uzun soluklu düşündükleri yorumunu desteklemektedir (Harvey, Weber, Yarkin & Steward, 1982; Harvey, Wells & Alvarez, 1978). Yani kadınlar zamanlarını boşa harcamamak için olmayacak duaya 'amin' dememeye, ilişki kötü gittiğinde de yol yakınken dönmeye meyilli gibidirler.

Erkekler kadınlara kıyasla kısa ve uzun ilişkiler için aradıkları eşler konusunda epey farklı davranırlar, yani 'eğlenilecek ve evlenilecek kız' ayrımı yaparlar. Erkekler için güzellik uzun ilişkilere kıyasla kısa ilişkilerde daha az önemlidir. Erkekler kısa ilişkiler için mümkün olduğu kadar çok sayıda kadın ararlar ve fazla zaman harcamadan cinsel ilişkiye girmek isterler. Uzun ilişkilerde ise erkekler kadınlara kıyasla güzellik, gençlik ve cinsel sadakata daha fazla önem verirler, daha kıskançtırlar ve babalıklarını garantiye almak istediklerinden olacak, eşin ailesinden destek isterler. Kadınların eşlerinin başkalarıyla 'duygusal', erkeklerin ise eşlerinin başkalarıyla 'cinsel' ilişkilerini daha fazla kıskanmaları da sosyobiyolojik yaklaşımın varsayımıyla uyumludur. Çünkü kadının cinsellik içermeyen duygusal ilişkisinin sonucunda ortaya erkeğin genlerini taşımayan bir çocuk çıkmaz. Öte yandan erkeğin duygusal ilişkisi, eşiyle ilişkisinin sürekliliğini, geçici cinsel ilişkisinden daha fazla tehdit eder; adam geçici ilişki için düzenini bozmaz ama aşık olduğu bir kadın için evini terk edebilir.

Kadın ve erkeklerin cinsel kimliklerinin önemli bir açıdan farklı olduğu savunulmuştur. Kadınlıktan farklı olarak erkek kimliğinin ispat edilmesi gerekir. Erkekler erkekliklerini ispatlamak için bir şekilde başkalarından daha güçlü olduklarını göstermelidirler. Yani erkek kimliği kadın kimliğinden daha kırılgandır ve korunması gerekir. Eşin cinsel sadakatsizliği erkeğin güç algısını ve benlik değerini zedeler. Bu görüş kadının cinsel davranışlarının erkeğin 'namusu' (veya itibarı) olarak değerlendirilmesiyle uyumludur. Yani erkeğin benliğini tanımlayıp ispat etmesinin bir yolu kontrolü altındaki kadının bağlılığını sağlamaktır. Başka

deyişle, erkekler için kendileri ilişkiden daha önemli gibi görünmektedir. İlişki onların benliğine olumlu veya olumsuz katkıda bulunduğu ölçüde önemlidir (Bercheid, 1994; Harris, 2003, Buss, Larsen, Western & Semmelroth, 1992; Vandello, Bosson, Cohen, Burnaford & Weaver, 2008).

Sosyobiyolojik yaklaşımın 'çağrıştırılan kültür' (evoked culture) kavramı insanların ilişkiler konusunda farklı stratejileri olduğunu ve duruma göre bu stratejilerden en uygununu seçtiklerini savunur. Sosyobiyolojik yaklaşımın durum tanımı coğrafi yöre, ülkenin gelişmişlik düzeyi, sosyoekonomik konum farklılıklarını yansıtan alt kültürler, toplumdaki kadın-erkek ve ölüm oranları, savaş veya kıtlık durumu gibi fiziksel ve kültürel koşulları içerir (Gangestad, Haselton & Buss, 2006). Bu bağlamda ortam-ilişki stratejisi etkileşimi konusunda ilginç araştırmalar yürütülmüştür. Örneğin, erkeğin yaşam için gereken kalorinin göreceli olarak daha çoğunu ürettiği toplumlarda kadınların daha doğurgan ve itaatkâr olduğu, erkeğin gerekli kalorinin önemli oranını karşılamadığı toplumlarda, kadınların evlilik öncesi cinselliğine daha hoşgörülü yaklaşıldığı ve kadınların eşlerinin toplumsal konumunu daha fazla önemsedikleri bulunmuştur (Gangestad, Haselton & Buss, 2006). Öte yandan, asalağın çok olduğu ortamlarda sağlık işareti olarak algılanan çekicilik her iki cinsiyet için de önem kazanmış, buna ek olarak erkekler, asalakların az olduğu ortamlara kıyasla çok olduğu ortamlarda, gençliğe, kadınlarsa çocuk isteme, zekâ, toplumsal konum gibi özelliklere daha fazla önem vermişlerdir. Bu tercihler her iki cinsin de doğacak çocukların yaşama olasılığını yükseltecek koşullar peşinde olduğu olarak yorumlanmıştır (Gangestad, Haselton & Buss, 2006).

Toplumdaki kadın-erkek oranının da eş seçimi stratejilerini etkilediği gösterilmiştir. Örneğin, düşük erkek oranı çok sayıda evlilik dışı doğum, yüksek boşanma oranı, kadınların kısa etek giymeleri, çok sayıda ve değişik eşlerle cinsel ilişkide bulunmaları ve erkeğin toplumsal konumuna fazla önem vermeleri ile ilişkili bulunmuştur. Ayrıca erkeklerin çoğunlukta oldukları toplumlara kıyasla azınlıkta oldukları toplumlarda erkeklerin hem uzun hem de kısa süreli ilişkiler için daha çekici eşler aradıkları ortaya çıkmıştır. Kadınların azınlıkta olduğu toplumlarda ise erkeklerin kısa süreli ilişkilerde kriterleri düşürdükleri görülmüş-

tür. Erkeklerden farklı olarak, kadınlar çoğunlukta olduklarında uzun süreli ilişkiler için kriterlerini düşürmemişlerdir. Yani kadın kıtsa erkekler kadınsız kalmaktansa 'köres topales makbules' ilkesinden hareket etmekte, kadın bolsa güzel aramaktadırlar. Kadınlar ise erkek kıtlığında erkeksiz kalmayı göze alarak yanlış adama bağlanmaktansa dertsiz başlarına dert açmamayı (veya tek başına çocuk büyütme riskini göze almamayı) yeğlemektedirler (Stone, Shackelford & Buss, 2007).

Benzer sonuçlar bir laboratuvar araştırmasında da elde edilmiştir. Bu araştırmada üniversite öğrencilerinden eş bulmanın kolay ve zor olduğu koşullarda kısa ve uzun ilişkiler için kadınsı ve erkeksi yüzleri olan kadın ve erkek fotoğrafları arasında seçimleri sorulmuştur. Sonuçlar, her iki cinsin de uzun süreli ilişkiler için uygun koşullar durumuna kıyasla, zor koşullar durumunda daha az çekici (erkeksi-kadın, kadınsı-erkek) resimleri seçtiklerini göstermiştir. Eş bulmanın kolay veya zor olması kısa süreli ilişkiler için eş seçimini etkilememiştir. Araştırmacılar sonuçları zor koşullarda terk edilme olasılığını yükseltebilecek çekici eşlerden uzak durmak olarak yorumlamışlardır (Little, Cohen, Jones & Belsky, 2007).

Kadınlara kıyasla erkeklerin daha çok sayıda çocuk istemeleri ama özellikle boşanma sonrasında, var olan çocuklarıyla ilişkilerinin daha zayıf olması, ailelerin genç çiftlerin çocuk yapmasını desteklemeleri ve aileleriyle yaşayan kadınların daha çok çocuk yapmaları da sosyobiyolojik yaklaşımı destekleyen bulgulardır (Dodoo, Luo, Panayotava, 1997; Kulu, 1990; Newson, Postmes, Lea & Webley, 2005) . Ayrıca insanların diğer kişilere kıyasla akrabalarına daha fazla yardım etmeleri, çocuksuz yetişkinlerin kardeş çocuklarına 'yarı annelik' yapmaları, insanların anababalarındansa çocuklarının gereksinimlerine daha duyarlı olmaları da genlerin sonraki kuşaklara aktarılması amacıyla uyumlu davranışlardır (Dawkins, 1976).

Bağlılık Kuramı

İnsan ilişkilerinde bireyin göreceli olarak kalıcı özelliklerinden söz eden diğer yaklaşım bağlılık kuramıdır. Bağlılık kuramı, temelde kalıtımdan kaynaklanan cinsiyet farklılıklarından yola çıkan Sosyobiyolojik yaklaşımdan farklı olarak, yaşamın ilk ilişki-

sinin niteliğinin, doğuştan gelen özelliklerle etkileşim içinde, insanların ilişkilere genel yaklaşımını etkilediğini savunur. Bağlılık kuramı Bowlby (1969) ve Ainsworth'ün (1978) çocuklarla yürüttükleri birbirinden bağımsız çalışmalar sonucunda geliştirilmiş, daha sonraları yetişkinlerin ikili ilişkileri konusunda çok sayıda çalışmanın temelini oluşturmuştur.

Bağlılık kuramının temel sayıltıları şöyle sıralanabilir: 1) Yaşamın başında kurulan bağlılık ilişkisinin yaşamsal işlevi vardır, insanlar böyle bir ilişkinin gelişmesini kolaylaştıran özelliklerle donanımlıdırlar. 2) Bağlılık ilişkisi evrenseldir, ancak ilişki içinde yaşanılan fiziksel ve sosyal çevreye göre farklılık gösterebilir. 3) Bağlılık kavramı ilişki düzeyinde bir kavramdır, yani değişmez bir kişilik özelliği değildir. 4) Bağlılık ilişkisinin sona ermesi olumsuz sonuçlar doğurur. 5) Kişilerin birden çok bağlılık ilişkisi olabilir, ancak birincil ve diğer ilişkiler arasında niteliksel farklılıklar vardır. 6) İlk bağlılık ilişkisi insanda ilişkilerle ilgili bir ilişki kalıbı (şeması) oluşturur, bu kalıp kişinin sonraki ilişkilerine yaklaşımını etkiler (Bowlby, 1969; Bretherton, 1992; Rutter, 1979).

Bağlılık kuramından kaynaklanan çalışmaların sonuçlarına göre, yaşamın ilk üç ayından itibaren gelişen ilişkinin niteliğini hem anne hem de bebeğin özellikleri etkiler. Yani bebekler edilgen değildir. Ainsworth laboratuvarda geliştirdiği 'yabancı oda' yöntemi ve gözlemleri sonucu üç farklı bağlılık türü tanımlamıştır. Bu yöntemde bebek yabancı bir ortamda annesiyle, annenin yokluğunda bir yabancıyla ve annenin yokluğunda yalnız olmak üzere üç farklı durumda izlenir; annenin yokluğuna tepkisi, yabancıyla ilişkisi ve geri gelen anneye davranışı gözlenir. (Yabancı oda durumu ve gözlenen davranışların ayrıntıları için Ainsworth (1978) ve Hortaçsu'ya (2003) bakılabilir). Ainsworth ve arkadaşları gözlemleri sonucu üç bağlılık türü saptamışlardır. Bunlardan en sık görülen tür olan güvenli (secure) bağlılık türünde bebekler annelerini odadayken anneyi güvenli bir üs olarak kullanıp çevreyi keşfetmişler, yani ara sıra anneleriyle iletişim kurarak oyuncaklarla ilgilenmiş, anne odayı terk edince fazla tedirgin olmayıp yabancıyla ilişki kurmuşlardır. Bu bebekler anne döndüğünde sevinip oynamaya devam etmişlerdir. Gerilimli kaçınıcı (anxious avoidant) bebekler anneleri odadayken anneleriyle fazla iletişim kurmayarak yabancı ve oyuncaklarla ilgilenmiş, anne geri döndü-

günde fazla tepki göstermemişlerdir. Gerilimli-karşıkoyucu (anxious resistant) bebekler ise yabancı ortamda annelerinden ayrılamazlar ve oyuncaklarla ilgilenmezler. Bu türden bebekler, anne çıktığında çok tedirgin olup geri döndüğünde onu hem sever hem de kucağa alınmak istemezler (Ainsworth & Marvin, 1995).

Bağlılık kuramı gelişim alanında çok önemli bir araştırma alanı yaratmış, ilişkinin nedenleri ve sonuçları, çocukların farklı kişilerle ilişkilerinin benzerlik ve farklılıkları, ilişki türünün zaman içinde tutarlılığı, ilişki türü ile bilişsel ve sosyal becerilerin ilişkisi incelenmiş ve kültürler arası çalışmalar yürütülmüştür (Bridges, Connell & Belsky, 1988; Dunn, 1993; Howe, 2007; Howes & Hamilton, 1992; Maccoby, 1980; Steele, Steele & Fonagy, 1996; Rutter, 1979; Stroufe & Fleeson, 1986; van Ijzendoorn & Kroonenberg, 1988). Araştırmaların sonuçları, kuramın sayıltılarıyla uyumlu olarak, güvensiz bağlılık gösteren çocuklara kıyasla güvenli bağlılık ilişkileri olan çocukların bilişsel ve sosyal becerilerinin daha iyi geliştiğini ve bağlılık tipinin çevreyi keşfetme, güven arama, başkalarını gözetme/bakma (caretaking) ve keşif/merak ile ilgili davranışları etkilediğini göstermiştir. Ayrıca kültürler arası bazı farklılıklar bulunmasına karşın kültürler içindeki çeşitliliğin daha fazla olduğu bulunmuştur. (Bu çalışmaların çoğunda kültür, ülke olarak tanımlanmıştır). Bu çalışmalar kapsamında gözlemci ve annelerin anne-çocuk davranışını değerlendirebilmesi için ölçekler de geliştirilmiştir (Howes & Hamilton, 1992; Strayer, Verissimo, Vaughn & Howes, 1995).

Bağlılık kuramının gelişim alanındaki popülerliğinin ardından Hazan ve Shaver (1987) yetişkinlerin ilişkilerine ilişkin duygu ve düşüncelerini sorgulayan bir mülakat formu geliştirmiş, mülakat sonuçlarından yola çıkarak üç bağlılık tipini birer paragraf biçiminde özetleyip insanlardan hangisinin kendilerini tanımlamaya daha uygun olduğunu belirtmelerini isteyen bir tür ölçek elde etmişlerdir. Daha sonraları bu paragrafların cümleleri ölçek maddeleri olarak kullanılıp daha uzunca ölçekler oluşturulmuştur. Araştırma sonuçları, gelişim alanındaki görüş ve bulguları destekler biçimde, katılımcıların çoğunluğunun diğer tiplere kıyasla güvenli bağlılık tipini kendilerine uygun bulduklarını, bu tipi benimseyenlerin diğerlerine kıyasla aşka daha fazla inandıklarını, en önemli ilişkilerinde dostluk, mutluluk, güven gibi olumlu duyguları daha fazla ve kıskançlığı daha az yaşadık-

larını, çocukluklarında anababalarıyla ilişkilerinin daha yakın, şefkatli ve güvenli olduğunu söylediklerini göstermiştir (Mikulincer & Shaver, 1994; Scharfe & Bartholomew, 1994).

Tablo 2.1 Bağlılık Tipleri

	Hazan ve Shaver
Güvenli	Başkalarına yaklaşmak benim için oldukça kolaydır, onlara bağımlı olmak ve onların bana bağımlı olması beni rahatsız etmez. Başkalarının beni terk edeceğinden veya bana fazla yakınlaşacağından tedirgin olmam.
Kaçınıcı	Başkalarına yaklaşmaktan rahatsız olurum, onlara tam anlamıyla güvenmek ve onlara bağımlı olmak benim için zordur. Başkası bana fazla yaklaştığında tedirgin olurum. Sevgililerim sıklıkla onlara benim rahat hissedebildiğimden daha yakın olmamı isterler.
Gerilimli	Başkaları benim istediğim kadar yakın olmak istemezler. Sıklıkla sevgilimin beni gerçekten sevmediğini ve benimle kalmak istemediği konusunda üzülürüm. Başkalarıyla tam anlamıyla bütünleşmek isterim ve bu isteğim onları korkutur.
	Bartholemew
Güvenli	Başkalarına duygusal açıdan yakın olmak benim için kolaydır. Onlara bağımlı olmak ve onların bana bağımlı olmasından rahatsız olmam. Yalnız kalmak ve başkalarının beni istememesi konusunda kafa yormam.
Korkulu	Başkalarına yaklaşmaktan rahatsız olurum. Duygusal açıdan yakın ilişkiler istiyorum ama başkalarına tam anlamıyla güvenmekte ve onlara bağımlı olmakta zorlanıyorum. Kendimin başkalarına fazla yakın olmasına izin verirsem incineceğimden korkuyorum.
Kaygılı	Başkalarıyla tam anlamıyla duygusal anlamda yakın olmak istiyorum ama onların istediğim kadar bana yakın olmak istemediklerini görüyorum. Yakın ilişkim olmadığında rahatsız oluyorum ama zaman zaman başkalarının bana benim onlara verdiğim kadar değer vermediklerinden kaygı duyuyorum.
Reddedici	Yakın ilişkim olmadan rahatım. Benim için bağımsız olmak ve kendi kendime yetmek önemli. Başkalarına bağımlı olmamayı ve başkalarının bana bağımlı olmamasını yeğlerim.

Bartholomew, ilişkide iki kişi olduğu gerçeğiyle uyumlu olarak, insanların kendilerine ve ilişki yaşadıkları kişilere ilişkin olumlu ve olumsuz kalıpları olabileceğini öne sürmüş ve dörtlü bir bağlılık tiplemesi oluşturmuştur (Bartholomew & Horowitz, 1991; Scharfe & Bartholomew, 1994) Bu tiplemeye göre, hem kendisini hem karşısındakini olumlu gören kişinin güvenli, kendisini olumlu, karşısındakini olumsuz gören kişinin reddedici (dismissing), kendisini olumsuz karşısındakini olumlu gören ki-

şinin kaygılı (preoccupied) ve hem kendisini hem de karşısındakini olumsuz değerlendiren kişinin korkulu (fearful) bağlılık tipi olduğu söylenmiştir. Bu bağlılık tiplerinden reddedici bağlılık Hazan ve Shaver'ın kaçınıcı, kaygılı bağlılık türü ise Hazan ve Shaver'in gerilimli bağlılık tipine benzemektedir.

Her ne kadar Bowlby ve Ainsworth'ün geliştirdikleri bağlılık kuramı, bağlılık tipinin kişinin kalıcı bir özelliği olmayıp ilişkiye özel olduğunu öngörmekteyse de birçok araştırmada bağlılık tipi kalıcı kişilik özelliği olarak ele alınmıştır. Bunun bir nedeni kuramın ilk ilişkinin sonraki ilişkileri etkileyeceği savı, diğer bir nedeni de Sosyal Psikoloji'nin genelinde kişilik özelliğine önem verme alışkanlığı olabilir. Bağlılık tipinin kalıcılığı konusunda yürütülen araştırmalarda değişik süreler içinde aynı ilişki için % 70 ve üstü düzeyinde tutarlılık görüldüğü, diğer tiplere kıyasla tutarlılığın güvenli bağlılığı kendilerine uygun bulan katılımcılar için daha yüksek olduğu bulunmuştur (Baldwin & Fehr, 1995; Kirkpatrick & Hazan, 1994; Scharfe & Bartholomew, 1994).

Hinde ve Stevenson-Hinde (1990) ve Main (1990) güvenli bağlılık ilişkisinin her durumda genlerin sonraki kuşaklara aktarılması amacına ulaşmanın en iyi yolu olmayabileceğini söylemişlerdir. Hinde ve Stevenson-Hinde yiyecek kaynaklarının kıt olduğu durumlarda annenin, bebeğiyle çıkar çatışması nedeniyle yiyeceğini paylaşmayı reddedebileceğini ve çocuk ölümlerinin yüksek olduğu kültürlerde, annenin çocuklarının yaşam ve gelişmelerine yüksek düzeyde duygusal yatırım yapmasının kendi zararına olacağını savunmaktadır. Anne ölürse çocuğun yaşam şansı zaten düşecektir; anne yaşarsa başka çocuk yaparak genlerini yaşatabilir.

Hinde'a göre, çocuğunu sürekli reddeden ve ona zarar veren bir annenin çocuğunun kaygılı/gerilimli güvenlik kalıbı geliştirmesinin yaşamsal işlevi olabilir, yani reddeden annenin eteğine yapışan bir çocuk yalnız kalmamayı başarabilir. Buna ek olarak, insanlara güvenilmemesi gereken aşırı yarışmacı ve bireyci toplumlarda güvenli bağlılık kavramına sahip olmak kişiyi zor durumda bırakabilir (Hinde-Stevenson-Hinde, 1990). Bu görüş, doğu kültürlerine kıyasla batı kültürlerinde kaçınıcı (reddedici) bağlılık tipinin daha yaygın olması bulgusuyla tutarlıdır (Van Ijzendoorn & Kroonenberg, 1988). (Kısa bir süre için Ankara Belediyesinin anababa okulunda konuşuyordum. İlgi çok düşük-

tü, belki uyanırlar diye "Kocanızın ve çocuğunuzun yaşamı arasında seçim yapmak zorunda kalsanız hangisini seçersiniz?" diye sordum. (Kendimce eminim, 'çocuk' diyecekler). Kadınlar koro halinde 'koca' dediler. "Neden?" deyince, "Koca bulmak zor, çocuğun biri giderse yenisi gelir." dediler. O tarihte ben sosyobiyolojik yaklaşımı okumamıştım, kadınlar yaşayarak öğrenmişlerdi.)

Hem sosyobiyolojik yaklaşımın hem de bağlılık kuramının evrim kuramından yola çıktığına ve sosyobiyolojik yaklaşımın eş seçimi ve ilişkilere yaklaşım ile çevre ilişkisi konusundaki çalışmalarına daha önce değinilmişti. Schmitt ve arkadaşları (2004) sosyobiyolojik bakış açısından yola çıkarak çevre koşulları ve bağlılık tipi ilişkisini incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda yüksek gayrisafi yurtiçi hasıla ile reddedici bağlılık arasında ilişki olduğu ve kaygılı bağlılık tipinin diğer ülkelere kıyasla Doğu Asyalılar arasında daha yaygın olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Değiş Tokuş ve/veya Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı

Bağlılık kuramı yaşamın ilk ilişkisinin niteliğinin hem bebek hem de anne özellik ve davranışlarınca belirlendiğini söyler, kişilerarası etkileşimden çok fazla söz etmez. Kişilerarası etkileşimi incelemeye en yatkın kuramsal yaklaşım ekonomideki 'oyun' ve 'değiş tokuş' (exchange) kuramının Sosyal Psikoloji'ye uygulanmasından yola çıkan, zaman içinde gelişip değişerek 'karşılıklı bağımlılık' (interdependence) kuramı adını alan yaklaşımdır (Thibaut & Kelley, 1959; Kelley & Thibaut, 1978). Bu yaklaşım zaman içinde var olan kavramlarını yeniden tanımlayarak, kurama yeni kavramlar ekleyerek, odağını hafifçe değiştirip genişleterek, varsaydığı insan modelini de zenginleştirerek (bence) elli yılı aşkın bir süredir insan ilişkileri konusunun en önemli kuramlarından birisi olagelmiştir. Kuram ilk önerildiğinde kişisel çıkarlarını (veya ilişkiden elde ettiği sonuçları (sonuç = kazanım-bedel) en üst düzeyde tutmayı amaçlayan hazcı (hedonist) insan modelinden yola çıkmıştır. Hazcı insanlar ilişkilerden mümkün olduğu kadar çok şey alıp az şey vermek isterler. Bu insan modeli yakın ilişkilerde görülen fedakârlık davranışını açıklayamaz. Tabii neyin kazanım neyin bedel olduğu insandan insana değişebilir; ama kuram bireysel farklılıklara fazla girmez. (Bu kuram ve

türevlerini daha önce epey ayrıntılı anlattığım için kendimi tekrarlamamak uğruna burada kısaca keseceğim. İsteyenler bir önceki kitabıma bakabilirler (Hortaçsu, 2012, Bölüm 9).

Bu yaklaşıma göre çoğu durumda farklı davranış olanakları vardır. İlişkiye girecek kişiler her durumda var olan farklı davranış seçeneklerinden birisini seçmek durumundadır (evde oturmak, spor yapmak, tiyatroya gitmek gibi). İlişkideki kişilerin farklı seçenekler için farklı tercihleri olabilir. Var olan seçenekler arasından seçim yaparken ikilinin ortak çıkarının en yüksek olduğu faaliyet seçilirse ilişki başlayıp devam edebilir. Ancak ikilinin ortak çıkarının en yüksek olduğu seçim, çoğu zaman her iki kişinin de yapmaktan en çok zevk alacağı faaliyet değildir. Genelde ortak çıkarın en yüksek olduğu seçenek her kişinin en çok istediği faaliyet olmasa da ikisinin de en azından zevk alabileceği bir şey olmalıdır. Bu nedenle, karşısındaki kişiyle ilişkiye girmek isteyen kişi hem kendi hem de diğer kişinin tercihlerini göz önünde tutarak davranış seçimini (veya önerisini) yapmalıdır. Örneğin, çocuk bilgisayarla oyun oynamak, anne tiyatroya gitmek istiyorsa anne ve çocuk parka gitmekte anlaşıp hoş vakit geçirebilirler. İnsanlar tanıdıkları kişilerin neden hoşlanıp neden hoşlanmadığını zaman içinde öğrenmiş olabilir. Birbirini hiç tanımayan iki kişi karşılaştığında ise birbirlerinin tercihlerini tahmin etme durumundadır. Bu tahminler doğru veya yanlış olabilir. İnsanlar bu tahminlerinde kalıp yargılardan yararlanabilir. (Bilindiği gibi kalıp yargılar kadın, erkek, çocuk, yaşlı gibi belli insan kategorilerinin özelliklerine ilişkin toplumca paylaşılan genellemelerdir. Bu yargıların mutlaka doğru olması veya o kategorideki herkesin bu özelliklere sahip olması gerekmez.)

İki insan kişilikleri, amaçları ve alışkanlıkları nedeniyle aynı veya benzer şeyleri yapmak isteyebilir, yani benzer tercihlere sahip olabilir. Tercihlerin uyumu -1 ve +1 arası değişen bir değer olarak hesaplanabilir. Eğer iki kişi her konuda uyuşuyorsa değer +1'dir, her konuda birbirine zıt tercihler yapıyorsa değer -1'dir (sonuçların uyuşması (outcome correspondence) Borden & Levinger, 1991). Sonuçlar büyük ölçüde uyuştuğunda kişiler fedakârlıkta bulunmak zorunda kalmadan birlikte hoşlandıkları şeyleri yapıp, ilişkiden aldıkları sonucu sürekli yükseltirler. Uyuşmadığında ise kişilerden biri veya diğeri fedakârlık yapma durumundadır veya kişiler en çok yapmak istediklerini değil de da-

ha az yapmak istediklerini yaparak ilişkiden çok fazla doyum elde edemezler. Güncel deyimle, 'ruh ikizleri' benzer şeylerden hoşlandıklarından sonuç uyuşma oranları yüksek çiftlerdir.

İlişkinin başlayabilmesi ve bir ölçüde devam edebilmesi için önemli olan sonuçların her iki kişinin alışageldiği düzeyin üstünde olması, başka bir deyişle, kişileri az veya çok tatmin (doyum = satisfaction) etmesidir. Kişilerin geçmiş deneyimleri sonucu alışageldikleri tatmin düzeyi kıyaslama düzeyidir (KD) (comparison level). Belli bir ilişkinin diğer var olan ilişkilere yeğlenmesi için de diğer ilişkilerden, yani seçeneklerin kıyaslama düzeyinden (SKD) (comparison level of alternatives), daha yüksek sonuç vermesi gerekir. Sonuç-kıyaslama düzeyi farkı ilişkiden elde edilen doyumu, sonuç-seçenekleri kıyaslama düzeyi ilişkisi ise ilişkiye bağımlılığı belirler. İlişkiden alınan sonuç, kıyaslama düzeyi ve seçeneklerin kıyaslama düzeyi zaman içinde değişebilir. Örneğin, mutlu bir ilişki zaman içinde kıyaslama düzeyini yükseltir, mutsuz ilişki düşürür.

İlişki ilerledikçe kişiler ilişkiye zaman, çaba ve bazen maddi yatırımlar (investment) yaparlar, zamanla ilişki benliklerinin bir parçası haline dönüşür (Ahmet Bey'in eşi, gibi), bu da bir tür yatırımdır (Rusbult, 1983; Rusbult & Buunk, 1993; Rusbult, Johnson & Morrow, 1986). Yatırımların çokluğu bir anlamda ilişkiye bağıtlılığı arttırır. Bağlılıktan ve bağımlılıktan farklı olarak bağıtlılık insanın ilişkiye bağlılığı konusunda kendi kendine verdiği bir karar ve/veya sözdür. Genelde ilişki ilerledikçe ilişkiye bağıtlılık da artar. Bağıtlılık = doyum + yatırım- SKD olarak tanımlanmıştır (Rusbult, Martz & Agnew, 1998). Yüksek bağıtlılık kişinin başka ilişki aramaması veya başka seçenekleri beğenmemesi, var olan ilişkisini geliştirmeye ve korumaya yönelik davranışlarda bulunulmasına yol açar (Rusbult, Deigotas & Verette, 1994). İlişkiye bağıtlılığı yüksek bir kişi, karşısındakini mutlu etmek uğruna kendisinden fedakârlıkta bulunabilir, ilişkinin geleceğinin mutlu olması umuduyla bazı eziyetlere katlanabilir (Huesman & Levinger, 1976). Bağıtlılığın kişisel, ahlaki ve yapısal (personal, moral, structural) olmak üzere üç türü ve/veya öğesi vardır (Johnson, 1991; Johnson, Caughlin & Huston 1999; Ramirez, 2008). Kişisel bağıtlılık duygusal ve bilinçlidir ve kişinin ilişkiye ve eşe bağıtlılığıdır. Ahlaki bağıtlılık kişisel değerlerle ilişkilidir, kişi eşiyle ilişkisinden bağımsız olarak da dini veya

ahlaki değerleri nedeniyle bağıtlılık duyabilir (Katolik nikâhı, evliliğin kutsallığı, anababa hakkı gibi). Yapısal bağıtlılık ise yasalar, normlar ve toplumsal baskıyla ilişkilidir.Yapısal bağıtlılık bir yerde ilişkinin bitmesine engel (barrier) teşkil eder (Levinger, 1976).

İlişki içindeki kişiler başlangıçta başkalarıyla yapmaktan hoşlanmayacakları şeyleri eşlerinin hatırı için yapabilirler. Bu davranış bir anlamda ilişkinin geleceğine yatırımdır. Bu davranışa, uyum sağlama (accomodation) denir. İnsanlar, zamanla, ilişkinin başında fedakârlık olarak yaptıkları ve başkalarıyla yapmayacakları şeyleri eşleriyle yapmaktan hoşlanmaya başlayabilir, eşleriyle yapmaktan özel bir zevk alabilirler. Bu durumda ilişkiye özel yakınsama (convergence) oluşmuştur. Sonraları bazı davranışlar eşle yapıla yapıla kişinin hoşuna gidip zevk ve tercihlerinin değişmesine neden olabilir. Yani eşlerin tercihleri yakınlaşır (yakınsama= convergence). Örneğin, erkek başlarda kızın hatırı için baleye gidiyor, sonra kızla birlikte gittiğinde hoşlanmaya başlıyor, zamanla bale fanatiği oluyor. Sonuç olarak ilişki geliştikçe sonuçların uyuşma değeri +1'e yaklaşabilir (Borden & Levinger, 1991) Kişilerin tercihlerinde zaman içinde görülen değişikler güdü değişimi (trasformation of motivation) olarak adlandırılmıştır (Kelley & Thibaut, 1978). İnsanların karşılarındaki kişinin sonuçlarına kendi sonuçlarından daha fazla ağırlık vermesi ve gelecekteki sonuçlara şimdiki sonuçlardan daha fazla ağırlık vermesi de bir tür güdü değişimdir (onun mutluluğu benim mutluluğumdur, gelecekteki mutluluğumuz için).

Görüldüğü gibi değiş tokuş kuramı ve geliştirilmiş adıyla Karşılıklı Bağımlılık Kuramı ilişkideki kişiler arası etkileşime ve ilişkinin zaman içinde değişimine ilişkin birtakım kavramlar geliştirmiştir (Kelley & Thibaut, 1978). Kuram kişilik özellikleri ve durumdan kaynaklanan sınırlama ve zorlamaları da unutmamıştır. Kelley üç kişisel eğilimden söz eder; bunlar karşısındakinin sonucuyla ilgilenmeyip kendi çıkarını en fazlaya çıkarmaya çalışan bireyci eğilim (individualist), karşılıklı sonuçları eşitlemeye çalışan işbirlikçi eğilim (cooperative) ve kendi ve karşısındaki kişinin sonuçları arasındaki farkı kendi lehine en fazlaya çıkarmaya çalışan rekabetçi eğilimdir (competitive). Kelley (1997). İnsanlar kişiliklerine göre farklı durum ve ilişkiler için ' A, X durumunda şöyle davranırsa ben de böyle davranırım' cinsinden

kurallar geliştirirler, bu kurallar ve karşılarındaki kişiye ilişkin geliştirdikleri kalıplar ve nedensel yüklemeler (A iyi niyetlidir, B fesattır, A bugün sinirli, gibi) karşılarındaki kişinin davranışının nasıl algılandığını etkiler. Karşıdakinin davranışının nasıl algılandığı ise kişinin kendi duygu ve davranışlarını etkiler. Bu durumda her ilişki briç veya satranç oyununa benzetilebilir, ancak insanlar aynı oyunu farklı kişi ve ortamlarda farklı kurallara göre oynarlar.

Kelley'e göre durumların davranışlar üzerinde güçlü veya zayıf etkisi olabilir. Bazı durumlar insanların kişilik özellikleri ne olursa olsun benzer davranmalarına neden olabilir. Örneğin, sonuçların uyuşma değerinin -1 olduğu, iki kişinin sonuçlarının toplamının sıfır (-1 + 1 = 0) olduğu toplamı-sıfır (zero-sum) durumlar işbirlikçi kişileri bile rekabetçi davranmaya zorlayabilir. Örneğin, iki arkadaştan ancak birisi ödülü alabilir veya kızla evlenebilir. Diğer durumlarda ise iki kişiyi de mutlu edebilecek bir seçim bulunabilir. Yani iki kişinin sonuçlarının toplamı 1'den fazla olabilir (toplam sıfırdan farklı = non zero-sum). Ancak böyle durumlarda bile kişilerden birisinin duruma rekabetçi biçimde yaklaşması ilişkiyi gereksiz yere toplam-sıfır durumuna dönüştürebilir. Örneğin, gelin-kaynana biraz karşılıklı ödünle gül gibi geçinebilecekleri yerde 'ille benim sözüm geçecek' diye ilişkiyi bir güç savaşı haline getirebilirler. Böyle bir durumda ilişkiye başta işbirlikçi yaklaşan taraf bile karşısındakinin amacının 'üzüm yemek değil de bağcı dövmek' olduğunu düşünmeye başlarsa ezilmemek için sertleşebilir.

Kelley kişisel eğilim ve durumsal belirlemelere ek olarak ilişkinin her aşamasında verilen kararın sonraki aşamasını etkileyeceğini söylemiştir. Çünkü her aşamada verilen karar sonraki seçenekleri değiştirir. Sonuç olarak ilişkiler olumlu ve olumsuz sarmallar olarak gelişebilir. Ancak Kelley bu arada olumlu sonuçlara neden olan etkileşimlerin bıkkınlık sonucu değerlerini yitireceğinden, seçenekler değişmediği durumda bile durumun değişebileceğini söylemiştir. Kelley'nin izinden giden Holmes'e göre (2002), ilişki ve durumlar birbirinden bağımsız değildir. Farklı kişiliklere sahip kişilerin farklı durum ve ilişkilerle ilgili farklı beklentileri vardır. Bu nedenle, farklı kişiliklere sahip kişiler bazı durum ve ilişkilere yönelip diğerlerinden kaçınırlar. Ayrıca farklı durumlar farklı kişilik özelliklerini tetikleyebilir. Ör-

neğin bir kişinin tehdit olarak algıladığı bir durum veya sözü diğeri teşvik olarak değerlendirebilir veya olağan bulabilir. Kişilik farklılıklarına ek olarak, ilişki türü, rol ve durum da algı ve değerlendirmeleri etkileyebilir. Örneğin, anababanın ergenlikte otorite, yetişkinlikte ise yol-gösterici dost rolünde algılanması kişinin onların önerilerine tepkilerini etkileyebilir. Holmes'a göre, insan toplumsal, bilişsel, tepki veren ve tepki çeken çeşitli duyguları ve esnek kişiliği olan varlıktır. Nedensellik daireseldir, yani A B'yi, B A'yı etkiler, tek yönlü etki-tepki yoktur.

Sonuç: Üç Yaklaşımın Karşılaştırılması ve Olası Bütünleştirici Kuram

Bu bölümün başında insan ilişkilerinde oluşturulabilecek bütünleştirici bir kuramın hangi konulara değinmesi gerektiği söylenmişti. Şimdi anlatılan üç yaklaşımı baştaki ölçütlere göre tartışmak istiyorum.

İnsan Modeli

Kanımca üç yaklaşımın insan konusundaki ortak görüşleri insanın doğuştan birtakım eğilimleri ve/veya gereksinimleri olduğu, ama aynı zamanda, duruma ve ilişkilerinin niteliğine göre kendi kendisini ayarlayabileceğidir. Yani insan edilgen değil, amaca yönelik planlar yapabilen ve değişebilen bir varlıktır. İlişkilerin insan yaşamı ve türünün sürmesi için gereği, en çok evrim kuramından yola çıkan yaklaşımlarca vurgulandıysa da diğer iki yaklaşımın da bu varsayımı kabul ettiği ortadadır. Bu varsayımı kabul etmeselerdi zaten ilişki konusuna eğilmezler ve ilişkilerin kişisel sağlık ve mutluluk açılarından sonuçlarını tartışmazlardı. Benzer biçimde üç yaklaşımın da insanın toplumsal bir varlık olduğunu kabul ettiği söylenebilir. Çünkü insan kişisel benliğini öne çıkardığında bile benlik tanımı ve değerlendirmesi için ilişkilerinden etkilenmektedir. İnsan üç yaklaşımda da düşünen, hisseden, etkileyen ve etkilenen, edilgen olmayan bir varlıktır. Duygu ve düşünceler hem ilişkiden (veya ortamdan) etkilenir hem de ilişkilere ve yaşam koşullarına yaklaşımı etkiler. Yani insan hem bencil hem fedakâr, çelişkiler içeren değişken bir varlıktır.

Ortamın Önemi

Toplumsal ortam farklı yaklaşımlarda, farklı biçimlerde vurgulanmaktadır. Ortamı en dar anlamda, yani durumlar bağlamında, vurgulayan yaklaşım karşılıklı bağımlılık kuramıdır. Bu yaklaşımda ortam bireyde farklı stratejileri uyarır ve/veya kişisel tercih ve stratejilerin davranışları az veya çok etkilemesine olanak tanır. Yani ortam ve kişiliğin davranışı belirlemedeki göreceli gücü, durumdan duruma değişebilir. Diğer iki yaklaşım toplumsal ortamı daha geniş açıdan ele almakta, çevre birey etkileşimi üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşımlarda çevreden söz edildiğinde, uzun veya kısa süreli olabilecek ders ortamı, rekabet ortamı gibi durumlar değil, fiziksel ve toplumsal koşullar ve bireylerin toplumdaki konumları anlaşılmaktadır.

Bireysel Farklılıklar

Sosyobiyolojik yaklaşım ve bağlılık kuramı bireysel farklılıkları az sayıda özellik üzerinden (biyolojik cinsiyet ve bağlılık tipi) tartışmaktadır. Ancak bağlılık tipleri duygu, düşünce kalıbı ve davranış eğilimleri içeren özellikler kümeleri olarak düşünülebilinir. Üstelik bağlılık tipleri aslında kişiye değil de ilişkiye özel olduklarından esnek ve değişebilir tiplerdir, farklı durumlarda az veya çok uyarılabilirler. Böyle düşünüldüğünde, bağlılık kuramı kişilik özelliklerinin farklı durumlarla ne türden etkileşimlere girebileceği konusunda birtakım önermelerde bulunabilir. Biyolojik cinsiyet değişmez bir özelliktir. Sosyobiyolojik yaklaşım bildiğim kadarıyla bu özelliğin daha çok amaç ve öncelikler üzerindeki etkisini tartışmakta ve amaçların duruma göre nasıl farklı davranış ve seçimlere yol açabileceğine ilişkin beklenti ve bulgular sunmaktadır. Karşılıklı bağımlılık kuramı kişilik özelliği olarak bireyci, rekabetçi ve işbirlikçi eğilimlerden söz etmekte ve bu eğilimlerin kişinin seçimlerini, beklentilerini, duygu ve algılarını nasıl etkileyebileceği konusuna değinmektedir. Kuram bu özelliklerin nasıl ortaya çıktığından söz etmemektedir. Başka bir deyişle, bu özelliklerin kökeninde biyoloji mi, toplumsal değerler mi, ilişkiler bağlamında yaşanan deneyimler mi olduğu belli değildir. Sosyobiyolojik yaklaşımın dışındaki yaklaşımlar cinsiyet

farklılıklarını incelemekle birlikte nedenleri konusunda fazla belirli bir şeyler söylememektedir.

Farklı İlişkilere Değinme

Her üç yaklaşım da farklı ilişkiler konusunu çok fazla irdelememektedir. Sosyobiyolojik yaklaşım ilişkiler arasında genlerin sonraki kuşağa aktarma olasılığı üzerinden bir farklılaşmadan söz etmekte, ama gen benzerliğinin en alt düzeyde bulunduğu arkadaşlık, ahbaplık gibi ilişkilere fazla değinmemektedir. Tabii arkadaşlık, karşılıklı yardımlaşma ve işbölümü nedeniyle, kişinin yaşam ve genlerini korumasının bir yolu olarak ele alınabilir.

Bağlılık kuramı yaşamın ilk veya en önemli ve sonraki ilişkilerinin farklı olacağı ve ilk ilişkinin diğerlerini etkileyeceğini söylemekle birlikte eş, arkadaş, anababa, evlat gibi ilişki kategorilerinin farklı özelliklerine değinmemektedir. Kanımca yaşam akışı yaklaşımı farklı ilişkiler konusunu, kişinin yaşıyla değişen öncelikleri ve bu önceliklere kültür ve tarihsel zamanla değişen değerler bağlamında oluşan ulaşma stratejileri üzerinden tartışabilir. Ancak, bildiğim kadarıyla bu türden bir tartışma henüz başlatılmış değil.

İlişki Süreçleri

İlişkilerin niteliklerine, sürdürme, çatışma gibi işleyiş süreçlerini incelemeye en yatkın yaklaşım karşılıklı bağımlılık kuramı gibi görünüyor. Bu kuramda sözü edilen ilişkideki kişilerin bireysel özellikleri, kişisel seçim, karşılıklı algı, tepki, davranış tepki sarmalı gibi kavramlar aslında süreçlerden söz ediyor. Kurama göre bu süreçler zaman içinde (büyük olasılıkla laboratuvar ortamında) incelenip süreçlerdeki çeşitlilik, süreçler arası etkileşim ve nedenselliğin yönü incelenebilir. Kelley'nin önerdiği de zaten budur. Ancak bu türden çalışmalarda kullanılacak istatistiksel yöntem (ve paket program) bildiğim kadarıyla şimdilik geliştirilmiş değil. Bu türden çalışmalar için şimdilik en uygun program Kenny'nin ilişki sonuçları üzerinde ilişkideki kişilerin ve ilişkinin etkilerini ayrıştırabilen APIM (Actor-partner interdependence model = kişi-eş etkileşim modeli) modelidir (Kenny, 1991; 2004; Kenny & Albright, 1987). Kenny'nin modeline göre

ilişki içindeki kişiler birbirinden bağımsız değildirler. İlişkideki kişilerden birisinin kişilik özelliği hem kendisinin hem de eşinin ilişkiden aldığı sonucu etkiler. Ayrıca bu yöntemle kişinin belli bir özelliğinin ilişki sonucu üzerindeki dolaysız ve/veya duygu/düşünce yoluyla dolaylı etkileri de incelenebilmektedir.

Yöntem zaman içindeki etkileşimlerin incelenmesine de uygulanabilir. Örneğin kişinin belli bir tarih (veya gözlemdeki) davranış veya duygusunun, farklı bir zamandaki sonuç üzerindeki etkisi saptanabilir. Ancak, anlaşılacağı gibi, bu model kapsamına sadece ilişki içindeki iki kişinin özellik duygu/düşünce ve ilişki sonuçları girmekte ikili-dışı etmenler kapsam dışı kalmaktadır.

Sonuç olarak, bu bölümde anlatılan üç yaklaşım birçok açıdan birbiriyle çelişmemektedir ve insan ilişkilerinin farklı düzeylerde incelenmesinde işbirliği yapabilir yaklaşımlar olarak bir bütünün parçaları olarak kabul edilebilirler.

BÖLÜM 3

Toplum Zaman Aşk Evlilik

Evlilik Öncesi İlişkilerde Kültür Farkları

Kadın ve erkek arasında evlilik öncesi ilişki yaşanma olasılığı ve bu ilişkinin niteliği topluma, sosyoekonomik düzeye ve tarihsel zamana göre değişegelmiştir. Evlilik öncesi ilişkiler bir yandan hoş zaman geçirme ve eğlenme gereksinimlerini karşılarken, diğer yandan gençlerin karşı cinsi tanımalarına, cinsel kimlik ve rollerini belirlemelerine ve eşlerini seçmelerine yardımcı olur. Ancak toplumlar arasında bu türden ilişkilerin önemi, işlevi, yarar ve zararları konusunda farklı görüşler vardır. Bazı toplumlar evlilik öncesi ilişkileri yasaklarken diğerleri bu türden ilişkilerin yaşanmasını doğal ve gerekli bulur.

Bireyci toplumlarda romantik ve/veya cinsel ilişkiler çocukluktan yetişkinliğe geçiş için önemli bir aşama olarak kabul edilmekte ve desteklenmektedir. Bu toplumlarda bağlılığın anababadan yaşıtlara aktarılmasının, yetişkinliğin önemli bir öğesi olan özdenetimin kazanılmasına katkıda bulunduğu inancı yaygındır. Ayrıca toplulukçu kültürlerin aksine, bu kültürlerde anababaya ve yaşıtlara bağlılığın birbiriyle uyumlu olmadığı inancı vardır. Bu savla uyumlu olarak, Batılı toplumlarda cinselliğin birey olma yolunda önemli bir aşama olduğu ve cinsel olmayan bağlılıkların olgunlaşamamanın göstergesi olduğu inancı da vardır (Rothbaum, Pott, Azuma, Miyake & Weisz, 2000). Bireyci ve toplulukçu kültürlerde anababa ve karşı cinsle ilişkiye yaklaşımı ince-

leyen bir çalışma, Endonezyalılara kıyasla Avustralyalıların karşı cinsle ilişkilerine daha fazla önem verdiklerini göstermiştir. Ayrıca Avustralyalı gençlerin benlik değerinin, ilişkide bulunulan kişinin değerlendirmesinden etkilenip anababa değerlendirmesinden etkilenmemesine karşın, Endonezyalıların benlik değerinin anababa değerlendirmesinden de etkilendiği ortaya koyulmuştur (MacDonald & Jessica, 2006).

Bağlılığın anababadan yaşıtlara aktarılmasında yakınlık arama, güvenli liman, emin üs (proximity seeking, safe-haven secure base) olmak üzere üç aşama olduğu söylenmektedir. Yakınlık arama birlikte zaman geçirme, güvenli liman darda kalındığında akıl danışma, emin üs ise zor durumlarda destek arama ve başarıları paylaşma olarak tanımlanmaktadır (Fraley & Davis, 1997). Bağlılığın anababadan yaşıtlara aktarımı uzun süreli ilişkiler bağlamında gerçekleşmektedir. ABD'deki üniversite öğrencileriyle yürütülen bir çalışma, anababaya bağlılığın, aynı cinsten yakın arkadaştansa karşı cinsten duygusal birlikteliklerde aktarılma olasılığının daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (Fraley & Davis, 1997). Karşı cinsle ilişkiye ne kadar erken yaşta başlanırsa o kadar erken yaşta uzun süreli ilişki yaşanmakta ve bağlılık anababadan sevgiliye o kadar erken aktarılmaktadır.

Toplumdaki karşı cinsle ilişkiye başlama yaşıyla ilgili norm, bağlılığın anababadan yaşıtlara aktarılma yaşını etkilemektedir. Almanya ve İsveç'in karşılaştırıldığı bir çalışma, Almanya'da ilişkiye başlama yaşının İsveç'e kıyasla daha erken olduğunu ve bağlılığın anababadan sevgiliye daha erken yaşta aktarıldığını göstermiştir (Friedlmeier & Granquist, 2006). Bireyci kültürde karşı cinsle ilişkinin önemini belgeleyen ABD'de yürütülen bir çalışma da ergenlikle birlikte gençler arasında duygusal ilişkilerin göreceli önemi ve aşık olunacak kişilerin özellikleriyle ilgili normlar oluştuğunu ortaya koymuştur. Bu araştırmanın ilginç bir bulgusu da gençlerin aşık olunan kişi değişse de devamlı aşık olma durumunda olmayla ilgili normudur (Simon, Eder & Evans, 1992). Başka bir deyişle, aşık olmak önemlidir ve amaç olarak görülmektedir. Bu norm gençleri biten ilişkilerin hemen sonrasında yeni ilişki aramaya zorlamaktadır. Yani, çivinin çiviyi sökmesi gerekmektedir. Oysa, ilişki bitiminden hemen sonra ilişkiye girmek aslında pek önerilmez.

Toplumlar arasında karşı cinsle ilişkiyi hoş görme, bu türden ilişkilerin amacı ve karşı cinste aranan özellikler konusunda farklar vardır. Örneğin, Guatamalalı gençlere kıyasla ABD'li gençler çıkacakları kişide zekâ ve paraya daha fazla, kişinin çocuk sevmesine daha az önem vermektedirler (Gibbons, Richter, Wiley & Stiles, 1996). Bu farklılık ABD'li gençlerin eğlenmek, Guatamalalı gençlerin ise evlenmek amacıyla çıktıklarının göstergesi olabilir. Ayrıca eş seçiminde batıda daha fazla çekiciliğe, doğuda ise daha fazla uyuma vurgu yapıldığı bulgusuyla uyumludur (Gangestad, Haselton & Buss, 2006). Bu sonuçların bir açıklaması tüketim toplumu olan ABD'de çekiciliğin değiş tokuşta önemli bir değer sayılması olabilir. Bu açıklamayı destekleyen bir bulgu, fiziksel çekiciliğin ABD'de mutlulukla olumlu Gana'da ise olumsuz ilişkisinin olduğunun düşünülmesidir. Ayrıca, ABD' de çekicilikle yaşıtlar arası ilişkilerdeki başarı arasında olumlu ilişki varken Gana'da böyle bir illişki bulunmamıştır (Anderson, Adams & Plaut, 2008).

Ülkeler arasında karşı cinsle ilişkilerin işlevleri konusundaki görüş farkları, ilişkiye başlama yaşı ve ilişkideki cinsellik vurgusuyla da ilgilidir. Örneğin, Çin'de evlilik öncesi ilişkiler evlilik için eş arama sürecinin parçası olarak görülmekte, ABD'de ise evlilik öncesi ilişkilerin eş bulma dışındaki eğlenme, popüler ve 'normal' olma gibi amaçları da önemli sayılmaktadır. Bu görüşlerle uyumlu olarak, ABD'ye kıyasla Çin'de karşı cinsle ilişkiler daha geç yaşta başlamakta ve daha az cinsellik içermektedir (Tang & Zuo, 2000) Daha önce değinildiği gibi, toplumlar arasında evlilik öncesi cinsellikle ilgili de farklı normlar vardır. Örneğin, evlilik öncesi cinsellik ABD ve Avrupa'da çok olağanken Mısır ve Hindistan'da hoş görülmemektedir (Medora, 2003; Sherif-Trask, 2003). Anlaşılacağı gibi, Batılılaşma ve gençlerin okul ve iş ortamında birlikte bulunmalarıyla evlilik öncesi cinsellik geleneksel kültürlerde de artmıştır; ama kadın ve erkekler için çifte standart hâlâ süregelmektedir. Örneğin, Lübnan'da erkekler hâlâ evlenmemiş kadınları yeğlerken kadınlar para ve bağlılığı, her iki cins de dini değerleri vurgulamaktadır (Kallad, 2005).

Aşk Türleri

Bence duygu olarak aşk her devirde ve her toplumda vardı (Dion & Dion, 1996; Shaver, Morgan & Wu, 1996). Ancak aşkın ne olduğu kişiden kişiye değişebiliyor ve aşkın tanımı bir ölçüde toplumsal norm ve medya tarafından belirleniyor. Aşkın farklı türleri olduğu dilimizdeki aşkla ilgili çeşitli sözcükler ve Sosyal Psikoloji yayınlarında görülen farklı aşk türü tanımlarından anlaşılıyor (Bercheid & Walster, 1978; Hendrick & Hendrick, 1988; Rubin 1970; Sternberg, 1995, 1996). Bizim kültürümüzde genelde sevgi ve aşk ayrımı yapılır, ayrıca aşkın çeşitli durum ve duygularıyla ilgili birçok sözcük bulunur (sevda, kara sevda, vuslat, hicran, ihtiras, hasret, tutku vb. gibi), İngilizcede bu iki kavram için tek kelime 'love' olduğundan bizdeki aşk-sevgi farkını elde etmek için 'aşk' karşılığı olarak 'romantik sevgi' (romantic love) sözcükleri kullanılmaktadır (Rubin, 1970). Aşk-sevginin diğer nüansları içinse yeni sözcükler üretilmiş veya benzetmelerden yararlanılmıştır. Zaman içinde çoğalan 'aşk' türleri arasında örtüşmeler konusunda çalışmalar da yürütülmüştür (Sternberg & Grajek, 1984).

Walster'ın romantik aşk kuramına göre aşık olma, kişinin kendi uyarılma duygularını yorumlama ve adlandırmasıyla açıklanabilir. Bu süreçte sosyal öğrenmenin de önemli etkisi vardır (Walster & Walster, 1976). Bu görüşe göre, herhangi bir nedenle heyecanlanan kişi duygularının nedenini arar, daha güçlü nedenlerin yokluğunda, etrafta toplumun tanımladığı 'aşık olunabilir kişi' tanımına uygun birisini görürse o kişinin kendisini heyecanlandırdığı sonucuna varır, yani aşık olur. Yani bu görüşe göre ilk olarak 'elektrik' oluyor, sonra elektriğin nedeni bulunuyor. "Ben her bahar aşık olurum" şarkısı Walster'ın kuramıyla uyumludur. Baharda arttığı söylenen hormonal faaliyet, insanların uyarılmalarına ve bu uyarılmanın aşk olarak yorumlanmasına neden olabilir.

Walster'ın görüşü ilginç bir deneyle desteklenmiştir. Bu deneyde genç erkekler sıradan veya tehlikeli bir ip köprüden geçirilmiş ve köprünün sonunda bir (aynı) kızla karşılaşmışlardır. Diğer köprüden geçenlere kıyasla, ip köprüden geçenlerin kızı daha çekici bulduğu görülmüştür. Sonuçlar, ip köprüden geçerken duyulan heyecanın nedeninin kızın çekiciliği olarak yorum-

lanması olarak açıklanmıştır (Bercheid & Walster, 1974, 1978). Walster'ın kuramına göre köprülerin sonunda genç kız yerine yaşlı kadın veya erkek bulunsaydı deneyin iki koşulunda, köprünün sonundaki kişinin çekiciliğinde bir fark bulunmayacaktı; çünkü yaşlı kadın ve erkek kültürün tanımladığı 'aşık olunacak kişiler' değildirler.

Seksenli yıllarda daha önceki bölümde anlatılan bağlılık kuramından türetilen ilişkiye yaklaşım türlerine ek olarak ilişkilere yaklaşımla ilgili farklı kalıplar da türetilmiştir. Bu kalıplar ilişkiden ilişkiye değişen yaklaşımlar olmaktan çok kalıcı kişilik özellikleri olarak düşünülmüştür. Hendrick ve Hendrick (1986, 1989) altı tür aşktan söz eder: Bunlar fiziksel çekiciliğe dayanan romantik aşk (eros), bağlayıcılığı ve yakınlığı düşük, tutkusu yüksekçe aşk oyunu (ludus), dostluk, arkadaşlık, benzerlik ve birbirini gözetmeye dayanan dostça aşk (storge), mantık ve uyumu vurgulayan pratik sevgi (pragma), kaçınıcı-gerilimli bağlılığa benzeyen arabesk tipi manyak aşk (mania), ve fedakâr sevgidir (agape) (Tablo 3.1). Daha sonraki araştırmalar eros tipi aşkın eşle duygu paylaşımı, eşe saygı, ilişkiye yatırım ve güvenli bağlılık tipiyle olumlu, ludus tipi aşkın ise eşe saygı ve ilişkinin sürmesiyle olumsuz, cinsel serbestlikle ve kaçınıcı bağlılık ile olumlu ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Eros tipi aşk Walster'ın romantik aşk kavramıyla örtüşmektedir. Ayrıca, araştırmalar erkeklerin kadınlara kıyasla ludus tipi aşkı daha fazla, storge, pragma ve mania tipi aşkı daha az desteklediklerini göstermiştir (Feeney & Noller, 1990; Hendrick, Hendrick & Adler, 1988). Cinsiyet farklarıyla ilgili bu bulgular sosyobiyolojik yaklaşımın savlarıyla uyumludur; yani kadınlara kıyasla erkekler geçici ilişki kalıbını daha fazla desteklemektedirler.

Walster'ın kuramıyla uyumlu bir biçimde, romantik aşkın fiziksel çekiciliğe dayanan ve fizyolojik uyarılmayla birlikte oluşan ani bir duygu olduğu söylenmiştir. Romantik aşk cinsellikle ilişkilidir. Ancak aşk cinsellikten önemlidir ve cinsellik aşkın göstergesidir; yani cinsellik aşkın doğal sonucudur (Neto, 2012). Dion ve Dion'a (1996) göre aşık olunulan kişinin idealize edilip o kişinin iyiliğinin gözetilmesi aşkı cinsel çekimden ayıran özelliktir. Aşık olunan kişiyle birlikte yaşanan yeni ve heyecan verici deneyimlerin, insanın benliğini zenginleştirip geliştirdiği de söylenmiştir (Aron & Aron, 1996). Zaman geçtikçe aşk-kendini ge-

liştirme ilişkisi zayıflar. Bazı kişilerin 'aşık olma duygusu' için yeni aşklar peşinde koşmalarının bir nedeni belki de kendini geliştirme arzusudur, kim bilir. (Tabii bu davranışın nedeni ludus tipi aşk da olabilir.) Kendini geliştirmeyle en fazla ilişkisi olan aşk türü romantik aşktır. Manyak aşk ise ilişkinin başlangıcında kendini geliştirmeyle ilişkilidir, zaman geçtikçe ilişkisi yok olur (Sheets, 2013).

Tablo 3.1 Sevgi Türleri

Tür	Betimleme
Eros	Fiziksel çekiciliğe dayanan ilk görüşte aşk
Ludus (aşk oyunu)	Bağlayıcılığı düşük eğlence ve tutkusu yüksek planda kısa süreli aşk
Storge (dostça aşk)	Tutkudansa benzerliğe, birbirini gözetmeye dayanan, zamanla gelişen aşk
Pragma (pratik aşk)	Mantığa dayanan, olumlu gelecek vaat eden kişiye duyulan aşk
Mania (manyak aşk)	Kıskanç, güvensiz, yapışkan, sahip olucu, bağımlı 'arabesk' aşk
Agape (fedakâr aşk)	Karşısındakinin iyiliğini kendinden çok düşünen, fedakâr aşk

Çeşitli yaşlardaki kişilerle yürütülen bir çalışmada; insanların aşka verdiği önem, cinselliğin aşkın göstergesi olduğuna inanç, ilişkide cinsellik, doyum ve yalnızlık duyguları arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçlar aşkın önemli ve cinselliğin aşkın göstergesi olduğuna inançla ilişki doyumu ve ilişkide cinsellik arasında olumlu, bu inançlarla yalnızlık arasında olumsuz ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışmada aşkın birinci derecede önemli olduğuna inancın yaşla arttığı ve erkeklere kıyasla kadınların cinselliğin aşkın ifadesi olduğuna olan inancının daha güçlü olduğu da gösterilmiştir. Yani ilişkide doyum için cinselliğin aşkla birlikte olması gerekiyor gibi görünüyor. İlişkilerde cinsellik, bekleneceği gibi yaşla azalmıştır (Neto, 2012).

Sternberg (1986) aşkın üç öğesi olduğunu söylemiştir; bunlar duygusal yakınlık (intimacy), tutku (passion) ve bağıtlılıktır (commitment). Bu öğelerin üçü de romantik aşkta bulunur. İyi giden ilişkilerde bu öğelerden yakınlık ve bağıtlılığın zamanla arttığı, fiziksel çekiciliğe dayanan tutkunun ise zamanla azaldığı söylenmektedir. Ancak uzun yıllar evli kalmış çiftlerde fiziksel

Tablo 3.2 Stenberg'in Aşk Hikayeleri

	Betimleme	Örnek Madde
Olumlu hikâyeler		
Bahçe	İlişkiler sürekli olarak bakım ve besleme ister	Bence her ilişkiyi geliştirmek için zaman ve çaba sarf etmek gerekir
Bilim	Her doğa olayı gibi aşk da incelenebilir, öğelerine ayrıştırılabilir, aşk anlaşılabilir bir şeydir	Aşkı anlamak diğer doğa olaylarını anlamak gibidir
Demokratik yönetim	Eşler gücü eşit paylaşır	Bence aşk ve güç sorunları paylaşılarak çözülür
Dikiş	Aşk ne yaparsan odur	İlişkiye girmek elbise dikmek gibidir, elbisenin iyi oturmasını ellerin sağlar
Din	Aşk dindir veya aşkı dini duygu ve davranışlar yönetir	Eşime bağlılığım Tanrı'ya bağlılığım ışığında görülebilir, başkalarının dinde bulduğu kurtuluşu ben ilişkilerde buluyorum
Olumsuz hikâyeler		
Baskıcı yönetim	Bir eş diğerine hükmeder ve onu denetim altında tutar	Yöneten: eşimin benim yöneteceğimi baştan bilmesi önemli Yönetilen: bence önemli konularda bir kişinin karar vermesi daha doğru, karar alanın ben olmamam beni rahatsız etmez
Dehşet	İlişkiler eşlerden birisi diğerini dehşete düşürürse veya diğer eş tarafından dehşete düşürülürse ilginç olur	Kurban: sonuç olarak hep beni korkutan kişilerle birlikte oluyorum Korkutan: eşimin benden korkması beni heyecanlandırıyor
İş ilişkisi	İlişkiler iş anlaşmalarıdır, para güçtür, eş iş ortağıdır	İlişkilerin her iş ilişkisi gibi iş ortaklığı olduğuna inanıyorum
Madde bağımlılığı	Yüksek gerilimli bağlılık, yapışkan davranış, eşi kaybetme korkusu	Beni bırakırsa yaşamım boş kalır
Oyun	Aşk, oyun veya spor gibidir	İlişkilerimi oyun gibi düşünürüm, heyecanın bir bölümü kazanma veya kaybetmenin belirsizliğinden kaynaklanır

çekimin de yüksek düzeyde kalabildiği ve yakınlık ile fiziksel çekime dayanan aşkın biribirini destekleyip beslediğine ilişkin bulgu da vardır (Aron & Aron, 1996). Ayrıca, her üç öğenin de ilişki doyumuyla anlamlı ve olumlu ilişkisi olduğu gösterilmiştir (Sternberg, Hayyat & Barnes, 2001).

Doksanlı yıllarda Sternberg insanların aşkla ilgili birtakım kişisel öyküler geliştirdiğini, bir tür zihinsel kalıplar (senaryo) gibi kabul edebileceğimiz bu öykülerin; duygu, düşünce ve davranışlarla ilişkili olduğunu ve karşılıklı rolleri kapsadığını öne sürmüştür. Sternberg'e göre, insanlar birbiriyle uyumlu veya farklı öykü kalıplarına sahip olabilmekte, bu öyküler, kendini gerçekleştiren kehanetler gibi ilişkileri etkileyerek ilişkilerin bu senaryolara uygun gelişmesine neden olmaktadır. Sternberg araştırmaları sonucunda yirmi dört tür öykü geliştirmiş, daha sonra bu öyküleri olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grup altında toplamıştır. Olumlu gruba giren öyküler arasında emek, eşitlik ve yatırım içeren gezi, dikiş, bahçe bakımı, bilim, fedakârlık, din, demokratik yönetim öyküleri yer almıştır. Olumsuz gruba giren öyküler ise dehşet (korku), oyun, baskıcı yönetim, madde bağımlılığı, iş ilişkisi öyküleridir (Sternberg, 1995, 1996; Sternberg, Hayyat & Barnes, 2001).

Aşk türleri ve aşk öyküleri bir tür zihinsel kalıplar (şema) olarak kabul edilebilir. Birçok şema gibi bunlar da kişinin ilişkilere yaklaşımını, eş seçimini yorum ve tepkilerini etkiler ve kendini gerçekleştiren kehanet işlevi görebilir. Yani, aşkı emek olarak gören kişi ilişkisine emek verir, sabreder, fedakârlık yapar; aşkı iş ilişkisi olarak gören kişi çıkar hesabı yapar, duyguları önemsemeyebilir. Bu kalıpların kültürel ve kişisel kökenlerinin olması olasılığı yüksektir. Ancak bildiğim kadarıyla, bu kalıpları önerenler henüz bu konuda bir şeyler yazmamışlardır. Antropolog ve edebiyatçıların bu konuda katkıları olabilir.

Zaman ve Toplum Bağlamında Aşk

Batıda romantik aşk kavramının orta çağda şövalyeler devrinde 'saray aşkı' (courtly love) olarak ortaya çıktığı söylenir. Bu tür aşk bir şövalyenin bir leydiye olan aşkıdır. Evlilik hatta cinsellikle ilişkisi yoktur; aşık olunan kadının yüceltilmesi, uğruna özveride bulunulması, hep peşinde koşulup, genelde ulaşılamaması

biçimindedir. Şövalye aşık olduğu kadın için türlü zorluklara katlandıktan sonra evine gidip karısıyla çocuk yapabilir. Aşık olunan kadının Meryem Ana'yı sembolize ettiği de söylenmiştir (Cate & Lloyd, 1992). Her ne kadar mekânları saray olmasa da, bizdeki Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Hüsnü ile Aşk, Karacaoğlan ve Elif hikâyeleri de batının saray aşkına benzer aşklardır. Her iki tür aşkta da kadın edilgen bir tapınma objesidir, erkek onun peşinde koşup durur, hatta bazen, Leyla ile Mecnun durumunda olduğu gibi, sevilen kadın o kadar soyutlanmıştır ki Mecnun yıllar sonra karşılaştığında onu tanımaz bile. Bir anlamda, Batı'da aşık olunan kadının Meryem Ana ile özdeşleştirilmesine benzer biçimde, Doğu'da da aşkın aslında Tanrı aşkı olduğu sonucuna varılır.

Cinsel ve duygusal ilişkilerin her toplum ve devirde önemli olmasına karşın, bireyci ve toplulukçu toplumların bu türden ilişkilere yaklaşımının farklı olduğu vurgulanmaktadır. Toplulukçu toplumlarda ikili ilişkiler fiziksel-toplumsal çevre ve roller bağlamında düşünülürken, bireyci toplumlarda bireysel duygular vurgulanır. Bu savı destekleyen bir çalışmada 1987-1993 yılları arasında Çin, Hong Kong ve ABD'de popüler olan aşk şarkıları incelenmiştir. Sonuçlar, ABD'ye kıyasla Çin ve Hong Kong'da şarkılarda aşkın daha sıklıkla doğa bağlamında dile getirildiğini, acı, keder gibi olumsuz duygu ve sonuçlara ve kendini sevgiliye uzun süreli adamaya daha fazla yer verildiğini göstermiştir (Rothbaum & Tsang, 1998). Mevsimler, asker teskeresi, sıla özlemi, töre, dedikodu, anababa korkusu gibi doğa ve toplumsal durumlara yer veren türkülerimizi anımsadığımızda bizim geleneksel kültürümüzde de ilişkilerin çevre bağlamında yaşandığının izleri bulunabilir. (Örneğin, Ayva çiçek açmış yaz mı gelecek, gönül bu sevdadan vaz mı geçecek; Bursa'nın ufak tefek taşları, keman olmuş o yârimin kaşları, Beyaz giyme söz olur, Yârim İstanbulu mesken mi edindin, Ali'm de çok güzel ama ne çirkin babası var; Ekinler biter oldu, kokusu yeter oldu, ayrılık seter oldu.)

Toplulukçu kültürlerde ilişkilerin toplumsal bağlamda yaşanması ilişkiye toplumsal güvence ve dış destek sağlar. Bireyci kültürlerde çevre belirleyiciliğinin ve desteğinin düşük olması ve duygusal ilişkilerin iki kişi arasında olduğu söylemi ilişkilerin sürdürülebilmesi için ilişkiye koşulsuz güven ve inanç (iman) gerektirir. Bireyci ve rekabetçi toplumlarda bu duygunun gelişti-

rilmesi güçtür ve risk içerir. Koşulsuz güven gerekliliği özellikle bireyci toplumlarda ilişkilerin kırılganlığına neden olur (Cherlin, 2004). Ayrıca, bireyci toplumlarda ilişkiler toplulukçu kültürlere kıyasla daha az rol tanımına dayanır ve ilişkinin nasıl yaşanacağına ilişkin tartışma ve pazarlıklara daha fazla gerek duyulur (Rothbaum, Pott, Azuma, Miyake & Weisz, 2000). Üstelik, bireyci toplumların değerleri ilişkilerde 'biz' yerine 'ben ve sen' vurgusu, mutlu bir ilişki için bireylerin kişisel gelişiminin önkoşul olduğu çatışmalarda, pazarlık sonucu ortak çözümlere varılması gerektiğine ilişkin inançlar da ilişkileri kırılgan yapmaktadır (Cherlin, 2004; Ripley, Worthington, Bromley & Kemper, 2005). Yazarlar bireysel toplumlarda ilişkilerde aşkın geçici ve bireysel heyecana dayanan romantik yönünün vurgulandığını, bu nedenle heyecan bitince aşkın bittiği inancının yaygın olduğunu ve bu vurgunun ilişkilerin uzun sürebilmesini olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadırlar (Noller, 1996). Amato (2007) bireyci toplumlarda yaygın olan bu ilişki modelinden geri dönmenin zor olduğunu, ancak ilişkilerin psikolojik yardımla desteklenebileceğini söylemiştir.

ABD, Türk ve Hintli üniversite gençleriyle yürütülen bir çalışma da romantizme inancın ABD'liler arasında en yüksek, Hintliler arasında ise en düşük düzeyde olduğunu, Türk'lerin romantizme inancının iki ülke gençlerinin ortasında olduğu görülmüştür (Medora, Joshi, Larson, Hortaçsu & Dave, 2002). Türk ve İngiliz gençlerini farklı aşk türlerine destek açısından karşılaştıran bir çalışma da İngilizlere kıyasla Türklerin mania, storge, pragma ve agape'yi daha fazla yeğlediklerini göstermiştir (Sanrı & Goodwin, 2013).

Bireyci toplumların bağımsızlığa verdiği önem de ilişkilerin gereği olan karşılıklı bağımlılıkla çelişmekte ve bireylerde iç çelişkiye neden olmaktadır. Bu savla uyumlu olarak, ABD'li gençlerden ilişkilerin kazanımlarını ve kayıplarını belirtmeleri istenmiş ve bu gençler en önemli kaybı olarak bağımsızlığın yitirilmesini belirtmişlerdir. Araştırmada her iki cinsten katılımcılar da ilişkilerin olası kazanımları olarak dostluk, mutluluk, sevmek ve sevilmeyi, olası kayıpları olarak ise ilişkiyle ilgili endişe ve fedakârlıkları dile getirmişlerdir. Ayrıca, kadınlara kıyasla erkeklerin cinsel doyumu daha önemli bir kazanç, harcanan parayı ise daha önemli bir kayıp olarak belirtirttiği bulunmuştur. Kadınların ise

yakınlık, kişisel gelişme, kendini anlama ve olumlu değerlendirmeyi erkeklere kıyasla daha önemli kazanımlar; kimlik kaybı, ve ilişkilerle ilgili masumiyet ve aşk duygularını yitirmeyi daha önemli kayıplar olarak gördüklerini belirtmişlerdir (Olive & Campbell, 1994). Sonuç olarak ABD'li gençlerin yakın ilişkilerle ilgili çelişik duyguları bireyci toplumlarda ilişkiler konusunda ikilem yaşandığı savını desteklemektedir. Ayrıca, bu araştırmanın bulguları erkeklere kıyasla kadınların ilişkileri daha fazla içselleştirdiklerini de ima etmektedir. Bu arada erkeklerin cinsellik ve paraya vurgusu da ilginçtir ve sosyobiyolojik yaklaşımla uyumludur.

Aşkın Bizim Topluma Girişi

Kırsal kesimden kaynaklanan türkü ve halk hikâyelerindeki aşkları bir yana bırakırsak, kadın erkek arası aşkın bizim toplumumuza Tanzimat sonrasında romanlarla girdiği söylenir. Osmanlıda kaç-göç uygulanan kentlerde kadın ve erkekler birbirlerini ancak kafes arkasından görebiliyorlardı. Genç kızlar kendi evlerinde odada yalnız bırakılmazlardı. Gene de aşık olanlar 'ah oh' çekerek, sararıp solup verem olarak aşık olduklarını belli edebilirler, hatta cesur kızlar beğendikleri oğlanın görebileceği pencere içlerine kömür, limon ve kuru ekmek koyarak aşklarını ifade edebilirlerdi. Kömür ve limon 'aşkınla yandım ve sararıp soldum', kuru ekmek de 'seninle evleneyim kuru ekmeğe razıyım' anlamına gelmekteydi (Karay, 2009). Bu dönem romanlarında aşk bir yandan özgürlükle ilişkilendirilirken, diğer yandan yuva yıkan, tehlikeli bir duygu olarak verilmiştir. Bu dönemde, kadın ve erkekler birbirlerini pek göremediklerinden, aşk romanlarda evli erkeklerin yabancı kökenli kadınlarla (mürebbiye gibi) yaşadıkları yuva yıkan ilişkiler ve/veya Aşk'ı Memnu ve Eylül'deki gibi aileden kişilere duyulan, çoğu zaman sonu felaketle biten yasak aşklar biçiminde girmiştir (Duben & Behar, 1991). Karikatürize edildiği biçimiyle 'Araba Sevdası' romanındaki Bihruz Bey'in Çamlıca'da gördüğü genç kadına duyduğu hayali aşk da bu devrin romanlara konu olmuş aşklarındandır.

Karay'a göre, Sultan Aziz devrinde (1861-1876) 'sevmek ve sevişmek' utanılarak kullanılan sözcüklerdi, 'severek (sevişerek) evlenen kadın ve erkeklere hoş gözle bakılmaz, bu türden evli-

liklerin sonunun iyi olmayacağı düşünülürdü. Karay İkinci Abdülhamit devrinde (1876-1909) Göksu, Kağıthane gibi mesirelere gitmenin yaygınlaştığını, Abdülaziz devrinde evden çıkamayan kadının bu gibi yerlerde erkekleri görme ve onlarca görülme olanağının belirdiğini söyler. Bu devirde kadın ve erkekler, bakışma, bıyık burma, 'fingirdeme' (kırıtma), yakaya anlamlı renklerde çiçek takma yollarıyla ilişki başlatırlar, bu ilişkiler bohçacı kadınların taşıdığı mektuplarla sürerdi. Yazar Cumhuriyet devrinde kadın ve erkeklerin birbirlerini rahatça görebildiklerini ve bu nedenle ilişkilerin gizemini kaybettiğini söylemekte ve âdeta hayıflanmaktadır.

Ankarada üniversite öğrencilerileriyle yürütülen çalışmalar günümüzde karşı cinsle ilişkilerin 15-20 yaşları arasında başladığını, üniversite öğrencilerinin geçmişte 2.3-5.3 ilişki yaşamış olduklarını ve yaklaşık %. 45-50'sinin halen bir ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir (Cingöz, 2003; Hortaçsu, 1989b; Hortaçsu, 2002; Hortaçsu, 2003b; Hortaçsu, Medora & Dave, 2003). Gençlerin genelde aynı zamanda birden fazla kişiyle birlikte olması kabul görmemekte ve ilişkiler genelde başlangıçta anababaların bilgisi dışında gelişmektedir. Anababalar ilişkilerden haberdar olduğunda genelde ilişkinin evlilik öncesi birbirini tanıma süreci olduğunu ummaktadırlar.

Günümüzde özellikle şehirlerdeki evliliklerin yaklaşık üçte ikisi çiftlerin anlaşarak evlenmeleri biçiminde olmaktadır (Atalay, Kontaş, Beyazıt & Madenoğlu, 1992; Hortaçsu, 1999a; 2007b). Evlilik öncesi ilişkilerdeki cinsel ilişki oranının ne olduğu bilinmemekle birlikte büyük olasılıkla batı ülkelerine kıyasla düşüktür. Bir araştırmada yüksek toplumsal konumlu üniversiteli kız öğrencilerinin % 15'i cinsel ilişki yaşadıklarını, ilişki yaşayanların çoğunluğu ise yalnızca bir kişiyle ilişkiye girdiklerini söylemişlerdir (Kökdemir, 2001). Çoğunluğu iş ve okul ortamında gelişen evlilik öncesi ilişkilerde cinsiyetler arası çifte standart sürmekte, bir kızın 'uzatmalı' bir ilişkisinin bitmesi kızın evlilik şansını düşürebilmektedir. Bu nedenle, evlilik öncesi ilişkilerin evlilikle sonlanması erkeklere kıyasla kızlar için daha önemli gibi görünmektedir. Bu durum özellikle üniversite öğrencileri için geçerli görünmektedir. Çünkü, bu dönemde kızlar uzayan ilişkilerinin evliliğe gitmesini yeğlerken erkekler erken evlilikten kaçabilmekte, bu nedenle erkekler kızlardan gelen

bağlılık işaretlerinden ürkebilmektedirler (Hortaçsu, 2003b). Bu durumda kızların yapması gereken ilişkiliye bağlılığını erkeğe fazla belli etmeyip, başkalarınca da istendiğini hissettirip 'kul' (cool = seerin) davranmak gibi görünüyor.

Ben günümüz Türkiyesi'nde kadın ve erkeklerin okul ve iş yaşamında birbirlerini tanıyabilmeleri ve zamanla 'anlaşarak' evlenmenin hoş görülmesine hatta yeğlenmesine ek olarak, iletişim olanaklarının gelişiminin de ilişkileri etkilediğini düşünüyorum. Telefonun yaygın olmadığı dönemde bir kişi randevuya gidemediğinde diğer kişiyi hiçbir zaman görmeyebiliyordu; telefonla ilişki başlatmak veya telefonda konuşup ilişkiyi ilerletmek ise imkânsız gibiydi. Günümüzde cep telefonları ve internet ilişkilere farklı bir boyut katmaktadır. İnsanlar internet yoluyla tanışabilmekte ve duygusal ilişkiler geliştirebilmektedirler (Mesch, Talmud & Quan-Haase, 2012; Parks & Roberts, 1998). Öte yandan, cep telefonu ve mesajlar ilişkideki kişilerin birbirlerini kontrol etmelerine, kıskançlık kavgalarına ve istenmeyen kişilerce taciz edilmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, televizyonlardaki evlendirme programları da insanların kısa sürede birçok kişiyle tanışmalarına olanak sağlamaktadır. Devamlı seyircisi olduğum bu programlarda ilişkilerle ilgili yeni bir dil oluştuğuna da dikkat çekmek isterim. 'Mutluluk istiyorum, beni taşısın, yanıma yakışsın, elektrik alamadım, bir şeyler hissetmeliyim, ruh ikizimi arıyorum' sözleri sanırım bu programların dilimize armağanlarıdır.

Aşk ve Evlilik

Günümüzde aşkın farklı toplumlarda farklı tanımlanmasına ek olarak, aşkın evlilik için gerekli koşul olup olmaması konusunda da ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Değişik toplumlardaki evlilik yöntemlerini inceleyen araştırmacılar, geniş ailedense çekirdek ailenin yaygın olduğu ve erkek ve kadınların bir arada bulunmasına olanak tanınan toplumlarda aşk ve özgür seçime dayanan evliliklere daha sıklıkla rastlandığını bulmuşlardır (Lee & Stone,1980; Rozenblatt & Cozby, 1974). Aşkın evlilik için gerekli koşul olarak görülmesi konusunda da ülkeler arasında görüş farkları vardır. Levine ve arkadaşları farklı ülkeden üniversite öğrencilerine evlenilecek kişide gerekli bütün özelliklerin olup aşk olmaması durumunda evlenip evlenmiyeceklerini sor-

muşlardır. Araştırma sonuçları Hintlilerin % 49, Pakistanlıların % 50, Taylandlıların % 19, ABD'lilerin % 3.5, İngilizlerin % 2.3, Japonların % 2.3, Filipinlilerin % 11.4, Meksikalıların % 10.2, Brazilyalıların % 4.3, Hong Konglulaların % 5, Avusturyalıların % 4.8'inin böyle birisiyle evlenebileceklerini söylediklerini göstermiştir (Levine, Sato, Hashimoto & Verma, 1995). Ayrıca, Hintli gençlerle yapılan görüşmeler, gençlerin evliliğin geçici bir duygu olan aşka dayandırılmasının sakıncalı olduğunu söylediklerini ortaya koymuştur (Medora, 2003). Bu görüşe uygun olarak, İngiltere'de yaşayan Hintli gençlerin bile gelin ve damat adayını ailelerin bulduğu ama son kararın gençlerde olduğu 'modern görücü' usulüyle evliliği yeğledikleri görülmüştür (Stopes-Roe & Cochrane, 1988). Öte yandan "Aşk bitince evlilik de bitmeli mi?" sorusunu Hintlilerin % 46, Pakistanlıların % 33, Taylandlıların % 47, ABD'lilerin % 35, Japonların % 41, Filipinlilerin % 46, Meksikalıların % 52, Brazilyalıların % 78, Hong Konglulaların % 47, Avusturyalıların ise % 29'u 'evet' olarak yanıtlamıştır (Levine, Sato, Hashimoto & Verma, 1995). Bu sonuçlardan edinilen izlenim, aşkın farklı ülke gençlerince evliliğin başlangıç ve bitişi için farklı biçimde değerlendirildiğidir. Sonuçlardan, bireyci kültürlerde bile aşkın evlenmek için şart ama evliliğin sürmesi için şart olmadığı izlenimi edinilmektedir. Toplulukçu kültürlerde ise aşk belki 'nikâhtaki keramet' nedeniyle sonradan gelişmesi beklenen önemli bir duygu olabilir.

Batılı yayınlar aşkın evliliğin temeli olduğuna ilişkin görüşün bir 18. asır icadı olduğunu öne sürerler (Cate & Lloyd, 1992). O zamana kadar evlilik duygusal temelli olmayıp ailelerin dayanışma ve güçlerini birleştirmesi amacıyla kurulan bir birlik olarak görülmekteydi. On sekizinci yüzyıl öncesinde, karşı cinsten gençler arasında ilişki ABD'ye ilk yerleşenler arasında bile varmış. Bu dönemde 'bohçalama' (bundling) olarak adlandırılan bir uygulamadan söz edilmektedir. Bohçalama genç kız ve erkeklerin kızın aile üyelerinin gözü önünde yatakta, yorgan altında görüşmesi biçimindeymiş. Her ne kadar bohçalanan gençlerin arasına bir tahta konuyormuşsa da bu dönemde evlilik öncesi hamilelikler ender değilmiş.

Endüstri Devrimi'nin ikili ilişkileri etkilediği öne sürülmüştür. Bu devrim sonucu, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında evlerin iş yeri olarak kullanımı sonra ermiş, iş ve aile farklı mekân-

lara yerleşmiştir. Sonuç olarak, aile yaşamı daha 'özel' olarak görülmeye başlamıştır. Bu dönemde aşk evliliğin temeli olarak görülmeye başlanmış ve ABD'de genç erkeklerin evlenecek kızları evlerinde ziyaret etme âdeti gelişmiştir. Ancak, bu ziyaretlerde gençler yalnız bırakılmayıp yanlarında kızın ailesinden birisi bulunmaktaydı ve gençlerin evin dışında birlikte olmaları kabul görmüyordu (Cate & Lloyd, 1992).

ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da Endüstri Devrimi aşk-evlilik ilişkisini etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupalı Yahudiler'in evliliklerini inceleyen Hurwitz (1975), geleneksel çöpçatan uygulamasının yerini aşk evliliklerine bırakmasında toplumsal değişimlerin etkisini ortaya koymuştur. Hurwitz Endüstri Devrimi'yle kırsal alanlardan şehirlere göçün toplumsal kargaşa ve Yahudilerin günah keçisi olarak görülmesine neden olduğunu söylemektedir. Bu dönemde, Yahudi gençler Alman entellektüellerinin etkisi altında geleneksel Yahudi uygulamalarına ters düşen ilerici bir eğitim almış, aile işini bırakıp kendi işlerini kurmuşlardır. Eğitim alan gençler dönemin çeşitli düşünce akımlarına katılmış ve bu arada romantik aşk kavramını keşfetmişlerdir. Sonuç olarak, gençler geleneksel evlenme yöntemi olan çöpçatan aracılığına başvurmaktansa sevdikleriyle evlenmeye başlamışlar, bu durum, aile içi çatışmalara yol açmıştır.

1920'lerde ABD'de gençlerin yetişkinlerin gözetimi olmaksızın 'çıkmaları' başladı. Bu dönemde dansa, sinemaya veya yemeğe gitme para sarf etme gerektirdiğinden ilişkinin kontrolü kadından erkeğe geçti (Ingoldsby, 2003). Otomobil sahipliğinin artması gençlerin yalnız kalmalarını ve ilişkinin cinsel yanının gelişmesini kolaylaştırdı. Ancak, 20'li yıllarda çoğu kadın nişanlılık öncesi tam anlamda cinsel ilişki yaşamamaktaydı. Bu dönemde çıkma üniversite öğrencileri arasında bir türlü 'rating' ölçütü olarak kabul ediliyordu. Yani, en çok sayıda ve en güzel/ yakışıklı/ paralı/sporcu kişilerle çıkanların 'ratinginin' en yüksek olduğu kabul ediliyordu. Bu dönemde aşk evliliğin temeli olarak kabul edilmişti ve medya aşk ve cinsellik ilişkisini vurguluyordu.

ABD'de 1930 ve 40'larda genç yaşlarda aynı zamanda farklı kişilerle çıkmayla başlayan karşı cinsle ilişkiler, ilerleyen yaşla tek kişiyle 'devamlı' (steady) çıkmaya dönüştü ve tek kişiyle çıkmanın göstergesi olarak kızın erkeğin okul yüzüğünü veya rozetini (pin = iğne = rozet) takma âdeti başladı. Okul rozeti takma

bir türlü bağlanma işaretiydi ve bu aşama için iğnelenme (pinning) terimi kullanılmaktaydı. İlişkinin bu aşamaya gelmesi evlilik öncesi bir adım olarak görülüyordu ama mutlaka evlilikle sonuçlanması gerekmiyordu. 50'li yıllarda ABD'de evlilik yaşı kadınlarda 20 ve erkeklerde 22 olarak en düşük düzeyde olmuştur (Ingoldsby, 2003).

60'lı yıllardan sonra ABD'de aşkın evlilik için gerekli olduğu görüşü yaygınlaşmıştır. 1967'de üniversite öğrencisi erkeklerin % 64'ü ve kadınların % 24'ü, aşkın evlilik için şart olduğunu söylerken 1984'te her iki cinsin de % 85'i, aşkın evlilik için vazgeçilmez koşul olduğunu söylemiştir (Levine, Sato, Hashimoto & Verma, 1995). Zaman içinde ilişkilere yaklaşımda da farklar görülmektedir. 70'li ve 80'li yılların kadın dergilerinde yayımlanan ilişkilerle ilgili önerilerin incelendiği bir araştırmanın sonuçları 70 öncesinde mutlu birliktelik için kadınlara eşlerini mutlu etmelerinin salık verildiğini, 80'li yıllarda ise mutlu bir evlilik için insanın ilkin kendisini gerçekleştirmesinin ve kendisini mutlu etmesinin gerektiğinin savunulduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 80'li yıllarda ilişkilerin zamanla değiştiğine dikkat çekilmiş ve kişinin hem kendisini hem de eşini tanımasının önemi vurgulanmıştır (Prusank, Duran & Delilo 1993).

60'lı yıllardan sonra doğum kontrolü yöntemlerinin yaygınlaşması ve kadın hareketlerinin etkisiyle ABD'de hem çıkma yaşı düşmüş hem de nişanlılık öncesi cinsel ilişki oranı yükselmiştir. Günümüzde, cinsel ilişkiyle geçen hastalıklar vurgulanmaktaysa da ABD'de 18 yaş altı kadınların yarısının ve erkeklerin üçte ikisinin cinsel ilişki yaşadığı söylenmektedir. İlk cinsel ilişki yaşının Afrika kökenliler için 15.8, Avrupa kökenliler için 16.6, Meksika kökenliler için 17.0 ve Asya kökenliler için 18.1 olduğu görülmüştür (Cox, 2002 Ingoldsby, 2003'de). Evlilik öncesi cinsellik dini inançlarla da ilişkilidir, genelde dini inançlar evlilik dışı cinselliği onaylamamaktadır (Pearce & Thornton, 2007).

Günümüzde Batı'da evlilik öncesi ilişkilerin çoğu cinsellik içermekte, hatta bazı kişiler cinsel uyumun olup olmayacağının evlilik öncesinde sınanması gerektiğini savunmaktadırlar. Öte yandan evlilik öncesi çok sayıda kişiyle cinsel birlikteliğin, her iki cins için de evlilik sonrası cinsel doyum ve iletişimi olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca evlilik öncesi cinsel

ilişki sayısının dini inançlarla ilişkisi olduğu da gösterilmiştir (Busby, Willoughby & Carroll, 2013).

Levinger (1994) zaman içinde evliliklerdeki değişimi danslardaki değişimlere benzeterek hoş bir biçimde anlatır. Levinger'e göre eskiden evlilikler çiftlerin bir arada, bir bütün oluşturarak aynı hareketleri belli bir sırayla yaptıkları, Avrupa'nın kadril, bizim çiftli halk danslarına benzeyen danslar gibi yürüyordu. Yani, bütün evlilikler belli norm ve kurallara uygun olarak benzer biçimde gelişiyordu. Daha sonra vals, tango gibi çiftlerin uyum içinde ama her çiftin kendisine özgü figürlerle dans ettiği danslara benzer uyumlu birliktelikler geldi (Bu durum 50'li yılların ABD filmlerindeki veya bizim Yeşilçam filmlerindeki ailelere ve evliliklere benzetilebilir.) Levinger son dönem evliliklerini diskoda dans eden çiftlerin dansına benzetiyor. Yani çiftlerin birbirleriyle fazla uyumlu olmadıkları, herkesin farklı figürler yaptığı, kimin kiminle dans ettiğinin pek belli olmadığı, insanların eş değiştirebildikleri birliktelikler.

Aşk ve Evlilikte Farklı Ülkelerde Zaman İçinde Değişimler

Endüstrileşme ve Batılılaşma 'aşk' evliliklerinde artış ve bazı geleneksel uygulamalarda azalma getirmiştir. Ancak evliliklerle ilgili görüş ve uygulamalardaki değişim, her ülkenin kendi geçmiş ve geleneklerine uygun biçimde farklılıklar gösterir. Başka bir deyişle, Batı'dan gelen 'modernleşme' baskısı her ülkenin geleneksel değer ve uygulamalarıyla harmanlanıp ülkeye özgü yeni evlilik tutum ve uygulamalarına yol açmıştır (Hortaçsu, Baştuğ, Muhammetberdiev, 2001a). Aynı ülke içinde bile gençlerin aile ortamında değil de yurt ortamında yetişmeleri göreceli olarak modern evlilik tutumları geliştirmelerine neden olmuştur (Barber, 2004). Dünyanın doğusunda 'aşk' ve geleneksel evlilik ayrımı belirsizleşmiş, 'aşk ve mantık', evlilikleri ortaya çıkmıştır. Gençlerin seçimine dayanan evliliklerde de evlilik öncesinde ailelerin tanışıp anlaşması ve kaynaşması sağlanmakta, denk olmayan ailelerden gençlerin evliliklerinin sorunlu olacağı görüşü dile getirilmektedir (Sherif-Trask, 2003). Gençlerin seçimine dayalı 'aşk' evliliklerinde aşktan çok toplumsal konum ve görüşler rol oynayabilirken, ailelerin önayak olduğu, yıldız falı ve burç uyu-

munun önemsendiği evliliklerde de evlilik öncesi aşk gelişebilmektedir (Medora, 2003; Xia & Zhou, 2003).

Şehirlere göçün gençlerin evlenilebilecek kişileri aile ve dost çevrelerinden bulmalarını zorlaştırdığı ve aşkın evlilik için henüz önemli sayılmadığı 1970'ler Japonyası'nda, profesyonel çöpçatanlık kurumunun başlaması da ülkeye özgü bir gelişmedir. Çöpçatanlar müşterilerinin aile geçmişiyle ilgili bilgi toplamakta, uygun eşler bulmakta, uygun kişileri bir araya getirerek red olunma olasılığını düşürmekte ve gizliliği korumaktaydı (Applbaum, 1995). Bu arada ABD'den farklı olarak, bağımsızlığın bir kültürel değer olmadığı Japonya'da, anababayla aynı evde yaşamak gençler için yaşamı kolaylaştırmaktadır. Anababalarıyla yaşayan gençlerin hem bazı hizmetleri ailelerince karşılanmakta hem de paraları kendilerine kalmaktadır. Kadınların ise eğitimlerini sürdürmeleri kolaylaşmaktadır. Buna ek olarak, evden ayrılmanın bağımsızlık ve yetişkinliğin önkoşulu olarak görüldüğü ABD'de, anababayla yaşama erken yaşta evlenmekle ilişkiliyken, anababadan ayrılmanın çocuk kalmayı çağrıştırmadığı Japonya'da, anababayla yaşamak evliliğin ertelenmesiyle ilişkili bulunmuştur (Raymo, 2003). Bu bulgunun bir açıklaması ABD'li gençlerin bağlılıklarını anababadan sevgiliye daha erken yaşta aktarmaları olabilir.

Evlilik yaşı ise genelde yükselmekle birlikte ülkeye ve aynı ülke içinde etnik grup ve eğitim düzeyine göre değişmektedir (De Walk & Liefbroer, 2007). Toplumda kadınların evlilik öncesi bekâretinin önemsenmesi kadınların erken yaşta evlenmesiyle ilişkilidir (Ono, 2003). Toplumlarda görülen demografik değişiklikler ve ekonomik koşullar da evlilikleri etkilemektedir. Örneğin, ekonomik krizler kadınların evlilik yaşını etkileyebilmektedir. Bu dönemlerde kadınların iş olanakları kısıtlandığından iş ve evlilik arasında seçim şansı olmayan kadınlar daha erken evlenmektedirler (Nobles & Buttenheim, 2008). Ayrıca, ekonomik krizler, bireyci kültürde aileleri ve toplumsal düzeni sarsarken toplulukçu kültürlerde yardımlaşma ve dayanışma yoluyla ailelerin krizi atlatmasına yardımcı olup var olan düzenin sürmesini sağlayabilmektedir (Behnke, MacDermid, Coltrane, Parke, Duffy & Wideman, 2008; Fussell & Palloni, 2004). Öte yandan, kişinin ve ailesinin kendi kaderini kendisi tayin ettiğine ilişkin inançlar genelde geç yaşta evlilikle ilişkili bulunmuştur (Johnson, 2005).

Benzer etmenlerin etkileri bireyci ve toplulukçu kültürlerde farklı olabilmektedir. Örneğin, kadın eğitim düzeyinin, kadının evlenme olasılığı ve yaşı üzerindeki etkisi toplumdan topluma değişmektedir. İspanya ve Portekiz'de zaman içinde eğitim düzeyi yükselmiş ama aile değerleri geleneksellğini korumuştur. Bu ülkelerde eğitim, kadınların aileden ayrı ve/veya evlilikdışı birliktelik yaşama olasılıklarını artırmış ve evlilik olasılığını düşürmüştür (Dominguez-Folgueras & Castro-Martin, 2008). Ülkedeki kadın-erkek eşitsizliği düzeyi eğitim-evlenme olasılığı ilişkisini etkilemektedir. Kadın-erkek eşitsizliğinin yüksek olduğu Japonya'da kadının eğitimi evlilik yaşını yükseltmekte ve evlilik olasılığını düşürmekte, eşitsizliğin düşük olduğu ABD ve İsveç'te ise eğitim kadınların evlilik yaş ve olasılığını etkilememektedir. Bu durumun açıklaması olarak eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, kadınların evlilik ve iş yükü arasında kalarak evlilikten bir ölçüde çekindikleri ve eğitimli kadınların evlenebileceği nicelik ve nitelikteki erkeğin daha az bulunmasıdır (Ono, 2003). Bu açıklamayı destekler biçimde, günümüzün aksine, kadın-erkek eşitsizliğinin daha fazla olduğu 1940'lar ABD'sinde de eğitim, kadınların evlilik olasılığını düşürmekteydi (Torr, 2011). Günümüzde ABD'de eğitim, yüksek toplumsal konumlu kadınların üniversitede iyi eşler bulmasını sağlarken düşük toplumsal konumdan gelen kadınların eş bulma olasılıklarını yükseltmemektedir. Bu kadınların görünüşlerinden düşük konumlarının anlaşılması, yüksek konumlu erkeklerin onları çekici bulmalarını engellemektedir (Musick, Brand & Davis, 2012). Öte yandan, evlilik yaşı ile eğitim arasındaki ilişki çift yönlü olabilmektedir. Birçok genç, hamile kaldığı (veya baba olduğu) için okulu bırakarak evlenmek zorunda kalabilmektedir (Oesterle, Hawkins, Hill & Bailey, 2010). Ayrıca, kadın eğitiminin evlilik olasılığına etkisi doğu ve batıda farklı olabilmektedir. Eğitimin uzaması genelde evliliği ertelemekte ama kadının da aile gelirine katkısı beklenen toplumlarda kadının 'iyi' evlilik yapmasına katkıda bulunmaktadır. Endonezya'da kadının eğitimi evlilik yaşını yükseltmektedir. Ancak bunun nedeni kadınların çalışarak drahoma biriktirmeleri ve eğitimli kadınlardan daha düşük miktarda drahoma istenmesidir (Malhotra & Tsui, 1996).

Bir araştırmada benzer kültürel kökeni olan ancak farklı tarihsel geçmiş yaşayan Türkiye, Türkmenistan ve Azerbeycan'da

evliliğe ilişkin tutum ve uygulamalardaki değişim incelenmiştir (Hortaçsu, Baştuğ, Muhammetberdiev, 2001a). Sonuçlar her üç ülkede de zaman içinde bazı değişiklikler olduğunu, ancak bu değişikliklerde ülkelerin tarihsel geçmişleriyle açıklanabilinen birtakım farklılıklar görüldüğünü ortaya koymuştur. Örneğin, Ankara'da evlilik kararında, geniş aile üyelerinin görüşünün önemi aynı aile içinde kuşaklar boyunca azalmış, Aşkabat ve Bakü'de bu konuda değişiklik görülmemiştir. Benzer biçimde, başlık uygulaması zaman içinde Ankara'da azalmış, Aşkabat'ta yüksek oranda, Bakü'de ise düşük oranda uygulamada kuşaklar boyunca değişiklik görülmemiştir. Ayrıca, şaşırtıcı biçimde, Aşkabat'ta başlık uygulaması özellikle kadınlar tarafından desteklenmiştir. Bu durum Türkmenistan'da başlığın kadının değerinin ve ailenin toplumsal konumunun göstergesi olmasıyla açıklanabilir. Araştırmanın diğer bir sonucu Aşkabat katılımcılarının geleneksel değerlerin evlilik için önemini Bakü ve Ankaralı katılımcılardan daha fazla vurgulamalarıdır. Bu durum Türkmenistan'ın yıllarca Sovyet baskısıyla geleneksel değerlerinden uzaklaştırılmasına tepki olarak yorumlanabilinir. Ayrıca, özellikle Aşkabatta geleneksel evliliklerin yerlerini 'aşk' evliliklerindense 'sevgi ve saygı'ya dayanan evliliklere bıraktığı görülmektedir. Bu sonuç da, batı tipi 'aşk' evliliklerinin doğuda değişim geçirip eşler arası saygıyı vurgulayan aşk ve mantık bileşimi bir evlilik anlayışına yol açtığı izlenimi yaratmaktadır.

Tablo 3.3 (a) da görüldüğü gibi 2006 istatistiklerine göre Türkiye'de yaşlı kuşaklardan genç kuşaklara gidildikçe gençlerin onayı olmaksızın ailelerce ayarlanan evliliklerin oranı düşmüş, aile onayıyla ve gençlerin kararıyla gerçekleşen evliliklerin, gençlerin onayıyla yapılan görücü usulü evliliklerin ve aileye rağmen yapılan evliliklerin oranı artmıştır (Devlet İstatistik Kurumu, 2006). Evliliklerin çoğunluğu aile ve komşu çevresinden kişilerle yapılmıştır; ancak yaşlı kuşaklardan genç kuşaklara gidildikçe aile çevresinde tanışılan kişilerle evlilikler azalmış, okul, iş, arkadaş çevresinde tanışılan kişilerle evlilikler ise artmıştır (Tablo 3.3(b)). İnternet ve evlilik programları çağında değişik çevrelerden kişilerin evlenme olasılığı artabilir. Bu durum evlilikleri etkileyebilir. Günümüzde Türkiye'de ortalama ilk evlilik yaşı erkekler için 26.8, kadınlar için 23.7'dir.

Tablo 3.3 (a) Evlilik Kararı (2006)

Yaş	Aileye Rağmen	Aile Onayıyla Kendi	Kendi Onayıyla Görücü	Görücü Aile Kararı
18-24	11.9	38.7	28.9	20.3
25-34	8.2	41.0	30.8	20
35-44	7.8	33.6	31.7	26.9
45-54	8.1	27.1	31.2	33.6
55-64	7.1	22.4	27.1	43.3
65-	8.4	15.3	25.0	51.0

Tablo 3.3 (b) Eşle Tanışma (2006)

Yaş	Aile Komşu Çevresi	Okul İş Arkadaş Çevresi
18-24	76.5	21
25-34	78.2	20.9
35-44	81.8	17.3
45-54	87.3	10.1
55-64	89.3	10
65-	94.5	5.7

Toplumsal Düzen ve Evlilik

Birinci bölümde değinildiği gibi, iktidarlar zaman zaman siyasal ideolojileri doğrultusunda aileyle ilgili düzenlemeler yapmışlardır. Tarihsel açıdan bakıldığında, evliliğin ailelerce ayarlanmasının engellenip gençlerin seçimine dayandırılması, var olan toplumsal düzenin sürmesine karşı bilinçli bir uygulama olarak kullanılmıştır. Aileler evlilikleri ayarlarken güçbirlikleri oluşturmaya ve yönetim üzerinde söz hakkı elde etmeye çalışırlar. Bu nedenle, çeşitli ülkelerde toplum düzeni değiştirilmek istendiğinde ailelerin evlilik üzerindeki kontrolünü azaltıcı yasalar yapılmıştır. Örneğin, devrimden sonra Çin'de farklı köylerden ailelerinin güçlerini birleştirip hükümetin karşısında güç odakları oluşturmasına ve kan davalarının sürmesine neden olan çocuk yaşta ayarlanan evlilikler yasa dışı kılnmıştır. Amaçlanan toplumsal değişimle uyumlu olarak, devrimden sonra Çin'de evlilik yaşı kadınlar için 18 erkekler için 20 olarak belirlenmiştir. 1981'de çıkarılan yasa ise evlilik yaşını erkek ve kadınlar için 22 ve 20'ye yükseltmiş, tek eşlilik ve özgür iradeye dayanan eşitler arasında evlilikleri öngörmüştür. Uygulamada ise evlilik yaşı, erkek ve kadın üniversite öğrencileri için 28 ve 25 olmuştur (Engel, 1984;

Salaff, 1973). Ayrıca, Çin'de devrim sonrası çıkarılan yasalar çerçevesinde evliliklerde anababa kontrolü azalmış, ama istemedikleri kişilerle evlenmek zorunda olmayan gençler gene de anababalarının onayını almayı yeğlemişlerdir. Bu dönemde zenginler arasında yaygın olan cariyelik ve genelde uygulanan başlık parası da yasaklanmıştır. İlginç olarak, Çin devriminden sonra evlilik üzerindeki aile kontrolü yerini Batı'daki gibi evlilik temeli olarak aşkın vurgulanmasına bırakmamış, hatta topluma açık alanlarda fiziksel sevgi gösterileri, devrimci anlayışa ters düştüğünden olumsuz tepkilere neden olmuştur. Bu dönemde eş seçiminde ailenin politik kökeni, politik görüşü ve bu konudaki görüş birliği, evlenilecek kişinin iş ve toplumsal konumu önem kazanmıştır (Engel, 1984; Salaff, 1973).

Çin'de komünist rejimin gevşemesiyle, 1981'de çıkan yasa boşanmayı kolaylaştırmış ve çiftlerin açık alanlarda fiziksel sevgi gösterileri üzerindeki yasak kalkmıştır. Son zamanlarda ise Çinli gençler Batı türü romantik aşkı keşfetmiş, genelde üniversitede çıktıkları kişilerle evlenmeye başlamışlardır. Üniversitede eş bulamayanlar ise giderek başta arkadaş çevresi olmak üzere aile ve komşu çevrelerinde tanıştıkları kişilerle, fazla para harcamadan göreceli olarak kısa süreler birlikte gezip, eşlerini anababalarına tanıştırarak evlenmektedirler (Xia & Zhou, 2003). Son zamanlarda Çin'de evlilik öncesi cinsellik de artmış, eşlerde para ve toplumsal konuma ek olarak, anlayış ve bağlılık aranır olmuştur. Bu arada Çin'de eşler arası kişilik ve tutum benzerliklerinin de çok yüksek olduğu bulunmuştur. Bu yüksek benzerlik bireyci kültürlerde farklılığın vurgulanmasına karşın toplulukçu kültürlerde benzerliğin eşler arası uyum ve dayanışma göstergesi olarak değerlendirilebileceği olarak açıklanabilir (Chen, Luo, Yue, Xu & Zhaoyang, 2009). Sonuç olarak, Çin'de devrim ideolojisi doğrultusunda evlilik üzerinde aile kontrolü azalmış, Mao'nun ölümü sonrasında gerçekleşen Batı'ya açılımla evlilik öncesi aşk ve cinsellik artmıştır. Öte yandan, evliliklerde aile onayı ve eşler arası benzerlik gibi devrim öncesi toplulukçu geleneklerin izleri hâlâ sürmektedir. Ayrıca, geleneksel olarak ticaretin önemli olduğu Çin'de aile dayanışması, ticari faaliyetler açısından da önemini korumaktadır (Siu-kai, 1981).

Vietnam'da da sömürgeden özgürlük mücadelesi ve komünizme geçişle yasalarda Çin'dekilere benzer değişimler görül-

müştür. Kadınların Fransa'yla savaşa katkıları nedeniyle 1959'da çıkarılan yasa çokeşliliği ve ailelerin ayarladığı evlilikleri yasaklamış ve sosyalizm ilkeleriyle uyumlu olarak evlilikte eşitliği özendirmiştir. 1986'da çıkarılan yasa şehre göç ve kapitalizme geçişle geleneksel aileye dönüş ve cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele amacıyla çalışan kadınların haklarını korumaya yönelik düzenlemeler getirmiş, eş ve anababalık hak ve görevlerini tanımlamış, boşanmayla ilgili düzenlemeler yapmıştır. 1994'teki yasa ise aileyi batı etkilerine karşı korumayı amaçlamış ve yabancılarla evliliklere ve yabancıların Vietnamlı çocukları evlat edinmelerine odaklanmıştır (Wisensale, 1999).

Ailelerin evlilikleri ayarlama veya gençleri yönlendirmesinin diğer bir amacı da toplum içindeki etnik gruplar arası evlilikleri engellemek olmuştur. İsrail'de her ne kadar Zionist ideoloji, farklı ülkelerden gelen Yahudilerin birbiriyle kaynaşmasını öngörmekteyse de uygulamada Afrika ve Asya'dan gelenler hor görülmekte ve onların Avrupa Yahudilerinin kültürü içinde erimeleri amaçlanmaktadır. Etnik kökene ek olarak, ailelerin İsrail'e göç tarihi de ülke içinde toplumsal konum farkları yaratmaktadır. İsrail'e erken göç edenlerin toplumsal konumu daha sonra göçenlerden genelde daha yüksektir. Bu farklar aynı göç kuşakları içinde evliliklere neden olmaktadır. Politik ideoloji doğrultusunda zamanla İsrail'de etnik gruplar arası evlilikler artmışsa da farklı göç kuşakları arası evliliklerde artış olmamıştır (Gshur & Okun, 2003). Evlilikte etnik ayrımcılığa diğer bir örnek ise ABD' de İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Japon kadınlarla evlenmeye karşı tutumlardır. Olumsuz tutumlar özellikle ABD'de doğmuş olan ve eğitim düzeyleri eşlerine denk olan Japon kadınları hedef almıştır. Japonya'da doğmuş eğitimsiz 'savaş gelinleri' eşlerine kıyasla daha düşük toplumsal konumlu olduklarından ABD doğumlu eğitimli Japon kadınlara kıyasla daha fazla kabul görmüşlerdir (Ono & Berg, 2010). Yani, Japon kadınların eşleriyle eşit konum talep edebilecekleri evlilikler tepki görmüştür.

İngiltere'de yaşayan Hintlilerden de evlenilecek kişi olarak İngiltere'de ve Hindistan'da büyümüş Hintli ve Hintli olmayanlar arasında seçim yapmaları istendiğinde gençlere kıyasla anababalar daha çok farklı gruptan gelin veya damat adaylarını dışlamışlardır (Stopes-Roe & Cochrane, 1988). Meksika'daki farklı gruplarla yürütülen bir çalışmada da özellikle üst sosyoekonomik

gruptaki anababaların çocuklarının kendi grupları dışındaki kişilerle evlenmesini istemediği ve bu türden evliliklere karşı olanların, evliliklerde anababa kontrolünü yeğledikleri görülmüştür (Buunk, Pollet & Dubbs, 2012).

Türk Toplumunda Aileyle İlgili Düzenlemelerde Değişimler

Bizim toplumumuzda da toplum yapısındaki değişimler aileyi hem dolaysız hem de düzenlemeler yoluyla etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde yeniçeriliğin kaldırılması ile başlayan devirde, toplumsal yapının değişmesinin gereğine ve bu değişimin ailede başlamasına karar verilmiştir (Baykara, 1992; Işın, 1992; Doğan, 1992; Kandiyoti, 1991). Bu görüş doğrultusunda saray çevresindeki kadınlar eğitim görmeye başlamış, kadınlar için eğitim kurumları açılmış ve kadın erkek ilişkilerinde değişiklikler görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda, özellikle evlilikte karı-koca ilişkisi ve 'aşk' kavramı irdelenmiştir (Duben ve Behar, 1991).

Yirminci yüzyılın başında İttihatçılar ve Ziya Gökalp gibi düşünürler, toplumun bozulan dengesini düzeltmekte aileyi bir araç olarak görmüşler, 1900'lerin başlangıcında Jön Türk hareketi ile Batı taklidi olmayan çekirdek aileyi vurgulayan ve başlıca görevi topluma uyumlu ve yararlı çocuklar yetiştirmek olan 'Milli Aile' arayışı başlamıştır. Milli aile bağlamında, eski Türk ailelerindeki karı-koca eşitliğine değinilerek eşler arası eşitlik savunulur. 1900'lerin başlangıcında kadın ve aileyi koruyucu dernekler kurulmuş, savaşlar sonucu azalan nüfusu arttırmak amacıyla evlilik kurumu desteklenmiş, evliliği zorlaştıran başlık ve çeyiz uygulamaları engellenmeye çalışılmıştır (Kandiyoti, 1991; Toprak, 1992.

Balkan ve onu takip eden Birinci Dünya Savaşı'nda erkek nüfusun savaşlar nedeniyle azalması, dulların çoğalması ve yaşam koşullarının ağırlaşması sonucu kadınlar iş gücüne katılmışlardır. Bu devirde kadın dernekleri ve kadın yazarlar etkinlik göstermiş, devrin feministleri kadınlar için meslek, evlilikte eşitlik, eş seçme hakları istemiş; evlilikte eşlerin rolleri tartışmaya açılmış; görücülük, çok eşlilik ve erkeğin bir sözüyle gerçekleşen boşanma uygulaması eleştirilmiştir (Çakır, 1992). Bu arada bu devirde çok eşlilik ve boşanmanın ender olaylar olduğunu, top-

lumun çoğunluğunu tek eşli çekirdek ailelerin oluşturduğunu ve boşanma durumunda kadına nafaka bağlandığını anımsamak gerekir (Aydın, 1992; Demirel, Gürbüz &Tuş, 1992; Duben & Behar, 1991; Gökçay & Shorter, 1993; Savaş, 1992). Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen Medeni Kanun'da çok eşlilik yasaklanmış, mirastaki kadın erkek eşitsizliği giderilmiştir. Bu dönemde bir yandan kadınların cinsiyet rollerinin dışındaki pilot mühendis gibi işlerde çalışmaları özendirilmiş, öte yandan kadının annelik yönü ve annelerin kalkınmadaki önemi vurgulanmış, başka bir deyişle hem evde hem dışarda etkin bir süper kadın ideali yaratılmıştır (Durakbaşa, 1998).

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, çok partili rejimin başlaması ve 1950'de Demokrat Parti'nin seçimi kazanmasıyla başlayan dönemde dini eğilimler güçlenmeye başlayarak imam-hatip okulları açılmıştır. Öte yandan artan nüfusu denetlemek amacıyla doğum kontrolü çalışmaları başlatılmış ve 1970lerden sonra nüfus artış hızı ülkenin genelinde düşmüştür (DPT, 1996). Darbeler sonrası dini kesim giderek güçlenmiş ve son yıllarda iktidarda uzun yıllar kalmayı başaran AKP yönetimi kürtaj karşıtı, çok çocuğu özendirici politikalar benimsemiştir. Bu politikaların aile ve kadınlar için sonuçlarını yaşayanlar görecektir.

Her Fani Her Devirde Evliliği Tadıyor mu?

2012 istatistklerine göre Türkiyede 20 yaş üstü erkeklerin % 23'ü hiç evlenmemiş, % 72'si evli, % 3'ü boşanmış % 2'si duldur. Aynı yaş grubundaki kadınların ise % 14.6'sı hiç evlenmemiş, % 71'i evli, % 4'ü boşanmış, % 10.4'ü ise duldur. Toplumlarda yaşamları boyunca hiç evlenmeyen kişilerin oranı zaman ve ülkeye göre değişse de insanların çoğu yaşamlarının bir döneminde evlenmektedir. Japonya, Kore, Tayland, ABD, İngiltere ve İsveç'li anababalarla yürütülen bir çalışma, ülkeler arası farklılıklar olmasına karşın anababaların % 57 ila 90'ının çocuklarının yalnız yaşamasına karşı olduklarını göstermiştir. Batılı ülkelerde eşcinsel bir eşle yaşamak bile tek yaşamaktan daha fazla kabul görmektedir. ABD ve İsveç'te anababalar çocuklarının evlilik dışı birliktelikleri ni hoş karşılarken anababayla birlikte yaşamalarını hoş karşılamamakta, Japonya, Kore ve Tayland'da evlilik dışı ilişki ve ço-

cuk hoş karşılanmamakta ama anababayla yaşamak kabul görmektedir. (Watanabe, 2001).

Toplumsal koşullara göre evlenmemenin farklı nedenlerinden söz edilmiştir. Örneğin 18.yüzyılın sonlarına kadar Batı Avrupa'daki dar gelirli insanların birçoğu ekonomik nedenlerle evlenmemekteydi (van Dulmen, 2003). Günümüz Trinidad'ında da ekonomik nedenlerle resmi nikâhsız birlikteliklerin çokluğu bu türden ilişki içindeki kişilerin yasal haklarıyla ilgili bir yasa çıkarılmasına neden olmuştur (Seegobin & Tarquin, 2003). Güney Amerika'da ise ülkelerin köle geçmişi ve ailelerin köle sahiplerince dağıtılma durumu insanların evlenmeden birlikte yaşama geleneğine neden olmuştur (Schvaneveldt, 2003). Toplumlarda hiç evlenmemiş kişilerin oranını etkileyen diğer bir neden ise toplumda dini değerlerin yaygınlığı ve siyası iktidarların dinle ilişkisidir (Reyes, 2003; van Dulmen, 2003). Genelde dinler evliliği öngörmektedir, bu nedenle dini değerlere ağırlık verilen toplumlarda evlenmemek kişinin toplumsal konumunu ve başkalarınca değerlendirilmesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu türden toplumlarda gençlerin, özellikle kadınların, evlenmeden aileden ayrı yaşaması hoş görülmemektedir (Medora, 2003; Sherif-Tarak, 2003).

Günümüzde Hollanda evlilik dışı beraberliklerin en sıklıkla görüldüğü ülkedir. Son elli yıl içinde Hollanda'da dini partilerin iktidarı kaybetmesi ve genelde tutuculuğun azalmasıyla evlilik dışında iki ilişki türü yasal statü kazanmıştır. Bunlardan bir tanesi tescilli birliktelik (registered partnership) olarak adlandırılan, vergilendirilme ve sosyal güvenlik açılardan eşlere evlilikle aynı hakları öngören bir birliktelik türüdür. Diğeri ise birlikte yaşama anlaşması (cohabitation contract) denen ve eşlerin imzaladığı anlaşmanın tescili demek olan bir birliktelik türüdür. Ancak, göçler nedeniyle farklı etnik grupları barındıran Hollanda'da Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin daha sıklıkla evlendikleri görülmüştür (van Dulmen, 2003). Hollanda'dan farklı olarak İspanya'da ise evlilik oranının son yıllarda düşmesinin yanı sıra birlikte yaşayan çiftlerin oranı artmamış, anababayla birlikte yaşayan gençlerin oranı artmıştır (Reyes, 2003). Japonya'da da birçok kadın ailesiyle yaşamaya devam ederek ailenin olanaklarından yararlanmaktadır (Murray & Kimura, 2003).

Evlilik oranı son yıllarda ABD'de düşmüş ve 35 yaştaki nüfusun yaklaşık % 30'unun hiç evlenmemiş olduğu görülmüştür (Ingoldsby, 2003). ABD'deki Afrika ve İspanyol kökenlilerin ve düşük gelirlilerin evliliğe Avrupa kökenliler ve zenginlerden fazla değer verdiği ama bu kişilerin evliliklerinin diğerlerine kıyasla daha kısa sürdüğü de bulunmuştur (Huston & Melz, 2004) Günümüzde ABD'de evlenenlerin önemli bir bölümü evlilik öncesinde birlikte yaşamakta, birçok çocuk evlilik dışı doğmakta, boşanma artmakta, eşcinsel evlilikler görülmektedir. Cherlin (2004) ABD'de yıllar içinde evliliğe bakış açısının değiştiğini, evliliğin bir kurum olarak görülmesinin terk edilip yeni bir evlilik anlayışının yerleştiğini söylemektedir. Cherlin'e göre 50'li yıllarının evliliği bir kurum olarak gören anlayışı, 60'lı yıllarda yaşam arkadaşlığına dönüşmüştür. Daha yakın zamanlarda ise evlilik, kişilerin yakın ilişki bağlamında yaşadıkları karşılıklı iletişim ve duygusal paylaşım yoluyla kendilerini bağımsız bireyler olarak gerçekleştirebildiği bir birliktelik olarak görülmektedir. Bu görüşe göre, insanlar evlilik için değil, evlilik insanlar için olmalıdır. Cherlin günümüz ABD'sinde evliliğin bir statü sembolü ve başarı olarak görüldüğünü, her şeyi başaran kişilerin evlenerek başarılarını taçlandırdığını söylemektedir. Rekabetçi bireyciliğin ve insanlara güvenmemenin egemen olduğu ABD'de evliliğin diğer bir yararı ise insanların toplum önünde kendilerini bağlayarak bireyci dünyada aşk ve kırılgan olan güven duygusuna dayanan birlikteliklere destek sağlamalarıdır.

Evlenmeden birlikte yaşamanın arttığı Batı dünyasında, evlilikleri ve birlikte yaşamayı ilişkinin süresi ve mutluluğu açısından karşılaştıran araştırmalar yürütülmüştür. Bu araştırmaların sonuçları evlilere kıyasla birlikte yaşayanların daha mutsuz olduklarını, kendilik değerlerinin daha düşük olduğunu, daha sıklıkla tartıştıklarını, şiddet yaşadıklarını ve ayrıldıklarını ortaya koymuştur. Evliliğin lehine olan bu durum, birlikte yaşamanın yaygın olmadığı ülkelerde daha fazladır (Stafford, Kline & Ranklin, 1998; Wik, Keizer & Lappegard, 2012). Birlikte yaşamanın deneme evliliği olarak görülmediği Hollanda'da bile birlikte yaşayanların evlilerden daha sıklıkla ayrıldıkları gözlenmiştir. Bu durumun bir açıklaması evlenenlerin evliliğin sürmesine diniahlaki nedenlerle daha fazla bağıtlı olmaları olabilir (Dush, Cohan & Anato, 2003; Ono, 2012; Musick & Bumpass, 2012) (ba-

kınız bağıtlılık türleri, Bölüm 2). Birlikte yaşamanın 'deneme evliliği' olarak düşünülmesinden olacak, çiftlerin ilişkisi daha kırılgan olabilmektedir. Öte yandan, nişanlı çiftlerin evllik öncesi birlikte yaşaması olumsuz sonuçlara yol açmamakta, ama eşler arasında evlilik konusunda görüş birliği olmadığında birlikte yaşamak evliliğe kıyasla ilişkiyi olumsuz etkilemektedir (Willoughby, Carroll & Busby, 2012). Bu bulguyla uyumlu diğer bir bulgu da birisiyle birlikte yaşadıktan sonra başkasıyla evlenen kişilerin evliliklerinin bitme olasılığının, birlikte yaşadıkları kişiyle evlenenenlere kıyasla daha yüksek olduğudur. Bu durumun nedeni olarak ilişkinin bir kez bittiğini görenlerin daha sonraki ilişkiye farklı yaklaşımları olabileceği verilmiştir (Stets, 1993). Evlilere avantaj sağlayabilecek diğer bir olgu, maddi güçlük yaşayan evli çiftlere aile yardımının destek olması, evli olmayan çiftlerde ise aile yardımının çiftin ortak bütçesine katılmayıp bireysel kullanılmasıdır (Hardie & Lucas, 2010).

Sonuç

Benim gençliğimde Frank Sinatra'nın söylediği sözleri "aşk ve evlilik at ve araba gibi birlikte gider, birisi olmadan diğerine sahip olamazsın" olan (Love and marriage go together like horse and carriage, you can't have one without the other) bir şarkı vardı. Ben hep en iyi atların arabaya koşulmadığını, hızlı arabaların ise motoru olduğunu düşünürdüm. Bu bölümde yazılanlar da bir ölçüde bana hak veriyor. En azından her zaman aşk ve evliliğin birlikte gitmediği, pekâlâ birisi olmadan da diğerine sahip olunabilindiği anlaşılıyor. Ama amaç hız değil de birlikte romantik zaman geçirme olduğunda (kokuyu önemsemeyenler için) araba sefası hoş olabiliyor. Üstelik evliliğin her zaman evli çiftin konusu olmadığı, bu ilişkiye aile hatta iktidarların karışabildiği görülüyor. Üstelik, at ve arabanın olduğu gibi, aşkın ve birlikteliğin de zamana ve kişiye göre değişen türleri olduğu, bazı türlerin birlikte uyumlu, bazılarının ise uyumsuz olduğu da arabaya koşulacak atı bulmanın da bir beceri ve şans olabileceği görülüyor. Özetle, aşk ve birlikteliğin hem bireysel hem toplumsal yönleri olduğu anlaşılıyor.

BÖLÜM 4

Evlilik Öncesi İlişkiler

Dilimizdeki evlilik sözcüğü bana hep aynı mekânda yaşamayı ve iki insanın yaşamlarını büyük ölçüde birleştirip paylaşmalarını çağrıştırmıştır. Özellikle günümüzde bu zor bir işe benziyor. (Benim dayım "Akıllı adam evlenmez, ya aklı başına gelmeden ya gittikten sonra evlenir." derdi; kendisi yetmişinden sonra evlendi). İki yaşam birleştiğinde 1 + 1'i 2'den aza veya çoğa toplayabilir. Diğer bir benzetmeyle, evlilik iki rengin birleşip üçüncü bir renk oluşturması veya iki atomun birleşip yeni bir madde oluşturması olarak düşünülebilir. Yani ortaya çıkan renk veya madde bileşenlerinin özelliklerinden etkilenir ama bileşenlerinden tamamen farklı bir şeydir. İkinin tek olmasının farklı süreç ve yöntemleri olabilir. Tabii bazen de yağ ve suyun karışamaması gibi kişiler evlilik içinde bir bütün oluşturmayıp, ayrı bireyler olarak kalabilirler. Evlilikte eşlerin ne derecede kaynaşacağı zamana, kültüre ve kişisel tercihe göre değişebilir. Doğru oran diye bir saptamada bulunulamaz.

Bilindiği gibi bütün evlilikler kişilerin tanışıp, birlikte zaman geçirerek birbirlerini tanımaları ve anlaşarak evlenme kararı almaları sonucu gerçekleşmez. Geçmişte ve günümüzde birbirlerini pek tanımadan evlenenler hatta evlenecekleri kişiyi nikâhta bile görmeyenler vardır. Ayrıca gelenekler gereği, rızaları alınmadan evlendirilen çiftler de vardır. Yurdumuzda bu tür evliliklerin beşik kertmesi, berdel (bir ailenin kız ve erkek çocuğunun diğer ailenin erkek ve kız çocuğuyla başlık alınıp verilmeden ev-

lendirilmesi), taygeldi (ana-kızın baba-oğul ile evlenmesi), hülle (bir kadının kendisini boşayan kocasıyla tekrar evlenebilmesi için başka bir erkekle gerçekte evlenmeden nikâhlanması), bir kadının ölen kız kardeşinin kocasıyla evlenmesi gibi örnekleri ender de olsa hâlâ görülmektedir. Ülkemizde ve başka ülkelerde görülen başlık, erkeğin evleneceği kızın ailesine belli bir süre hizmet vermesi, drahoma (kızın erkeğe para vermesi), düğün şöleni, takı, hediye ve çeyiz hem ailelerin toplumdaki konumlarının göstergesi hem de genç çifte ve ailelere ekonomik katkı sağlayan uygulamalardır. Geçmişte ve günümüzde bu konularda aileler arası pazarlık ve tartışmalar olmuş, ailelerin taleplerini karşılayamayanlar kaçma ve kaçırma yoluna başvurmuşlardır.

Evlilik girişimi evlenecek kişilerce veya ailelerce başlatılabilir. Ancak, başladıktan sonra her kültürde aile ve akrabaların katıldığı birtakım geleneksel merasimler yapılır. Bunlar arasında gelin veya damat adayının aileye tanıştırılması, ailelerin birbirini tanıması, evlilik teklifi, kız isteme, söz kesme veya nişan gibi ilişkinin 'adının konma' merasimleri, evlilik planları, ailelerin birbirlerine (eskiden bizde bohça tabir edilen) hediye göndermeleri, düğün öncesi kına gecesi (ABD'de düğün kahvaltısı), damat için bir tür bekârlığa veda partisi (bizde damat tıraşı), gelin hamamı, gelin alma, düğün, takı töreni, çeyiz sergisi, düğün sonrası çiftin anababaları ziyareti sayılabilir. Bu merasimler genelde yeme içmeyi içerir; bazı günler için şerbet, zerde, keşkek, pasta gibi özel yiyecekler ve gelinlik kına gecesi elbisesi gibi giyecekler vardır. Evlilik sürecinde çöpçatan, sağdıç, batıda nedime, doğuda gelini evliliğe hazırlayacak olan yenge, şahit, nikâh kıyan din adamı veya memur gibi özel işlevleri yürüten kişiler bulunur. Sonuç olarak, evlilik iki kişinin meselesi değil ailelerin birbirlerine ve çevrelerine kendilerini 'gösterme' ve toplumsal konumlarını kabul ettirme amaçlı bir süreç olarak düşünülmelidir. Bu süreç çoğu zaman hem işbirliği hem rekabet içerir. Özellikle ailelerin toplumsal kökenleri ve dolayısıyla gelenekleri ve beklentileri farklı olduğunda yanlış anlama/ anlaşılmalar zaten karmaşık olan bu süreci daha da karmaşıklaştırabilir. Bu süreç komedi ve trajedilere malzeme sağlar. Bu arada evliliğin tüketim toplumu için önemli bir harcama vesilesi olduğunu da unutmamak gerekir.

'Allah önce uydurmuş sonra buldurmuş' deyiminde söylendiği gibi, insan ilişkilerinde benzerlik öteden beri üstünde durulan bir konudur (Newcomb, 1966; Byrne, 1969; Clore & Byrne, 1974). Benzerlik yaş, eğitim, sosyoekonomik düzey, toplumsal köken gibi demografik; tutum, yaşam tarzı veya kişilik özellikleri gibi bireysel açılardan olabilir. Kişilerin özgür seçimlerine dayanan evlilik öncesi ilişkilerde kişilik, dünya görüşü, ilgi, tutum, dini ve politik yaklaşım benzerlikleri hemen hemen her ülkede görülmektedir (Kan & Heath, 2006). Yeni moda 'ruh ikizi' deyimi bu türden benzerlikten söz ediyor olsa gerek. Ancak bu konularda gerçek benzerlikten çok eşlerin birbirlerine benzediklerini düşünmelerinin daha önemli olduğu söylenebilir (Kan & Heath, 2006; Lutz-Zois, Bradley, Mihalik & Moorman-Eavers, 2006).

Söz konusu evlilik olduğunda, demografik özellikler açısından benzerlerin birbirini bulması kaçınılmaz gibi görülüyor. Her ne kadar etnik gruplar arası evlilikler zamanla artsa da eşler arası toplumsal konum ve etnik grup benzerliği birçok ülkede önemini korumaktadır (Chen, Luo, Yue, Xu & Zhaoyang, 2009; Medora, 2003; Sherif-Tarak, 2003). Çünkü etnik grup aidiyeti, toplumsal konumu yansıtmanın dışında âdet, ilgi, değer ve inanç benzerliğini de birlikte getirir. Ayrıca, etnik grupların birbirine karşı ayrımcılığı da söz konusu olabilir. Toplumsal konum benzerliği insanların tanışmalarını kolaylaştırabilir, ayrıca ortak boş zaman faaliyetlerine ve evlilikte iş paylaşımına ilişkin benzer görüşlerin oluşmasını sağlayabilir. Benzer ilgi ve görüşler, ortak faaliyetlerden alınan doyumu arttırıp eşlerin fedakârlıkta bulunmaları gereğini ortadan kaldırarak ilişki doyumunu arttırabilir. ABD de yürütülen bir çalışma, ortak boş zaman faaliyetleri ile erkeklerin çıktıkları kişiyi zamanla daha çok sevmeleri ve ilişkiye bakım yapmaları arasında ilişki olduğunu göstermiştir (Houts, Robins & Huston, 1996).

Eşlerin kişilik özellikleri açısından birbirlerine benzeyip benzemedikleri de araştırılmıştır. Kişilik özellikleri bir yandan insanların biyolojik özellikleri ve toplumsal çevreleri etkileşimiyle oluşup ilgi ve uğraşlarını etkiler, diğer yandan, herhangi bir konuyla ilgilenmek ve uğraşmak, ilgi ve değerlerin değişimi yoluyla kişiliği etkileyebilir. Yani, boş zaman faaliyetleriyle değer, tutum

ve kişilik özellikleri arasında çift yönlü bir ilişki olduğu kabul edilir. 'Üzüm üzüme baka baka kararır' deyimindeki gibi, uzunca süreli ilişkiler de insanları birbirine benzer kılabilir, eşler, uyum sağlama uğruna görüş ve davranışlarını eşlerininkiler doğrultusunda değiştirebilirler (Borden & Levinger, 1991). Öte yandan, ilişki başındaki kişilik benzerliği ve ilişkiler konusundaki benzer görüşler insanların hem ilişkiye yaklaşımlarını etkiler hem de durumlar karşısında aynı duyguları paylaşmalarını, dolayısıyla birbirlerinin duygularını daha iyi anlamalarını sağlar. Bu nedenle benzerlik ilişkiden alınan doyumu olumlu yönde etkileyebilir (Gonzaga, Campos & Bradbury, 2007). Benzer kişilerin birlikteliği, birbirlerinin kişiliklerini desteklediklerinden olacak, zaman içinde kişilerin daha az değişmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Caspi & Herbener, 1990). Bu her zaman çok da olumlu bir sonuç olmayabilir.

Kişilik benzerliğinin olumsuz sonuçlara yol açtığı da görülebilir; iki baskın kişiliğin ilişkisinin olumlu yönde gelişemeyeceği aşikârdır (Winch, Ktsanes & Ktsanes, 1954). Yani, bazı kişilik özelliklerinde benzerlik, bazılarında ise tamamlayıcılık (tencere kapak) ilişkinin sürmesine yarayabilir. Ayrıca, hangi kişilik özelliği açısından benzerliğin önemli olduğu da ilişkiden ilişkiye farklılık gösterebilir. Bir araştırmada, ilk görüşte aşık olan ve arkadaşlıktan ilişkiye geçen çiftler karşılaştırılmıştır. Sonuçlar her iki tür çiftte de kişilik benzerliği görüldüğünü, ancak ilk görüşte aşk ilişkisinde sorumluluk duygusundaki benzerliğin, arkadaşlıkla başlayan ilişkilerde ise dışa dönüklükteki benzerliğin ilişki doyumuyla olumlu yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Markey & Markey, 2007).

Evliliğe Giden Yol

Özgür seçime dayandığında, evliliğe giden yol iki farklı kişinin tanışmaları, yakınlaşmaları, birbirlerine bağlanmaları, zamanla kendilerini bir çift olarak görmeleri ve birlikteliklerini toplumsal çevrelerine bildirip yasal bir ilişkiye imza atmalarını içerir. Eastwick ve Finkel (2008) bir ilişkide bağlılığın, yakınlaşma isteği, ayrılık kaygısı, güvenli liman ve emin üs aşamalarından geçerek, yaklaşık iki yılda tam anlamıyla kurulduğunu ortaya çıkarmışlardır. Yani, yıldırım aşkları bağlılık ilişkisinin tam anla-

mıyla gelişmesi için yeterli süreyi içermeyebilir. İlişkinin başlangıcında ayrılık kaygısı en yüksek düzeydedir. Yazarlar bu kaygının bağlılığı geliştirici davranışlara yol açıp ilişkinin gelişimine katkıda bulunduğunu söylemişlerdir. Fegundes & Schindler (2012) çiftlerin ciddi bir ilişkiye girdiklerinden dört hafta sonra yakınlık isteği ve güvenli liman aşamalarına ulaştıklarını, ancak, bağlılığın tam anlamıyla oluşması için gereken emin üs aşamasına ulaşmalarının yaklaşık iki yıl sürdüğünü ortaya koymuştur. Çiftlerin zaman içinde izlendiği bu çalışmada, güvenli liman aşamasına erken ulaşanların ilişkilerinin daha kalıcı olduğu da anlaşılmıştır.

Tanışmadan evliliğe giden yolda bazı çiftlerin ilişkisi düzgün bir çizgide gelişirken diğerlerininki inişli çıkışlı bir seyir izler. İlişkideki iniş çıkışlar kişilerin yaşam doyumu ve genel mutluluğunu etkiler, ilişkinin kişisel mutlulukla ilişkisi kadınlar ve güvensiz bağlılık tipinden kişiler için daha güçlüdür (Whitton, Rhoades & Whisman, 2014). İlişki sürecinde güvenli bağlılık tipinden kişilerin kendi yaşamını denetleme, yakınlık kurma ve yetkinlik gereksinimleri ne denli karşılanırsa ilişkiye bağıtlılık o denli artar, gereksinimler karşılanmazsa düşer. Güvensiz tipler için durum farklıdır. Bu kişiler gereksinimleri karşılanmadığında ilişkiye bağıtlılıklarını artırır (Knee, Hadden, Porter & Rodriguez, 2013; Slotter & Finkel, 2009). İlişkinin gelişme aşamasında kişiler birbirlerine aynı derecede yakın olmayı istemeyebilirler. Eşlerin yakınlık isteğinin benzer olmaması zaman içinde ilişki doyumunda ve kişisel mutlulukta düşüşlere neden olur (Frost & Forrester, 2013). İlişki süresinde insanlar eşlerini ideal eşe benzer kılmak amacıyla değiştirmeyi deneyebilir ve/veya olumsuz tepkilerini denetim altında tutarak (çenelerini tutarak), kendi huy ve davranışlarını değiştirmeye çalışarak eşlerine uyum sağlamaya çalışabilir, yani bayramlıklarını giyebilirler (Finfel & Campbell, 2001; Overall, Fletcher & Simpson, 2006) Kadınlar genelde nikâhın eşi olumsuz yönde değiştirdiğini söylerler, erkeklerin ne düşündüğünü bilemiyorum.

İyi giden ilişkilerde eşler birbirlerini her gün daha fazla sevdiklerini hissederler, kötü giden ilişkilerde ise doyum ve bağıtlılık zamanla azalır. Ayrıca, ilişkilerinin olumlu yönde ilerlediğini düşünen kişilerin zamanla sevgilerinin arttığını, ilişkilerinin olumsuz yönde gittiğini düşünen kişilerin ise zamanla sevgilerinin azaldı-

ğını düşündükleri ortaya koyulmuştur. Ancak, sevginin arttığına inanç ilişkinin gelecekte ne yönde gelişeceğiyle ilgili bir tahmin yapmaya olanak vermemiştir (Sprecher, 1999). Başka bir deyişle, insanlar ilişkileri iyiye giderken sevgilerinde artış olduğuna inanmışlardır, ancak bu inancın kişiyi mutlu eden (veya aşk 'sarhoşluğu'ndan kaynaklanan) bir yanılgı olma olasılığı da vardır

Aşık olmak, eşin ve ilişkinin kişinin benliğine katılması sonucu benliğin genişlemesine ve değişmesine de neden olur. Bu değişim özellikle ilişkinin kişinin bireysel amaçlarına ulaşmasına yardımcı olduğu durum için geçerlidir (Knee, Hadden, Porter & Rodriguez, 2013). Yani, aşk kişiyi geliştirebilir. Belki de bu nedenle yaratıcılığını aşk ile besleyen bazı kişiler yeni aşklar peşinde koşarlar (Lewandowski, Aron, Bassis & Kunak, 2006). Ben özellikle eşini seven kadınların farkında olmadan yerli yersiz eşlerinden söz ettiklerini fark ettim (Bugün hava güzel, eşim güzel havaları sever, gibi). Aşk nedeniyle kişiliğin genişlemesi aşkın eros, mania ve storge öğeleriyle olumlu ilişki gösterir. Ancak, ilişki süresince benliğin gelişmesinin derecesi azalır (Sheets, 2013). Benliğin genişlemesiyle uyumlu olarak, ilişki ilerledikçe insanların kendilerine, eşlerine ve birlikteliklerine bakış açıları değişir, kendilerini 'çift' olarak görürler (Hortaçsu, 1989b). Bir anlamda, benlikleri genişleyerek eşi kapsar, 'ben ve o'nun yerini 'biz' alır. Bu arada çiftin toplumsal çevrelerince algılanmalarında da değişiklikler olur (Duck, 1982). Çevreleri de onlara bir 'çift' olarak davranmaya başlar ve 'çift kimliği'nin oluşmasına katkıda bulunur. İlişki iyi gitmeyip bittiğinde ise kişi benliğinin bir bölümünü yitirdiğini hisseder (Lewandowski, Aron, Bassis & Kunak, 2006).

İlişki ve Toplumsal Çevre

Her türlü ilişki, toplumsal çevre bağlamında gelişir. Toplumsal çevre duygusal ilişkiyi destekleyebilir veya engelleyebilir. Kişilerin ilişkileri de toplumsal çevreleriyle ilişkilerini etkiler. Yani, ilişki ile toplumsal çevre arasında çift yönlü etkileşim vardır. İlişkiler evliliğe doğru ilerledikçe eşle birlikte yapılan boş zaman faaliyetleri artar, bu nedenle, diğer kişilerle yürütülen faaliyetlerde ve geçirilen zamanda azalma görülebilir. Ancak, ikili ilişkinin gelişmesi toplumsal çevreyle ilişkilerin her türünü aynı biçimde

etkilemez. ABD'deki araştırmaların bulgularına göre ikili ilişki ilerledikçe insanların yakın arkadaş ve akrabalarıyla görüşme sıklığında fark olmamış, hatta nişanlılık evresinde akrabalarla ilişkilerin sıklaştığı görülmüştür. Öte yandan, ilerleyen ilişkiler uzak arkadaş ve ahbaplarla ilişkilerin tavsamasına neden olmuştur. İlginç olarak, ilişki ilerlerken tavsayan uzak arkadaş ve ahbaplarla ilişkilerin ilişki bozulduğunda arttığı görülmüş, bu durum yeni eş arama sürecinin başlangıcı olarak yorumlanmıştır (Milardo, Johnson & Huston, 1983). Çünkü, insanların yakın çevreleri yeni bir eş bulmak için fazla seçenek sunmaz, yeni eşler ancak tanıdık olan ama ilişkilerin geliştirilmediği 'arkadaşın arkadaşı' veya 'göz aşinası' gibi kişiler arasından çıkabilir.

Surra ve Milardo (1991) insanların toplumsal çevrelerindeki kişilerin birbiriyle ilişkili olup olmamalarının, ilişkilerinin başlangıç ve gelişimini etkileyebileceğini söylemişlerdir. Bu yazarlara göre toplumsal çevrenin birbirini tanımayan kişilerden oluşması, kişinin yeni birisiyle tanışmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü, bu durumda kişinin farklı dostlarının dostları değişik kişiler olacak ve kişi dostları aracılığıyla çok sayıda yeni kişiyle tanışabilecektir. Toplumsal çevredeki kişiler arasında yakın ilişkiler olduğunda farklı dostların arkadaşları aynı kişi olabilir, bu durumda kişinin tanışabileceği yeni kişi sayısı kısıtlıdır. Öte yandan, toplumsal çevredeki kişilerin birbiriyle ilişki içinde bulunduğu durum, var olan ilişkiye toplumsal destek sağladığından ilişkinin sürdürülmesine katkıda bulunur. Örneğin, arkadaş çevrelerinin ortak olduğu ve ailelerinin kaynaştığı durumda, toplumsal çevre ilişkinin sürmesini destekler, ilişkinin bozulması durumunda arabuluculuk görevini yüklenebilir, bitmesini engellemeye çalışır (nasıl anlatacağız, nasıl açıklarız). Ayrıca böyle bir durumda, ilişki bitince eşle birlikte toplumsal çevrenin bir bölümü yitirilebilir; yani ilişkiyi bitirmenin bedeli ağır olabilir. Hollanda'da evli ve birlikte yaşayan çiftlerle yürütülen bir çalışma insanların kendi aileleri ve ilişki dışı dostlarından sağlanan desteğin ilişki sürekliliğini olumsuz, eşin ailesinden sağlanan desteğin ise ilişki sürekliliğini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur (Hogerbrugge, Komter & Scheepers, 2013). Yani insanlar eşten ayrılmakla toplumsal çevrelerinden sağladıkları desteğin önemli bir bölümünü kaybedecekleri durumlarda, ilişkiyi bitirmek konusunda daha fazla düşünebilmektedirler.

İlişkilerde bazı dönüm noktaları veya kilometre taşları olur. İnsanlar ilişkilerinin başlarında, ilk kez 'seni seviyorum' deme, ilk kavga, söz, nişan, ayrılma kararı alma gibi dönüm noktalarında diğer zamanlara kıyasla ilişkileri konusunda daha fazla kafa yorar ve nedensel yüklemeler yaparlar (Fletcher, Fincham, Cramer & Heron, 1987). İlişkilerle ilgili açıklamalar konusunda yürütülen bir çalışma, ilişki konusunda en fazla düşünülen zamanın ilişkinin ilk zamanları olduğunu, eş ve ilişkiyle ilgili açıklamaların mutluluk ve ilişkiye bağlılıkla olumlu, ilişki dışı nedenlerle ilgili açıklamaların ise mutluluk ve bağlılıkla olumsuz ilişkisi olduğunu göstermiştir (Fletcher, Fincham, Cramer & Heron, 1987). Örneğin, ailem evlenmemi istiyor, yaşım geldi açıklamalarındansa, iyi insan, beni seviyor açıklamaları mutluluk ve bağlılıkla daha yüksek ilişki gösterir. İnsanlar ilişkileriyle ilgili karar alacakları zaman veya durum ve olayları yorumlamakta zorlandıklarında, kendi ve eşlerinin duyguları konusunda belirsizlik ve çelişki yaşayabilirler. Bu durumlarda toplumsal çevrenin yorumları, kişilerin ilişkilerini anlamalarına ve bir karar vermelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, toplumsal çevre eşle ilgili bilgi kaynağı olabilir ve/veya ilişkinin gidişatını değerlendirmeye yönelik toplumsal kıyaslama ölçütleri sağlayabilir (Seven erkek böyle mi davranır? Kıskançlık normal midir? Yüz vermeyerek naz mı yapıyor yoksa gerçekten beni istemiyor mu? gibi) (Surra & Milardo, 1991). Arkadaş ve akraba çevresiyle ilişki hakkında konuşmanın amacının duygusal paylaşım ve destek, konuşmamanın nedeninin ise olumsuz tepki korkusu olduğu gözlenmiştir (Knobloch, 2007; Knoblock, Miller & Carpwernwe, 2007). Yani, toplumsal çevreye duygu paylaşımı ve verilen kararlara destek sağlamak amacıyla başvurulabilinir. Öte yandan, toplumsal çevreyle ilişki konusunda konuşmamak için de nedenler vardır. Toplumsal çevreden olumsuz tepki beklendiğinde ilişki çevreden gizlenebilir. (Bizde genelde en son babalar duyar). Bunun nedeni ailenin ilişkinin hızla evliliğe gitmesi konusundaki olası baskısından kaçınmak olabilir.

Toplumsal çevre sevgili seçimini de etkiler. Evlenme programlarında sık sık geçen 'yanıma yakışsın' sözü kanımca toplumsal çevrenin tepkisiyle ilgilidir. ABD'deki çalışmalar gençlerin sevgili seçiminde arkadaşlarından etkilendiklerini, anababaların görüşlerinden ise fazla etkilenmediklerini göstermiştir (Wright

& Sinclair, 2012). 'En son babalar duyar' deyiminde de belirtildiği gibi, ilişkiyle ilgili bilgilerin arkadaşlara kıyasla anababadan daha fazla saklandığı da anlaşılmıştır (Baxter & Widenman, 1993). Evliliğe gidiş sürecinde sosyal çevreyle ilişkiler daha ayrıntılı incelendiğinde, insanların ilişki ilerleyince genelde anababalarını bilgilendirdikleri ve onların ilişkiye desteğini sağlamaya çalıştıkları görülmüştür. Ayrıca kadınların, özellikle kendilerini annelerine yakın hissediyorlarsa, erkeklere kıyasla annelerini daha fazla bilgilendirdikleri görülmüştür (Leslie, Huston & Johnson, 1986). Anababalar genelde ilerlemiş ilişkileri desteklerler. Öte yandan, anababanın ilişki başındaki olumsuz tepkilerinin başlarda ilişkiyi alevlendirdiği ama zamanla ilişkinin olumsuz yönde gitmesine neden olabileceği de gösterilmiştir (Driscoll, Davis & Lipetz, 1972). Anababalar erkeklerinkine kıyasla kızların eş seçimine daha fazla karışmışlardır. Ayrıca anababalarının görüşlerine duyarlı olan gençlerin eş seçiminde eşin iyi bir ananbaba adayı olmasına, genetik donanımına ve geniş aileyle ilişkilerine daha fazla önem verdikleri saptanmıştır (Dubbs, Buunk & Li, 2012). Ancak ABD'de yürütülen bir çalışmada anababa tepkisinin, ilişkinin gidişatını fazla etkilemediği anlaşılmıştır (Johnson & Leslie, 1982). Bizim gibi toplulukçu kültürlerde, anababa etkisinin batıya kıyasla daha fazla olması beklenir.

İlişki ilerledikçe yakın arkadaş ve akrabalarla ilişki konusunda daha az konuşulduğu da saptanmıştır (Johnson & Leslie, 1982). İnsanların eşleriyle yakınlıklarının orta derecede olduğu dönemlerde; eşlerince engellendiklerini düşündükleri, eşlerinin niyeti ve ilişkilerinin durumuyla ilgili şüpheye düştükleri ve en fazla bu dönemde ilişkileri konusunda kafa yordukları görülmüştür (Knobloch, 2007; Knoblock, Miller & Carpwernwe, 2007). Bu dönem bağlayıcı karar arifesi olarak da düşünülebilinir. Bu dönemde kişi, ilişkiye epey yatırım yapmış olduğundan ilişkiden geri dönmek zordur, ancak kesin bağlılık kararı da korkutucu olabilir. Kişi tedirginlik içindedir. İlişkiler konusunda süpheye düşülen bu kararsızlık döneminde insanların, toplumsal çevrelerinin ilişkileri konusundaki yorumlarını daha olumsuz algıladıkları anlaşılmıştır. Yani, eşleriyle tartışmalar nedeniyle ilişkilerinden şüpheye düşen kişiler, ilişkileri iyi gidenlere kıyasla durumları daha yanlı değerlendirmeye, söylenenleri ilişkilerini engelleyici karışmalar olarak düşünmeye daha yatkın olabilmektedirler

(Knobloch & Donovan-Kicken, 2006). Bu dönemde kişi belki ilişkiyle ilgili kendi kendisine söylemekten korktuklarını başkasından duyduğunu zannederek tepki göstermektedir.

Toplumsal çevre, eşler arası tartışmalarda görüş ve destek bildirerek ilişkileri etkileyebilir. Bu konudaki bir çalışma, genelde hem kadınların hem de erkeklerin hemcinslerini daha fazla desteklediklerini ve karşı cinsi daha fazla eleştirdiklerini göstermiştir. Ayrıca ilişkideki kişilerin toplumsal çevrelerinin ortak veya ayrı olmasının da çiftlerin tartışma taktiklerini etkilediği, ortak toplumsal çevrenin tartışmaların tatlıya bağlanmasına katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur. Aynı çalışmada, kendi çevresinden destek gören kadınların tartışmalarda daha az alttan aldıkları, ortak çevreden destek gören erkeklerin daha anlayışlı, eşin çevresince eleştirilen erkeklerin ise daha anlayışsız davrandığı gösterilmiştir. Tartışmalarda insanlar genelde kendi arkadaşlarının kendilerine hak verdiğini düşünmüşlerdir. Bununla birlikte, kadınlar destek gördükçe erkekler ise eleştiri almadıklarında kendilerinin haklı olduklarına inanmışlardır. Yani, aksi söylenmediğinde, erkekler kendilerini haklı görmektedirler. Toplumsal çevrenin görüşlerinin insanların ilişkiye bağıtlılığını, evlilik veya birlikte yaşama arasındaki seçimlerini de etkilediği ortaya koyulmuştur (Etcheverry & Agnew, 2004; Liefbroer & Gierveld, 1993). Türkiye'de evliliğin eşiğindeki çiftlerle yürütülen bir çalışma da aileyle bütünleşme duygusunun eşe bağlılıkla olumlu ilişkisi olduğunu göstermiştir (Hortaçsu, 1995). Gençlerin eşlerini kendi buldukları durumda bile ailelerin evlilik sürecinde önemli olduğu ülkemizde bu duruma şaşmamak gerekir.

İlişkide İniş Çıkışlar, Aldatma, Kıskançlık

İlişkilerin gelişiminin geleneksel norm ve kurallarla belirlenmediği modern (batı) dünyada, eş ve ilişkiye güvenin önemi artmıştır, çünkü eşleri bir arada tutmaya yönelik toplumsal yaptırım ve zorlamalar pek güçlü değildir. İlişkide güvenin sağlanmasının karşılıklı pazarlık ve bazı 'oyunları' gerektirdiğine daha önce değinilmişti. Başka bir deyişle, güven hem çok önemlidir hem de tek taraflı güvenin kötüye kullanılma olasılığı vardır. Tek taraflı güven, ilişkideki güç dengesinin, güvenenin aleyhine oluşmasına neden olabilir. Bu nedenle, ilişkideki kişiler bir yandan diğer ki-

şiye kendilerini olumlu ışıkta ve arzu edilir bir kişi olarak göstermek, diğer yandan karşılarındaki kişiye ilgi duyduklarını ancak onun her isteğini koşulsuz olarak kabul etmeyeceklerini ima etmek durumundadırlar. Çünkü, karşı tarafın isteklerini koşulsuz olarak kabul etmek ilişkideki güç dengesinin kişinin aleyhinde oluşmasına neden olur. (Şarkının dediği gibi, 'sevil de sevme, sonra yanarsın'). Bu süreç boyunca insanlar kendileriyle ilgili bazı bilgileri saklayabilirler, eşleri ve ilişkileri konusunda olumlu veya olumsuz bilgi edinmeye çalışabilirler.

İnsanlar ilişkilerinde bazen bilgi saklayarak bazen de yanlış bilgi vererek yalan söyleyebilirler. İlişkide bazı konulardan kaçınmak, kişinin eş ve kendisinin duyguları ve ilişki konusunda emin olamamasından kaynaklanabilir. İlişki ciddileşmeye başladığında kişi, eşin bazı davranışlarının kendi istekleriyle çeliştiğini hisseder (maç seyredeceğine eşin arkadaşıyla buluşmak), bu duygu ise ilişki konusunda kararsızlığa neden olur (dertsiz başıma dert mi açıyorum?). Bu nedenle eşler arası yakınlaşma ve paylaşım azalabilir (Thesis & Nagy, 2012). Eşten bilgi saklamak, kişinin içinden geldiği gibi kendisini ifade etme gereksinimine ters düştüğünden ilişki doyumunu olumsuz yönde etkiler. Yani kişi eşinden sır saklayarak bir anlamda kendi ilişki doyumunu düşürür (Uysal, Lin & Knee, 2010; Uysal, Lin & Knee, Bush, 2012). Yani korkunun ecele faydası yok, açık olup sonuçlarına katlanmak daha mantıklı görünüyor.

İlişkide yalan genelde hoş görülmemekle birlikte bazı konularda yalan söylemenin diğer konulara kıyasla daha kabul edilebilir olduğu anlaşılmıştır. Önemli konularda yalan söylemekten kaçınmak ilişkiye bağıtlılıkla ilişkili bulunmuştur. Ancak eşler her zaman yalan söylenmemesi gereken konular üzerinde görüş birliğinde değildirler. Bu arada, erkeklere kıyasla kadınların önemli konularda yalan söylenmemesini daha fazla vurguladıkları ve eşlerin birbirlerinin yalan konusundaki görüşlerini pek tahmin edemedikleri de anlaşılmıştır. Eşler arasında yalan söylenmemesi gereken konular hakkında görüş birliği ile düşük çatışma düzeyi arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. (Roggensack & Sillars, 2013).

Yalan söylemek bazen kişinin kendisini bazen de eşini zor durumda bırakmamak, mahcup etmemek için başvurulan bir davranıştır. Bazen de insanlar cezalandırılmaktan, ilişkinin bitmesinden

veya kavga çıkmasından korktukları için yalan söylerler. Araştırmalar ilişkide yalan söylemenin bağıtlılıkla olumsuz, eşin yalan söylemesi ile olumlu ilişkisi olduğunu göstermiştir. İlişkide yalan söylemenin genelde karşılıklı olduğu da anlaşılmıştır (Cole, 2001; Metts, 1989). Nedense evlilik programlarında eşin yalan söylememesi çok vurgulanmakta; bu da bana insanların sık sık yalan söyleyenlerle karşılaştıklarının göstergesi gibi geliyor.

İnsanlar kendi kendilerini de aldatabilirler. Örneğin, bazı kişiler eşleriyle ilgili kendi düşünceleriyle çelişebilen bilgilere daha az açıktır ve bu türden bilgi edindiklerinde görüşlerini değiştirmemekte daha ısrarlıdır (Green-Hennessy & Reis, 1998). Bazı kişiler ise ilişkilerine zarar verici bilgileri edinme konusunda özellikle meraklıdır. Bu merak, özellikle insanın kendisini eşine, onun kendisine olduğundan daha az yakın hissettiğinde oluşmakta ve ilişkinin sonlandırılmasına neden olmaktadır (Ickes, Dugosh, Simpson & Wilson, 2003). Bu durumda kişi belki de ilişkiyi bitirmek için bahane aramakta ve ayrılma kararını destekleyecek bilgi bulmaya çalışmaktadır.

Kıskanmak ve kıskandırmak da ilişkilerde tartışmalara ve çözülmelere neden olur. Kıskançlık birçok ilişkide vardır, ancak duygusal ilişkide, kıskanmanın diğer ilişkilerdeki kıskançlıktan daha olumsuz bir duygu olduğu gösterilmiştir (Salovey & Rodin, 1986). İnsanların ilişkiden ödül elde etme veya eşten intikam alma amaçlarıyla eşlerini kıskandırdıkları anlaşılmıştır. Eşi kıskandırmak için farklı yollara başvurulmaktadır. Bunlar arasında uzaklaşmak (bir zamanlar karakter atmak deniyordu, ekşi sözlükte türleri açıklanıyor), başkalarıyla flört etmek veya eşe başka eş adayları olduğunu ima etmek sayılmıştır. Aynı araştırmada kıskandırmanın eşin saldırganlığına, uzaklaşmasına, ödün vermesine neden olduğu gösterilmiştir (Fleischman, Spitzberg, Andersen & Roesch, 2005). Yani kıskandırmanın sonuçları kıskandıran için olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Bir de 'seven kıskanır' söylemi var ki bu söyleme göre eş sevgisinin kanıtını sergilemesi için kıskandırılmalıdır. Hangi davranışların kıskançlığa yol açması, hangilerinin açmaması gerektiği ve hangi kıskançlık tepkilerinin kabul edilebilir, hangilerinin kabul edilemez olduğu araştırılması gereken bir konudur. Kanımca bu konuda kültür, sosyo-ekonomik düzey, cinsiyet ve bağlılık türü farkları bulunacaktır.

İlişkileri konusunda belirsizlik hissedenlerin ve kendileriyle ilgili olumsuz duyguları olanların, kendileriyle ilgili olumlu duyguları olanlara kıyasla eşlerini daha fazla kıskandıkları anlaşılmıştır. Bu türden kişiler kıskandıklarında daha fazla üzülmüş, kendilerini daha fazla suçlamış, ilişkilerini daha olumsuz değerlendirmiş ve eşlerini daha fazla denetim altında tutmaya çalışmışlardır (Guerrero, 1998; Redecki-Bush, Farrell & Bush, 1993; Knobloch, Solomon & Cruz, 2001). Kadınlar kıskandıklarında erkeklere kıyasla eşlerinin facebook üzerinden tanımadıkları kişilerle iletişimlerini daha fazla denetlemişlerdir, erkekler için kıskançlıkla facebook izleme ilişkisi bulunmamıştır (Muise, Christofides & Desmarais, 2014). İnsanların rakiplerini kendileri için önemli olan kişilik özelliklerinde olumsuz değerlendirdikleri, kendileri için önemsiz özellikler açısından ise olumsuz değerlendirmedikleri, erkeklerin baskın görünen rakipten, kadınların ise güzel rakipten daha fazla tedirgin oldukları anlaşılmıştır. Rakipte rahatsız eden özellik açısından heteroseksuel ve homoseksuel kişiler arasında fark bulunmamıştır (Buunk & Dukstra, 2001; Schmitt, 1988).

İnsanların eşlerini aldatma nedenlerini araştıran bir çalışma, ilişkide sadakatsizliğe neden olan güdüler arasında cinsellik, eş tarafından ihmal edilme duygusu, var olan ilişkiden doyum sağlamama ve eşe duyulan öfkenin dile getirildiğini ve kadınlara kıyasla erkeklerin daha fazla cinsellik nedeniyle sadakatsizlikte bulunduklarını göstermiştir (Barta & Kiene, 2005). Eş intikam amaçlı da aldatılabilmektedir (Yoshimura, 2007). Erkeklerin genelde kadınlardan daha sıklıkla aldattıkları, bunun nedenleri arasında ise kadınlara kıyasla cinsel dürtülerinin daha güçlü olması ve bu dürtüyü engellemekte daha fazla zorlanmaları gösterilmiştir (Tidwell & Eastwick, 2013). Yani, mazeretleri vardır. Testesteron düzeyi yüksek olan erkeklerin aldatma olasılığının daha yüksek olduğu da saptanmıştır (Booth, Carver & Granger, 2000). İnsanlar var olan ilişkilerinde eşleriyle yeteri kadar yakınlaşamadıklarında yakınlık yaşadıkları eski eşlerini arayabilmektedirler (Spielman, Macdonald & Tackett, 2012). Öte yandan, eski sevgiliyle aldatmanın yeni bir kişiyle aldatmaya kıyasla ilişki için daha tehlikeli olduğu ortaya koyulmuştur (Cann & Baucom, 2004).

Conley ve arkadaşları yaşam boyu tek eşliliğin dünyada normatif olmadığını, ABD'de evli erkeklerin % 55'inin, kadınların ise

% 40'ının eşlerini aldattığını ve evliliklerin % 4-5 kadarının açık (iki tarafında başkalarıyla cinsel ilişkisi serbest) olduğunu söylemektedir. Hayvanlar arasında da tek eşli olduğu söylenen kurt ve kuğuların bile birden çok eşi olduğu belirtilmektedir. Conley, ayrıca tek eşliliğin sağlık, evlilik doyumu ve çocuklar açısından avantajlarını sorgulamakta, çok eşli ailelerde çocuklarla ilgilenecek daha çok sayıda yetişkin olduğunu, açık evlilik olduğunda aldatmanın daha az üzüntüye yol açacağını ve tek eşliliğin eşin geçmişteki ilişkilerinden kapmış olabileceği hastalıklara (aids gibi) karşı savunma olmadığını savunmaktadır (Conley, Ziegler, Moors, Matsick & Valentine, 2013). Bu arada yazarın aldatmanın ilke ve ahlaki yönüne değinmediğine işaret etmek isterim.

Aldatılmak genelde aldatılanı zedeler. Kişi aldatıldığında eşi tarafından sayılmadığını ve değersiz görüldüğünü hisseder ('ne kadar aptalmışım da fark etmedim ve güvendim' veya 'benim üzüleceğimi bile bile yaptı' tepkileri). Bu duygular ilişkinin zarar görmesine ve sonlandırılmasına neden olabilir. Kişi eşinin kendisini aldattığını başkasından duyduğunda veya onu suçüstü yakaladığında ilişkinin gördüğü zarar, aldatan kişinin kendiliğinden itirafta bulunduğuna kıyasla daha fazladır (Afifi, Falato & Weiner, 2001). Büyük olasılıkla eşin itirafı ve af dilemesi, kişinin benlik değerinin zedelenmesini bir ölçüde hafifletmektedir.

Aldatmaya tepkiler kültürden kültüre de değişmektedir. Bizim gibi erkeğin namusunun eşinin davranışıyla belirlendiği 'erkek egemen' toplumlarda, kadının aldatması veya erkeğin kıskanmasına neden olacak bir davranışta bulunması, erkeğin toplum içindeki saygınlığını (namını) zedelediğinden kıskanan erkeğin kadına şiddet uygulaması ve kadının bu durumda sessiz kalması beklenebilir. Aldatılan kişi için kullanılan 'boynuzlu' deyimi daha çok erkekler için kullanılır. Karısı kitap yazarak kendisini aldattığını açıkladığında, rahmetli Altan Erbulak'ın boşanması için gördüğü baskıyı hatırlarım. Halbuki, meslektaşlarının anılarından kendisinin de eşini sık sık aldattığını okumuştum. Yani, toplumumuzda erkek istemese de aldatılmaya olumsuz tepki vermeye zorlanabilir. Benzer durum İspanyol kökenli Amerikalılar için de geçerlidir ve kırılgan erkeklik görüşüyle tutarlıdır (Vandello, Bosson, Cohen, Burnaford & Weaver, 2008; Vandello & Cohen, 2003; Hortaçsu, Kalaycıoğlu & Rittersberger-Tılıç, 2003).

Kadın ve erkeklerin ilişkilere farklı yaklaşımları olabileceği daha önceki bölümlerde tartışılmıştı. Kadın ve erkeklerin ilişkilere farklı yaklaşımı, kadın ve erkek dergilerinde, ilişkiler konusundaki makalelerin incelendiği bir çalışmada ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları ilişkiler konusunun genellikle, Playboy gibi pornografik erkek dergilerinde ele alındığını göstermiştir. Bu dergilerin yazarlarının ilişkiler konusuna, cinsellik ile duygu ve düşünceyi ayrıştıran basit bir bakış açısından yaklaştığı anlaşılmıştır. Yazarlar erkeklerin kadınların elinde oyuncak olduklarını, eşleri ve yasalar tarafından mağdur edildiklerini savunmaktadırlar. Makalelerde erkeklere kendilerini savunmaları ve kendi görüşlerini karşı tarafa zorla da olsa kabul ettirmeleri önerilmekte, düşmanca ve alaycı bir tavır sergilenmekte, müstehcen terimler kullanılmaktadır. Kadın dergilerindeki yazanların ilişkilere yaklaşımı ise oldukça karmaşıktır. Makalelerde romantik veya klinik psikoloji bakış açılarına yer verilmekte, işbirlikçi, eşe uyum sağlayıcı önerilerde bulunulmaktadır . Ayrıca erkeklerin ne kendilerini ne de kadınları anladıkları söylenmekte, bilinçsiz ve yetersiz olduklarına değinilmektedir. Kadınların ise anlayışlı olduklarına, cinselliği ve cinsellikten zevk almayı, yakın ve uzun süreli ilişkiler bağlamında öğrendiklerine vurgu yapılmaktadır. Bazı makalelerde ise kadınlar yanlış adama kapılmak konusunda uyarılmışlardır (Duran & Prusank, 1997). Bu uyarı erkeklere kıyasla kadınların karşı cinsle ilişkileri daha riskli algılamalarıyla tutarlıdır (Nezlek & Pilkington, 1994). Öte yandan ilişkiye yaklaşımda cinsiyetten çok kişiliğin önemli olduğu da savunulmuştur (Fehr & Broughton, 2001).

İki cins arasında ilişkileri değerlendirmekte de farklılıklar bulunmuştur. Kadın ve erkekler ilişkilerini değerlendirmekte güven, geleceğe yönelim ve duygusal paylaşıma aynı derecede önem vermiş, ancak erkeklere kıyasla kadınlar, ilişkilerini bu ölçütlere göre daha olumsuz değerlendirmişlerdir (Vangelisti & Daily, 1997). Erkeklere kıyasla kadınların genelde ilişkiler konusunda daha fazla düşündükleri, ilişkinin gidişatı konusunda daha hassas oldukları belirlenmiştir. Kadınların ilişkileri konusunda devamlı düşünmelerinden farklı olarak erkekler sadece sorun yaşandığında ilişkileri konusunda düşünürler. Kadınların ilişki-

leri konusunda düşünce ve yorumlarının önemi, bu görüşlerin ilişkinin gelecekte sürüp sürmemesini belirlemesi açısından önemlidir. Erkeklerin görüşlerinin ise ilişkinin sürekliliğiyle bir bağlantısı bulunmamıştır. Kadın ilişkideki sorunların nedenini, eşin sorumsuzluğuna veya kalıcı kişilik özelliklerine yüklediğinde ilişkinin bitme olasılığı yüksektir (Fincham & Bradbury, 1987) Kadınların erkeklere kıyasla ilişkiyi bitirme kararını daha sıklıkla aldıkları da bilinmektedir. Yani, ilişkileri konusunda hassas duyargalara sahip olan kadınlar, ilişkiden umut kestiklerinde bitirmektedirler. Kadın ve erkeklerin ilişkiyi aynı biçimde algılamadıkları, ilişkinin bitme nedeni konusunda farklı görüşler belirtmelerinden de anlaşılmaktadır. (Harvey, Weber, Yarkin & Steward, 1982; Hill, Rubin & Peplau, 1976). Bir bakıma aynı ilişki içindeki kadın ve erkek farklı ilişkiler yaşamaktadırlar.

İlişkide çatışma olduğunda, kadınların ilişki doyumunun sorunun çözüm biçiminden, erkeklerin doyumunun ise çatışmanın ne kadar sürdüğünden etkilendiği ortaya koyulmuştur (Lloyd, 1987). Yani erkekler için konunun kapanması, kadınlar için ise nasıl kapandığı önemlidir. Kadınların ilişki konusundaki duyarlılıklarıyla tutarlı olarak, ilişkinin aksayan yönlerini daha sıklıkla dile getirdikleri ve daha fazla sabrettikleri, erkeklerin ise sorun olduğunda daha sıklıkla tartışmadan kaçtıkları bilinmektedir. Bir tarafın sorunu dile getirdiğinde diğer tarafın kaçması genelde ilişki doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca kadının tartışmadan kaçması ilişki için daha zararlı olmaktadır (Rusbult, Johnson & Morrow, 1986). Yani, konu anlaşmayla değil de bir taraf konuşmak istemediği veya tartışmadan kaçtığı için kapandığında erkekler tatmin olsa da kadınlar tatmin olmamaktadır. Bir olasılıkla, kadınlar tartışmadan kaçtığında umutlarını kesmiş, ilişkiyi bitirmeyi düşünmektedirler.

İlişkileriyle ilgili düşünceleri sorulan kadınların, erkeklere kıyasla yakınlaşma uzaklaşma konusuna daha fazla değindikleri ve bu konuya değinme ile ilişkiden duyulan rahatlık arasında olumsuz bir ilişki olduğu da saptanmıştır. Bu durum sosyobiyolojik yaklaşımın öne sürdüğü 'bağlılık arayan kadın' savıyla uyumludur. Kadınların erkeklere kıyasla eşlerine daha yakın olmak istedikleri, kadınların yakınlaşma isteğinin erkekleri rahatsız ettiği ve ilişki doyumunu düşürdüğü de görülmüştür (Feeney, 1999). Bir olasılıkla bağlılık ve ilişki arayan kadın, bağlan-

maktan kaçan erkeğe yakınlaşmaya çalışmakta ve bu çabası sonucu kendisini güçsüz konuma düşürmektedir. Bu savı destekler biçimde kadınların evlilik öncesi ilişkilerde, erkeklere kıyasla daha güçsüz oldukları ve kendileri konusunda daha fazla bilgi paylaştıkları, erkeklerin ise başarılarından daha fazla söz ettikleri ortaya koyulmuştur (Murstein & Adler, 1995). Bir olasılıkla kadınlar ilişkiye, erkekler ise kendilerine odaklanmaktadırlar. Erkeklerin kendileri, eşleri ve ilişkileri konusunda kadınlardan daha az emin oldukları da anlaşılmıştır. Belki de durumdan emin olmayan erkek, eşinin üstüne gittiğini hissederek tedirgin olmaktadır veya ilişkinin sorgulanmasını kişiliğine eleştiri olarak yorumlamaktadır (Knobloch, Solomon & Cruz, 2001).

Sonuç olarak, sosyobiyolojik yaklaşımla uyumlu olarak erkeklere kıyasla kadınların kalıcı ilişkileri daha fazla önemsedikleri, ilişkileri konusunda daha fazla kafa yordukları söylenebilir. Erkekler ise bir yandan ilişki ararken diğer yandan bağlanmaktan korkuyor gibidirler. Öte yandan ilişkiye önem veren kadınlar ilişkinin ters giden taraflarını erken teşhis etmekte, düzeltmeye çalışmakta, düzeltemeyeceklerine karar verdiklerinde ise erkeklere kıyasla bitirme kararını daha sıklıkla almaktadırlar (Hill, Rubin & Peplau, 1976). Bu durum, bana izlediğim bir çitanın bir impalayı avlama girişimini anımsattı. Çita impalaya ilkin gözükmeden yavaş yavaş yaklaştı, sonra koşmaya başladı. Bir süre kovaladı; ama impalanın çok hızlı kaçtığını ve yakalayamayacağını anladığında vazgeçti. Tabii, teşbihte hata olmaz. Erkeklerin av, kadınların avcı olduklarını düşünmüyorum. Yayınlar, evliliğin sağlık açısından kadınlara kıyasla erkekler için daha yararlı olduğunu gösteriyor. Sadece kadınların olmayacak duaya 'amin' demediklerini söylemek istiyorum (Steil & Turetsky, 1987).

Evlilik Öncesi İlişkiler: Kuramsal Çalışmalar

Evlilik öncesi ilişkileri inceleyen araştırmaların önemli bir bölümü değiş tokuş kuramı ve türevlerinden yola çıkmıştır. Diğer bir bölümü ise kişilik özelliklerinin ilişkiler üzerindeki etkilerini araştırır. Bu gruptaki çalışmaların önemli bir bölümü bağlılık türlerine odaklanmıştır. Bu yaklaşımlardan kaynaklanan araştırmalar evli çiftlerle de yürütülmektedir. Ancak, evlilik birlikte yaşamaktan farklı gibi görünmektedir. Bu nedenle ben burada yal-

nızca evli olmayan çiftlerle yürütülen çalışmalardan söz edeceğim.

Değiş Tokuş Kuramı Bağlamındaki Çalışmalar

a. *Temel kavramlar arasındaki ilişkileri aynı zaman diliminde inceleyen tek seferlik çalışmalar*

Bilindiği gibi değiş tokuş kuramının önemli kavramları; ilişkinin olumlu ve olumsuz sonuçları, ilişki doyumu, kıyaslama düzeyi ve seçeneklerin kıyaslama düzeyidir. Değiş-tokuş kuramına göre, yatırım ve bağıtlılık da önemli kavramlardır. Bağıtlılık = doyum + yatırım- SKD (seçeneklerin kıyaslama düzeyi) olarak tanımlanmıştır ve ilişkilerin sürekliliğini, yani evlilik veya ayrılıkla sonlamasını belirleyen önemli bir ilişki özelliğidir. Bağıtlılık, sosyobiyolojik görüşle uyumlu olarak, özellikle kadınlarca, mutlu beraberliklerle ilişkilendirilir (Buunk, 2005; Rusbult, Martz & Agnew, 1998). Metaanaliz yöntemiyle bağıtlılık konusundaki birçok araştırma sonuçlarını değerlendiren Le ve Agnew (2003) bağıtlılık ile ilişki sürekliliği arasındaki korelasyonun .47 olduğunu, yani bağıtlılığın, süreklilikteki değişkenliliğin yaklaşık dörtte birini açıkladığını göstermiştir. Doyum, yatırım düzeyi ve seçenek çekiciliğinin ise hep birlikte bağıtlılıktaki değişkenliğin % 61'ini açıklayabildiği anlaşılmıştır. Bu üç değişken arasında bağıtlılığın en güçlü açıklayıcısının doyum (% 51 açıklama) olduğu, diğer iki değişkenin ise eşit güçte açıklayıcılar oldukları anlaşılmıştır. Özetle, araştırma Rusbult'un bağıtlılık denklemini ve varsaydığı bağıtlılık-süreklilik ilişkisini desteklemektedir.

Johnson'un (1991) üç öğeli bağıtlılık kavramı ise kişisel ve ilişkisel bağıtlılığa ek olarak yapısal bağıtlılıktan söz etmektedir. Bağıtlılığın üç öğesinin, farklı kültürlerde değişik ağırlıklarının olabileceğine ve farklı davranışların bağıtlılık göstergesi olabileceğine de değinilmiştir (Cate, Levin & Richmond, 2002). Yapısal bağıtlılık evlilik öncesi ilişkilerde, ilişkinin arkadaş ve aile çevresince bilinmesi ve desteklenmesi, olası bir ayrılığın bu çevreye açıklanma gereği olarak tanımlanabilinir. Bu süreç Duck'ın (1982) ilişki çözülmesi modelinde 'mezar süsleme' adı altında ele alınmış ve biten ilişkiye bağıtlılık düzeyi ile ilişkisi gösterilmiştir (Hortaçsu, 1989b). Yani, ilişkiye bağıtlılık ne kadar yüksekse

bitmesini kabul edilebilir nedenlerle açıklamaya o kadar fazla gayret göstermek gerekir.

Rusbult, bağıtlılığın ilişkiye özgü süreçlerden olduğu kadar kişisel veya kültürel değer ve inançlardan etkilenebileceğini ve bağıtlılığın hem ilişkiye yatırımları hem de ilişkiyi sürdürmeye yarayan ve eşe ödül sağlayan bakım davranışlarını etkileyebileceğine dikkat çekmiştir (Rusbult, Deigotas & Verette, 1994). İlişki doyumu da bakım davranışları yoluyla bağıtlılığı etkiler (Etcheverry, Le & Wei, 2013). Bağıtlılığın kişisel öğesi olabileceği görüşüyle uyumlu olarak, insanların ilişkilerine bağıtlılıkları ile ailelerine bağıtlılıkları ve toplumsal çevrelerinin ilişkilerle ilgili görüşleri arasında bağlantı olduğu gösterilmiştir (Etcheverry & Agnew, 2004; Weigel, Bennett & Ballard-Reisxh, 2002). Bu bulgu insanların ilişkilere bağıtlılıkla ilgili genel değerlerinin varlığı olarak düşünülebilir. Örneğin, çapkınlığın hoş görülmediği bir aile ve çevrede yetişen bir kişi için ilişkiye bağıtlılık (vefa) bir değer olabilir. Böyle bir kişinin 'gözü dışarıda' olmaz ve/veya eşine karşı daha affedici ve hoşgörülü olabilir. Dini nedenlerden kaynaklanan evliliğin kutsal olduğu inancı da bir tür kişisel kökenli bağıtlılık olarak kabul edilebilir.

Türkiye'de üniversite öğrencileriyle yürütülen bir çalışmada, eşe sevgi ve ilişkinin bedelleri hem erkek hem de kadınlarda doyumla ilişkili bulunmuş, ayrıca ilişkiden elde edilen ödüller erkeklerin, seçenekleri kıyaslama düzeyi ise kadınların ilişki doyumunu belirleyen etmenler olarak ortaya çıkmıştır. (etrafta doğru düzgün adam yok bunu kaçırmayayım görüşü). Aynı çalışmada ilişkiye yatırımın erkekler için doyumla ilişkisi olumsuz, kadınlar için ise olumlu bulunmuştur. Bu durum Türkiye koşullarında üniversite çağındaki erkeklerin bağlayıcı ilişkilerden kaçmaları, kadınların ise üniversite çağındaki ilişkileri evlilikle sonlanabilecek birliktelikler olarak görmeleri olarak yorumlanmıştır (Hortaçsu, 2001).

Anlaşıldığı gibi, bağıtlılık, doyum, yatırım ve seçenekleri kıyaslama düzeyi arasındaki ilişkiler çift yönlüdür. Yani, ilişkiden sağlanan doyum bağıtlılığı etkiler. Öte yandan ilişkiye bağıtlılığı yüksek olan insanlar, bir yandan ilişkiyi sürdürmek için gayret ederek eşlerinin ve kendilerinin doyumuna katkıda bulunurlarken bir yandan da ilişkiye yatırımda bulunurlar. Ayrıca, ilişkilerine bağıtlıkları yüksek olan kişiler ilişki dışındaki seçeneklerle

ilgilenmezler veya bu seçenekleri çekici bulmazlar (Gözü başkasını görmez) (Rusbult, Deigotas & Verette, 1994). Bağıtlılık aynı zamanda eş ve ilişkiyle ilgili algıyı da etkileyerek ilişkinin ve eşin olumlu yorumlanmasını ve olumsuz tepkilerin engellenmesini sağlar (Menzies-Toman & Lydon, 2005; Fletcher, Thomas & Durrant, 1999). İlişki doyumu, bir yandan eşin kusurlarının iyiye yorulmasına neden olurken eş ve ilişkiyle ilgili olumlu bakış açısı, eşin davranışlarına olumlu yüklemeler yapılmasına neden olur. Eşi idealize etmek de eş algısını, eşe tepkileri, dolayısıyla ilişki doyumunu etkiler (Murray & Holmes, 1999; Murray, Holmes & Griffin, 1996; Passer, Kelley & Michela, 1978; Srivastava, McGonigal; Richards, Butler & Gross, 2006).

Bağıtlılığın davranışsal göstergelerini inceleyen bir çalışma destek, şefkat, dostluk, iletişim sağlama, saygı gösterme, sorunları birlikte çözme, ilişkinin geleceğine ilişkin konuşmalar yapma gibi davranışların bağıtlılık olarak algılandığını göstermiştir. Bu davranışlar 'bakım' olarak tanımlanan davranışlarla örtüşmektedir (Dainton, 2002; Dainton & Stafford, 1993; Fincham, Stanley & Beach, 2007; Stafford & Canary, 1991). Bu örtüşme şaşırtıcı değildir. Çünkü 'bakım' davranışları hem ilişkiye çaba olarak yatırımdır, hem de eşe ödül sağlar; eşe sağlanan ödüller de onun ilişki doyumunu arttırarak ilişkinin sürmesine katkıda bulunur. Eş, beklenenden daha fazla bakım yaptığında ilişki doyumu artmaktadır (Dainton, 2000). Eşin yatırım olarak algılanabilecek bakım davranışları, kişide minnet duygusu uyandırıp ilişkiye bağıtlılığı arttırabilir. Bu artış ilişki doyumu düşük olduğunda bile görülebilir (Joel, Gordon, Impett, MacDonald & Keltner, 2013). İlişkileri kapsamında eşleriyle bütünleşerek kendilerini geliştirenlerin ve ilişkiden hak ettiklerini aldıklarını düşünenlerin daha fazla bakım davranışında bulundukları da ortaya koyulmuştur (Ledbetter, Stassen-Ferrara & Dowd, 2013). Ayrıca bakım davranışının ilişkinin hızla gelişmesiyle ilişkili olduğu saptanmıştır (Guerrero, Eloy & Wabnik, 1993).

Bakım konusundaki çalışmaları metanaliz yöntemiyle değerlendiren Ogolsky ve Bowers (2013), bakım davranışlarının ilişki doyumu, bağıtlılık, ortak karar alma, eşe duyulan sevgi ve eşten hoşlanmayla olumlu ilişkileri olduğunu göstermiştir. Bu ilişkiler erkeklere kıyasla kadınlar için daha güçlüdür. Araştırmanın diğer bir bulgusu, bakım davranışlarıyla ilişki sürekliliği arasında

anlamlı bir ilişki bulunamamasıdır. Yani, bakım ilişkinin niteliğini olumlu yönde etkilemekte ancak ilişkinin sürüp sürmemesini doğrudan etkilememektedir. Bir tür 'bakım' sayılabilecek eş için yapılan küçük fedakârlıklar, tartışmanın az olduğu günlerde yapıldığında kişinin kendi bağıtlılığıyla ilişkili bulunmuştur. Yani eşi için küçük fedakârlıklarda bulunan kişi kendi kendini ilişkiye bağlamaktadır. Ancak, eş fedakârlığın farkında bile olmayabilir, bu durumda eşin bağıtlılığı fedakârlıktan etkilenmez. Yani kişi fedakârlığını bir anlamda kendisi için yapmakta, yaptığı fedakârlığı bağlılığının bir göstergesi olarak algılayıp eşine yakın ve bağıtlı hissetmektedir; karşılık beklemese iyi olur. Zor fedakârlıkların ise ne kişinin kendisinin ne de eşinin bağıtlılığını etkilediği görülmüştür. (Fena zahmet gibiler). (Totenhagen, Curran, Serido & Butter, 2013). Ayrıca, kişinin ilişkisi ve eşi için katlandığı zorluklar, kendisi için önemli değerlerle bağlantılı olduğunda yatırım olarak algılanmakta, böyle olmadığında ise zarar hanesine yazılmaktadır (Berger & Janoff-Bulman, 2006). Yani insan fedakârlığı iyi eş, iyi insan olmanın gereği ve göstergesi olarak gördüğünde fedakârlığı ilişkiye yatırım olarak düşünmekte, aksi taktirde fedakârlık ceza veya angarya olarak görülmektedir

Weigel ve Ballard-Reisch (2002) genelde bakım davranışlarının evliliğe kıyasla nişanlılıkta daha fazla gösterildiğini ortaya koymuşlardır (cepte keklik durumu). Yani, insanlar evlendikten sonra ilişkileri için daha az çaba göstermektedirler. Aynı araştırmada erkeklere kıyasla kadınların ilişkiye daha fazla bakım yaptığı da gösterilmiştir. Bu bulguyla uyumlu olarak, kadınların geçici ayrılıklardan sonra eşleri bir arada tutmaya yönelik davranışlarının, hem kendi hem de eşlerinin doyumunu olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Gilbertson, Dindia & Allen, 1998). Yani 'yuvayı dişi kuş yapar' görüşü desteklenmektedir. Diğer bir çalışmada ise eşe güvence verme, olumlu davranma ve birlikte iş yapmanın bağıtlılıkla olumlu, düşüncelerini açıkça belirtmenin ise bağıtlılıkla olumsuz ilişkişi olduğu ortaya koyulmuştur (Ramirez, 2008). Açık olmanın bağıtlılıkla olumsuz ilişkisi beklenmemekle birlikte bu bulgu açık sözlülüğün eleştiri veya olumsuz davranış olarak algılanmasıyla açıklanabilir.

b. *Çiftlerin zaman içinde izlendiği, kavramlar arasında zaman içindeki neden-sonuç ilişkilerini inceleyen çalışmalar*

Değiş tokuş kuramı çerçevesinde yürütülen bazı araştırmalar çiftleri zaman içinde izleyerek ilişki sürekliliğini etkileyen değişkenleri belirlemiştir. Bu çalışmalardan birisi, kuramı destekler biçimde, seçeneklerin çekiciliğinin, ilişki süresi ve toplumsal çevre desteğinin ilişki sürekliliğini etkilediğini ortaya koymuştur (Felmlee, Sprecher & Bassin, 1990). Diğer bir araştırma iki farklı türden gereksinimin ilişki bağlamında sağlanmasıyla ilişki sürekliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu gereksinimler başarı, bağımsızlık, kendini geliştirme gibi bireysel ve güven duyma, cinsellik, arkadaşlık ve sevgi/ilgi sağlama gibi ilişkisel gereksinimlerdir. Sonuçlar her iki tür gereksinimin karşılanmasının da ilişki doyumunu arttırdığını ancak bireysel gereksinimin karşılanmasının bağıtlılık yoluyla ilişki sürekliliğini etkilediğini göstermiştir. Bu çalışmada ilişkinin sona erme nedeni olarak da bireysel gereksinimlerin karşılanmaması verilmiştir (Vander Drift & Agnew, 2012). Araştırmacıların bu sonuçları açıklamasına göre, insanlar ilişkisel gereksinimlerini karşılayan eşlerinin, bunu kendi çıkarları için yapıp yapmadığından emin olamamaktadırlar. Öte yandan eşleri onların kişisel gereksinimlerini karşılamalarına yardımcı olduğunda eşe ve ilişkiye güven ve bağıtlılık artmaktadır. Bu çalışmanın bireyci değerlerin egemen olduğu ABD'de yürütüldüğünü hatırlatırım.

Değiş tokuş ve hakkaniyet kuramları beklentileriyle uyumlu olarak, eşlerin ilişkiye sağladıkları katkı ve yararların dengeli olması da uzun vadede ilişki doyumunu etkilemektedir (Van Yperen & Buunk, 1990). İlişkilerin birkaç ay için izlendiği çalışmalarda, bu süre sonunda ayrılan ve birlikte kalan çiftler arasında bazı farklılıklar bulunmuştur. Biten ilişkilere kıyasla süren ilişkilerde; seçenekleri kıyaslama düzeyinin daha düşük, ilişkiden sağlanan ödül, doyum, eşle sır paylaşma ve ilişkiye duygusal yatırımın daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. İlişkilerin bedelleri biten ve süren ilişkileri belirleyen bir etmen olarak ortaya çıkmamıştır. Çiftin birlikte geçirdiği zamanın ve toplumsal desteğin de ilişkinin sürmesine olumlu etki yaptığı görülmüştür (Felmlee, Sprecher, Bassin, 1990). Ayrıca, süren ilişkilerde başlangıçta kadınların daha çok, biten ilişkilerde ise erkeğin daha çok ödül

verdiği saptanmıştır (Berg & McQuinn, 1986; Simpson, 1987). Bu durum ilişkilerin daha sıklıkla kadınlarca bitirilme bulgusuyla tutarlıdır (Harvey, Weber, Yarkin & Steward, 1982). Diğer bir çalışmada ise, açıklık ve eşe sağlanan güvencenin ilerleyen ilişkilerde arttığı, iş paylaşımı, eşe sağlanan güvence ve ilişkiyle ilgili olumlu algının çözülmeye giden ilişkilere kıyasla ilerleyen ilişkilerde daha fazla görüldüğü gösterilmiştir (Guerrero, Eloy & Wabnik, 1993). Ayrıca, ilişkiye yüksek yatırım yapan ama düşük doyum elde eden ve çekici seçeneklere sahip olmayanların daha sıklıkla terk edildikleri anlaşılmıştır (Rusbult, Martz & Agnew, 1998). Fiziksel çekiciliğin bir ödül olarak düşünülebileceğinden yola çıkan bir çalışma ise, eşler arasındaki çekicilik farkının ilişkinin ilk zamanlarında önemli olup nişanlılıktan sonra önemini kaybettiğini göstermiştir. Ayrıca, erkek daha çekici olduğunda 'gözü dışarıda' kalmış, kadın daha çekici olduğunda ise durumun farkında olmuş ama daha yakışıklı birini aramamıştır (White, 1980)

Evlilik öncesi ilişkilerin nitelikleri ve evlilik doyumu arasında ilişkiler de ortaya koyulmuştur. Örneğin, evlilik öncesinde ilişkilerini benzer biçimde algılayıp değerlendiren çiftlerin evliliklerinin sürme olasılığının daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, evlilik öncesi iniş çıkışlara ve eşlerinin kararsızlığına duygusal açıdan tutarlı tepkiler veren erkeklerin (eş uzaklaşınca evlilikten şüphe duymak gibi) evliliklerinin daha kalıcı olduğu da anlaşılmıştır (Wilson & Huston, 2013). Yani, ilişkiye duyarlı erkeklerin ilişkilerinin sürme olasılığı daha yüksektir. Evlilik öncesi ciddi ilişki döneminde eşler arasındaki sevgi, bakım davranışı ve doyum ile evlilik sonrası sevgi ve doyum arasında olumlu ilişkiler, evlilik öncesi çatışma ve evlilik sonrası bakım ve doyum arasında ise olumsuz ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca, eşe olan çelişkili duygular ve doyum arasında evlilik öncesinde olumsuz ancak evlilik sonrası olumlu ilişki olduğu da anlaşılmıştır (Kelly, Huston & Cate, 1985). Bu durumdan çıkarılacak ders, evlilik öncesi tartışma veya başka nedenlerle evlilik konusunda şüpheleri olanların evlenmeden iyi düşünmeleri veya evliliği ertelemelerinin yararlı olacağıdır. Yani, bakmasını bilen için görünen köy kılavuz istememektedir. Öte yandan evlilik sonrası tartışmaların, belki de kaçınılmaz olduklarından, evlilik öncesi tartışmalar kadar belirleyici olmadığı da söylenebilir.

Daha önce de belirtildiği gibi, evlilik öncesi ilişkiler konusundaki çalışmalarda son zamanlarda en çok ilgilenilen kişilik özelliği bağlılık türüdür. Bu arada, kurama göre, bağlılık türünün kişinin kalıcı bir özelliği olmayıp ilişkinin bir özelliği olduğunu anımsatmak isterim. Bir kişinin bağlılık türü farklı ilişkiler için farklı olabilir ve aynı ilişki içinde de ilişkinin sürecine göre değişebilir. Gene de bağlılık ilişkisiyle ilgili bilişsel kalıbın çok erken yaşta oluşması, insanların ilişkilere belli birtakım beklentilerle başlamalarına ve karşılarındaki kişiden bir ölçüde beklentilerinin neden olduğu tepkiler almalarına neden olabilir. Sonuç olarak, beklentilerine uygun tepkilerle karşılaşan kişilerin var olan ilişki kalıpları desteklenmiş olur. Örnek olarak, gerilimli bağlılık kalıbı olan bir kişi ile kaçınıcı bağlılık kalıbına sahip bir kişi arasındaki ilişki verilebilir. Gerilimli kişi karşısındakini bir üzerine düşüp bir küserek bezdirecek, 'yakalanmaktan' zaten tedirginlik duyan kaçınıcı kişi üzerine düşüldükçe bunalıp kaçacak, onun kaçması da gerilimli kişiyi büsbütün gerecek ve eşinin peşinden koşarak onu daha fazla bunaltmasına neden olacaktır. Bu türden bir ilişkinin fırtınalı olmaması kaçınılmaz gibi görülüyor

Kişinin bağlılık kalıbı, hangi tipte kişilere yaklaşacağını da etkileyebilir. İkili ilişkilerde insanların bağlılık tiplerine göre eş tercihleri konusundaki çalışmaların sonuçlarını özetleyen Holmes ve Johnson (2009), güvenli tiplerin genelde güvenli kişileri seçtiğini söylemektedirler. Güvensiz tipler için durum değişmektedir. Güvensiz tiplere 'nasıl bir kişiyle ilişki istersin' diye sorulduğunda güvensiz tipler güvenli veya kendileriyle aynı tipte birisini istediklerini söylemişlerdir. Ancak, gerçek ilişkiler söz konusu olduğunda durumun farklı olduğu, kaçınıcı ve gerilimlilerin birbirini bulduğu görülmüştür. Yazarlara göre uzun ilişkilerde kaçınıcı eş, gerilimli kişinin kendisiyle ilgili 'sevilmeye değmeyen kişi' benlik kalıbını doğrulamakta, gerilimli eş de kaçınıcı kişinin, başkalarının kendisine ihtiyacı olan bağımlı kişiler olduğu kalıbını doğrulamaktadır. Yani, bu tür ilişkiler her ne kadar pek mutlu ve 'sağlıklı' değilse de kişilerin kendilerine ilişkin benlik kavramlarını desteklediklerinden bir tür denge oluştururlar ve süreklilik sağlayabilirler. Yazarlar ilişkilerin başlarında gerilimli tiplerin yakın olma gereksinimleri nedeniyle, kaçınıcı tiple-

rin ise bağımsız olma istekleri nedeniyle kendileriyle aynı tiplere yönelebildiklerini söylemektedirler. Ancak, bu türden ilişkiler kişilerin benlik kavramlarını desteklemediğinden sürmeyebilmektedir.

Araştırmalar genelde güvenli tiplerin diğer tiplere kıyasla ilişkilere daha olumlu yaklaştıklarını, daha fazla doyum sağladıklarını, kendilerine daha fazla güvendiklerini, eşlerine daha fazla güven, bağıtlılık ve birliktelik belirttiklerini ve ilişkilerinin devam etme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu tipler anababa olduklarında da çocuklarına daha fazla emek vermişlerdir. Kaçınıcı tiplerin ilişkilere yaklaşımı çıkarcıdır ve ilişkiye mümkün olduğunca az yatırım yapmaya çalışırlar. Gerilimli tiplerse eşlerinin üstüne aşırı düşerler. Gerilimli ve özellikle kaçınıcı bağlılık, ilişki doyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Güvensiz tipler eşleriyle tartıştıklarında güvenlilere kıyasla daha özsavunucu ve yıkıcı olmaktadırlar (Belsky, 1997; Etcheverry, Le & Wei, 2013).

Gerilimli tiplerin ilişkileri kaçınıcı tiplere kıyasla daha sürekli olmakta, bu tipler kaçınıcı tiplere kıyasla daha verici ve fedakâr olmaktadırlar. Kaçınıcı kişilerin ise eşin kendileri için yaptığı fedakârlıklardan rahatsız olduğu, büyük fedakârlıkların bu kişilerde doyumu olumsuz yönde etkilediği görülmüştür (Ruppel & Curran, 2012). Bir olasılıkla kaçınıcılar fedakârlıkları, kendilerini bağlamaya yönelik taktik veya kıstırılacakları kapanın yemi olarak yorumlamaktadırlar. Ayrıca, ilişkinin başlangıcında kaçınıcı tiplerin eşlerine yakın olma isteği aşamasına geç, gerilimlilerin ise erken girdikleri de ortaya çıkmıştır (Fegundes & Schindler, 2012). Kaçınıcı tipler ilişkiden sağlanacak önemli bir ödül olan yakınlığı; gerilimli tiplerden daha düşük, gerilimli tipler ise ilişkiden kaynaklanabilecek olumsuz değerlendirilme ve reddedilme gibi tehditleri daha yüksek olarak değerlendirmişlerdir. Yani, kaçınıcılar yakınlaşmaya az değer verip veya (yiğitliğin onda dokuzu kaçmak onda biri hiç görünmemek ilkesiyle) korkup geç yakınlaşmakta, gerilimliler ise bütün reddedilme korkularına rağmen her şeyi göze alıp fedakârlıklarda bulunarak bir an önce yakınlaşmaya çalışmaktadırlar. Ödül ve tehdit algıları ilişki doyumuyla bağlantılı bulunmuş, ayrıca ödül algısının yatırım, bağıtlılık ve SKDsini etkilediği anlaşılmıştır (Gere, MacDonald, Joel, S., Spielman, & Impett, 2013; Spielman ve arkadaşları,

2013). Öte yandan, eşlerin birisinin ilişkiye ilişkin gerginlik ve yakınlaşma konusundaki rahatlığı, diğerinin duygu ve davranışlarını etkilemektedir. Yani, rahatlık da gerginlik de bulaşıcı gibi görünüyor. (Collins & Read, 1990; Gaines, Reis, Summers, Rusbult, Cox, Wexler, Marelich & Kurland, 1997; Jones & Cunningham, 1996; Kirkpatrick & Hazan, 1994; Feeney & Noller, 1990; Fitzpatrick & Sollie, 1999; Noftle & Shaver, 2006).

Adını unuttuğum bir yazar, iki gerilimli tipin birbirini bulmasının tek iyi tarafının başkalarını mutsuz etmemeleri olduğunu söylemişti. Büyük olasılıkla iki gerilimlinin ilişkisi, kronik çatışma ve mutsuzlukla devam eder. Yani, birlikte de ayrı da yaşayamazlar. İki kaçınıcının ilişkisinin sürme olasılığı pek yüksek değildir; sürecek olursa büyük olasılıkla yüzeysel ve kırılgan olacaktır. Kaçınıcı ve gerilimlinin ilişkisi özellikle gerilimli için eziyet ve bir olasılıkla en azından psikolojik şiddet içerecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, kişinin ilişki kalıbı; ilişkiyle ilgili yorumlar, davranışlar ve neden olduğu tepkiler yoluyla ilişkinin gelişimini, ve sonucu etkilemektedir (Sümer & Cozarelli, 2004). Örneğin, diğer tiplere kıyasla, güvenli tiplerin eşlerinin davranışlarıyla ilgili daha az olumsuz yüklemeler yaptıkları ve duygusal tepkilerinin ilişkinin sürmesi açısından daha yapıcı olduğu görülmüştür. Güvenli tipler kızgınlıklarını daha açık belirtmişler, daha fazla mutluluk, minnet, anlayış göstermişler, daha fazla suçlarını affettirme çabalarında bulunmuşlardır. Kaçınıcılar kızgınlıklarını bastırmış, aldırmazlık, böbürlenme, acıma ve gıpta duyguları göstermişlerdir. Gerilimci tipler ise düşmanca davranışlar, çelişkili duygular, kıskançlık ve ayrılma korkusu göstermişler, ilişki bittiğinde ise biten ilişki konusunda kaçınıcılardan daha fazla kafa yormuş, daha uzun süre üzülmüş ve etkilenmişlerdir (Mikulincer & Shaver, 2005).

Bağlılık tipleri arasında, eş ve ilişkileri konusunda bilgi arayışı bakımından da farklılıklar vardır. Bir çalışmada farklı bağlılık tiplerine eşleri ve ilişkileri konusunda öğrenmek istedikleri sorulmuş ve farklılıklar bulunmuştur. Genelde kaçınıcı tipler, eş ve ilişkileri konusunda daha az bilgi edinmek istemişlerdir. Bu tiplerin eşleriyle ilgili daha az bilgisi olduğu da anlaşılmıştır. Gerilimli tipler eşlerinin gizli duyguları, kendileriyle ilgili olumsuz görüşleri ve ilişkinin geleceğine ilişkin düşünceleriyle ilgilenmişlerdir. Kaçınıcılar ise ilişki dışı bilgileri yeğlemişler ve eşleriyle

ilgili özellikle kendi görüşleriyle çelişen bilgi aldıklarında eşlerine ilişkin düşüncelerini değiştirmemekte direnmişlerdir (Green-Hennessy & Reis, 1998; Rholes, Simpson, Tran, Martin & Friedman, 2007). Kaçınıcılar daha sıklıkla yalan söylediklerini de belirtmişlerdir (Cole, 2001). Ayrıca, gerilimli kişilerin eşlerini facebook üzerinden daha fazla denetledikleri de anlaşılmıştır (Marshall, Bejanyan & Di Castro,2013).

Güvensiz tiplerin duygularını fazla kontrol ederek göstermemeye çalıştıkları ve aşırı duygu kontrolünün ilişkiyi olumsuz yönde etkilediği de gösterilmiştir (Feeney, 1995). Duygularını aşırı kontrol eden kişi, belki de eşine onun duygularını anlamadığı izlenimi vermektedir. Oysa, insanın kendisini eşinin yerine koyabilmesi ve onun duygularını anlayabilmesi ilişkideki güven, sıcaklık ve iyi iletişimle ilintilidir (Davis & Oathout, 1987). Bu yorumla tutarlı olarak, bir çalışma eşin kaçınıcı veya gerilimli tipten olmasının, kişinin eşin kendi duygu ve gereksinimlerinin eşçe anlaşıldığı duygusunu etkilediğini ve anlaşılma duygusunun da ilişki doyumunu arttırdığını göstermiştir. Yani, eşin bağlılık tipi; doyumu, eş tarafından anlaşılma duygusu yoluyla dolaylı olarak etkilemektedir. Bu araştırmada erkekler için eşin gerilimli tipten olmasının, kadınlar için ise eşin kaçınıcı tipten olmasının sonuçları daha fazla etkilediği de bulunmuştur. Bu sonuç erkeklerin genelde ilişkide bağlılıktan kaçıp kadınlarınsa bağıtlılık aramasıyla uyumludur. Eşin kaçınıcılığı ile anlaşılma duygusu arasındaki ilişki, diğer bir araştırmada da görülmüştür. Bu araştırmada kadının kaçınıcılığının erkeğin kaçınılıcılığını ve kendisini olumsuz değerlendirmesini arttırdığı anlaşılmıştır. Öte yandan, erkeklerin kaçınıcılığı cinsiyetleriyle açıklandığından, eşlerinin kendilerini değerlendirmesini fazla etkilememiştir (Whiffen, 2005). Yani, kadın kaçınıcı olduğunda erkek kendi üstüne alınıyor, erkek kaçınıcı olduğunda ise kadın 'erkektir' diyerek üstüne alınmıyor denebilir. Erkeğin kaçınıcı ve kadının gerilimli olması, eşlerinin onların kendilerinin ihtiyaçlarını anlamayıp karşılamadığı ve kendilerini desteklemediği duygusuna kapılarak ilişki doyumunun olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur (Kane, Jaremka, Guichard, Ford, Collins & Feeney, 2007).

Bağlılık tipleri arasında eşe karşı şiddet ve kıskançlık konularında da farklar bulunmuştur. Diğer tiplere kıyasla kaçınıcıların daha saldırgan, gerilimlerin ise daha kıskanç ve kendilerini

suçlamaya daha fazla eğilimli oldukları anlaşılmıştır (Bookwala & Zdaniuk, 1998; Redecki-Bush, Farrell & Bush, 1993). Kendini suçlamak şiddeti haklı görmeye veya göz ardı etmeye yol açabilmektedir (Wood, 2001). Bağlılık tipleri çatışmalara yaklaşımları açısından da farklılık göstermektedir. Bağlılık tipi, çatışma çözüm tercihi ve ilişkilerde mizah kullanma arasındaki ilişkilerin incelendiği bir çalışmada, katılımcılar gerilim ve kaçınıcılık boyutlarındaki konumlarına göre dört tipe ayrılmışlardır. Bunlardan gerilimi yüksek, kaçılımı düşük ve hem gerilimi hem kaçınması düşük olanlar çatışma durumunda, daha sıklıkla kendi ve eşlerinin isteklerini bağdaştırmaya çalışmışlardır. Ayrıca, kaçınıcı olanlar olmayanlara kıyasla daha sıklıkla eşlerine hükmetmeye çabalamışlardır ve gerilimi düşük olanlar eşlerine daha olumlu bir mizah anlayışıyla yaklaşmışlardır. Araştırma sonuçları, ilişkilere kaçınıcı ve gerilimli yaklaşımın ilişki doyumunu hem çatışma davranışları yoluyla hem de dolaysız olarak etkilediğini göstermiştir (Cann, Norman, Welbourne, Calhoun, 2007).

Araştırmalar kaçınıcılara kıyasla gerilimlilerin ilişkiler konusunda biraz daha başarılı olabileceklerine işaret etmektedir. Örneğin, kaçınıcı tiplere kıyasla gerilimli tipler, eşlerinin endişelerine daha duyarlı ve eşlerine daha şefkatli davranmakta, ilişkileriyle ilgili duygularını daha fazla açıklamakta, eşleri dışındaki kişilerle daha az ilgilenmekte ve ilişkinin sürmesi için daha fazla gayret göstermektedirler. İlişki konusundaki duyguların açıklanması ise hem kişinin kendisinin hem de eşinin ilişki doyumunun artmasına neden olmaktadır. Özellikle kadınların doyumu, eşin ilişki konusundaki duygularını ifade etmekten kaçınmasından olumsuz etkilenmektedir (Monin, Feeney & Schultz, 2012; Tan, Overall & Taylor, 2012). Özetle, kişilerin bağlılık tipleri ilişki sürecini hem kendi beklenti, algı ve davranış hem de eşlerinde uyandırdıkları tepkiler yoluyla etkilemektedir; yani eşlerin algı, duygu ve davranışları etki-tepki biçiminde birbirinin ilişki doyumunu ve dolayısıyla ilişkiye bağıtlılığı etkilemektedir. Bağlılık tipleriyle ilgili bulguların ana hatları Tablo 4.1'de verilmiştir.

Tablo 4.1 Evlillik öncesi ilişkilerde gerilimli ve kaçınıcı tipler

Gerilimli	Kaçınıcı
Aşırı duygu kontrolü	Aşırı duygu kontrolü
Red edilmek ve terk edilmek korkusu	Yakınlaşmaya düşük değer verme, tedirgin olma (kimseye ihtiyacım yok)
Kıskançlık, denetleme	Düşük fedakârlık, eşin fedakârlığına olumsuz tepki
Eşi kazanmaya gayret, bu yolda fedakârlık, destek	Eşi tanımakla ilgilenmeme
Eşe karşı duyarlı	Şikâyetten sıkılma ve sert tepki
Eşi tanıma ve anlama çabası, iletişim çabası	Hükmedici, saldırgan
Eşin kendisiyle ilgili olumsuz düşüncelerini merak	
Başkalarıyla ilgilenmeme	
Tartışmada orta yolu bulup anlaşmaya çalışma	

Evlilik Öncesi İlişkilerin Gelişimi Konusunda Görgül Bir Tipoloji

Evlilik öncesi ilişkiler farklı biçimlerde gelişebilir. Batıda görücü usulü veya modern biçimiyle ailelerin gençleri evlenme amacıyla tanıştırdığı kültürel kalıplar olmadığından, araştırmacılar evlilikleri gelişim süreçleri temelinde görgül yöntemlerle sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bu alandaki en tanınmış çalışmalar Huston ve arkadaşlarınca yapılmıştır (Huston, Surra, Fitzgerald & Cate, 1999; Surra, 1985; Surra & Huston, 1987). Bu çalışmalarda araştırmacılar, yeni evlenen çiftlerden tanıştıkları günden başlayarak evliliğe giden süreç içinde bağıtlılıklarının artmasına veya eksilmesine neden olan dönüm noktalarıyla ilgili olay ve düşüncelerini belirtmelerini istemişlerdir. Çalışmada katılımcılara ilk çıkma, ciddi biçimde çıkına, nişanlılık gibi evlilik öncesi aşamaların ne kadar sürdüğü ve her aşamadaki evlilik olasılığının ne olduğu sorulmuştur. (Örneğin, ilk tanışmada, evlilik teklifinde, nişan sonrası, ilk kavgada evlenme olasılığınız neydi?). Katılımcıların yanıtları, farklı aşamaların süresi, evlilik olasılığı ve bağıtlılıktaki artış ve azalışlarla ilgili dönüm noktalarının sayısı kullanılarak istatistiksel yöntemlerle sınıflandırılmıştır.

Bu sınıflamaya göre hızlandırılmış, uzatmalı ve orta süreli olarak adlandırılan üç tür evlilik gelişimi elde edilmiştir. Bu ilişkiler arasında en kısa tür ortalama 17,9, en uzun tür 50,5, orta uzunlukta olanı ise 23 ay sürmüştür. (Orta uzunluktaki evlilik

gelişiminin yaklaşık 2 yıl süresi, daha önce değinilen tam kapsamlı bağlılık ilişkisi sağlanma süresiyle ilginç bir şekilde örtüşmektedir.) Bu üç gelişim türü arasında hızlandırılmış ilişki, ilk çıkma evresinde evlilik olasılığının en yüksek olarak değerlendirildiği türdür. Bu türden ilişkilerde kişilerin evleneceklerinden emin olmaları (evlilik olasılığı % 75) ilk 2-3 ay içinde hızla artmıştır. Uzatmalı ilişkilerde ise emin olmak için 1.5 yıl geçmesi gerekmiştir. Diğer ilişkilere kıyasla uzatmalı ilişkilerde evlilik olasılığındaki dalgalanmaların (artış ve azalışların) daha fazla görüldüğü ve azalışların artışlara oranının daha yüksek olduğu da bulunmuştur. Başka bir deyişle, uzatmalı ilişkilere daha 'fırtınalı' ilişkiler denebilir. Ancak, hızlandırılmış ilişkilerde de kısa zaman içinde ilişkiye bağlılıkta azalıp çoğalmalar yaşanmıştır. Ayrıca, 'İkili çekilme' (dyadic withdrawal) olarak adlandırılan uzak arkadaş ve ahbaplarla ilişkilerin azalma durumu orta süreli ilişkilere kıyasla hızlandırılmış ve uzatmalı ilişkilerde daha fazla görülmüştür. Ancak ikili çekilme, çift dışındaki farklı türden kişiler için aynı derecede görülmemiştir.

Bu araştırmalarda katılımcıların evlenme olasılığının artmasına veya azalmasına neden olan olaylarla ilgili açıklamaları da sorulmuştur. Bu açıklamalar ilişkiyle, kişinin kendisiyle, toplumsal çevre ve durumlarla ilgili olmak üzere dört grup altında toplanmıştır. Açıklamalar incelendiğinde, evlilik olasılığındaki değişimlerle ilgili açıklamaların çoğunun ilişkiyle ilgili olduğu (ilişkimiz iyiye/kötüye gidiyor), ancak, diğerlerine kıyasla, hızlandırılmış ilişkilerde açıklamaların daha fazla bireysel nedenlere (evlenme yaşım geldi) ve sosyal çevreden kaynaklanan olay ve durumlara dayandığı (ailem evlenmemi istiyor), uzatmalı ilişkilerde ise durumdan kaynaklanan nedenlerin(tayinim çıktı) daha sıklıkla dile getirildiği görülmüştür. Ayrıca, ilişkiden kaynaklanan nedenlerin genelde ilişki ve eşle ilgili olumlu düşünce ve evlenme olasılığındaki artışlarla, toplumsal çevre ve durumdan kaynaklanan açıklamaların daha sıklıkla tartışmalarla, eşle ilgili olumsuz algılarla, ilişki doyumu ve evlenme olasılığındaki düşüşlerle ilintili olduğu görülmüştür. Üçüncü kişilerle ilgili nedenler ise fırtınalı ilişkilerde görülmüş ve düşük doyumla ilintili bulunmuştur (Surra, Arizzi & Amussen, 1988; Surra & Huston, 1987; Surra & Hughes, 1997).

Huston ve arkadaşlarının çalışmasını Tayvan'da yineleyen Chang ve Chan (2007) ABD'ye kıyasla Tayvan'da durum ve toplumsal çevre açıklamalarına daha fazla yer verildiğini ortaya koymuştur. Bu sonuç, toplulukçu kültürlerde ilişkilerin toplumsal ve fiziksel çevre bağlamında yaşandığı görüşüyle uyumludur. Türkiye'de yapılan çalışmalarda; eşlerini aile aracılığıyla değil de kendileri bulanların, ikiliye ilişkin nedenleri daha fazla dile getirdiği ve süren ilişkilerde de ilişkiye bağlılığı ilişki dışı nedenlerle ilişkilendirenlerin, eşlerine daha düşük duygusal bağlılık ifade ettikleri görülmüştür (Hortaçsu, 1989b; 1997a, Hortaçsu & Oral, 1994).

Bizde 'Aşk' ve 'Modern Görücü' Evlilikleri

Bilindiği gibi, her ne kadar gençlerin kendi kararlarıyla gerçekleştirdikleri evlilikler çoğalıp ailelerin ayarladığı evliliklerde birçok ülkede azalma varsa da dünyanın bir bölümünde hâlâ, değişim geçirmiş olsa da bu iki tür evlilik süregelmektedir. Tablo 3.3'te görüldüğü gibi günümüzde 18-24 arasındaki evlilerin yaklaşık yarısı hâlâ bir tür görücü evliliği yaptığını söylemektedir. Evlilik kararını kendi alanların da aile onayını aldıkları görülmektedir. Şaşırtıcı biçimde, yaş grupları arasında aileye rağmen evlenenlerin oranında fazla bir fark görülmemektedir. Günümüzde evlenenlerin çoğunluğunun eşleriyle aile ve komşu çevresinde tanışmış olmaları da ailenin hâlâ önemli olduğuna işaret etmektedir.

Türkiye'de evlenmek üzere olan çiftlerle yürütülen çalışmalar, eşlerini kendi bulan ve aile aracılığıyla tanışan çiftler arasında birtakım farklılıklar bulmuştur. Sonuçlar, aile aracılığıyla tanışanlara kıyasla eşlerini kendileri bulanların daha fazla eğitimli olduklarını, eşler arası yaş farkının daha az olduğu, daha uzun süre birbirlerini tanıdıklarını, evlilik öncesinde arkadaşlarla ve yalnız daha fazla, ailelerle daha az zaman geçirdiklerini, duygu, tutum, geçmiş ve aile çevreleri konularında daha fazla bilgi alışverişinde bulunduklarını göstermiştir. Ayrıca, her ne kadar bütün çiftler genelde evlilik nedeni olarak ikiliyle ilgili nedenlere ağırlık vermişlerse de kendileri tanışanlar, aile aracılığıyla tanışanlara kıyasla pratik nedenleri (evlenme ve çocuk isteği, evden kurtulma) daha az, ilişkiyle ilgili nedenleri ise daha fazla önemli

bulduklarını söylemişlerdir. Buna ek olarak, kendileri tanışanlara kıyasla aile aracılığıyla tanışanlar, eşlerine karşı daha çelişkili ve daha az yoğun duygular beslediklerini, öte yandan aileleriyle daha fazla bütünleştiklerini belirtmişlerdir. Aileler genelde aile aracılığıyla evlenenlerin evlilik masraflarına daha büyük oranda katkıda bulunmuş, bu çiftler daha sıklıkla ailelerle yaşama planı yapmışlardır (Hortaçsu, 1997a; Hortaçsu & Oral, 1994).

Sonuç

Tanışmadan evliliğe giden yolun her çift için farklı olduğu söylenebilir. İnsanlar farklı amaçlarla ilişkiye girebildikleri gibi kendi ve eşlerinin kişilik özellikleri nedeniyle farklı etkileşimler yaşayabilirler. Toplumsal çevre de ilişkiyi destekleyerek veya köstekleyerek ilişkinin iniş çıkışlarını etkileyebilir. Çiftlere bazı önerilerde bulunmak gerekirse, tanışmadan yaklaşık iki yıl geçmeden evlenmemelerini, evlilik öncesi çok tartışıyorlarsa bir daha düşünmelerini, evlenme kararını verirken "evlenme yaşım geldi, evden kurtulmak istiyorum" gibi kişisel ve ilişki dışı nedenlere değil eşle anlaşma, eşi sevme gibi ilişkiden kaynaklanan nedenlere ağırlık vermeleri gerektiğini söyleyebilirim.

BÖLÜM 5

Hoş Geldin Bebek

İnsanlar Neden Bebek Yapıyorlar?

İnsanların bebek yapmaları için birçok nedenden söz edilmiştir. İnsanlara neden çocuk istedikleri sorulduğunda soyun devamı, kalabalık aile olma isteği, çocuk sevgisi, çocuklarla zaman geçirmekten hoşlanma, çocuğun işlere yardım beklentisi, gelecek güvencesi, "meyvesiz ağaç olmaz" gibi toplumsal beklentilerle ilgili çeşitli yanıtlar alınıyor. Bencil Gen kuramına göre, bütün canlılar genlerinin gelecek kuşaklarda yaşamasını sağlamak için bebek yapmaya çalışırlar. Genleri gelecek kuşaklara taşımak "soyun devamı" gibi bilinçli bir isteğe veya bilinçsiz bir itiye (içgüdü de denilebilir) yol açabilir. İnsanlar şu veya bu nedenle çocuk yapmama kararı aldıklarında, bu karar için psikolojik bir bedel ödeyebilmektedirler. Bir çalışmada bir yıl önce çocuk isteyen ama bir yıl içinde bebek yapmama kararı alan kişiler incelenmiştir. Bu çalışmada bebek yapmama kararı alanların depresif duygularında artış olduğu bulunmuştur (White & McQuillan, 2006). Yani insanlar farkında olmadan çocuk yapmaktan vazgeçmekten olumsuz etkilenmektedirler. Kanımca bu bulgu, çocuk yapmanın bilinç dışı nedenleri olabileceği savını desteklemektedir. Aynı araştırmada, çocuk yapmama kararı ile depresyon ilişkisinin erkeklere kıyasla kadınlar için daha güçlü olduğu da bulunmuş ve halen çocuk sahibi olup olmamakla ilgisi saptanamamıştır. Evrim kuramı yaklaşımıyla uyumlu ilginç bir bulgu da kıskanç kişi-

lerin özellikle kıskanmaları için bir neden olduğunda çocuğun getireceği yükümlülüklerden kaçınmaları ve hamilelik haberine sevinmemeleridir (Hill & Del Priore, 2013). Bu bulgu erkeklerin başkasının çocuğunu büyütme, kadınların ise çocuklarını babasız büyütme korkularıyla açıklanabilir.

Yaşamın her döneminin bir görevi olduğu ve insanların bu görevleri başararak kişisel gelişimlerini tamamladıklarını savunan Erikson (1959), üretimi genç yetişkinlik çağının görevi olarak belirlemiş ve çocuk yapmanın üretim görevinin, tek değilse de önemli ve sık rastlanan bir yolu olduğunu söylemiştir. (Erikson'a göre başkalarının çocuklarını yetiştirmek, bilimsel veya sanatsal yaratıcılık, topluma katkıda bulunmak da üretim sayılmaktadır. Ayrıca, Erikson çocuğu sadece dünyaya getirmeyi üretim saymaz; önemli olan onu yetiştirmektir. Çocuk yapmak (veya üretim) bir anlamda benliğin genişlemesi (extension of the self) ve anababa alt benliği oluşması sonucu, kişiliğin kapsamının değişerek gelişmesine neden olmaktadır. Örneğin, kişi sadece kadın, erkek veya meslek erbabı değil 'anababa' da olmaktadır. Bu türden benlik değişimi, yetişkinlikteki kişisel gelişimin önemli bir öğesi olabilmektedir (Antonucci & Mikus, 1988; Michaels, 1988).

Çocuk Sayısını Etkileyen Etmenler

İnsanların çocuk yapıp yapmama kararını, ilk çocuğun zamanlamasını, kaç çocuk istediklerini, kız ve erkek çocuk tercihlerini etkileyen birçok koşul ve etmenden söz edilebilir. Evrim kuramı kaynaklı görüşlere göre, çevre koşulları sürekli olarak elverişsizse çocuk yapma ertelenir, çocuk sayısı kısıtlanır ve var olan çocuklara yatırım arttırılır. Çevre koşulları zengin ve yaşam için rekabet düşük olduğunda çocuk sayısı artar ve anababa yatırımı düşer (MacDonald, 1997). (Ancak etrafıma baktığımda bu kuramsal beklentilerin tam tersini görüyorum; insanlar maddi durumları iyileştikçe daha az çocuk yapıyorlar. Bu durumun bir açıklaması, değişen değerler olabilir). Geçmişe dönük bakıldığında, ilkin çocuk ölümlerinde, sonra çocuk doğumlarında azalma görülmektedir. Yani doğan çocuklar yaşadıkça var olan çocuklara yatırım yapılmış ve yeni çocuk gereği azalmış gibi görünmektedir (Kirk, 1996). Bu arada, çocuk ölümlerinin ülkelerin geliş-

mişlik düzeylerinin göstergelerinden biri olduğu unutulmamalıdır. Geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş de çocuk sayısındaki azalmayla ilişkilidir. Çocuk geleneksel ailenin vazgeçilmez öğesi olduğundan aile, yeni evlenen çifte çocuk yapması için baskıda bulunur. Çünkü, geleneksel ailede çocuklar hem iş gücü olarak aileye katkıda bulunurlar hem de çocukların yetiştirilmesine akrabalar katkıda bulunduğundan çocuğun yükü paylaşılır. Yani geleneksel toplumlarda çocuklar aileden hem alır hem de aileye verirler. Çekirdek ailede çocukların eğitim masrafları nedeniyle maddi olanaklar, anababalardan çocuklara aktarılır; büyüyen çocuklar ise yatırımlarını kendi çocuklarına yaparlar. Bu nedenle çekirdek aile için çocuklar pahalı (ve çoğu zaman aldığını geri ödemeyen) bir yatırımdır (Hirschman & Guest, 1990).

Geleneksellik bir ölçüde kırsal yerleşimle ilişkilidir. Birçok ülkede kırdan kente göçle ve çocukların iş gücü dışında kalmalarıyla çocuk sayısında azalma görülmektedir (Amin, Becker & Chowdhury, 1990; Hirschman & Guest, 1990). Köyden şehre göçün, aileye ve geleneklere verilen önem ve aile içi dengelerle de ilişkisi vardır. Göç genelde kırsalın çok çocuk istemeyle ilgili olan ataerkil aile yapısının zayıflamasına neden olur (Cigno, 1998; Kağıtçıbaşı, 1982; Malhotra, Vanneman & Muhsam, 1995; Michaels, 1988; Unger & Molina, 1997). Geleneksel toplumlarda çocuk sahibi olmak, insanların toplumsal konumlarını yükseltmekte, özellikle erkek çocuk kadının evliliğini garantiye alabilmektedir (Atalay, Kontaş, Beyazıt & Madenoğlu, 1992; De Walk & Liefbroer, 2007) . Bu nedenle erkek çocuk ve ilk çocuğun erkek olma tercihi, bu tür toplumlarda sık rastlanan bir olgudur (Amin, Becker & Chowdhury, 1990; Hortaçsu, Baştuğ & Muhammetberdiev, 1996; Makhlouf & Obermeyer, 1996).

Ülkemizde zaman içinde nüfusun kır ve kentlere dağılımında değişiklikler olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusun çoğunluğu (% 76) kırsal alanda yaşarken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de kırsal alandan kentlere yoğun bir iç göç başlamıştır. Bu göçün yönü genelde doğu illerinden liman ve ticaret merkezi olan kentlere ve başkente olmuş, 1960'lardan sonra ise yurt içi göçe ek olarak yurt dışına göç de başlamıştır. 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusun % 60'ı kentlerde yaşamaktadır. Göç nedenleri arasında nüfus artışı, sanayileşme ve makineleşme sonucu kırsal kesimde insan-toprak oranının de-

göçmesi, kentin olanakları, kan davaları ve terör sayılabilir. Türkiye'de son yıllarda şehirli ve eğitimli kesimde geç yaşta evlilik ve çocuk, az sayıda çocuk, çocuğa ve özellikle kız çocuğa yatırım artmıştır (Atalay, Kontaş, Beyazıt & Madenoğlu, 1992; Hortaçsu, 1995).

Köyden şehre göç, çocuklarla ilgili değerlerin değişimi yoluyla da çocuk sayısını etkilemektedir. Çocuklarla ilgili değerler konusundaki çalışmalar sonucu, bu konudaki değerler, psikolojik ve yararcı değerler olarak iki grup altında toplanmıştır (Kağıtçıbaşı, 1981). Yararcı değerler soyun devamı, çocukların işlere katkısı ve yaşlılıkta çocuklar tarafından bakılma beklentisi gibi anababaya yarar sağlayan değerlerdir. Psikolojik değerler ise çocuk sahibi olup, yetiştirmekten duyulan mutluluktan oluşur. Yararcı değerler ile çocuk sayısı arasında olumlu bir ilişki vardır, çünkü çocuk sayısı ne kadar çok olursa iş yapacak o kadar çok kişi bulunur ve yaşlılıkta çok çocuğu olanların bakılma olasılığı, tek çocuklu olanlardan daha fazladır. Psikolojik değerler ise tek çocuk tarafından karşılanabilir, çocuk sayısıyla ilişkili değildir.

1975-2003 yılları arasında Türkiye'de çocuklarla ilgili değerlerdeki değişimi inceleyen Kağıtçıbaşı (Kağıtçıbaşı & Ataca, 2005). Türkiye'de zaman içinde ve şehirleşmeyle birlikte yararcı değerlerde düşüş, psikolojik değerlerde ise yükseliş olduğunu ve erkek çocuk tercihinin yerini kız çocuk tercihine bıraktığını söylemiştir. Geleneksel toplumlarda erkek çocuk tercihi, çocuk sayısı ve çocuk ölümlerini dolaylı olarak etkiler. Çünkü, ilk çocuk kız olduğunda, ikinci çocuk daha erken yapılmakta ve çift erkek çocuk gelene kadar doğurmaya devam etmektedir (Mace & Sear, 1997). Toplumuzdaki "Yeter, Nihayet, Döndü" gibi kız isimleri bir sonraki çocuğun erkek olmasına ilişkin dileklerin ifadesidir. Günümüzde birçok çift, bir kız bir erkek çocuk istemektedir. Bu isteğin temelinde 'ideal aile' modelinin ve kız ve erkeklerin farklı yetenek ve doğaları sonucu anababaların farklı duygusal gereksinimlerini karşılayacaklarına ilişkin cinsiyet ideolojisinin yattığı söylenmektedir (Nugent, 2013). Modernleşmeyle birlikte anababaların çocuklarına katkılarının arttığı, çocuklarının anababalara katkılarının azaldığı da unutulmamalıdır. Modern dünyada anababalar ilkin çocukların eğitimini sağlamak, daha sonra da torunlara bakmak, yaşlılıklarında ise bakımevine gitmek durumunda kalabilmektedirler.

Çocuk sahibi olmak, dini inanç ve değerlerle de ilişkilidir (Belsky, Lang & Huston, 1986; Levy-Shiff, 1994; MacDermid, Huston & McHale, 1990). Genelde dini inançları güçlü olanların çocuk sahibi olmaya daha yatkın oldukları saptanmıştır (Corijn, Liefbroer & de Jong Gierveld, 1996; Nomaguhi & Brown, 2011). Aileler de genelde genç çiftlere çocuk yapma konusunda baskı yapabilmektedir. Aile çocuk bakımına yardım ederek (sen doğur ben bakarım) de çiftin çocuk yapma kararına etkide bulunabilir (Thomese & Liefbroer, 2013). Bu nedenle aileleriyle bütünleşmiş çiftlerin daha erken ve daha çok çocuk yapmaları beklenir. Her ne kadar günümüzde çiftlerin çocuk yapma kararını arkadaş grubu da etkiliyorsa, aileye bağlılık modern dünyada bile çocuk yapma kararını etkilemektedir (Keim, Karner & Bernardi, 2013). Türkiye'de yeni evli çiftlerle yürütülen bir çalışmada, ailelerin tanıştırması sonucu evlenenlerin, kendileri tanışanlara kıyasla daha erken bebek yaptıkları, bebek yapanların daha düşük eğitimli ve aileleriyle daha fazla bütünleşmiş çiftler oldukları, hamileliklerin % 52'sinin planlı, % 11'inin kaza sonucu gerçekleştiği, kalanların ise oluruna bırakılmış hamilelikler olduğu saptanmıştır (Hortaçsu, 1999b).

Çocuğun insanlara kişisel ve toplumsal konum açısından katkıda bulunmasına karşın insanların yaşamını olumsuz yönde etkileme olasılığı da vardır. Çocuk insanlara maddi manevi yük bindirir; çocuk yetiştirmek para ve emeğe mal olur. Günümüzde çocuk istememe nedenleri arasında çocuk yetiştirmenin maddi ve manevi zorluklarına, "böyle bir dünyaya çocuk getirmemek" gibi konulara değiniliyor. Ayrıca lüks tüketim eğilimi, kariyeri ve eğitimi önemseme çocuk yapmayla ters düşen özellikler olarak beliriyor (Barber, 2001). Yeni çocuk sahibi olmuş çiftlerden çocuk yapmanın olumlu ve olumsuz yönlerini belirtmeleri istenen bir çalışmada, çiftlerin yaklaşık % 25'inin olumlu % 25'inin olumsuz yönlere ağırlık verdiği, % 25'inin ise olumlu ve olumsuz yönleri eşit düzeyde belirttiği bulunmuştur. Bu araştırma, genç anababalara kıyasla 25 yaş üstü anababaların, çocuk yapmış olmaktan hem daha fazla memnuniyet hem de daha fazla pişmanlık belirttiğini de göstermiştir (Groat, Giordano, Cernkovich, Pugh & Swinford, 1997).

Çocuk sayısını etkileyen önemli bir etmen, kadın eğitim düzeyidir. Birçok ülkede kadın eğitim düzeyi, çocuk sayısı ve ilk

çocuğu doğurma yaşıyla ilişkili bulunmuştur; eğitim düzeyi yükseldikçe kadınlar daha az sayıda ve daha geç yaşta doğurmaktadırlar (Barbieri, Blum, Dolkigh & Ergashev, 1996; Hirschman & Guest, 1990). Her ne kadar çocuğu kadın doğuruyor ve çocuk bakımını büyük ölçüde yükleniyorsa da doğum kontrol uygulaması ve doğum kontrol yöntemi kullanımı; erkeğin tercihlerini yansıtmakta, dolayısıyla çocuk yapma önemli ölçüde erkeğin kararını yansıtmaktadır. Bu nedenle, kadınlar eşlerinin isteği doğrultusunda, istediklerinden daha fazla çocuk doğurabilmektedirler (Dodoo, Luo & Panayotova, 1997; Kulu, 1990; Thomson, 1997). Ancak, Pakistan'da yapılan bir çalışma eşlerini kendileri seçen kadınların çocuk yapma konusunda diğer kadınlara kıyasla daha fazla söz sahibi olduklarını göstermiştir (Hamid, Stephenson, & Rubenson, 2011). Kadının eğitimi toplumsal konumunu yükseltmekte, aile ve çocukla ilgili kararlarda kadının görüşünün alınmasına yol açmakta, kendisini güvende hissetmek için çocuk doğurmaya gereksinim duymamasına neden olmaktadır.

Çocuk genelde, erkeklere kıyasla kadınlara daha fazla yük bindirdiğnden erkeklere kıyasla kadınlar, çocuk sahibi olmanın zorluklarını daha fazla dile getirmekte ve daha az sayıda çocuk istemektedirler (Shek, 1996). Kadınların çocuk yapma kararının olumsuz ekonomik koşullardan etkilendiği de ortaya koyulmuştur (Hoffman & Hohmeyer, 2013). Bunun nedeni bir olasılıkla kadınların çocuklarının elverişli koşullarda büyümelerini önemsemeleridir. Özellikle günümüzün kariyer sahibi eğitimli kadını için annelik dışı seçeneklerin varlığı ve anneliğin çalışma hayatının taleplerini karşılamayı zorlaştırarak mesleki kimlikle çatışabilmesi, anneliğin kazanımlarını azaltabilmektedir. Bu nedenlerle, özellikle kadın haklarıyla ilgili modern görüşleri benimseyen kadınlar anneliği ertelemeyi seçebilmektedirler (Adker, 2004; Carr, 2004; Kağıtçıbaşı & Ataca, 2005, Hortaçsu, 1999b; Michaels, 1988; Nomaguhi & Brown, 2011).

Kadının eğitim ve kariyer yönelimine ek olarak bireyci ve materyalist değerler de çocuk yapmanın olumsuz sonuçlarının vurgulanmasına neden olmaktadır (Begall, 2013; Merz & Liefbroer, 2012; Groat, Giordano, Cernkovich, Pugh & Swinford, 1997). Her ne kadar günümüz Batı dünyasında evlilik, çocuk sahibi olmanın önkoşulu değilse de kalıcı bir birliktelik hâlâ çocuk sahibi olmak için yararlı görülmekte ve çocuk birlikte yaşayanla-

ra kıyasla evli çiftlerce daha sıklıkla yapılmaktadır (Corijn, Liefbroer & de Jong Gierveld, 1996). Birlikte yaşayanlar çocuk yaptığında, özellikle bu türden ilişki toplumda yaygın değilse, çocuk sonrası ya evlenilmekte ya da tamamen ayrılınmaktadır (Parelli-Harris ve arkadaşları, 2012). Sonuç olarak, çocuk genelde evlilikle ilişkilendirilmekte, her ne kadar modern dünyada çocuksuzluk ve evlenmeden çocuk yapmak kabul edilebilir durumlar olsa da evlilik içinde çocuk sahibi olmak hâlâ tercih edilmektedir (Koropeckyj-Cox & Pendell, 2007).

Ailelerin çocuk sayısını kısıtlama nedenlerini araştıranlar, çocuk sayısındaki azalmanın bütünüyle sosyoekonomik koşullarla açıklanamayacağını ortaya koymuşlardır (Newson, Postmes, Lea & Webley, 2005). Önerilen açıklamaya gore, iş yerinin evin dışına çıkması ve göç, insanların ilişki ağlarının içeriğinin değişmesine ve çevrelerinde eskiye kıyasla daha yüksek oranda aile dışı kişilerin yer almasına neden olmuştur. Kendi genlerinin yaşaması amacıyla çocuk yapmayı destekleyen aile fertlerinden farklı olarak, aile dışı kişiler çocuk yapma kararının aile kararı olmayıp bireysel bir karar olduğu görüşünü savunurlar. Ayrıca, doğum kontrolü bilgisi de ailedense arkadaşlardan edinilen bir bilgidir. Buna ek olarak, eskiden doğum kontrolü erkeklerce uygulanırken, modernleşmeyle kadınlar da doğum kontrolü yöntemlerini öğrenip uygulamaya başlamışlardır. Modern toplumlarda çocuklardan ekonomik yarar beklemeyen anababalar, var olan çocukların eğitiminde ve çocuk yetiştirmede, geniş aileden daha az destek göreceklerini düşünerek çocuk sayısını çevrelerinde oluşan modern normlara uyarak kısıtlamaktadırlar. Çocuk sayısını kısıtlama kararı tam anlamıyla düşünülmüş, rasyonel bir karar olmak zorunda değildir, toplum normlarına uymanın bir sonucu olabilir. İletişim kanallarının çokluğu ile çocuk sayısı arasındaki ilişki, norma uyum görüşünü desteklemektedir (Newson, Postmes, Lea & Webley, 2005).

Newson, Postmes, Lea ve Webley (2005) 1800'ler öncesi Avrupası'nda ancak ekonomik durumu yeterli olanların evlenebildiğini, öte yandan bir kez evlenenlerin ekonomik durumları ve kaybettikleri çocuk sayısı ne olursa olsun yapabildikleri kadar çok çocuk yaptıklarını belgelemektedirler. (Ben de hayretle okudum ki o zamanın ulaşım koşullarıyla aylar süren Avrupa turnelerine çıkan piyanist Clara Schuman, kocası ölünceye kadar he-

men hemen her yıl bir çocuk yapmıştır (Büke, 2012). Modernizasyonun başlarında evlenmek için yeterli ekonomik duruma sahip olma koşulu kalkmış ve çocuk ölümlerinde azalma görülmüştür. Bu dönemde Avrupa'da, Yahudilerin ve yüksek konumdaki ailelerin çocuk sayılarını kısıtladıkları da saptanmıştır. Zamanla yüksek sınıflarda başlayan az çocuk yapma eğilimi, toplumun diğer kesitlerine de yayılmış ve 1825'ten sonra Alman köylü kadınlarının, öncesine kıyasla daha erken yaşlarda çocuk yapmayı durdurdukları saptanmıştır. Özellikle yüksek sınıfların çocuk sayısını azaltmaları; İngiliz hükümetini, ülkedeki 'kaliteli' insan oranının düşmesi ve kolonilerine gönderilecek insan kalmaması açılarından telaşa düşürmüş ve 1916'da bu konuda araştırma yaptırılmasına neden olmuştur. Çocuk sayısı Batı dünyasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyice düşmüş, bilindiği gibi, göçmenler sayılmazsa, Avrupa bir yaşlılar kıtasına dönüşmüştür.

Zaman içinde çocuk sayısındaki düşüş toplumumuz için de geçerlidir. Duben ve Behar (1991) 1900'lerde Osmanlı Devleti'nin Batı etkilerine en açık şehirlerinden Selanik ve İstanbul'da da çocuk sayısında azalma olduğunu göstermişlerdir. Yirminci yüzyıl başlarında art arda yaşanan savaşlar sonunda Türkiye nüfusu azalmıştı. Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte teşvik politikaları ve savaşsız geçen yıllar sonucu Türkiye'de nüfus artış hızı 1945-50 arasında iki katına çıkmış ve 1950-60 arasında Cumhuriyet tarihinin en yüksek düzeyini bulmuştur. 1950'lerden sonra doğum kontrolü çalışmaları başlatılmış ve 1970'lerden sonra nüfus artış hızı ülkenin genelinde düşmüştür (Kongar, 1998). Bu arada bebek ölümlerinde de önemli azalmalar görülmüş (% 2.52' den 1.1'e), doğuşta ortalama yaşam süresi beklentisi artmıştır (54.91'den 74.5) (TUİK, 2013). Günümüz Türkiyesi genç bir nüfusa sahiptir; nüfusun yaklaşık üçte biri 15 yaşın altındadır.

Anababalık

Kanımca anababalık hiçbir formülü olmayan, bir kez başa geldikten sonra vazgeçilemeyen zor bir zanaattir ve istemeden yapılacak bir iş değildir. (İsteyerek çocuk yapanlar da iyi ki başlarına gelebilecekleri düşünememektedirler; düşünselerdi vazgeçebilirlerdi). Bebek daha doğmadan anne ve babasının benliğini etkilemeye başlar, doğduktan sonra da evlilik ilişkisinde değişiklik-

lere yol açar. Günümüzde anababalık hem istenen hem de korkulan bir kimliktir (Hooker, Fiese, Jenkins, Morfei & Schwagler, 1996). Hamilelikten başlayarak anne kimliği kadınların benliğinde ve düşüncelerinde, önemli bir yer işgal etmeye başlar. Doğum, emzirme, çocuk bakımı konularında korkular belirir. Anneler hamilelik döneminde; hamileliğin neden olacağı fiziksel değişiklikler, doğum, doğum sonrası dönem ve bebek bakımı konusunda bilgi arayışına girerek anne kimliğini geliştirmeye başlarlar (Cowan & Cowan, 2000; Deutsch, Ruble, Fleming, Brooks-Gun & Stangor,1988). Hamilelikten doğum sonrasına gidildikçe annenin kendisini koruyucu anne olarak görmesi ve yeterlilik duygusu güçlenir, çocuk bakımı ve süt vermeyle ilgili endişeleri ve kendisini oyuncu anne olarak görmesi ise zayıflar (Ruble, Brooks-Gun., Fleming, Fitzmaurice, Stangor & Deutsch, 1990).

Anababalık insanların benliklerinin önemli bir öğesi olan cinsel kimliklerini de etkiler. Bebeğin doğumu kadın ve erkeklerin cinsel kimliğini güçlendirerek bir anlamda onlara kadınlık ve erkeklik bahşeder (Burke & Cast, 1997). Ayrıca, anababalık kadınları daha 'maskulen' (daha az edilgen, daha etken) erkekleri daha 'feminen' (daha şefkatli, verici) yapmaktadır. Yani, eşler iki cinsiyetin de olumlu özelliklerini içeren ve arzu edilir olarak kabul edilen androjen olma yolunda gelişmektedirler (Burke & Cast, 1997; Gottlieb & Pancer, 1988). Anababa olanların kendi anababalarını daha iyi anladıklarını, onlarla iki yetişkin gibi ilişki kurabildiklerini, yaşamlarının daha anlamlı olduğunu söylemeleri anababalığın insanı geliştirip olgunlaştırdığı görüşüyle tutarlıdır (Habib, 2012). Özetle, çocuk sahibi olmak kişinin olgunlaşıp gelişmesini sağlayabilmektedir.

Bebeklik döneminde daha cazip görünen anababalık rolü; çocuk büyüdükçe daha zorlayıcı veya kısıtlayıcı olabilmekte, özellikle kariyer sahibi kadınlar için korkulan kimlik haline gelebilmektedir (Hooker, Fiese, Jenkins, Morfei & Schwagler, 1996). Annelik, özellikle Batılı çalışan kadınlar için çelişkili duygulara yol açıyor gibi gözüküyor. Ev dışı yaşamları zengin olan kadınlar, çocuk bakımı konusunda yardım alamayacaklarını düşündüklerinde, çocuğu erteliyorlar (Becke & Lois, 2012). Kadınlar bir yandan anne olmayı isterken diğer yandan anneliğin getireceği yük ve kısıtlamalardan korkuyor gibiler. Üstelik bu korku, bebek büyüyüp anaokuluna gidince artıyor. Çalışan annelerin

çalışmayan annelere kıyasla doğum sonrasında daha az olumsuz duygular belirtmeleri, kadınların anneliği bir ölçüde yaşamlarını tamamen ev ve çocuk odaklı bir tür kapana kısılma olarak duyumsayabildikleri izlenimi yaratıyor. Yani çalışan kadın belki de kapana kısılmışlık hssine kapılmıyor. Eğitim düzeyi ile kapana kısılma duygusu arasındaki olumlu ilişki de bu savı destekliyor (Arendell, 2000; Hooker, Fiese, Jenkins, Morfei & Schwagler, 1996; Nomaguhi Palkovitz & Brown, 2011). Ayrıca, anababalık insanların yeni rol ve sorumluluklar yüklenmesine neden oluyor, bazen yeni roller, var olan rollerle çelişiyor (annelik ve çalışan kadın gibi) (Carr, 2004). Bu çelişki gerilime neden olabiliyor. Anababalığın zorlukları geniş aile, eş ve toplumsal sistemin sağladığı desteğe, bebek ve anababanın kişilik özelliklerine göre değişebiliyor (Palkovitz, 1996).

Analık ve Babalık Farklı mı?

Genelde bu sorunun yanıtı "evet" oluyor. Kanımca, anne-çocuk ilişkisi, doğası gereği, baba-çocuk ilişkisinden farklıdır ve zaman ve kültüre göre baba-çocuk ilişkisine kıyasla daha az değişim gösterir. Anne ve babalığın farklılıkları birçok araştırmanın konusudur. Örneğin, babaların bebeklerinin seslerinin ve farklı feryatlarının anlamını, anneler kadar iyi ayırt edemedikleri saptanmıştır. Anne ve babaların çocuklarla ilgilenmelerinde de farklılıklar bulunmuştur. Babaların çocuklarıyla geçirdikleri zamanın annelere göre daha büyük bir oranı, bakımdansa oyunla geçmektedir. Bebekler de anne ve babalarına bir ölçüde farklı davranmakta, annelerinin kokusunu tanımakta, annelerine daha çok bakmakta ama babalarına daha fazla gülümsemektedirler. Baba ve annelerin çocuklarla farklı biçimlerde oynadıkları da saptanmıştır. Babaların bebeklerle daha fazla atıp tutmak gibi uyarıcı fiziksel oyunlar oynadığı, annelerin ise daha fazla konuştuğu görülmüştür. Babaların uyarıcı oyunlarının, bebeklerin bilişsel ve duygusal denetim gelişimine katkıda bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca annelerin kız ve erkek bebeklere benzer biçimde davrandıkları, babaların ise kız bebeklere kıyasla erkek bebeklerle daha sık fiziksel oyunlar oynadıkları, erkek bebeklerin ise bu tür oyunlardan hoşlandıkları görülmüştür. Babaların kız ve erkek çocuklarına farklı davranmaları, onların cinsel kimlik gelişimini

etkilemektedir (Parke, 1996). Anne ve babaların küçük çocuklarla oynarken gözlendikleri bir çalışma da annelere kıyasla babaların genelde çocuklarına daha az duyarlı olduklarını ve daha fazla karıştıklarını, bu durumun özellikle iki erkek çocuktan küçüğü için geçerli olduğunu ortaya koymuştur (Hallers-Haalboom, Mesman, Groeneveld, Endendijk, van Berkel, van der Pol & Bakermans-Kranenburg, 2014).

Anneler genelde bebekleriyle güçlü duygusal bağlar geliştirirler. Bu bağlar doğum önceside başlayabilir. Ayrıca, bebek bakımından büyük ölçüde anneler sorumludurlar (Arendell, 2000). Annelerin bebeklerinden ayrı kaldıklarında endişe duymaları, anne-bebek ilişkisinin önemli bir öğesidir ve bebeğin yaşamını sürdürebilmesini sağlar. Yani bebekler gibi anneler de ayrı kaldıklarında tedirgin olurlar. Bu endişe, eşine aşırı bağımlı ve güvensiz bağlılığı olan annelerin evde kalıp çocuk bakmayı yeğlemelerine neden olabilir (McBride, Schoppe & Rane, 2002). Ancak bebeğin özerklik kazanabilmesi için bu endişenin çocuk büyüdüğünde ortadan kalkması gerekir. Altı yaşındaki bir çocuğun annesi, çocuğundan ayrılmaktan hâlâ endişe duyuyorsa bu duygu annenin çocuğuyla başa çıkmakta yeterli becerileri olmaması ve depresif duygularıyla ilişkilidir (Arendell, 2000). Annenin yeterlilik duygusu kendi annesiyle olan ilişkisi, eş ve toplumsal çevreden aldığı destek ve kendi kişiliğinden etkilenmektedir (Deutsch, Ruble, Fleming, Brooks-Gun & Stangor, 1988; Habib, 2012).

Annelik kimliğinin hamilelikte geliştiği, babalık kimliğinin ise daha çok doğum sonrası geliştiği de görülmüştür (Deutsch, Ruble, Fleming, Brooks-Gun & Stangor, 1988). Buna karşın, sıklıkla görülmese de bazı babaların eşleri hamileyken aşermeye benzer semptomlar geliştirdiği belgelenmiştir (Parke, 1996). Yani, bazı babalar eşleriyle duygusal paylaşım veya baba olma isteği nedeniyle babalık rolünü, diğerlerinden önce ve güçlü bir şekilde geliştirebilmektedir. Günümüz uygulamalarından olan hamileliğe hazırlık kurslarına eşlerin birlikte katılmaları ve babaların doğuma girmeleri de babalık kimliğinin gelişmesine yardımcı olsa gerek. Ayrıca, babanın doğumda hazır bulunması hem doğumu kolaylaştırmakta hem de babanın gerilimini azaltmaktadır (Parke, 1996).

Babalar çocuğu kendileri doğurmadıklarından, DNA analizi öncesinde, bebeğin kendi genlerini taşıdığından anneler kadar emin olamamaktaydılar. Eski Roma'da baba herhangi bir nedenle kabul etmediği çocuğu kapı önüne koyabiliyormuş (Veyne, 2002). Bir hakimden dinlediğime göre Türk hukukunda da DNA analizi öncesinde baba çocuğu kabul etmediğinde, çocuk 18 yaşına gelince hakimler çocuğun kime benzediğine bakarak babalık kararı alıyormuş. Hatta zenci bir bebeği kabul etmeyen ve eşini ihanetle suçlayarak boşayan bir adamın eşi derdinden ölmüş, kadının masumiyetine inanan ve ölümüne üzülen avukatı, konuyu araştırarak babanın soyunda bir zenci olduğunu kanıtlamış ve geç de olsa müvekkilinin masumiyetini ispat etmiştir.

Tarihsel açıdan bakıldığında, mesleğin babadan oğula geçtiği sanayi devrimi öncesinde babaların çocuklarıyla usta-çırak ilişkisi çerçevesinde ilişki kurdukları ve eğitici rolü üstlendikleri görülür. Sanayi devrimiyle ev ve iş yeri ayrıldığından baba ve çocuklar arasına mesafe girmiş ve baba, çocuk için uzak bir model olmuştur. Yakın zamanlarda ise baba-çocuk arasındaki mesafe azalmış ve babalar oyun arkadaşı ve bakıcı rollerini üstlenmeye başlamıştır (Parke & Sterns, 1993). Ülkemizde geleneksel kesimlerde babanın aleni olarak çocuğunu sevmesi ve taşıması hoş görülmemektedir. Babaların çocuklarını 'uyurken sevmesi gerektiği' inancı vardır.

Her ne kadar anne-çocuk ilişkisi birinci derecede önemliyse de baba-çocuk ilişkisi de çok önemlidir. Baba çocuk ilişkisi çocuğa önemli kazanımlar sağlayabilir ama bu ilişkinin niteliği konusunda anne önemli bir etmendir. Babanın bebekle geçirdiği zamanı ve bebeğe gösterdiği ilgiyi; karıkocanın bebek öncesi evlilik ilişkisi, annenin çalışıp çalışmaması, annenin baba-bebek ilişkisine ilişkin görüşleri, anne ve babanın cinsiyet rollerine ilişkin inançları belirler (Bulanda, 2004; Schoppe-Sullivan & Mangelsdorf, 2013; Stapeton & Bradbury, 2012). Babalığın bir erkeğin kişisel kimliği için önemi de babanın çocuğa ilgisini etkiler. Ancak, bu kimliğin güçlenmesi bir ölçüde annenin kocasının babalık yeteneği ve becerileri konusundaki görüşlerinden etkilenir. Bunun nedeni olarak babanın bebeğe bağlılığının bir dereceye kadar anne üzerinden kaynaklandığı görüşü öne sürülmüştür (Rogers & White, 1998). Bu arada çocuk konusunda kontrolün genelde annede olduğu ve babanın çocukla ilişkisinde annenin

görüşlerinin çok önemli olduğunu da belirtmek isterim. Bu durum annenin 'kapıbekçisi' (gate keeper) rolü olarak nitelendirilmiştir (Barry, Smith, Deutsch & Perry-Jenkins, 2011; Pasley, Kerpelman & Guilbert, 2001). Yani baba, annenin izin verdiği ve yönlendirdiği ölçüde çocukla ilgilenir. Bu durum da annenin babalık kavramı ve eşler arasındaki babalık kavramı konusundaki uyuşma ile ilgilidir. Annenin 'çocuk bakımı anne işidir' veya 'babalar yapamaz' türünden düşünceleri babanın çocukla ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilir. Eşlerinin çocuğa bakmasını teşvik eden akıllı kadınların hem kendi hem de eşlerinin mutlu olmasına katkıda bulundukları anlaşılmaktadır.

Babaların çocuklarıyla zaman geçirmesi ve ilgilenmesinin olumlu etkileri erkek çocukların ilkokul, kız çocukların ise ergenlik çağında önemlidir. Babalar kız çocuklarını severler ama pek anlayamadıklarını söylerler. Erkek çocuklarla babalar arasında ergenlik yıllarında denetim ve özyönetim konularında çatışma yaşanır ama erkek çocuklar yetişkinliğe girince babalarını kendilerine daha yakın hissederler (Ryff, Schmutte & Lee, 1996; Snarey, 1993).

Anababalık İşlevleri ve Anababalığı Etkileyen Etmenler

Anababalığın etrafta bulunma, etkileşim ve sorumluluk alma olmak üzere üç öğesinden söz edilmiştir. Etkileşim, oyun ve bakım olarak iki türden olabilir. Bu üç öğeye sevgi ve duygusal yatırım da eklenebilir. Duygusal yatırım anababalık rolünü kabullenme, anababalık konusunda bilgi, duyarlılık, mutluluk ve bebekten ayrılmaktan duyulan endişe olarak tanımlanıyor. Çocuğa yatırım ne kadar yüksekse çocuk bakımı kalitesi o kadar iyi oluyor ve anne kendisini o kadar iyi hissediyor (Bradley, Whiteside-Mansel, Brisby & Caldwell, 1997).

Anababaların çocuklarla ilişkisini etkileyen çeşitli etmenlerden söz edilebilir. Bunlar arasında kişinin anababa olma yaşı, aile, anababalık ve karıkocalıkla ilgili tutum inanç ve değerleri, bu konulardaki toplumsal normlar, kişinin çocukluğunda kendi anababasıyla ve doğum öncesi eşiyle ilişkisi, arkadaş, akraba komşu çevresinin destek ve anababalık konusundaki görüşleri, ülkede egemen politik görüşler bağlamında anababalara sağlanan kreş, doğum izni gibi olanaklar, çalışma koşulları, işe bağlılık ve işe

verilen önem, çocuğun özellikleri ve cinsiyeti sayılabilir (Habib, 2012; Parke, 1996; McBride, Schoppe & Rane, 2002; Rogers & White, 1998; Stapeton & Bradbury, 2012). Genelde erken yaşta anababa olmanın çocukla ilgilenmeyi olumsuz, daha geç anababa olmanın ise olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Erken yaşta anababa olanlar hem kendi yaşamlarını düzene sokmak hem de çocuğa bakmak durumunda olduklarından zorlanmaktadırlar. Bebek biraz geç geldiğinde insanlar işlerine yerleşmiş ve birtakım sorunların üstesinden gelmiş olabildiklerinden çocuklarıyla daha fazla ilgilenmeye ve çocuğun zevkini çıkarmaya fırsat bulabilmektedirler. Özellikle geç baba olanlar (35 yaş gibi), belki de evlilikleri daha uzun ve iş sorunları daha az olduğundan, çocuklarıyla daha fazla ilgilenirler (Cooney, Pedersen, Indelicato & Palkovitz, 1993). Kanımca çocukların zevkine en çok varanlar nene ve dedelerdir.

Anababanın çocuk bakımını paylaşımı da önemlidir. Genelde anne çalıştığında baba daha fazla çocuk bakar ve bu konuda kendisini daha yeterli hisseder, ancak çocukla daha az oynar ve çocuğa bakım yaparken daha duyarsızdır. Yani, belki de çocukla ilgilenmeyi görev olarak üstlendiğinden daha az zevk alır. Anne ise çalıştığında çocukla daha fazla oynar (Barry, Smith, Deutsch & Perry-Jenkins, 2011; Cooney, Pedersen, Indelicato & Palkovitz, 1993; Grych & Clark, 1999). Çocukla ilgilenmek özellikle babaların moraline iyi gelir, annelere ise o kadar iyi gelmeyebilir (Rina & Feinberg, 2012). Bunun nedeni annelerin genelde çocukla babalardan çok daha fazla ilgilendiklerinden aşırı yüklenmeleri olabilir. Belki çocukla belli bir süre ilgilenmek yararlıdır ama başka şeye vakit kalmayacak derecede ilgilenmek zararlıdır. Yetişkinlerden uzak ve devamlı çocuk ve bebeklerle birlikte olmak da kadının depresyon düzeyini etkilemesi açısından bu yorumla uyumludur (Wells, 1988).

Evlilik İlişkisinde Bebek Sonrası Değişimler ve Bu Değişimleri Etkileyen Etmenler

Batıda yürütülen çalışmalar bebek sahibi olmanın evlilik ilişkisini değiştirdiğini ve evlilik doyumunu olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir (Cowan & Cowan, 1988; Cowan ve arkadaşları, 1985; Crohan, 1996; Michaels & Goldberg, 1988). Belki de in-

Şekil 5.1 Bebek ve Evlilik Doyumu

Bebek Öncesi

Bireysel etmenler

kişilik (bağlılık tipi),
aile geçmişi,
değerler (geleneksel vb),
yaş, eğitim,
doğum ve bebekle ilgili beklentiler

İlişkisel etmenler

Evlilik içinde zamanlama
planlanması
Eşlerin isteyip istememesi
Maddi durum
Karı-koca ilişkisi (çatışma geçmişi, çatışma yöntemi)

Çevresel etmenler

Yaşanan zaman ve kültür

Çevre desteği/baskısı

Bebek Sonrası

Bireysel değişimler

Yorgunluk, uykusuzluk,depresyon, mutluluk
Endişe (bebekle ilgili emzirmeyle ilgili)
Kendi ve eş ile ilgili yeterlilik duygusu (anababa ve eş olarak)
Bireysel ve ilişkisel benlik değişimi, benlik gelişimi /daralması)
Anababalığa yatırım

İlişkide değişimler

İş yükü ve iş bölümünde değişimler (haksızlık duygusu)
Cinsel ilişki azalması
Birlikte geçirilen zamanda değişimler
Bebek bakımında paylaşım, (birbirini destekleme köstekleme)
Çatışma ve çatışma davranışı

Çevresel değişimler

Toplumsal çevreyle ilişkilerin değişimi, destek alma almama
Statü kazanımı

Evlilik Doyumu

Değişim yok

Yavaş düşüş

Hızlı düşüş

sanlar kendilerine ve bebeğe odaklandıklarından, bu durum, insanların kendilerini eşlerinin yerine koyma ve birbirlerini anlayabilme becerilerini azaltır (Burke & Cast, 1997). Ancak, birçok çiftin evlilik doyumunda bebek sonrası önemli değişimler görülmez. Ayrıca, evlilik doyumunun, bebek sonrası düşse de bir süre sonra yükselerek, eskisi kadar olmasa da, daha yüksek bir seviyeye eriştiği de gösterilmiştir (Keizer & Schenk, 2012). Bebeğin eşler arası ilişkiye etkisi bütün evlilikler için aynı olmaz. Bazı çiftlerin evlilik doyumu hızla düşerken, diğerleri için hafif bir düşüş hatta yükseliş olur (Belsky & Rovine, 1990). Bebeğin evlilik doyumunu olumsuz yönde etkilediğini gösteren çalışmaların birçoğunda bebek sahibi olan çiftler bebeksiz çiftlerle karşılaştırılmamıştır. Bu nedenle evlilik sonrası her çiftte görülen doyum düşüşleri bebeğin gelişiyle açıklannuştır. Bebekli ve bebeksiz çiftleri karşılaştıran çalışmalardan bazıları bebeğin evlilik doyumunu birçok çift için fazla etkilemediğini göstermiştir (McHale & Huston, 1985). Türkiye'de yürütülen bir çalışmada bebek sahibi olan ve olmayan çiftler arasında eşle ilgili duygular konusunda önemli bir fark bulunmamıştır (Hortaçsu, 1999b). Evlilikte bebek sonrası değişimleri etkileyen farklı etmenler Şekil 5.1'de gösterilmiştir.

Planlama ve Zamanlama

Bebek sonrası evlilik doyumunu etkileyen önemli etmenlerden birisi bebeğin planlı olup olmaması ve her iki eş tarafından da istenilip istenilmemesidir (Lachance-Gerzela & Bouchard, 2009). Bebeği planlayan, oluruna bırakan, bebek konusunda çelişkili duyguları olan ve eşlerin birinin bebek isteyip diğerinin istemediği çiftlerin 18 ay boyunca izlendiği bir çalışmada, bebeği planlayan ve oluruna bırakan çiftlerin diğerlerine kıyasla daha az çatıştıkları ve evlilik doyumunun bebeksiz çiftlerden daha olumsuz olmadığı saptanmıştır. Nedense bu durum bebek kız olduğunda daha sıklıkla görülür (Cowan & Cowan, 2000). Aynı çalışmada bebek konusunda çelişkili duyguları olan çiftlerin evlilik doyumunun bebek öncesinde de düşük olduğu ve bebek sonrasında kötüleştiği, özellikle bebek baba tarafından istenmediğinde, evlilik ilişkisinin olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Ayrıca bebeğin evlilikten hemen sonra olmasındansa bir süre sonra olması da

bebek sahibi olmanın olumsuz etkilerini azaltmıştır (Mortensen, Torshein, Melkevick & Thuen, 2012). Büyük olasılıkla, eşlerin evliliğin getirdiği değişimlere uyum sağladıktan sonra bebekten kaynaklanan değişimle başa çıkmaları daha kolay olmaktadır. Evlilik ilişkisinin bebekle ve bebek sonrası karıkoca ilişkisiyle ilgili beklentilerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan düş kırıklıklarını da etkilediği görülmüştür (Flyk ve arkadaşları, 2014).

Kişisel Özellikler ve Değişimler

Eşlerin kişilik özellikleri ve aile geçmişleri bebek sonrası evlilik ilişkilerini etkiler. Genelde kendi anababalarıyla iyi ilişkileri olan ve güvenli bağlılık türünden olan kişilerin evlilikleri, bebekten daha az etkilenir. Ancak, her ne kadar güvenli bağlılık türünden olanların evlilik doyumları, bebek sonrasında diğerlerinden daha yüksek olursa da onların doyumunda da düşüş görülür (Kluwer & Johnson, 2007). Özellikle kendileri veya eşleri gerilimli bağlılık türünden olan erkeklerin evlilik doyumları, bebek sonrasında diğerlerine kıyasla daha fazla düşer. Gerilimli erkekler, zor durumlarla başa çıkmakta yetersiz kalırlar. Gerilimli bağlılık tipinden kadınlar ise eşin desteğinin azalmasından daha fazla etkilenirler. Kaçınıcı bağlılık tipinden olanlar ise artan iş yüküne daha fazla tepki verirler (Alaxander, Feeney & Hohaus, 2001; Cowan & Cowan, 2000; Kohn, Rholes, Simpson, McLeisch, Tran & Wilson, 2012; Simpson, Rholes, Campbell, Tran & Wilson, 2003).

Bebeğin doğumuyla anababalık, eşlerin benliklerinin önemli bir öğesi olarak gelişir ve özellikle kadında, sevgili-eş kimliğinin önüne geçer. Bu durum bazı çiftlerin birbirine bebek sonrasında 'annesi, babası' olarak hitap etmesinde açıkça görülebilir. Eşler bebekle ilgili birtakım aile seremonileri ve adetleri geliştirerek bebekle ilgili ortak duygularını ifade edebilir, anababa kimliklerini oluşturabilirler (Fiese, Hooker, Kotary & Schwagner, 1993). Örneğin, eşler bebeğin yıkanmasını ve yatmasını belli seremonilere dönüştürebilirler.

Kişisel değer ve görüşlerin diğer bir etkisi de bebeğin anababa yatağında uyuması ile evlilik doyumu etkileşimi arasında görülmüştür. Bebeğin anababa yatağında yatmasına karşı olan çiftlerin evlilik doyumu bu durumdan olumsuz, yatmasından hoşlanan çiftlerin doyumu ise olumlu yönde etkilenmiştir (Mess-

mer, Miller & Yu, 2012). Oda, bebeğin uyuma sorunları yüzünden sonradan birleştirilmişse bebekle oda paylaşma evlilik doyumunu daha fazla etkiler (Germo, Chang, Keller & Goldberg, 2007). Bebeğin anababadan ayrı odada yatması dünyada yaygın olmayan bir uygulamadır. ABD ve Japonya'da anne-bebek ilişkisi üzerine çalışmalar, ABD'de annenin yatağında uyuyan bebeğe rastlanmazken Japon bebeklerinin üçte birinin anneyle yattığını ve ayrı odada yatan Japon bebeklerin oranının ABD'ye kıyasla çok düşük (ABD % 84, Japonya % 28) olduğunu göstermiştir (Valsiner, 2000). Kanımca farklı oda dayatmasının altında bireyci değerler ve Freud'un bebeğin anababasının cinsel ilişkisine şahit olup bunu yanlış anlayarak bu durumdan olumsuz etkileneceği görüşü yatmaktadır.

Erkeklerde babalık, sevgili-eş kimliğinin öneminin kadınlarda olduğu kadar azalmasına neden olmaz. Bu durumda bebek, erkeğin sevgilisini kaybetmesine, ihmal edildiği hissine kapılmasına ve eşini bebekten kıskanmasına neden olabilir. Genelde çift, bebekten sonra daha ender cinsel ilişkide bulunur. Bu durum da evlilik doyumunu ve eşlerin kendilerini yeterli bir eş olarak görmelerini etkiler (Crohan, 1996; Dew & Wilcox, 2011; Fitzpatrick, Vangelisti & Firman, 1994; Hendersonking & Veroff, 1994; MacDermid, Huston & McHale, 1990). Kadının eşini ihmal ettiği, erkeğin ihmal edildiği ve anneyle bebek arasındaki bir ölçüde emzirmeden kaynaklanan özel ilişkiyi kıskanma duyguları, annenin bazen karşılanmayan eşinden destek, ilgi ve anlayış beklentisi eşler arası gerilim, çatışma ve hayal kırıklıklarına yol açar. Bu duygulara uykusuzluk, yorgunluk, bebekle ve yeterli anababa olamamayla ilgili endişeler eklenir, bu durum da evlilik doyumunda düşüşlere neden olur. Bu arada kadınlarda hormon değişikliklerinden ve/veya uykusuzluktan kaynaklanan depresyon da görülebilir (Mulsow, Caldera, Pursley, Reifman & Huston, 2002; Mc Daniel & Teti, 2012; Walzer, 1998). Depresyonun nedeni sadece hormonlar değildir; evlat edinen annelerde de görülebilir. Evlat edinen ailelerle yapılan bir çalışma eşin bebeği hevesle istemesi ve desteğinin annenin depresyonunu düşürdüğünü saptamıştır (South, Foli & Lim, 2013).

Çiftin anababalık ve birbirinin nasıl bir anababa olduğu (ve olması gerektiği) konusundaki görüşlerinin uyumlu olmasının önemi de vurgulanmaktadır (Don, Biehle & Mickelson, 2013).

Karıkocanın çocukla ilgili konularda görüş birliği algılaması ve anabalık konusundaki yeterlilik duyguları birbirlerine destek olma duygularını ve duygusal durumlarını etkiler (Hughes, Gordon & Gaertner, 2004). Eşlerin diğerinin yetersiz veya kötü anababa olduğunu düşünmesi (veya eşinin öyle düşündüğüne inanması) genelde hem eş hem de anababa çocuk ilişkisini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü bu durumda eşlerin benlik algısı zedelenir ve benlik değeri düşer. Sonuç olarak, hem eş hem de anababa çocuk ilişkisi etkilenir (Pasley, Kerpelman & Guilbert, 2001). Eşlerin çocukla ilgilenirken birbirlerini engellemeyip bebekle ilişkisini kolaylaştırmaları, bebeğin bilişsel gelişimi açısından da önemlidir. Bu ilişkisinin zaman içinde tutarlı bir biçimde engelleyici olması çocuğun bilişsel toplumsal gelişimi ve duygusal durumu açısından olumsuz sonuçlara yol açar (Favez ve arkadaşları, 2012).

Bebek Öncesi Evlilik İlişkisi

Bebek sonrası evlilik doyumundaki değişimler, eşlerin bebek öncesi ilişkilerinden de etkilenir. Örneğin, kocanın desteği ve endişe duygusunun annenin evlilik doyumunu, annenin gündelik gerilim, kendine güven ve kocadan aldığı desteğin ise babanın evlilik doyumunu etkilediği bulunmuştur (Don & Mickelson, 2014). Yani, kocanın desteği hem kendisinin hem de karısının evlilik doyumunu olumlu yönde etkilemektedir, bu durumda koca kendisi için bile olsa karısına yardım etmelidir. Bebek öncesi evlilik doyumu bebek sonrası çatışma düzeyini etkiler. Yani, bebek öncesi çok çatışan çiftlerin ilişki doyumu zaten daha düşüktür ve bebek sonrası değişimler nedeniyle daha fazla çatışmaya neden olur (Kluwer & Johnson, 2007). Bu nedenle, toplumuzda yaygın olan, bebeğin evliliği kurtaracağı görüşü doğru değildir; özellikle kocanın bebek istemediği durumda bebek evliliği olumsuz yönde etkiler.

Bebek öncesi evlilik ilişkisi hem anababalık rolünü önemsemeyi ve anababalık doyumunu etkiler hem de anababalık doyumundan etkilenir. Yani araları iyi, birbirinin yaşamdaki amaçlarını elde etmesine yardımcı olan, kendileri eşleri ve ilişkileri konusunda şüpheleri olmayan çiftler anababa olmaktan daha fazla mutluluk duyarlar, daha duyarlı anababa olurlar, anababa-

lıktan duyulan mutluluk da evlilik doyumunu olumlu yönde etkiler (Carlson, Pilkauskas, McLanahan & Brooks-Gun, 2011; Cowan & Cowan, 2000; Thesiss, Estlein & Webwe, 2013; Rogers & White, 1998; Wallace & Gotlib, 1990). İlişkileri iyi olan eşlerin bebek büyüdükten sonra da yeterli ve iyi anababa oldukları ve çocuklarının olumlu gelişmelerinde önemli oldukları gösterilmiştir (Stapeton & Bradbury, 2012). Bu bulgular da bebeklerin planlı olmasının yararına işaret etmektedir.

İş Yükü Değişimi

Bebeğin doğumu, evlilikte iş yükünü ve işlerin paylaşımını etkileyerek genelde daha geleneksel bir iş bölümüne yol açar. Yani, ev işleri kadının üstüne kalır, erkek ise daha fazla para kazanmaya odaklanabilir. Çocuk sayısı arttıkça iş bölümü daha geleneksel olur (Cowan & Cowan, 1988; Crawford & Huston, 1993; MacDermid, Huston & McHale, 1990; McHale & Huston, 1985). Erkek işinde ne kadar fazla zaman harcar ve başarılı olursa çocuğuyla o kadar az zaman geçirir (Grossman, Pollack & Golding, 1988). Araştırmalar ev işi yükünün paylaşımının, anababalıkla birlikte eşitimsi bir durumdan kadınların erkeklerden üç kat daha fazla ev işi yapması yönünde değiştiğini ve kadınların bu durumda haksızlığa uğradıkları duygusuna kapıldıklerını göstermektedir (Dew & Wilcox, 2011). Haksızlığa uğrama duygusu evlilik doyumunu olumsuz yönde etkiler. Kadının iş yükünün beklediğinin çok üstünde artması da önemlidir (Ruble, Fleming, Hackel & Stangor, 1988).

Bir görüşe göre endüstri devrimi ve işin evin dışına taşınması, kadınları eşlerine eskisine kıyasla daha bağımlı kılmış ve kadınların maddi bağımlılık karşılığı sevgiyi vurgulamalarına neden olmuştur. Aynı dönemde azalan çocuk sayısı da kadınların eşleriyle yakın ve uyumlu ilişkilere verdikleri önemi arttırmıştır. Bu durumda kadınlar uyumlu bir evlilik uğruna iş bölümünün kendileri aleyhine artmasına ses çıkarmamayı yeğlemişlerdir. Bu görüş, evlilik sonrası iş bölümünün kadındansa erkeğin tercihini yansıttığını gösteren bir çalışmayla desteklenmiştir İlginç olan, eşlerini seven kadınların ev işlerinin daha büyük bir bölümünü yüklenmeleridir (Johnson & Huston, 1998). Bu durum kadınların sevgi ve uyum karşılığı iş yapmayı kabullendiği görüşüyle tutarlıdır.

İnsanların ve özellikle kadınların evlilik kavramları ne kadar geleneksel ise evlilik doyumu, iş yükü dağılımındaki değişimden o kadar az etkilenir. Yani, modern görüşlü kadınlar daha fazla şikâyetçi olurlar ve bu kadınların evlilikleri bebek sonrası değişimlerden daha fazla etkilenir (Crohan, 1996; Fitzpatrick, Vangelisti & Firman, 1994; Grote, Frieze & Stone, 1996; Levy-shiff, 1994; McHale & Huston, 1985). Kadının yükünü hafifleten en önemli etken, eşinin eşitlikçi görüşleridir; eş ne kadar çok ev işi yaparsa kadın o kadar mutlu olmaktadır. Ancak, erkekler kendileri ve eşleri ne kadar fazla ev işi yaparsa o kadar şikâyetçi olurlar. Yani, işleri eşler dışında birilerinin yüklenmesi erkekleri mutlu edebilir. Aile gelirinin ev işlerine harcanan oranı (bir olasılıkla yardımcı tutarak) arttıkça ev işlerinden kaynaklanan şikâyetler azalır (Baxter, Hewitt & Haynes, 2008; Keizer& Schenk, 2012). Toplumumuzda görülen diğer bir çözüm de kaynana desteğidir.

Kadının ev işi ve çocuk bakımını büyük ölçüde yüklenmesi büyük olasılıkla onun kişisel amaç ve hobilerinden feragat etmesi yoluyla evlilik doyumunu etkilemektedir. (Kişisel amacı çocuk sahibi ve evinin kadını olmak olanlar için feragat söz konusu olmayabilir.) Büyük olasılıkla, bu nedenle, kendi kişisel amaçlarına erişme konusunda eşten destek alan kadınlar mutlu olmaktadırlar (Salmela-Aro, 2012). Yani koca ara sıra çocuğa bakıp karısının arkadaş ve hobilerine zaman ayırmasına olanak sağladığında eşini mutlu etmektedir. Kocanın çocuğa bakma konusunda kendine güveni, çocukla geçirdiği zamanı çocuğa bakarak veya oynayarak geçirmesini etkilemektedir (Huston, Robins, Atkinson & McHale, 1987). Kadınların iş yükünden şikâyetçi olmalarının maddi sıkıntılarla da ilişkisi vardır (Wicki, 1999).

Ev içi ve ev dışı işlerin artması eşlerin birlikte yapabildikleri boş zaman faaliyetlerine daha az zaman ayırmalarına neden olur. Boş zaman faaliyetlerinde görülen en fazla değişim, çiftin başkalarıyla veya yalnız yaptıkları faaliyetlerde azalma olarak görülür. Başkalarıyla yürütülenlere kıyasla birlikte yapılan faaliyetler bebekten daha az etkilenir ve erkektense kadının tercihlerini daha çok yansıtır. Bunun bir nedeni aile faaliyetlerinin kadınlarca düzenlenmesi olabilir. Ayrıca, karıkoca bebek sonrasında ev içinde de daha az işi birlikte yaparlar, (Crawford & Huston, 1993; Huston, Robins, Atkinson & McHale, 1987). Eşlerin baş başa ge-

çirdikleri boş zaman dokuz aya kadar azalıp sonra artar. Bu sürenin artması kadınların eşlerince sevildikleri duygusunu güçlendirir ve eşler arası ilişkiye olumlu etki yapar (Claxton & Perry-Jenkins, 2008).

Tartışma ve Çatışma

Bebek sonrasında tartışma ve daha önemli olarak tartışma ve ilişkiden kaçınma artar, eşler arası olumlu etkileşimler azalır. Bu durum bebek planlanmadığında ve kız bebeklerde daha fazla görülür. Nedense erkek bebek babayı aileye daha fazla bağlamaktadır (Cowan & Cowan, 2000; Cox, Paley, Payne & Burchinal, 1999; Cox, Paley, Burchinal & Payne, 1999; Kluwer & Johnson, 2007). Bizde ise kız çocuk doğuran anneyi hastaneden eve getirmeye zahmet etmeyen babalarla ilgili hikâyeleri dehşetle dinliyorum.

Bebek öncesi bir miktar çatışma yaşayıp çatışmaları yapıcı bir biçimde çözmeyi öğrenmenin bebek sonrası ilişkiye faydası vardır. Başka bir deyişle bebek öncesi hiç çatışmayanlar, bebekle gelen çatışmaya hazırlıksız yakalanabilmektedirler. Bebek öncesi çatışma deneyimi, bir tür aşı görevi görerek bebek sonrası ilişkiyi önemli yönde etkileyebilir (Neff & Broady, 2011). Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı gibi çatışma evliliğin kaçınılmaz bir parçasıdır, önemli olan çatışmaya nasıl yaklaşıldığıdır. Yaşanan tartışmalar ve zorunluluklar kişilerin cinsel kimlikleriyle bağlantılı olan karılık/kocalık görüşlerini değiştirebilir. Örneğin erkekler daha (ilişkiye önem veren, şefkatli anlamında) kadınsı, kadınlar daha yetkin olabilir ve evlilikte iş bölümü konusunda değişimler yaşanabilir (Burke, 2006). Bu türden değişimler eşlerin kişisel gelişimine katkıda bulunabilir. Öte yandan, çatışma eşlerin kendilerini karı-koca olarak yetersiz hissetmelerine neden olabilir. Bu durumda, evlilik doyumu ve kişisel mutluluk olumsuz yönde etkilenir.

Batıda çiftlerin bebeğin doğumuyla evliliklerde karşılaşabilecekleri sorunlara hazırlıklı olmaları ve başa çıkma becerileri kazanmaları amacıyla programlar uygulanmaktadır. Bu programa birlikte katılan çiftler, program çerçevesinde kendileriyle aynı konumda olan çiftlerle duygularını ve sorunlarını tartışmakta, doğum, bebek bakımı, yapıcı tartışma yöntemleri konularında

eğitilmektedirler. Bu programlara katılmanın çiftlerin bebekli yaşama uyum sağlamalarını kolaylaştırdığı genelde görülmektedir (Cowan & Cowan, 1995; Salmela-Aro, 2012).

Toplumsal Çevreyle İlişkiler

Bebek çiftin toplumsal çevreleriyle ilişkilerini de etkiler. Çift ailelerle daha fazla, arkadaşlarla daha az vakit geçirmeye başlar. (Cowan & Cowan, 2000). Arkadaş ilişkileri genelde azalır ancak kadınlar erkeklere kıyasla arkadaşlarından daha fazla destek alırlar ve erkeklere kıyasla kadınların arkadaşlarıyla ilişkileri bebeğin doğumundan daha az etkilenir. Toplumsal destek kişilerin psikolojik durumlarını olumlu yönde etkiler (Bost, Cox, Burchinal & Payne, 2002; Mazelis & Mykyta, 2011). Bebeğin doğumundan sonra aile ilişkileri ve aileden alınan destek artar. Evliler birlikte yaşayanlara kıyasla daha fazla destek görürler . Ancak aileden yardım almaya yüklenen anlamın kültürel değerlerle de ilişkisi vardır. Batıda yapılan bir çalışma Meksika kökenlilere kıyasla İngiliz kökenlilerin bu türden yardımı daha fazla yadırgadıklarını göstermiştir. Herhalde aileden yardım, bağımlılığı çağrıştırdığından İngiliz kökenlilere ters gelmektedir (Uttal, 1999).

Devlet de anababalara destek olarak bebek sonrası zorluk ve gerilimin azalmasına katkıda bulunabilir. Örneğin, Norveç'te devletin çiftlere bebeklerine evde kendilerinin bakabilmeleri için maddi destek sağlaması, insanlara çalışıp çalışmama arasında seçme olasılığı sağladığından bebek sonrası ayrılmaların azalmasına neden olmuştur. Bu destek, büyük olasılıkla anababalık ve çalışan kişi olmanın çelişkilerini azaltarak insanların hem çocuklarının yetersiz bakım görmesinden kaynaklanan endişelerini azaltmış, hem de doğum sonrasında artıp sonra azalan stres düzeyinin tırmanmamasında etkili olmuştur (Hardoy & Schone, 2008).

Sonuç

Meyvesiz ağaç olmaz mı bilmem ama çocuksuz evlilik pekâlâ oluyor. Ama özellikle geleneksel kültürlerde, çocuk aile olmanın bir koşulu olarak görülüyor, kişinin ve özellikle annenin toplumsal konumunu yükseltiyor. Geleneksel olmayan kültürlerde

de çocuk anababanın toplumsal çevresiyle ilişkilerini geliştirip, çocuklarının geleceğini düşünen anababaların topluma katkılarını arttırabiliyor. Tabii, çocuklar toplumların gelecekleri için de insan sermayesi sağlıyor. Çocuk yapılmayan toplumlar yaşlanıyor.

Bu bölümde çocuğun eşler arası ilişkileri değiştirdiği, çifti maddi ve psikolojik açılardan zorlayabildiği tartışıldı. Öte yandan, çocuk eşlerin kişisel gelişimine katkıda bulunmakta, benliklerinin değişmesine ve gelişmesine neden olabilmektedir. Çocuk dünyaya kendi isteğiyle gelmediğinden, anababa onu dünyaya getirdiğinde onun sorumluluğunu yüklenmekte ve onun iyiliğini kendi iyiliğinden fazla düşünmektedir. Bu nedenle çocuk yapma (veya yapmama kararı) bilinçli bir karar olmalı ve ancak çocuğun sorumluluğunu yüklenebilecek kişilerce alınmalıdır.

Bu bölümde gözden geçirilen konular özetlenecek olursa çocuğun kişinin yaşamında ve evlilik süresi içinde zamanlaması önemli gibi görünüyor. Erken yaşta, yaşam için gerekli donanıma sahip olmadan çocuk yapmak sakıncalı gibi görünüyor. Bu durumda hem çocuk hem de anababa zarar görüyor. İnsan yaşamda eğitim, meslek hatta eğlence, gibi bazı deneyimleri yaşadıktan sonra çocuk yaparsa hem çocuğa daha iyi olanaklar sağlayabilmekte hem de çocuğun gerektirdiği fedakârlıklara katlanmakta daha az zorlanmaktadır. Zaten çocuk için yapılanlar fedakârlık değil görevdir. Anlaşıldığı gibi, çocuk kötü giden evliliği düzeltmez, aksine daha fazla zorlar. Babanın çocuğa ilgisi ve çocuk bakımına katkısı önemlidir, hem baba-çocuk ilişkisine, hem karıkoca ilişkisine hem de babanın bir insan olarak gelişimine katkıda bulunur.

Bu bölümde çocuğun evliliği nasıl değiştirdiği konusu tartışıldı. Bölümde tartışılmayan konular arasında çocuk isteyip de yapamayan, istemediği halde kazayla çocuk sahibi olan, evlilik dışı çocuk yapan, çocuk yapmak için tıbbi yardım alan veya evlat edinen çiftlerin durumu tartışılmadı. Bu konular da günümüzde önem taşımaktadır. Bir de eşcinsel çiftlerin çocuk edinmeleri konusu vardır ki bu da batı dünyasında son yıllarda araştırılan bir konudur.

BÖLÜM 6

Evlilikte Mutluluk, Süreklilik ve Evlilik Süreçleri

Evlilik = Mutluluk mu?

Genelde evlilik törenlerinde çiftler 'evet' derken 'iyi ve kötü günde ölüm bizi ayırana dek' gibi sözler sarf ederek yaşam boyu bağlılık sözü verirler. Masallar da "Sonsuza kadar mutlu yaşadılar" diye biter. Özellikle kendi istek ve seçimleriyle evlenen insanlar büyük olasılıkla evliliğe yaşamlarının sonuna kadar eşleriyle birliktelik ve mutlu olma beklentileriyle başlarlar. Bu beklentiler bazıları için gerçekleşebilir de. Mutlu bir evliliğin insan sağlığına ve mutluluğuna olumlu katkıları belgelenmiştir (Proulx, Helms & Buehler, 2007). Genelde evlilerin, özellikle evli erkeklerin, birisiyle birlikte yaşayanlar dahil, evli olmayanlara kıyasla daha fazla mutluluk belirttikleri ve insanların iştense aile yaşamlarını güvenli liman olarak gördükleri ortaya koyulmuştur (Glenn & Weaver, 1988; Vanassche, Swicegood & Matthijs, 2013; Waldron-Hennessy & Sabatelli, 1997). Evlilikte mutluluk ile sağlık arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar, evlilikteki sorunların ve mutluluğun kişilerin sağlıklarını etkilediğini ve bu ilişkinin tek yönlü olduğunu göstermiştir (Miller, Hollist, Olsen & Law, 2013; Proulx & Snyder-Rivas, 2013). Bu durumda uyumlu ve mutlu evliliklerin sağlığa yararlı, mutsuz evliliklerin ise zararlı olduğu söylenebilir.

Her ne kadar mutlu evliliğin sağlık için yararlı olduğu söylenebilirse de, mutlu-mutsuz ayrımı yapmadan, evliliğin batı dün-

yasında mutluluk ve sağlık açısından avantajlarının 70'li yıllara kıyasla 80'li yıllarda azaldığı görülmüştür. Genelde araştırmalar evlilerin bekârlara kıyasla daha mutlu olduklarını gösterse de 1972 ve 1986 yıllarındaki evli ve bekârların karşılaştırıldığı bir çalışmada 1972'ye kıyasla 1986'da bekâr erkeklerin daha mutlu, evli kadınların ise daha mutsuz olduklarını ortaya koymuştur (Glenn & Weaver, 1988). Ayrıca, evlilerle evli olmayanlar arasındaki mutluluk farkının evlilik dışı yaşamların kabul gördüğü ülkelere kıyasla evlilik ve aileyle ilgili geleneksel normların egemen olduğu ülkelerde daha fazla olduğu saptanmıştır (Vanassche, Swicegood & Matthijs, 2013). Yani genelde geleneksel bir kurum olan evlilik, kişilere geleneksel normların egemen olduğu toplumlarda daha fazla avantaj sağlıyor gibi görünüyor. Bu durum, evliliğin insanların mutluluğuna katkısının bir ölçüde toplumsal destekten kaynaklandığı görüşünü destekliyor. Ayrıca, toplumsal normların dışında, bireylerin evlilikle ilgili geleneksel tutumlarının da eşe sevgi ve evliliğe bağıtlılıkla olumlu ilişkisi olduğu gösterilmiştir (Lye & Biblarz, 1993; Weigel & Ballard-Reisch, 1999). Bu bulgu bireysel düzeyde de evlilik-geleneksellik ilişkine işaret etmektedir. Yani, geleneksel bir kurum olan evliliğin geleneksel değerleri olan kişiler ve bu değerlerin yaygın olduğu toplumlarda mutlulukla ilişkili olduğu anlaşılıyor. Sonuç olarak evliliğin farklı toplumlarda ve farklı kişiler için daha yararlı olduğu söylenebilir.

Araştırmaların çoğunda ölçülen kavram mutluluk değil evlilik doyumudur. Belki de bunun nedeni mutluluğun çok kaynaktan beslenebileceği ve tanımının kişiden kişiye değişebileceğidir. Mutluluk farklı insanlar için farklı şeyler ifade edebilir ve farklı yollardan elde edilebilir. Mutluluk kişinin gereksinimlerini karşılaması olabilir. Kendi yaşamını denetleme kuramına (Self Determination Theory) göre insanların üç temel gereksinimi vardır; bunlar başkalarıyla ilişki içinde olmak, kendi yaşamını denetlemek (veya özerklik) ve yetkinliktir (relatedness, autonomy, competence) (Knee, Hadden, Porter & Rodriguez, 2013). Bir araştırmaya göre, mutluluğun kişi dışı nedenlerden kaynaklandığı konusunda görüş birliği var gibi görünüyor. Bazıları ise mutluluğu içsel duygular olarak tanımlıyor (Oishi, Graham, Kesebir & Galinha, 2013). Tüketim toplumu reklamlarında ise mutluluk

coca-cola içmek ve bir şeyler almak olarak tanımlanıyor. Mutluluğu kişinin uğraşlarında aramak kimsenin aklına gelmiyor gibi.

Toplumsal koşullar insanlara mutluluğun peşinde koşabilecekleri farklı olanaklar sunabilir veya bazı olanakları kısıtlayabilir. İnsanların, ve özellikle kadınların, kişisel amaçlarına ulaşmalarının evlilik kurumunca engellendiği durumlarda evlilik kişisel gelişim ve yetkinlik gereksinimlerinin doyurulmasına olanak tanımadığından kişiyi mutsuz edebilir. Öte yandan, kişisel amaçları destekleyen bir eş, insanın her üç gereksinimini de karşılayarak kendisini geliştirmesine ve mutlu olmasına yardımcı olabilir. Örneğin, kadınların aile dışında yaşamına olanak tanımayan toplumlarda evlenmemiş veya dul kadınların mutlu olabilmeleri zordur. Yakın geçmişe kadar Hindistan'da kocası ölen bir kadının geleneklere uyarak kocasının yakılan cesediyle birlikte kendisini yakması, dul olarak yaşamasından çok da fena gibi görünmüyordu.

Kişisel mutluluktan farklı olarak, evlilikte mutluluk çeşitli biçimlerde tanımlanabilir. Kimi için mutluluk huzur-güven, kimisi için aşk-heyecan olarak tanımlanabilir, bu tanım kişiden kişiye değişebileceği gibi toplum ve zamana göre de değişebilir. Daha önceki bölümlerde tartışıldığı gibi, günümüzde özellikle batı ve Batılılaşmış dünyada aşk ve heyecana vurgu artmıştır. Evlilik programının sadık bir izleyicisi olduğum için birçok kişinin evlilikten beklentisinin mutluluk olduğunu görüyorum. Ancak mutluluğun çok geniş kapsamı olduğu anlaşılıyor; kimi güven-huzur, kimi aşk, kimi gezme-tozma, kimi de birisince sevilmek diyor.

Evlilikte Doyum, Süreklilik

Evlilikte mutluluk ve doyum araştırmalarda farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bu durum araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmesine neden olabilir. Bazı ölçümler evlilik doyumunu bir iki genel soruyla saptarken diğerleri genel doyum, cinsel doyum, iletişim, birliktelik, çatışma, bakım davranışları, eşe sevgi gibi çeşitli alt ölçümler içermektedir (Karney & Bradbury,1995). Araştırmacıların vurguladığı diğer bir konu da evliliğin olumlu ve olumsuz değerlendirmelerinin bir boyutun iki ucu olmayıp farklı iki boyut olabileceğidir. Yani insanlar evliliklerinde hem çok

mutluluk hem de çok çatışma ve olumsuzluk yaşayabilirler. Hem mutluluk hem mutsuzluk yaşanan evlilikler her iki duygunun da orta düzeyde yaşandığı evliliklerden farklıdır; çelişkili ve yoğun duyguların yaşandığı ilişkilerin, duygu yoğunluğu olmayan ilişkilerden farklı olduğu gibi. Çelişkili duygular hem insanların kişisel gelişimlerine katkıda bulunur hem de insanları yıpratabilir; çelişkili duyguların yaşanmadığı evlilikler, huzurlu ve güvenli olabilir ama tekdüzeliğe ve bıkkınlığa da yol açabilir.

Her evliliğin farklı ve kendisine özgü dinamiklere sahip olduğu bilinir. Bu nedenle mutlu evlilikler çeşit çeşit olabilir. ABD' de mutlu olduklarını söyleyen çiftlerle yürütülen bir çalışmada üç tür mutlu çift saptanmıştır (Rauer & Volling, 2013). Bunlardan ilki eşler arası yakınlığın, ilişki bakımının, desteğin ve sorunlara yapıcı yaklaşımın yüksek, çatışmanın düşük olduğu karşılıklı dayanışma tipi evliliktir. Bu tür evlilikler ideal evlilik gibi görünüyor. İkinci tip olan karşılıklı etkileşim evliliklerinde birinci tipe kıyasla eşler arası yakınlık, ilişki bakımı, eşe destek ve sorunlara yapıcı yaklaşım daha düşük, çatışma ve sorunlara olumsuz yaklaşım daha yüksektir. Üçüncü tip evliliklerde ise iş kadına düşmekte, kadın erkeğe kıyasla eşine daha fazla destek vermekte, sorunlara olumlu yaklaşıp çözüm bulmaktadır. Ayrıca, mutlu çiftlerin iki tarafın akrabalarını da içeren geniş bir aile grubunu paylaştıkları, aile ve arkadaşlarıyla ayrı ayrı görüşmedikleri de saptanmıştır (Stein, Bush, Ross & Ward, 1992). Ortak dost ve arkadaş çevresine sahip olmanın eşler arası destek ile de ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur (Cornwell, 2012) Türkiye 2006 aile yapısı araştırması ise evli kişilerin % 77.8'inin çok mutlu veya mutlu ve akrabalarla iyi ilişkiler içinde olduklarını söylediklerini ortaya koymuştur (TUİK, 2006).

ABD'de evlilik doyumu konusunda kadın erkek farkları anlamlı olmamakla birlikte kadınların doyumunun daha geniş bir dağılımı olduğu görülmüştür. Yani, kadınlar çok mutlu veya çok mutsuz olabilmekte, erkekler ise daha az değişken ve orta karar mutluluk düzeyi belirtmektedirler. Ayrıca, eşlerin biri diğerinden daha fazla doyum belirttiğinde, kadının daha düşük doyum ifade ettiği saptanmıştır (Schumm, Jurich, Bollman & Bugaighis, 1985). Bu arada geleneksel tutumların erkeklerin evlilik doyumunu olumlu kadınlarınkini ise olumsuz etkilediği de saptanmıştır. Eşler arasındaki bu farklılığın nedeni geleneksel normla-

rın iş bölümü ve evlilikteki güç dengesi açılarından erkeği kayırması olabilir (Grote, Frieze & Stone, 1996).

Ben günümüzün evli insanlarının daha önceki zamanlardaki evlilere kıyasla daha az mı yoksa daha fazla mı mutlu oldukları konusunda araştırmaya rastlayamadım. Tabii mutluluğun tanımı da zaman içinde değişmiş olabilir. Mutluluk nasıl tanımlanırsa tanımlansın, geçmişin göreceli olarak düşük maddi olanakları ve tutucu normları nedeniyle günümüze kıyasla geçmişte mutsuz evliliklerin sürme olasılığı daha fazla olmuş olabilir. Bu durum geçmişe kıyasla günümüzde mutsuz evliliklerin daha düşük bir oranının devam etmesi ve süren evliliklerin daha mutlu olması sonucunu doğurmuş olabilir.

Evlilik Süresi ve Doyum

Evlilik süresiyle evlilik doyumu arasındaki ilişkiyi inceleyen ve değişik sürelerle evli olan çiftleri karşılaştıran çalışmalar; evliliğin başlangıcından itibaren doyumda düşüş, çocukların yetişkin olup evi terk etmesinden sonra ise hafif bir yükseliş göstermektedir. Evliliğin son yıllarında evlilik doyumunda görülen yükseliş, ilk yılların düzeyine ulaşmaktan uzaktır (Feeney, Peterson & Noller, 1994; Lawrence, Pederson, Bunde, Barry, Brock, Fazio, Mulryan, Hunt, Madsen & Dzankovic, 2008). Bebek öncesi ve çocukların evi terk ettikleri dönemlerde, kadınların evlilik doyumunun erkeklerden daha yüksek olduğu da saptanmıştır. Doyumun en düşük olduğu dönem çocukların ergenlik çağı ve evi terk etmeden önceki dönem gibi görünmektedir (Whiteman, McHale & Crouter, 2007). Bu dönemlerde kadınların doyumundaki düşüşlerin nedeni büyük olasılıkla artan iş yüküdür (Baxter, Belinda & Haynes, 2008). Çocukların evi terk etmesi de anababalarda ayrılma endişesi yaratabilir (Kins, Soenens & Beyers, 2013). Bradbury ve arkadaşları evlilikte doyumun ne hızla azaldığının zaman içinde azalmasından daha önemli olabileceğine dikkat çekmektedirler (Bradbury, Fincham & Beach, 2000). Türkiye'de farklı süre evli olan çiftlerin karşılaştırıldığı bir çalışmada, eşlerin birbirlerine olan duygusal bağlılıklarında zamanla düşüş görülmüş ve zamanla bu düşüşün kadınlarda erkeklerden fazla olduğu bulunmuştur (Hortaçsu, 2007b).

Evliliğin farklı evrelerindeki çiftleri karşılaştıran çalışmaların örneklemleri halen evli çiftlerden oluşmakta, boşanmış çiftleri içermemektedir. Yani uzun yıllar evli kalan çiftler zaten evlilik doyumu göreceli olarak yüksek çiftlerdir, evlilik doyumları çok düşük olan çiftler büyük olasılıkla boşandıklarından örneklemlerin kapsamına girmemektedirler. Çiftleri zaman içinde izleyen çalışmaların sonuçları evlilik süresiyle evlilik doyumu arasında olumsuz bir ilişki olduğunu, evlilik doyumunun son yıllarda artmadığını göstermektedir. Yani, evlilik ilerledikçe doyum azalmakta, uzun yıllar sonra artış olmamaktadır (Bercheid, 2010). Çiftlerin on yıl süreyle izlendiği bir çalışmada sevgi ifadelerinde, eşle birlikte yapılan iş ve boş zaman faaliyetlerinde azalma olduğu görülmüştür. Bu düşüşler büyük olasılıkla evlilik doyumundaki düşüşle ilişkilidir (Schoenfield, Breedow & Huston, 2012). Diğer bir çalışma, insanların geriye dönüp baktıklarında evlilik doyumlarında bir yükseliş algıladıklarını ancak zaman içinde izlenen çiftlerde bu yükselişin görülmediğini ortaya koymuştur (Vaillant & Vaillant, 1993). Bu bulgu yöntem farkının algıyı etkilemesinin sonucudur. İnsanların şimdiki durumlarından memnun olma güdüsüyle geçmişi daha olumsuz algılamaları bilinen bir durumdur (Hortaçsu & Gençöz, 1993).

Evlilik doyumunun zamanla azalmasının bir nedeni belirsizlik ve sürprizlerle beslenen romantik-cinsel aşkın zaman içinde gücünü kaybetmesidir. Zamanla hoş sürprizler azalır, nahoş sürprizler artar. Romantik-cinsel aşkın azalmasına paralel olarak, evlilik yıllandıkça cinsel ilişkide azalma görülür. Evliliğin erkeklerin testesteron düzeyini düşürdüğü de bulunmuştur (Booth, Carver & Granger, 2000; Lawrence ve arkadaşları, 2008). Azalan romantik-cinsel aşk zamanla yerini baştan beri önemli olan arkadaşlığa, şefkat, güven, anlayış, affetme ve karşılıklı desteğe bırakmazsa, evliliğin kaçınılmaz çatışmaları da olacağından, evlilik doyumunda önemli düşüşler olacaktır. Bu durum, batı dünyasında yaygın olan 'aşksız evliliğin sürmemesi gerektiği' söylemiyle birleştiğinde evliliğin bitmesi kaçınılmaz gibi görünüyor (Bercheid, 2010).

Eşlerin kendi anne ve babalarıyla dertleşerek duygusal destek almaları da evlilik doyumuyla ilişkili bulunmuştur. Anne ve babadan destek alabilenlerin ilişki doyumları evliliğin başında daha yüksek bulunmuş, babaya bağlılık ise zaman içinde evlilik

doyumunun düşüş hızını yavaşlatmıştır. İlginç bir bulgu da babaya yakınlığın evlilik doyumundaki düşüş açısından anneye yakınlıktan daha önemli olmasıdır. Araştırmacılar baba desteğinin göreceli önemini annelerin her koşulda çocuklarına destek oldukları, baba desteğinin ise daha ender görüldüğü savıyla açıklamışlardır. Diğer ilginç bir bulgu da baba desteğinin 50 yaş öncesi evlilik doyumuyla olumlu, 50 yaş sonrası evlilik doyumuyla olumsuz ilişki göstermesidir. Bu bulgunun açıklaması olarak da yıllanan evliliklerde temel destek kaynağının eş olması gerektiği ve bu evredeki baba desteğinin evlilik sorunlarının göstergesi olabileceğidir (Reczek, Liu & Umberson, 2010).

Kültürel Kalıplar, Toplumsal Normlar, Toplumsal Olaylar ve Evlilikte Doyum

Kültürel kalıplar evlilikteki karı-koca rollerini ve bu rollerle ilgili beklenti ve yükümlülükleri belirleyerek evlilik yaşam ve doyumunu etkiler. Örneğin, Japonya'da yaygın olan 'evlilikte asimetri' kalıbına göre, kadının kocasına annenin çocuğuna davrandığı gibi davranarak onu şımartması, kocasının anlamsız isteklerini bile hoş görmesi gerekmektedir. Bu tür sevgiye 'amae' denmektedir (Onishi & Gjerde, 2002). Bu evliliklerde erkekler ilkin annelerince, sonra eşlerince şımartılmakta, hep 'alan' konumunda olmaktadırlar. Kadınlar ise annelerinden ilgi ve sevgi alıp eşlerine vermekte, eşlerinden fazla ilgi ve şefkat bekleyememektedirler. Yapılan bir çalışma Japonya'da erkekler için, batıda olduğu gibi, güvenli bağlılık türünün evlilik mutluluğuyla ilişkili olduğunu, kadınlar içinse güvenli bağlılık tipinin evlilikte mutlulukla olumsuz, kaçınıcı bağlılık tipinin ise mutlulukla olumlu ilişki sergilediğini göstermiştir (Onishi & Gjerde, 2002). Bir olasılıkla kaçınıcı kadınlar eşlerini kendilerinden beklendiği gibi şımartmamakta ve tek taraflı ilgi göstermekten olumsuz etkilenmemektedir. Eşlerini beklendiği gibi şımartan kadınlar ise karşılık görmemekten mutsuz olabilirler.

Ailelerce ayarlanan görücü usulü evliliklerin hâlâ geçerli olduğu geleneksel toplumlarda eş rolleri, geleneksel cinsiyet rollerine uygun biçimde belirlenmiştir. Yani erkek para getirir, kadın ev ve çocukların işlerinden sorumludur, çekirdek aile geniş aileyle yakın ilişki içinde yaşar. Geleneksel evlilik kalıbına göre

nikâhta keramet vardır ve eşler arası sevgi zamanla gelişir; önemli olan saygı, sabır ve iyi niyettir; romantik sürprizler beklenmez. Bizim gibi geçiş dönemindeki toplumlarda, durum biraz farklıdır. Eşlerin birbirlerini seçtikleri batı tipi evlilikler eşler arası sevgi ve eşitlik normlarını vurgulamakta ve bu normlar geleneksel evliliklere kıyasla kadınlara avantaj sağlamaktadır. Bu normları benimseyen kadınlar eşlerinden sevgi ve aşk beklemekte ve evlilikte eşitlik, ev işlerinde paylaşım istemektedir. Bu durumda erkeklere geleneksel evliliklere kıyasla daha fazla iş düşmektedir. Geçiş dönemindeki toplumlarda erkeklerin geleneksel, kadınların eşitlikçi normları benimsemesi farklı beklentiler nedeniyle evlilikte sorunlara yol açabilmektedir.

Aile aracılığıyla ve eşlerin birbirlerini kendilerinin buldukları evlilikleri karşılaştıran araştırmalar, iki tür evlilik arasında kadın ve erkeklerin evlilik doyumu arasında farklılıklar bulmuştur. Örneğin, Çin'de aile aracılığıyla yapılan ve insanların eşlerini kendilerinin seçtikleri türden evliliklerin zaman içinde karşılaştırıldığı bir çalışmada, aile aracılığıyla yapılan evliliklerde ilk beş yılda evlilik doyumunun arttığı, daha sonra inişe geçtiği saptanmıştır. Bu araştırmada, kendi seçtiği kişiyle evlenen kadınların aile aracılığıyla evlenen kadınlara kıyasla daha mutlu olduğu, erkekler için ise iki evlilik türü arasında doyum açısından fark görülmediği de saptanmıştır. Araştırmacılar Çin'de kişilerin eşlerini kendileri seçtiklerinde bu seçimin aşktan çok politik görüşlerin uyumuna dayandığına ve ailelerle uyum, koca eğitim ve maddi durumunun da evlilik mutluluğunu etkilediğine işaret etmektedirler (Xiaohe & Whyte,1990). Ayrıca Çinli çiftlerle yürütülen bir çalışma, evliliğin işleyişi konusundaki görüşlerdeki uyumun da eşler arası iletişim yoluyla evlilik doyumunu etkilediğini göstermiştir (Peilian, Epstein, Fang, Lam & Li, 2013). Türkiye'de ve Hollanda'da evlilik doyumunu etkileyen etmenleri araştıran bir çalışma da Türkiye'de ekonomik durum ve çocukların, Hollanda'da ise eşin kişiliği, eşler arası paylaşım ve karşılıklığın evlilik doyumuyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Çelenk & van de Vijver, 2013). Toplulukçu değerlerin hâlâ geçerli olduğu ülkemizde ailelerle ilişki de eşe karşı duyguları etkilemektedir (Hortaçsu, 2007b).

Türkiye'de de aile aracılığıyla evlenenlere kıyasla eşlerini kendileri bulanların eşlerine kendilerini daha yakın hissettikleri

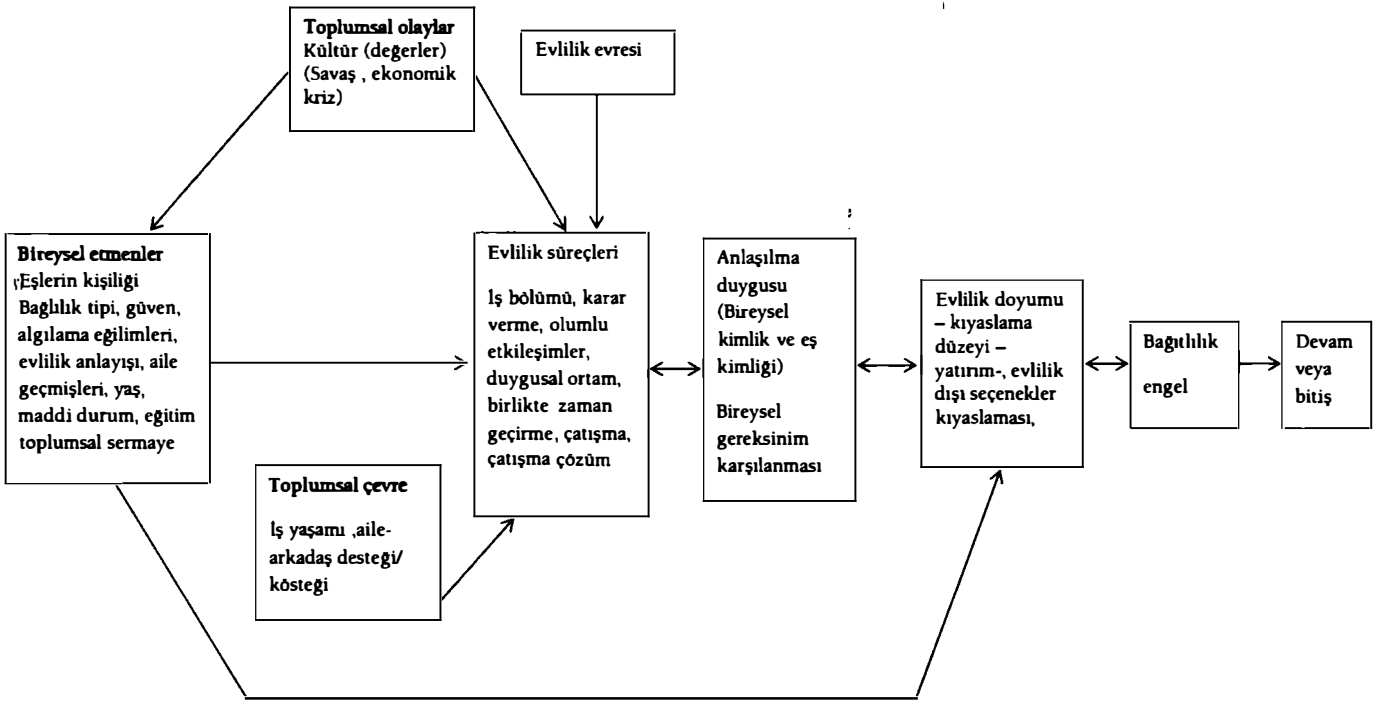
ve daha az yalnızlık çektikleri saptanmıştır (Demir & Fışıloğlu; 1999). Ayrıca, Türkiye'de eşlerini aile aracılığı ve kendileri bulan çiftleri karşılaştıran diğer bir çalışma, aile yoluyla tanışanlara kıyasla eşlerini kendileri bulan çiftlerin genelde eşlerine daha yakın, ailelere daha uzak olmalarına karşın her iki türden evliliklerde zaman içinde eşten duygusal olarak uzaklaşıldığını göstermiştir. Ancak eşler arası duygusal farklar, eşlerini kendileri bulan çiftlere kıyasla aile aracılığıyla evlenenlerde daha fazladır. Araştırma, diğerlerine kıyasla bu türden evliliklerde kadınların eşlerinden duygusal açıdan daha uzak olduğunu, bu uzaklaşmanın çocuklar büyüdükten sonra arttığını göstermiştir. Ayrıca, aile aracılığıyla evlenenlerin, eşlerini kendileri bulanlara kıyasla evliliğin başlarında daha fazla çatıştıkları da anlaşılmıştır. Öte yandan iki türden evlilik arasında zamanla eşten duygusal olarak uzaklaşma eğiliminde fark bulunmamıştır (Hortaçsu, 2007b).

Evlilik Doyumunu Etkileyen Etmenler

Evlilik doyumunu etkileyen etmenler farklı nedenlerden kaynaklanabilir (Karney& Bradbury, 1995; 2000, 2005). (Şekil 6.1) Daha önce anlatılan bağlılık türü tartışmalarından da anlaşılabileceği gibi bu etmenlerden bir bölümü eşlerin göreceli olarak kalıcı kişilik özellikleri, evlilikle ilgili bilişsel kalıp ve beklentileri, demografik özellikleri gibi bireysel etmenlerdir. Kişilik özellikleri evlilik süreçlerini, algılama eğilimleri, eşe tepkiler, güven, sevgi, eşçe anlaşılma duyguları ve affedebilme eğilimiyle etkiler. Eşlerin kendi anababa ailesinin işleyişi, tartışmaların çözüm biçimi ve boşanmanın olup olmadığı da kişisel özellikler yoluyla evliliklerinin işleyişini etkiler. İlginç biçimde, erkeğin aile ilişkilerine kıyasla kadının aile ilişkileri çiftin evliliğini etkilemek açısından daha önemlidir (Sabatelli & Bartle-Haring, 2003; Segrin, Taylor & Altman, 2005). Diğer bir grup etmen, evliliğin işleyiş süreçleridir. Bunlar evlilikte karar alma, güç dengesi, iş bölümü, birlikte zaman geçirme, evliliğe bakım, çatışma sıklığı, konuları ve çözüm biçimidir.

Evli çiftin aile, arkadaş, dost çevreleriyle ilişkileri ve iş yaşamları evlilik doyumunu işleyiş süreçleri ve/veya bireysel duygular yoluyla etkileyebilecek diğer bir etmen grubunu içerir. Son olarak, daha önceki bölümlerde değinildiği gibi, toplumun bir

Şekil 6.1 Evlilikleri Etkileyen Etmenler

parçası olan aile; toplumun genelini etkileyen ekonomik kriz, savaş, göç, toplumsal çalkantılar ve toplumun egemen olan ve zaman içinde değişen norm ve değerlerinden de etkilenir. Değişen toplumsal koşullar çoğu zaman ailenin işleyişinde değişikliklere yol açarak eski dengenin bozulmasına ve yeni işleyişlerin ortaya çıkmasına neden olur. Bebek sahibi olmanın evlilik işleyişine etkilerinin tartışıldığı bir önceki bölümdeki tartışmalar düşünüldüğünde, evlilik evresi de (çocuk öncesi, küçük-ergen çocuk vb.) süreçler yoluyla evlilik doyumunu etkileyebilecek bir etmen olarak düşünülebilinir.

Son yıllarda üzerinde durulan bir konu da insanların eşlerinin kendi duygularını anladığına olan inançlarıdır. Reis (2007), eşçe anlaşılma duygusunun ilişkiler açısından önemine işaret etmekte ve bu duygunun kişilik özellikleri ve ilişki sonuçları arasındaki merkezi konumunu vurgulamaktadır. Anlaşılmama veya yanlış anlaşılma duygusu; kişide eşin kendisine değer vermediği inancına ve eşin kendi benlik tanımını desteklemediği algısına, sonuç olarak, kırgınlığa yol açabilir. Kırılan duygular da kişinin olumsuz olayları olduğundan daha olumsuz algılayıp kırıcı tepkiler vermesi sonucunu doğurabilir (Murray, Bellavia, Rose & Griffin, 2003). Benlik tanımını desteklemeyen ve yanlışlayan ilişkiler, kişinin ilişkiden uzaklaşmasına neden olabilmektedir (Pasley, Kerpelman & Guilbert, 2001). Öte yandan, eşçe anlaşılma duygusu eşler arası iletişim, sıcaklık, olumlu bakış açısı, duyarlılık, güvenirlilik ve aşırı sahiplenici olmama ve evlilik doyumuyla ilişkili bulunmuştur (Acitelli, Douvan & Veroff, 1993; Davis & Oathout, 1987; Long & Andreews, 1990).

Bireysel Etmenler

a. *Bağlılık tipi*

Kişilik özellikleri evliliği eşler arası etkileşimler yoluyla etkiler (Donnellan, Assad, Robin & Conger, 2007). Daha önceki bölümde bağlılık tipinin ilişkiye güven, eşin davranışlarını yorumlama, duygusal tepkiler, eşe yaklaşım, iletişim, çatışma davranışları yollarıyla evlilik öncesi ilişkileri nasıl etkileyebileceği üzerinde durulmuştu (Feeney, 1994; 1999; Feeney, Noller & Callan, 1994; Millings, Walsh, Hepper & O'Brien, 2012; Sümer & Co-

zarelli, 2004). Bu konu özetlenecek olursa, güvenli bağlılık tipinden olan kişilerin eşleriyle ilgili olumlu nedensellik algıları olduğu, duygularını daha olumlu ve yapıcı biçimlerde ifade ettikleri, tartışmalarda sorunlara daha fazla, duygulara daha az odaklandıkları, eşlerinin duygularına daha duyarlı oldukları ve eşlerine daha fazla güvendikleri söylenebilir. Gerilimli bağlılık tipi güvensizlikle ilgilidir ve bu nedenle ilişkinin gidişatını olumsuz yönde etkiler. Gerilimli bağlılık-ilişki doyumu ilişkisinin zaman içinde giderek daha güçlenerek ilişki doyumunda önemli düşüşlere neden olduğu gösterilmiştir (Hadden, Smith & Webster, 2001). Öte yandan, özellikle kaçınıcı kocalar, eşleri olumsuz duygular belirttiğinde tartışmadan daha fazla kaçmışlar, tartışmaları ilişkileri için daha zararlı olarak algılamışlardır (Barry& Lawrence, 2013).

Eşe bağlılık türü ile bağıtlılık arasında çift yönlü bir ilişki de bulunmuştur. Yani, ilişkiye bağıtlılığın bağlılık tipi-eşe tepkiler ilişkisini etkileyebileceği saptanmıştır. Bağıtlılığı yüksek olan güvensiz bağlılık tipinden kişilerin tartışmalarda daha düşük düzeyde olumsuz tepkiler verdikleri görülmüş, bu duygusal tepkiler ise davranışları etkilemiştir. Yani, bağıtlılık bir anlamda güvensiz tiplerin güvenli tipler gibi tepki vermelerine neden olmaktadır. Ayrıca, bağıtlılık ve bağlılık tipinin tartışmalarda olumlu yaklaşımları doğrudan etkilediği de görülmüştür (Tran & Simpson, 2009). Bağıtlılığa değer vermenin evliliğe dini bakış açısından etkilenebileceği, ilişkiye değer verme ve olumlu etkileşimle ilişkili olduğu da gösterilmiştir (Day & Acock, 2013). Sternberg'in aşkı din olarak gören hikâye kalıbına göre eşe bağlılığın Tanrı'ya bağlılık gibi düşünüldüğü anımsanırsa buna şaşmamak gerekir (Sternberg, Hayyat & Barnes, 2001).

Daha önceki bölümde insanların bağlılık tiplerinin değişmez olmadığı, durum ve ilişkiye göre değişebileceği söylenmişti. Bu sav, yeni evli çiftlerin zaman içinde izlendiği bir çalışma ile desteklenmiştir. Bu çalışmada bağlılık tipi ile evlilik doyumu arasında çift yönlü bir ilişki olduğu, kişilerin evlilik doyumunun hem kendi hem de eşlerinin eşlerine bağımlı olmaktan duydukları rahatlığı etkilediği saptanmıştır. Araştırma sonuçları, beklendiği gibi, bağlılık kalıplarının ilişki doyumunu etkileyebileceği gibi ilişkinin gidişatına göre değişim gösterebileceğini de ortaya koymuştur. Bu bulgu, bağlılık tiplerinin hem kalıcı hem de

ilişkiye özel öğeleri olduğu savını desteklemiştir. Araştırmanın diğer bir bulgusu da zaman içinde ilişki doyumunun azalmasına karşın eşlerin bağlılığının güvenli yönde gelişmesidir. Güven duygusu ise eşin hatalarını kişilik özelliklerindense geçici durumlarla açıklama ve affetme sonucunu doğurmaktadır (Luchies, Wieselquist, Rusbult, Khmashiro, Eastwick, Coolsen & Finkel, 2013). Eşe bağlılıktaki bu olumlu gelişme evliliğin sağladığı güvenceden ve/veya bağıtlılıktaki artıştan kaynaklanmış olabilir (Davila, Karney & Bradbury, 1999). Belki de 'evliliğin kerameti' artan bağıtlılık duygusudur.

İlişki kalıpları başlangıçta güvensiz olan tipler için, iyi giden ve güven veren ilişkilerin terapi işlevi gördüğü söylenebilir. Zaten psikoterapinin amaçlarından birisi, insanlara reddedilmeyeceklerinden emin oldukları bir ortamda duygularıyla yüzleşmelerini ve sonuç olarak gelişmelerini kolaylaştıran bir güven ortamı sağlamaktır. Bu ortamı Carl Rogers koşulsuz olumlu saygı (unconditional positive regard) olarak adlandırmıştır. Tabii profesyonel bir terapist olmayan eşin böyle bir ortamı yüzde yüz sağlaması beklenemez. Öte yandan, eşin duygularını anlama, ona değer ve güven verme, eşler arası dayanışma ve ilişkinin süreceği inancı insanların güven duygusuna katkıda bulunabilir. Yani, kişi gerektiğinde dayanabileceği ve ne yaparsa yapsın kendisini reddetmeyecek ve olumsuz değerlendirmeyecek bir insanın varlığını hisseder.

b. *Algılama eğilimleri (nedensel yüklemeler) ve iletişim biçimleri*

Bağlılık tipi gibi nedensel yükleme eğilimleri de göreceli olarak kalıcı bir kişilik özelliğidir ve bağlılık tipiyle ilişkilidir (Sümer & Cozerelli, 2004). Eşin olumlu davranışlarını kalıcı olmayan, dıştan kaynaklanan nedenlerle, olumsuz davranışlarını kalıcı kişilik özellikleriyle açıklamak ilişki doyumunu olumsuz etkiler (Baucom, Sayers & Duhe, 1989; Graham & Conoley, 2006; Lussier, Sabourin & Turgeon, 1997). Örneğin, koca çiçek getirdiğinde eşi "acaba ne yaptı da beni yumuşatmaya çalışıyor", evlilik yıldönümünü unuttuğunda "kaba duyarsız adam, benim duygularımı umursamıyor" diye düşünürse evlilik doyumu olumsuz etkilenmektedir. Öte yandan, çiçek getiren koca "beni seven du-

yarlı eşim", evlilik yıldönümünü unutan koca "ailesi için işten başını alamayan fedakâr eş" olarak görüldüğünde evlilik doyumu olumsuz etkilenmez.

Yeni evli çiftlerin dört yıl süreyle izlendikleri bir çalışmada eşlerin nedensel yüklemelerinin zaman içinde benzerlik gösterdiği, yani karıkocaların olayları benzer biçimde açıkladıkları görülmüştür. Bu çalışmada, ayrıca, zaman içinde nedensel yüklemelerle evlilik doyumu arasında çift yönlü bir ilişki olduğu da saptanmıştır. Yani evlilik doyumunun düşük olması; eşin olumlu davranışlarının geçici dış nedenlerle, olumsuz davranışlarının ise kalıcı kişisel nedenlerle açıklanmasına yol açmış, bu tür nedensel yüklemeler de ilişki doyumunda düşüşlere neden olmuştur. Araştırmanın diğer bir bulgusu ise dört yıl içinde biten evliliklerde evlilik doyumu ile nedensel yüklemeler arasındaki ilişkinin süren evliliklere kıyasla daha yüksek olmasıdır. Bu bulguyu yorumlayan araştırmacılar, biten evliliklerde doyumun gündelik olaylardan daha fazla etkilendiğini ve daha kırılgan olduğunu söylemişlerdir (Karney & Bradbury, 2000). Mutlu ve mutsuz çiftleri karşılaştıran Gottman (1998a), mutsuz evliliklerde eşlerin ikisinin de kendilerini kurban olarak gördüklerini, başka bir deyişle, eşlerini suçladıklarını bulmuştur. Ayrıca mutlu evliliklere kıyasla mutsuz evliliklerde kocanın evliliği konusunda daha fazla yüklemelerde bulunduğu, öte yandan iki tür evlilik arasında kadınların yüklemeleri arasında fark olmadığı anlaşılmıştır. Kadınların ilişkileri konusunda devamlı düşündükleri, erkeklerin ise ciddi bir durum olmadan düşünmedikleri anımsanacak olursa erkeklerin düşünmeye başlamaları sonun başlangıcı olabilir.

Yüklemelere benzer biçimde, kişilerin kendilerini ilişkileri bağlamında algılamaları ve ilişkileri konusunda olumlu şeyler düşünmeleri de doyumla ilişkili bulunmuştur. Zaten ilişkiler iyi gittikçe insanlarda 'biz' algısı belirir ve kendileriyle eşlerini bir bütünün parçaları olarak görmeye başlarlar; ilişki bozulduğunda ise 'biz' 'ben ve o' olarak ayrışır. Bekleneceği gibi erkeklere kıyasla kadınların kendilerini daha fazla ilişkileri bağlamında gördükleri saptanmıştır (Acitelli, Rogers & Knee, 1999; Hortaçsu, 1989b).

Yüklemelerle davranışlar arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, eşin olumsuz davranışlarına suçlayıcı yüklemeler yapmamayla dolaylı ve diplomatik eleştiriler arasında bir ilişki bu-

lunmuştur. Ancak suçlayıcı olmayan yüklemeler ve diplomatik ve dolaylı eleştiriler genelde olumsuz duyguların yoğun olmadığı durumlarda yapılmıştır. Aynı çalışmada, evlilik doyumları yüksek olan kadınların eşlerine şikâyetlerini daha dolaylı ve diplomatik biçimlerde ilettikleri, yani suçlamada bulunmayarak şikâyetlerini yumuşak bir dille belirttikleri gösterilmiştir. Bu türden iletişimlerin bir olasılıkla eşlerin yüksek ilişki doyumundan etkilenebileceği de görülmüştür. Eşlerin ilişki doyumlarının da birbiriyle ilişkili olduğu göz önünde tutulursa, bu bulgu, ilişki doyumu yüksek olan erkeklerin eşlerinin yakınmalarını daha yapıcı biçimlerde dile getirmeleri biçiminde açıklanabilir. Eşi yumuşak biçimde eleştirmenin diğer bir yolu da olumsuz eleştirileri davranışlarla olumlu görüşleri ise sıfatlarla dile getirmektir. Yani, "sen çok iyi bir babasın", "çocuğun altını değiştirmedin" gibi (tembelsin veya ilgisiz babasın değil) (Semin, 2001; Semin, Higgins, de Montes, Estourget & Valencia, 2005; Tekman, Hortaçsu & Ok, 2008). Öte yandan, duygu ve düşünceleri ifade etmemek(içine atmak) ile ilişki doyumu arasında olumsuz ilişki bulunmuştur (Fletcher, Thomas & Durrant, 1999). Bu bulgu, güvensiz bağlılık tipinden olan kişilerin duyguların ifade etmemeleri ve bu durumun evlilik doyumunu olumsuz yönde etkilemesi bulgusuyla tutarlıdır (Tran & Simpson, 2009). Sonuç olarak eşlerin duygu ve düşüncelerinin ifadesiyle evlilik doyumu arasında olumlu bir ilişki olduğu, ancak bu ifadelerin yumuşak biçimde yapılmasında yarar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, evlilik doyumu düşük olduğunda, yumuşak eleştiri yapma olasılığı da düşmektedir.

c. *Evliliğe ilişkin beklentiler*

Evlilikte doyumu ve dolayısıyla sürekliliği etkileyen diğer bir konu da evliliğe bakış açısı ve evlilikten beklentilerdir. Beklentiler kişinin evlilik yaşantısını ve doyumunu kıyasladığı bir ölçüttür. Beklentiler karşılanmadığında evlilik doyumu düşer, yani hayal kırıklığı evliliğin niteliğinden daha önemli olabilir (Bercheid, 2010; Ruvolo & Veroff, 1997). Bu durumla ilgili olarak, evlendikten 15-20 yıl sonra boşanan bir arkadaşımın yeni evliyken başından geçen bir olayı unutamam. Arkadaşım ve eşi evlendikten hemen sonra burs kazanıp doktora için ABD'nin farklı yörelerine gidiyorlar. Birbirlerine ziyarete gidebilmek için müm-

kün olduğu kadar az para harcadıklarından pek bir şey alamıyorlar. Arkadaşım kıt kaynaklarından para ayırıp bir vazo alıyor, eşi ziyarete geldiğinde vazo kırılıyor. Kadın gözyaşları arasında eline paspası alıp yeri silerken eşi ne buyuruyor dersiniz? "Sopayla iyi silinmiyor, diz çök de öyle sil".

Bence günümüzün modern tüketim toplumunda, biraz da medyanın pompalamasıyla, evlilikle ilgili maddi manevi beklentiler yükselmektedir. Reklamlar, insanları tüketimi neredeyse mutluluğun bir koşulu veya nedeni olarak görmeye yönlendirmektedir. Bu bağlamda insanlar evlilikten ne elde edecekleri konusuna odaklandırılmaktadırlar. (Bazı kadınlar evlenince baba evinden daha iyi koşullarda yaşamayı bekliyorlar; bu bana pek gerçekçi gelmiyor.) Öte yandan aşkı yaşama, heyecan duyma, 'elektrik alma', 'seven kıskanır' söylemi romantik ve manyak sevgi kavramlarını dayatmaktadır. Evlilik programlarının sadık bir izleyicisi olarak ben her yaşta ve değişik sayıda evlilik yapmış olan, özellikle kadın katılımcıdan bu söylemi duyuyorum. Daha önceki bölümde değinildiği gibi, romantik- aşk zaman içinde azalan bir duygudur, sürmesini beklemek düş kırıklığı getirir. Uzun yıllar evli olan kadınların eşlerinden günde birkaç kez aşk sms'si almadıkları için mutsuz olmaları bana abesle iştigal gibi geliyor.

Evlilik eşler arası karşılıklı bağımlılık gerektirir, bu durum da batı dünyasında egemen olan bireyci değerler bağlamındaki bağımsızlık gereksinimine ters düşer. Bu nedenle insanlar eşlerine fazla yakınlaştıklarında, eşten uzaklaşarak özerkliklerini elde etmeye, uzaklaştıklarında da yakınlaşmaya çalışırlar (Baxter & Simon,1993). Daha önce değinildiği gibi, insanların üç önemli gereksiniminin içlerinden gelen şeyleri yapabilmek amacıyla kendi yaşamlarını denetlemek (özerklik), başkalarıyla ilişki içinde yaşamak ve yetkinliktir. Yani, özellikle bireyci toplumlarda insanların kişisel bağımsızlık ve gelişimleriyle ilgili hedeflerini elde etmek için yardım aldıklarını kabul etmeleri, kendilerini denetlemek değerlerine ters düşer. Güvenli kişiler eşlerinden destek kabul ettiklerinde, onu güvenli liman olarak kullanarak kişisel bağımsızlık ve gelişimleriyle ilgili hedeflerini elde etmek için çaba gösterebilir ve amaçlarına ulaşabilir; güvensizler için yardım almak benlik değerleri için tehdit oluşturur (Feeney, 2007). Kişi eşten destek kabul ederek kişisel amaçlarını gerçekleştirdiğinde

evlilik kişinin bireysel ideallerini gerçekleştirmesine ve mutluluğuna katkıda bulunur. Ancak, evliliğin kişinin kendisini geliştirmesi, eşlerin ideallerine ulaşmalarına olanak sağlaması gerektiği söylemi evlilikten beklentileri yükseltmektedir. Bu beklenti sağlanmadığında oluşan düş kırıklığı, evlilik dışı yaşamlara hoşgörü ortamıyla birleştiğinde, evlilik doyumunun düşmesi olasıdır.

Yeni evlilerin evliliklerinin nasıl gelişeceği konusundaki beklentilerinin zaman içinde evlilik doyumunu nasıl etkilediği incelenmiştir. Bu konudaki bir çalışmada, özellikle kadınların başlangıçtaki iyimser beklentilerinin zaman içinde evlilik doyumunda düşüşle ilişkili olduğu saptanmıştır (Lavner, Karney & Bradbury, 2013). Diğer bir çalışmada da çiftler dört yıl süreyle izlenerek beklentiler ile tartışma eğilimleri arasındaki etkileşimin evlilik doyumuna etkileri incelenmiştir. Bu çalışmada, çiftlere evlilik doyumunun zaman içinde yüksek düzeyde mi seyredeceği, büyük iniş çıkışlar mı göstereceği konusundaki beklentileri sorulmuştur. Sonuçlar evlilikleri konusunda olumlu beklentileri olan çiftlerin tartışmalara yapıcı yaklaşıp, yıkıcı nedensel yüklemeler yapmadıklarında evlilik doyumlarının fazla düşmediğini göstermiştir. Öte yandan, olumlu beklentilerle başlayanların tartışmalara yıkıcı yaklaşıp, yıkıcı nedensel yüklemelerde bulunduklarında doyumlarının düştüğü görülmüştür. Yani beklentilerle davranış ve yüklemeler arasında bir etkileşim görülmüştür. Öte yandan evliliklerin gidişatıyla ilgili olumsuz beklentileri olup da olumlu tartışma becerilerine sahip olanlar becerilerini kullanıp tartışmaları çözmeye çalışmamış, olumsuz beklentileri olup da tartışma becerileri de olmayan çiftlerin ise evlilik doyumunda ise fazla düşüş olmamıştır. (McNulty & Karneu, 2004). Özetle, beklentileri yüksek olanların beklentilerinin gerçekleşmemesi, beklentileri düşük olanların beklentilerinin gerçekleşmemesinden daha kötü sonuçlara neden oluyor gibi görünüyor. Öte yandan, yüksek beklentiler yapıcı yaklaşımlarla birleştiğinde sonuç iyi olabiliyor. Yani, "mutlu olacağım ama çabalamam gerekiyor" diyenler mutlu olabiliyor gibi. Tabii eşin çabalara tepkisinin de önemli olduğunu unutmamak gerekir.

Beklentiler kıyaslama düzeyi olarak düşünülürse (değiş tokuş-karşılıklı bağımlılık kuramı: Bölüm 2) olumlu beklenti durumunda kıyaslama düzeyi yüksek oluyor, tartışmalara yıkıcı

yaklaşımlar, evlilikten alınan sonuçların kıyaslama düzeyinden düşük olmasına neden oluyor, sonuç olarak doyum hızla düşüyor. Beklentiler düşük olduğunda kıyaslama düzeyi zaten düşük olduğundan tartışmalar kötü geçse bile evlilikten elde edilen sonuç kıyaslama düzeyinin altında kalmayabiliyor ve doyumda hızlı düşüş olmuyor denebilir.

Bu araştırmanın sonuçları, evlenecek çiftlere evlilik öncesi danışmanlık sağlanmasının önemine işaret ediyor. Bu türden danışmanlık hizmetleri hem evlilikle ilgili gerçek dışı beklentileri törpüleyebilir, hem de çiftlerin evlilik yaşamının kaçınılmazı olan tartışmalara yapıcı yaklaşımlar geliştirmelerinde yardımcı olabilir. Bu türden bir hizmet evlilik öncesi tartışmayan çiftler için daha da önemli olabilir. Çünkü bu çiftler evliliğin tartışmalarından dolayı tartışan çiftlere kıyasla daha fazla düş kırıklığına uğrayabilirler. Batıda bebek bekleyen çiftlerle yürütülen bu türden danışmanlık hizmetlerinin yararları görülmüştür (Cowan & Cowan, 1995; Salmela-Aro, 2012). Bence evlilik öncesi hizmetlerde eşlerin evliliği nasıl düşündükleri Sternberg'in ilişkiler için geliştirdiği (Bölüm 3) 'öykülerin' yardımıyla tartışılabilir, çiftlere emek, eşitlik ve yatırım içeren gezi, dikiş, bahçe bakımı, fedakârlık öykülerinin bakış açılarının yararları anlatılabilir (Sternberg, Hayyat & Barnes, 2001). Bu hizmetler kapsamında çiftler ilişkileri konusunda tartıştırılır, bu tartışmaların kayıtları kendileriyle birlikte izlenerek sorunlara doğru ve yanlış yaklaşımlar konusunda onlara eğitim verilebilir.

d. *Beklentiler ve iyimserlik*

İlişkiler ve evlilik konularında iyimserlik de bir tür yaşama güven olarak düşünülebilinir. Bu konudaki çalışmalar duygusal ilişkiler ve evlilik konusundaki iyimserliğin çocukluktaki ev ortamı, anababanın kişiye ve birbirlerine davranışları, geçmiş duygusal ilişkiler ve bağlılık tipiyle ilintili olduğunu göstermiştir. Özellikle gerilimli bağlılık tipinden kişilerin ilişkileri konusunda kötümser olduğu, daha fazla karşılıksız aşk ilişkisi yaşadığı ve ilişkileri bitirmekte daha fazla zorlandıkları anlaşılmıştır. Bu araştırmaların diğer ilginç bir bulgusu da evlilik konusundaki iyimserliğin anababanın evlilik ilişkisinden, evlilik dışındaki duygusal ilişkiler konusundaki iyimserliğin ise kişinin kendi ilişki

geçmişinden etkilenmesidir (Carnelley & Janoff-Bulman,1992; Heinonen, Raikkonen, Keltikangas-Jarvinen, 2004). Bu ilginç bulgu, evlilik ile diğer duygusal ilişkiler arasında niteliksel bir fark olabileceği izlenimini vermektedir. Zaten kadınlar erkeklerin evlendikten sonra değiştiğini hep söylerler.

İyimser kişiler kötümserlere kıyasla eşlerinin desteğini daha yüksek, tartışma davranışını daha olumlu ve işbirlikçi, tartışmaları daha yumuşak algılarlar. Ayrıca, belki de bu nedenle, bu kişilerin ilişki doyumları daha yüksek olur (Srivastava, McGonigal, Richards, Butler & Gross, 2006). Eşi ideal eş olarak görmek de bir tür iyimser beklenti olarak düşünülebilir. Eşlerini ideal eş olarak gören kişilerin evlilik öncesinde daha fazla aşık oldukları ve yıllar içinde bu çiftlerin eşlerine duyduğu aşk düzeyinde, diğerlerine kıyasla daha az düşüş olduğu saptanmıştır. Eşi idealize etmenin tartışmalarda olumsuz tepkiler vermeyi azalttığı da gösterilmiştir. Ancak, eşi idealize etmeyle boşanma olasılığı arasında bir ilişki bulunmamıştır (Miller, Niehuis, Huston, 2006). Öte yandan, ilişkiye özel iyimserliğin, özellikle ciddi sorunların tartışılmasında daha olumsuz yaklaşımlarla ilişkili olduğu ve bir yıl süreyle izlenen evli çiftlerde, evlilik doyumunda azalmalarla ilintili olduğu görülmüştür (Neff & Geers, 2013). Bu sonucun açıklaması evliliğin kaçınılmaz tartışmalarının ilişkiyle ilgili düş kırıklığına neden olmasında aranabilir (Ruvolo & Veroff, 1997). Anımsanacağı gibi, biraz önce anlatılan çalışmanın sonuçları, yapıcı tartışma becerilerine sahip olanların evliliklerinin olumlu beklentilerinden olumsuz yönde etkilenmediğine işaret etmişti. Bir olasılıkla evlilikleri konusunda gerçek dışı olumlu beklentileri olan kişiler, evliliğin gerçeklerinin farkına vardıklarında olumsuz duygusal tepkiler vermektedirler.

ABD ve Türkiye'de evli insanları karşılaştıran bir çalışma, evliliği idealize etme konusunda fark bulmamıştır (Flowers, Fışıloğlu & Procacci, 2008). Öte yandan, benlik değerleri yüksek olan kişilerin eşlerini olduğundan daha iyi algıladıkları ve bu yanılsamanın karşılıklı bağımlılık ve bağıtlılık uğruna bireysel bağımsızlıklarından bir ölçüde fedakârlık edebilmelerine neden olabileceği söylenmiştir. Yani kendilerine çok değer veren kişiler için eş fedakârlıklara değecek kadar değerlidir (Murray, Holmes, Aloni, Pinkus, Derrick & Leder, 2009). Belki de bu insanlar yanlış kişiyi seçtiklerini kendilerine yediremediklerinden eşlerini ide-

al eş olarak görüyorlardır ya da eşlerini genişleyen benliklerinin kapsama alanına aldıklarından kendileri gibi değerli görüyorlar. Bu bulgunun diğer bir açıklaması ise benlik değeri yüksek olan kişinin benliğinin genişleyerek eşi de kapsaması ve onu da değerli görmesi olabilir. İnsanların eşlerini ideal eşlerine benzetmek için çaba gösterdikleri, bu çabalar başarısız olduğunda evlilik doyumunda düşüşler olduğu görülmüştür. Öte yandan, insanlar eşlerinin idealine benzemek için değişebilmektedirler. Kadınların eşlerinin daha sevecen olmaları konusundaki, erkeklerin ise evlilikte eşitlik konusundaki taleplerine olumlu tepkiler verip değiştikleri görülmüştür (Overall, Fletcher & Simpson, 2006).

Süreçler

Yazarlar yakın geçmişe kadar evliliğin olumlu yönlerinin ihmal edilerek olumsuz yönleri üzerinde durulduğunu, bu yaklaşımın son zamanlarda değiştiğine dikkat çekmektedirler (Bradbury, Fincham & Beach, 2000). Gottman; evlilikteki olumlu ve olumsuz duygu ve davranışların niceliğinden çok, oranının önemli olduğuna işaret etmekte ve oranın hem tartışmalar hem de günlük yaşamdaki etkileşimler için önemli olduğuna işaret etmektedir (Gottman, 1994, 1998; Carrere & Gottman, 1999; Driver & Gottman, 2004).

Olumlu Etkileşimler

Daha önce de vurgulandığı gibi evlilik konusundaki araştırmaların önemli bir bölümünün çatışma konusuna yoğunlaşmasına karşın son zamanlarda evliliğin olumlu yönlerinin önemi anlaşılmış ve olumlu duygusal ortamın hem çatışmaların farklı gelişmesini hem de ilişki için daha az zararlı olmasını sağlayabileceği gösterilmiştir. Evliliğin olumlu yönleri genelde eşlerin gündelik ilişkileriyle belirlenir. Bunlar arasında eşlerin birlikte bir şeyler yapmaları, sohbet edip duygu ve yaşantılarını paylaşmaları, sır saklamamaları, açık olmaları, şefkat gösterip sevgilerini dile getirmeleri gibi, daha önceki bölümde belirtilen 'bakım' davranışları sayılabilir. Erickson'un (2005) duygusal iş (emotion work) olarak tanımladığı sorunları konuşma, eşin duygularını dinleme, görüşlerine saygı gösterme, istenmeden eşe hoş davranışlarda

bulunma ve eşi yüreklendirme de bakım davranışlarıdır ve evlilik doyumuyla ilişkilidir. Bu türden davranışlar daha çok kadın ve kadınsı yönü güçlü olan erkeklerce yapılır. Kadınların eşlerinin duygularını erkeklerden daha iyi anlayabildikleri hem kadın hem de erkeklerce ifade edilmektedir (Long. & Andreews,1990). Bunun nedeni olarak genelde kadınların daha ilişki odaklı olmaları ve evliliğin duygusal yükünün çoğunu taşımaları verilebilir (Erickson, 2005).

Eşlerin birbirlerinin kişisel amaçlarını elde etmelerine destek olmaları, zaman zaman hassas konuları deşmekten kaçınmaları, birbirlerinin hatalarını hoş görüp affetmeleri, fedakârlıkta bulunmaları ve ilişkiye bağıtlılıklarını belirtmeleri de evlilikte olumlu duygusal ortamın oluşmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunur (Day & Acock, 2013; Dew & Wilcox, 2013; Finkenaur & Hazam, 2000; Howe, 2007). Affetme bilinçli veya bilinçsiz olarak eşin davranışlarına yapılan nedensel yüklemeleri etkilemekte, ilişkide gerilimi azaltıp eşler arası yakınlığı arttırmakta, işbirliği ve olumlu duygulara neden olmaktadır. Ancak, affetme ilişki sürecindeki çeşitli durumlardan etkilenebilmekte ve zaman içinde değişim gösterebilmektedir (Karremans & Van Lange, 2008). Affetme hakkaniyet duygusuyla da ilgilidir. Bu nedenle affetmenin de karşılıklı olması gerekmektedir, bir tarafın daha çok affetmesi özellikle kadınlarda, haksızlık duygusuna neden olup evliliği olumsuz etkilemektedir (Paleari, Regalia & Fincham, 2011). Eşitlik-karşılıklılık ve umursama-destek olarak tanımlanan saygının da evlilik doyumu, cinsel doyum, bağıtlılık, iletişim ve duygusal paylaşımla ilişkili olduğu gösterilmiştir (Hendrick & Hendrick, 2006). İnsanların eşlerine zor zamanlarında pratik destekte bulunmaları eşin yükünü hafifletir, ancak zor zamanda verilen duygusal destek eşin kendisine güvenini zedeleyebileceğinden borçlu kalma ve kızgınlık gibi olumsuz duygulara neden olabilir (Shrout, Herman & Bolger, 2006).

İletişim ve heyecan içeren boş zaman faaliyetlerinde birlikte bulunmak da evlilik doyumunu etkiler. Bu türden faaliyetler özellikle kadınlar için önemlidir. Heyecan içeren faaliyetler insanların kendilerini ve benliklerini geliştirme amaçlarına hizmet ettiğinden evlilik doyumunu diğer faaliyetlerden daha fazla etkiler (Holman & Jaquart, 1988; Reissman, Aron & Bergen, 1993). Evlilikte ilişkiye bakımın doyum açısından önemli olmasına kar-

şın evliliklerin bu türden davranışlar açısında farklılaşabileceği gösterilmiştir. Evli çiftlerin geleneksel, bağımsız ve ayrışmış olarak belirlendiği bu çalışmada, geleneksel evliliklerde iş bölümünün geleneksel, eşler arası karşılıklı bağımlılık düzeyinin yüksek olduğu ve çiftin çatışmadan kaçındığı saptanmıştır. Aynı çalışmada, bağımsızların geleneksellere kıyasla daha eşitlikçi ve özerk olduğu, bu evliliklerde kişisel özgürlük ve gelişimin daha fazla vurgulandığı, tartışmadan kaçınılmadığı ve doyumun daha düşük olduğu görülmüştür. Belki, bu çiftlerin evlilik beklentileri geleneksellere kıyasla daha yüksektir. Ayrışmış evliliklerde ise karşılıklı bağımlılık, destek, sevgi ve duygusal iletişim diğer tiplere kıyasla daha düşük bulunmuş, çatışmadan daha fazla kaçınılmış ve eşler fazla duygusal yakınlık olmamasını yeğlemişlerdir (Weigel & Ballard-Reisch, 1999). Öte yandan, her üç tür evlilikte de eşe destek olma ve sosyal çevreyle bağlar doyumla ilişkili bulunmuştur.

İlişkilerde erkek ve kadınlar arasındaki farklara yer yer değinilmektedir. Bakım davranışları açısından da farklar vardır. Erkek ve kadınların sevgileri farklı biçimlerde gösterdikleri de anlaşılmıştır. Erkekler sevgilerini cinsel ilişki başlatarak, ev işlerini ve boş zaman faaliyetlerini paylaşarak ifade ederken kadınlar olumsuz ve düşmanca ifadeleri engellemektedirler (Schoenfield, Breedow & Huston, 2012). Bu arada, erkeklerin evlilik doyumu en çok cinsel yakınlıktan etkilenirken kadınlarınki iletişim ve çatışmadan etkilenmektedir (Lawrence ve arkadaşları, 2008). Boşanma nedeni olarak da erkekler cinselliği, farklı yaşam anlayışlarını, arkadaşlık eksikliğini ve evlilik dışı nedenleri kadınlardan daha fazla dile getirmiş, kadınlar ise genelde erkeklerden daha çok sayıda neden belirtmişlerdir (Ponzetti, Zvonkoviç, Cate & Huston, 1992).

Tartışma ve Sorunlara Yaklaşım

Daha önce de değinildiği gibi, evlilik çalışmaları yakın zamanlara kadar evliliğin olumsuz yönü olarak çatışmaya odaklanmıştır. Bu konuda genelde eşlerin çatışma sıklığı, ve daha önemlisi, çatışmalar sırasındaki davranış ve tartışmaların sonuçları üzerinde durulmuştur. Tartışmalar eşlerden birisinin evlilik yaşamından yakınma veya değişiklik talebinde bulunması, diğer eşin bu tale-

be tepkisi, konunun konuşulması veya konuşulamaması, sonuca bağlanması veya bağlanamaması sürecindeki sözel veya sözel olmayan davranışlar zinciri olarak düşünülebilir. Tartışmaların nasıl yapıldığı kadar sıklığı, sonuçları ve hangi konularda olduğu da önemlidir. Evlilikte tartışma konusunda yürütülen çalışmaların birçoğu çiftleri laboratuvar ortamında anlaşmazlık olan konularda tartıştırmakta ve bu tartışmaların kaydını almaktadır. Bu kayıtlar daha sonra araştırmacılarca belli duygu ve davranışların kimin tarafından ne sıklıkla yapıldığı ve eşin hangi tepkileriyle karşılaştığı açılarından incelenir. Bazı çalışmalar ise çiftlerden hangi konularda, ne sıklıkla tartıştıklarını ve tartışmaların nasıl sonuçlandığını belirten soruları yanıtlamalarını ister.

Tartışma davranışları konusundaki ilk çalışmalar, Rusbult'un ortaya attığı dört davranış kategorisinin eşlerce hangi sıklıkla ve hangi örüntü içinde kullanıldığını incelemiştir. Rusbult, tartışma esnasındaki davranışları olumlu-olumsuz ve etkin-edilgen olmak üzere iki boyutta ele almıştır (Rusbult, Verette & Whitney, 1991). Bu davranış biçimlerinden dile getirme etkin ve olumlu, vefa edilgen ve olumlu, terk etkin ve olumsuz, ihmal ise edilgen ve olumsuzdur. Eşlerden biri ilişkiyle ilgili konuşmak istediğinde veya bir sorunu tartışmak için konuyu açtığında endişesini veya talebini dile getirmiş olur. Tabii sorun her zaman dile getirilmeyebilir, sorun olduğunu düşünen eş uzak durarak, surat asarak, mutsuzluk belirterek eşinin soru sormasını sağlamaya çalışabilir. Öte yandan, kişi, sorunun zamanla çözülebileceği beklentisiyle veya tartışmanın zamanı olmadığı inancıyla, vefa davranışında bulunarak sabredip bekleyebilir. İdeal tartışmada eşlerden birisi konuyu açtığında, diğeri tartışmaya açık olduğunu belli ederek dinler ve eşler ortak bir çözüm bulmaya çalışırlar. Konuyu açan eşin isteği yerine gelmese bile neden gelmeyeceği konusunda ikna olabilir, en azından eşinin kendisini dinlediğine ve duygularını anlamaya çalıştığına inanır. (Anlaşılma duygusunun önemine daha önce değinilmişti.) Bu idealin dışındaki durumlarda eş konuyu erteleyebilir, duymamazlıktan gelebilir veya bir şekilde ortamdan ayrılabilir.

Weger (2005) ilişkide değişiklik talep eden kişinin dile getirdiği konunun kapatılmasının kişide eşi tarafından anlaşılmadığı duygusu uyandırdığını, ayrıca, kendisini 'eşini zorlayan' bir kişi olarak algılamasına neden olduğunu savunmuştur. Eşlerini

zorlayarak istediklerini elde eden kadınların evlilik doyumunun düşmesi de büyük olasılıkla bu davranışları sonucu kendilerini olumsuz olarak değerlendirmeleridir. Buna ek olarak, eşi tarafından anlaşılmama ve desteklenmeme duygusu da kişinin kendine ilişkin olumlu kimlik değerlendirmesini zedelediğinden, evlilik doyumunu dolaylı yoldan düşürmektedir. Öte yandan, eşi tarafından 'zorlanan' kişi de haksız yere suçlandığı için anlaşılmadığını düşünecektir. Örneğin, eşinden yardım taleplerine yanıt alamayan kadın hem 'dırdırcı kadın' konumuna düştüğünü hem de eşinin kendisini anlamadığını ve kendisine değer vermediğini düşünebilir. Koca ise eşinin kendisini yeteri kadar yardımcı bir koca olarak görmediğini düşünecek ve kocanın kendisine ilişkin 'iyi anlayışlı koca' tanımı zedelenecektir. Yeni evlilerle yürütülen çalışmalar, evlilik ilerledikçe eşlerin kendilerini ve eşlerini daha benzer biçimde gördüklerini ve her iki eşin de görüşünün birbirine yaklaştığını, öte yandan eşlerin, belki de sonuç alamayacaklarını bildikleri tartışmalardan kaçındıklarını göstermiştir (Casr & Cantwell, 2007; Holley, Haase & Levenson, 2013). Bu durumun iyimser bir yorumu eşlerin zamanla birbirlerini daha iyi anlamaya başladığı ve değiştiremiyeceklerini kabullenmeleri olabilir.

Tartışma davranışı-evlilik doyumu ilişkisinin incelendiği bir çalışma, kadınların ve erkeklerin düşünmeden yaptıkları dürtüsel (fevri) hareketlerinin, tartışmadan kaçma ve uzaklaşmalarının evlilik doyumunu olumsuz, erkeklerin sorunlara olumlu yaklaşıp çözüm arama veya başkalarını kırmamak için susma gibi davranışlarının evlilik doyumunu olumlu etkilediğini ortaya koymuştur (Bouchard & Thériault, 2003). Çiftlerin zaman içinde izlendiği diğer bir çalışmada ise eşlerin olumlu ve olumsuz davranışlarının kendilerinin ve eşlerinin evlilik doyumunu etkilediği, buna ek olarak kadının sorunları dile getirmemesinin kocasının doyumunu arttırdığı görülmüştür (Gill, Christensen & Fincham, 1999). Yani, kadının şikâyet etmemesi erkeği mutlu etmektedir.

Çiftlerin 14 yıl boyunca izlendiği bir çalışmada, diğer evliliklere kıyasla kadınların yüksek dozda çatışma bildirdikleri ve erkeklerin duygusal açıdan anlaşılmadıklarını söyledikleri evliliklerin bitme olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür (Orbuch, Veroff, Hassan & Horrocks, 2002). Dile getir-ihmal örüntüsü düşük evlilik doyumuyla ilişkilidir. Öte yandan dile getir-

ihmal örüntüsü açısından evliliklerin üç türe ayrılabileceği de saptanmıştır. Bazı evliliklerde genelde kadının sorunları dile getirip erkeğin kaçtığı, diğerlerinde ise erkeğin dile getirdiği konulardan kadının kaçtığı, üçüncü tipte ise eşlerin dile getirme ve kaçmalarının değişken olduğu ortaya koyulmuştur (Klinetob & Smith, 1996). Genelde ihmal ve terk davranışlarının ve özellikle dile getir-ihmal örüntüsünün eşlerin ilişkiden aldıkları doyumu düşüren tartışma davranışları olduğu ve evliliğin ilk yıllarında, hatta evlilik öncesinde, ortaya çıktığı saptanmıştır. Ayrıca kadınların 'terk'inin ilişki doyumunu erkeklerin terkinden daha fazla düşürdüğü de gösterilmiştir (Gottman, 1998, Noller, Feeney & Bennell & Callan, 1994; Rusbult, Johnson & Morrow, 1986; Vogel & Karney, 2002). Bu bulgulara ek olarak, evliliğin başında eşler birbirinin ortaya attığı konuları önemli bulduklarını söylemişler ama evlilik ilerledikçe her eş kendi konusunun önemli, eşinkinin ise önemsiz olduğunu düşündüğünü belirtmiştir (Vogel & Karney, 2002).

Araştırmalar ilişkilerde genelde kadınların sorunları dile getirdiklerini, erkeklerin ise ihmal ve terk seçeneklerini yeğlediklerini göstermiştir. Ayrıca kadınların erkeklerden daha fazla vefa gösterdikleri de bulunmuştur (Rusbult, Johnson & Morrow, 1986). Bir bakıma kadınların erkeklerden daha fazla sabrettikleri ve sabredemediklerinde sorunu dile getirdikleri söylenebilir. Gottman (1994) ilginç bir saptamada bulunarak erkek çocukların 7 yaşından sonra kız çocukların önerilerini dinlememeye başladıklarını, bunun farkına varan kız çocukların ise erkeklerden uzak durmaya başladıklarını savunmuştur. Kadınların sorunları dile getirip erkeklerin tartışmadan kaçınmalarının iki olası nedeninden söz edilmiştir. Birinci olası neden, kadınların ilişkideki aksaklıklara daha duyarlı olduklarından sorunları erkeklerden daha erken fark etmeleri ve tartışmak istemeleridir. Erkekler sorunun farkında olmadıklarından, tartışmayı gereksiz bulup konuyu kapatabilirler (Acitelli, 1988; Harvey, 1987). İkinci neden, ilişkilerde güç dengesinin genelde erkekleri kayırmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle geleneksel değerlerin egemen olduğu evlilikler için geçerlidir. Güç dengesi erkeği kayırdığında durumu korumak erkeklerin, değiştirmek ise kadınların yararına olmaktadır. Örneğin, özellikle bebekten sonra iş yükü artan kadınların bu konuda eşten yardım istemeleri olağan bir

durumdur. Eşleri çalışmayan erkekler ise artan iş yükünü kabul etseler bile bu durumu annelik rolünün gereği olarak düşünebilirler. Geleneksel değerlere sahip kadınlar ve böyle değerleri olan erkeklerin karıları mutsuz olmalarına rağmen iş yükü konusunda talepte bulunmayabilirler (Godwin & Scanzoni, 1989; Kluwer, Heesink & Van de viliert, 1997). Christensen ve Harvet (1990), dile getirme-kaçma örüntüsünün cinsiyetle değil de değişiklik istemekle bağlantılı olduğunu göstermişlerdir. Yürüttükleri çalışmanın sonuçları ilişkide değişiklik isteyen erkek olduğunda, erkeklerin sorunu dile getirdiğini, kadınların ise kaçamak davrandığını göstermiştir. Ayrıca, yeni evli çiftlerle yürütülen bir çalışmada, eşlerin ikisinin de önemli gördükleri konularda dile getirme-ihmal örüntüsünün daha ender görüldüğü saptanmıştır (Vogel & Karney, 2002).

Diğer bir çalışmada da ilişkide değişikliği kimin istediğine göre duygusal tepkilerin farklı olabileceği ve farklı sonuçlar doğurabileceği gösterilmiştir. Bu çalışmada kadınların genelde değişim istedikleri bir konuda tartışma başlattıklarında, düşük dozda olumsuz duygularla başladıkları (şikâyet, kızgınlık, korku, keder) ancak olumsuz tepkilerle karşılaştıklarında tartışmayı tırmandırdıkları görülmüştür. Süren evliliklerde erkeklerin olumsuz duyguları tırmandırmadığı ve tartışmayı yumuşattığı gözlenmiştir. Erkeklerin olumsuz tepkileri tırmandırdığı ve kadınların yumuşamadığı tartışmalar yaşayan çiftlerin ilişkilerinin bitme olasılığının daha yüksek olduğu anlaşılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları da olumlu olumsuz duygusal ifade ortamının önemli bir etmen olduğunu göstermiştir (Kim, Capaldi & Crosby, 2007). Tartışmalar sırasındaki duygusal ifadelerin hem olumlu/olumsuz iletişim girişimleri hem de eşin davranışsal tepkilerini etkilediği görülmüştür. Keder ve ilişkiyle ilgili üzüntü ifadesi eşin anlayış ve teselli çabalarına neden olup onun ilişkideki sorunlara odaklanmasını sağlamaktadır (Sanford, 2007; Sanford & Rowatt, 2004).

Tartışmaların nasıl yapıldığı ve sonuçlarının ilişkinin genel duygusal ortamından etkilendiği ve eşlerin birbirlerine sevgi gösterdikleri ilişkilerde, dile getir-ihmal örüntüsünün diğer ilişkiler kadar zararlı olmadığı da gösterilmiştir. Bu tartışma örüntüsü genelde olumlu duyguların ve karşılıklı bağıtlılığın egemen olduğu ilişkilerde bile hem olumsuz duygulara neden olmuş hem

de evlilik doyumunu etkilemiştir. Ancak, olumlu havanın egemen olduğu evliliklerde eşler birbirlerinin olumsuz davranışlarını hoş görebilmiş, kendilerini tutarak olumsuz karşılık vermemiş, büyük olasılıkla tartışmanın tırmanmasını önlemişlerdir (Caughlin & Huston, 2002; Menzies-Toman, Lydon, 2005; Rusbult, Verette & Whitney, 1991). (Rahmetli Bülent ve Rahşan Ecevitlerin birbirlerine kızdıklarında tartışmayıp kalem kırdıklarını okumuştum).

Gottman ve arkadaşlarının zaman içinde boşanan ve boşanmayan çiftleri karşılaştırdıkları bir dizi araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, zaman içinde boşanan ve boşanmayan çiftler hem gündelik konuşmalardaki olumlu/olumsuz duygusal ifadeler hem de tartışma sırasındaki davranışları açılarından karşılaştırılmıştır. Araştırmacılar eleştiri, alınarak savunmaya geçme, hor görme ve kulağını tıkama (criticism, defensiveness, contempt, stonewalling) davranışlarını yıkıcı davranışlar olarak belirlemiş ve 'mahşerin dört atlısı' olarak adlandırmışlardır (Gottman, 1994; Gottman & Levenson, 1992; Gotman & Krokoff, 1989). Araştırma sonuçları olumlu/olumsuz davranışların oranının da önemli olduğunu ortaya koymuştur. Genelde boşanan çiftlerde olumsuz/olumlu davranış-duygu oranının % 8, boşanmayanlarda ise % 5 olduğu gösterilmiştir. Yani, önemli olan nicelikten çok oran ve evliliğin genel duygusal ortamıdır. Ayrıca, boşanan ve boşanmayan çiftlerin karşılaştırıldığı bir çalışmada, boşanmayan çiftlere kıyasla yıllar sonra boşanan çiftlerde evliliğin başlarında kocanın gündelik yaşamda daha az olumlu duygu ve davranış gösterdiği, tartışmalarda da zaman içinde daha fazla olumsuz ifadelerde bulunduğu saptanmıştır. İlginç bir biçimde eşleri kendilerinden güzel olan kocaların daha olumlu davrandıkları da gözlenmiştir. Ayrıca, kocanın genelde olumsuz ifadelerde bulunmasının karının tartışmayı başlatış biçimini etkilediği de görülmüştür. Tatlı, sevgi dolu, yumuşak kocaların eşleri tartışmaları daha yumuşak başlatmışlar, bu çiftlerin tartışmalarında daha fazla şaka ve şefkat görülmüştür. Tatsız ve suratsız kocaların eşleri tartışmaları daha sert ve suçlayıcı biçimlerde başlatmış, bu türden başlangıçlar kocaların sert olumsuz tepkileriyle karşılaşmış, olumsuz duygu ve ifadelerde karşılıklı tırmanış görülmüştür. Ayrıca koca geçmişte işbirlikçi davrandığında ve tartışma iki tarafı da mutlu edecek biçimde sonuçlandığında ortak ka-

rara varılabilmektedir (Godwin & Scanzoni, 1989; Kluwer, Heesink & Van de viliert, 1997).

Yeni evli çiftlerin izlendiği bir çalışmada, başta olumsuz duygu ifade eden erkeklerin karılarının zaman içinde evlilik doyumunun azaldığı, evlilik doyumu düşük olan kadınların kocalarının da zaman içinde olumsuzlaştığı saptanmıştır. Çiftlerin olumsuz tepkilerinin tırmanışı olumsuz sonuçlara neden olmuş, tırmanan tartışmalarda yanlı ve zararlı yüklemeler, karşı tarafı suçlama, tehdit, söylenmemesi gereken şeyleri söyleme, kavga nedeniyle önemli konuların tartışılmaması görülmüştür (Carrere & Gottman, 1999; Driver & Gottman, 2004; Huston & Vangelisti, 1991; McNulty, Neff, Karney & Benjamin, 2008; Rubin & Rubib, 1994). Bu türden tartışmalarda karının düşük dozdaki olumsuz tepkileri(kızgınlık, sızlanma, keder, gerginlik) kocanın yüksek dozdaki (hakaret, özsavunma) tepkileriyle karşılaşmış, kadın gerilimi düşürmediğinde olumsuz tırmanış artmıştır (Gottman, Coan, Carrere & Swanson, 1998). Bu araştırmaların ilginç bir bulgusu da erkeklerin tartışmalar sırasında fizyolojik ölçümlere göre (nabız, tansiyon) daha fazla uyarıldığı ve bu uyarılışın olumsuz davranışlarla ilişkili olduğudur (Gottman, 1998). Bu bulgu, diğer birçok nedenle birlikte, erkeklerin tartışma sonucu genelde daha fazla şiddete yönelmesinin açıklamalarından biri olabilir (Affet beni/ Kırdım istemeden /Yüreğim yanar/ Üzdün yeter üstüme varma/ Soru sorma/ Boş konuşma görüyorsun /Mazeretim var/ Asabiyim ben- Mazhar Fuat Özkan şarkısı).

Gottman çiftlerin ya ilk yedi yıl içinde ya da sorunların arttığı çocukların ergenlik çağında boşandığını göz önüne alarak erken ve geç boşanan çiftleri, çiftlerin 14 yıl boyunca izlendiği bir çalışmayla karşılaştırmıştır (Gottman & Levenson, 2000). Bu çalışmanın sonuçları tartışmalarda olumsuz duygu ifadesinin erken boşanmayı tetikleyebileceğini ve kocanın evliliğin başından itibaren olumlu duygusal ifadelerde bulunmamasının ileri yıllarda boşanma açısından önemli olduğunu ortaya koymuştur. Diğer bir çalışmada da çok veya az mutsuz olup da boşanan veya boşanmayan çiftlerin birbirinden farkları araştırılmıştır (Amato & Hohmann-Marriot, 2007). Bu çalışma sonuçları çok mutsuz olmadan boşanan çiftlerin bağıtlılıklarının genelde diğerlerinden daha düşük olduğunu göstermiştir. Yazarlar çok çatışmalı ve mutsuz evliliklerin bitmesinin çocuklar açısından olumlu sonuç-

ları olabileceğini, öte yandan az çatışmalı evliliklerin evlilik terapisiyle sürdürülmesinin çocuklar açısından iyi olabileceğine işaret etmişlerdir.

Süren evlliklerin de birbirinden farklı olduğu anlaşılmıştır. Evlilik türlerini ayrıştırma amaçlı yapılan bir çalışmada, boşanmayan çiftlerin birbirinden farklı olabileceği saptanmıştır. İlişkilerini sürdüren çiftler patlamaya hazır (volatile), uyumlu (harmonious) ve kaçınıcı (avoidant) olmak üzere üç türe ayrılmıştır. Patlamaya hazır çiftlerde sürekli sonuçsuz dırdır görülmüş, uyumlu çiftler pek tartışmayıp genelde anlaşmış, kaçınıcı çiftler de tartışma konusu olduğu halde tartışmaktan kaçmıştır. Gottman, (1994) tartışmanın kötü bir şey olmadığını, hatta tartışmadan kaçmanın sakıncalı olduğunu, ancak sürekli dırdırın yıpratıcı olduğunu söylemiştir. Hatta yeni evli çiftlerde, tartışma sırasındaki iletişimlerin çiftlerin birbirinin ideal eş kavramına yaklaşmasına katkı sağladığı görülmüştür (Ruvolo & Ruvolo, 2000). Uyumlu çiftlerin diğer çiftlerle tartışma davranışları açısından karşılaştırıldığı bir çalışmada, uyumlu çiftlere kıyasla her tür uyumsuz çiftin tartışmalarında daha sıklıkla hakaret, eleştiri, uzaklaşma ve özsavunucu davranışlarda bulundukları ve bu çiftlerde olumsuz duygu tırmanışı olduğu gözlenmiştir. Uyumlu çiftlerde ise eşler daha sıklıkla birbirlerini yatıştırmışlardır (Holman & Jarvis, 2003).

Sonuç olarak, evlilikte tartışma konusundaki çalışmalar tartışmaların kaçınılmazlığına, varlığından çok ilişkinin genel duygusal ortamının ve tartışmalarda olumlu/olumsuz duygu ve ifadelerin önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, sürpriz olarak, kocanın olumlu ve yumuşak olmasının evlilik açısından yararını ortaya koymuşlardır. Şakayla karışık, evlilikte son sözün kocada olması ve bu sözün 'peki karıcım' olması gerektiği söylenebilir. Bu durumda erkekleri eğitmek gerek gibi görünüyor.

İş Bölümü

Geleneksel iş bölümünde kadınlar ev, alışveriş ve çocuklarla ilgili kararları verirler ve bu konularlarla ilgili işleri yaparlar. Erkekler ise, ev dışı işler konusundaki kararlarda etkilidirler ve bu işleri daha fazla yüklenirler (Fox, 1955). Türkiye'de evliliğin değişik evrelerindeki çiftlerle yürütülen bir çalışmada; ev ve çocuklarla ilgili işlerin daha çok kadınlarca yüklenildiği, kocaların en

çok çocukların bebeklik döneminde eşlerine yardım ettiği, eşlerini kendi bulanlara kıyasla, ailelerin tanıştırdığı çiftlerde kadınların işlerin daha fazla bölümünü yaptıkları ortaya koyulmuştur. Ayrıca eğitim düzeyi ile kocanın ev ve çocuklarla ilgili işleri yüklenmesi arasında da bir ilişki bulunmuştur (Hortaçsu, 2007b). Öte yandan, iş bölümü ülkenin ideolojisinden de etkilenebilir. Örneğin Tayvan ve Çin'in karşılaştırıldığı bir çalışmada, komünist değerlerle uyumlu olarak, Tayvan'a kıyasla, Çin'de kararların daha az cinsel kalıplar doğrultusunda alındığı ve tartışmalarda daha düşük oranda koca egemenliği yaşandığı saptanmıştır (Yi, Chin-Chun, Lu, Yu-Hsia, Pan & Yun-Kang, 2000). Singapur'da eşlerin ikisinin de eşit konumda kariyere sahip olduğu durumda da eşler arasında eşitlik ve ortaklık görülmüştür (Quek & Knudson-Martin, 2006).

İş bölümü eşlerin kendileriyle ilgili eş tanımlarıyla ilgilidir. Özellikle 'kadın' işleri kadınlarda eş kimliğiyle ilişkilidir ve eş kimliği güçlü olan kadınlar çalışsalar da bu türden işleri üstlenirler. Biraz şaşırtıcı bir biçimde, bu türden kadınlar çalışmadıklarında erkek işlerini yüklenmemelerine karşın çalıştıklarında 'erkek işlerini de yüklenmektedirler. Bunun olası nedeni kadınların eş kimliğinin onların ailenin orta direği rolünü benimsemesine ve kadın, erkek her türlü işi yürütmelerine neden olmasıdır. Dışarda çalışıp evde de hem kadın hem erkek işi gören kadınlar her şeye yetişemediklerinden eş olarak kendi yeterliliklerinden şüpheye düşmekte, kendilerini olumsuz değerlendirmeleri ise evlilik doyumlarında düşüşlere neden olmaktadır (Garrido & Acitelli, 1999).

Kadınların kendileriyle ilgili eş tanımı kültürden de etkilenir. Almanya'ya kıyasla ev işlerinin daha az cinsiyet rollerine göre bölündüğü İsrail'de ev işleri kadın kimliğiyle daha az ilişkilendirilmektedir. Öte yandan, çocukların varlığı kadının daha fazla ev işi yapması sonucunu doğurmakta ama erkeklerin ev işlerine katkılarını çok fazla etkilememektedir (Baxter, Belinda & Haynes, 2008; Lewin-Epstein, Stier & Zuma, 2006). Bu arada, bir olasılıkla ev işini gören aletler nedeniyle zaman içinde kadının daha az saatini ev işinde geçirdiği, boşanmanın, eğitimin, dışarıda çalışılan sürenin ve eşitlikçi cinsiyet rollerini benimsemenin kadının ev işlerine harcadığı zamandaki düşüşlerle ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Artis & Pavalko, 2003).

Evlilikte önemli işlerden birisi de çocuklarla geçirilen zamandır. İnsanların işte ve çocuklarıyla kendilerince yeterli zaman geçirmeleri, iş ve ev yaşamının dengeli olduğu duygusuna neden olur. Genelde işte geçirilen zaman, çocuklarla geçirilen zamanla ters orantılıdır. Ancak işte geçirilen zaman eşler arası ilişkiyi olumlu etkilemektedir. Bunun nedeni bir olasılıkla ev dışında çalışmanın kişisel gelişime katkıda bulunmasıdır (Roeters,, van der Lippe & Kluwer, 2010). Çalışan kadınlar için çocuklarla geçirilen 'kaliteli zaman' önemli olmakta, eğitimsiz erkekler için ise çocuk bakımında geçirilen zaman denge bozukluğu duygusuna neden olmaktadır (Milkie, Kendig, Nomaguchi & Denny, 2010). Kadının çalışması evdeki çatışma düzeyini etkilememekte ancak evdeki çatışma kadının çalışmasına neden olabilmektedir. Bu durum evliliği bitirmeyi düşünmeye başlayan kadının bir olasılıkla boşanma ve maddi özerklik hazırlığı olarak düşünülebilir (Rogers, 1999). Kişinin maddi açıdan evliliğe bağımlılığı boşanma olasılığını etkilemektedir. Boşanma olasılığının en yüksek olduğu evlilikler, kadının kocadan fazla kazandığı durumdur (Heckert, Nowak & Snyder, 1998). Bu durumun olası nedenleri arasında, kadının kocasından daha fazla para kazanıp evliliğin maddi yükünü omuzladığında, her iki eşte de cinsel ve duygusal sorunlar görülmesi ve bu sorunların sağlık sorunlarına neden olması olabilir (Pierce, Dahl & Nielsen, 2013). Tabii maddi açıdan kocaya bağımlı olmayan kadının evlilik dışı seçeneklerinin göreceli olarak iyi olması ve kocanın karısından daha az kazanmasının geleneksel normlara ters düşmesi de boşanma nedenleri olarak düşünülebilir.

Kadın dışarda çalışarak hatırı sayılır bir gelir elde ettiğinde ev işlerinde yardımcı tutabilmektedir; ayrıca, bu durumda erkek de daha fazla ev işi yapmaktadır (Davis & Greenstein, 2004; Gupta, 2007; Killewald, 2011). Para yeterli olduğunda paranın idaresi erkeğin, kıt olduğunda ise kadınıın işi olmakta, her ne kadar kadının kazandığı kendisinin, erkeğin kazandığı ailenin parası olarak görülse de erkeklere kıyasla kadınlar kazandıkları paranın daha yüksek oranını yiyecek, ev ve çocuklara, daha düşük bir oranını kendilerine harcamaktadılar (Pahl, 2000). Bu arada ilginç bir bulgu da eşlerin her ikisinin de yüksek konumlu işlerde çalıştığı evliliklerdeki kişilerin, ailenin geçiminin büyük ölçüde koca tarafından sağlandığı ve eşlerin ikisininde düşük ko-

numda işlerde çalıştığı evliliklere kıyasla daha düşük sevgi ve evlilik doyumu, daha fazla çatışma belirtmiş olmalarıdır. Bu durumun bir açıklaması; bu tür evliliklerin göreceli olarak daha az geleneksel olması, eşlerin evlilik dışında çekici seçenekler bulabilmeleri ve kadınların iş yükü açısından daha fazla haksızlığa uğradıklarını hissetmeleri olabilir (Crouter & Manke, 1997).

Hakkaniyet Duygusu

Evlilikte iş bölümü hakkaniyet duygusu ile ilgilidir. Eşler kendilerinin ve eşlerinin evliliklerine katkılarını göz önünde bulundurduklarında durumu haklı veya haksız olarak algılayabilirler Adams'ın (1965) hakkaniyet kuramına göre, bu duygu kişinin sağladığı yarar/verdiği katkı ile eşin genelde sağladığı yarar/katkı oranlarının karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Yani çok veren çok, az veren az aldığında hakkaniyet var demektir. Herkes katkısını kendine göre hesaplayabilir. Örneğin evliliğe sağlanan maddi destek, ev veya dışarda çalışılan süre, çocuklar ve ailenin geleceğiyle ilgili ayarlamalar yapma, ailenin duygusal yükünü yüklenme, toplumsal çevreyle ilişkileri düzenleme evliliğe katkı olarak düşünülebilir. Öte yandan, eşe isteklerini kabul ettirme, rahat yaşama, eşten ilgi anlayış, takdir ve sevgi görme, toplumsal konum, istenen toplumsal çevre yarar olarak düşünülebilir. Araştırmalar genelde ilişkide hakkaniyet olmadığını düşünmenin keder, depresyon kızgınlık duygularıyla ilişkili olduğunu göstermiştir (Guerrero, La Valley & Farinelli, 2008; Kalmijn & Monden, 2012). Evlilik doyumu genelde hakkaniyetten zararlı çıkanlarda düşük çıkmış; birçok araştırma sonuçlarına göre ise, insanlar hakkaniyetsizlik sonucu zararlı da kazançlı da çıksalar doyumlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir (Van Yperen & Buunk, 1990).

Evlilikte hakkaniyet duygusu açısından cinsiyet farkları görülmektedir. Kadınların ve kaçınıcı bağlılık tipinden olanların daha fazla haksızlığa uğradıklarını hissettikleri de saptanmıştır. Araşurmacılar evlilikte erkeğe kıyasla kadının haksızlığa uğrama olasılığının daha yüksek olduğunu ve özellikle göreceli olarak kadın-erkek eşitliği olan toplumlarda kadınların bu konuyu daha fazla önemsediğini belirtmişlerdir. Özellikle kadın çalıştığında, haksızlık duygusu kadınların ev kadını-çalışan kadın rollerinin çatışmasından duydukları tedirginliğe eklenerek boşanmaya ne-

den olabilmektedir (Frisko & Williams, 2003). Öte yandan, özellikle çalışmayan kadınlar için sevgi ve bağlılık gösteren bir eş evlilik yükünün hakkaniyetli dağılımından daha önemli olduğundan olacak, hakkaniyet fazla önemsenmemektedir. Benzer bir durum dini nedenlerle evliliğin kutsallığına inananlar için geçerlidir (DeMaris, 2009; DeMaris, Mahoney & Pargament, 2010; Hopcroft, Rosemary, McLaughlin, Julie, 2012; Perry-Jenkins & Folk, 1994; Rosenbluth, Steil, Whitcomb, 1998; Wilcox, Bradford, Nock, Steven, 2007). Haksızlığa uğrama duygusu, özellikle kocanın bireyci yaklaşımıyla birleştiğinde evliliğin sona ermesinin belirleyicilerinden birisidir (DeMaris, 2007; Grau & Doll, 2003; Ward, 1993). Hakkaniyet duygusunun evliliğin diğer evrelerine kıyasla çocukların bebeklik ve evden ayrılma evrelerinde daha önemli olduğu da saptanmıştır (Feeney, Peterson & Noller, 1994).

Güç ve Güç Dengesi

İlişkilerde güç bir kişinin, eğer isterse, diğer kişiyi etkileme çabalarının kabul görmesi olarak tanımlanmıştır. Gücün her zaman kullanılması gerekmez ama kullanıldığında sonuca ulaşacağı kesindir. Güç ile eşi kontrol etme çabaları arasındaki ilişki, ters dönmüş U biçimindedir. Gücü çok düşük olan kişilerin kontrol çabalarında bulunmaları yersizdir; nasılsa başarılı olamazlar. Çok güçlü kişilerin ise kontrol çabalarında bulunmalarına gerek yoktur; arzuları emirdir. En çok kontrol çabası orta güçteki kişilerce yapılır, çünkü ilişkideki kişilerin gücünün toplamı 1'e eşittir, yani biri çok güçlüyse diğeri daha az güçlü olacaktır, birinin gücü orta düzeyde ise diğerininki de onunkine eşitimsi bir düzeyde olmak zorundadır (% 48/52, % 45/55 gibi). Bu nedenle gücün eşit olduğu ilişkilerdeki eşler en fazla kontrol çabalarında bulunurlar. Kontrol çabası başarılı olan kişi gücünün arttığını hisseder ('Ben istediğimi yaptırırım' duygusu) (Dunbar & Burgoon, 2005).

Duygusal ilişkilerde gücün, ortak konularda kimin istediğinin olduğu, kimin göreceli olarak ilişkiye duygusal açıdan daha bağlı olduğu ve ilişkiden kimin daha fazla yarar sağladığı gibi ölçütleri vardır. Bu ölçütlere göre genelde kadınlar erkeklerin daha güçlü olduğunu söylemektedirler. Erkeğin daha güçlü olduğu

söylenen evlilik öncesi ilişkilerin sürme olasılığının daha fazla olduğu da görülmüştür (Felmlee, 1994). Bu sonuç; toplumda genelde daha yüksek konumda olan erkeklerin ilişkide de aynı konumu korumalarının normatif olması, aksinin çelişki doğurup sorunlara sebep olabileceği biçiminde yorumlanabilir. Bu çelişkili konum aşağılayıcı bir terim olan 'kılıbık' ile ifade edilmektedir. İçgüveysi de çelişkili konumdaki erkeği belirlemek için kullanılır. "İçgüveysinden hallice" deyimi kötünün iyisi anlamında kullanılır. Bildiğim kadarıyla, kılıbık ve içgüveysi deyimlerinin kadın için karşılıkları yoktur (Ben, bir zamanlar tek kanal olan TRT'nin yayımladığı ve sokakların boşalmasına neden olan Brezilya dizisinden ilhamla, 'Köle İzaura' terimini kullanıyorum). Güç dengesi kadından yana olduğunda erkeklerin isteklerini daha saldırgan biçimde dile getirdikleri, kadınların isteklerini dile getirmelerinin erkeğin saldırganlığıyla karşılandığı ve ilişkide daha fazla şiddet yaşandığı görülmüştür (Sagrestano, Heavey & Christensen, 1999). Bu durum işini kaybedip karısından para alan erkekler için özelikle geçerli gibi görünüyor. Bence gücünün tehdit altında olması erkeği saldırganlaştırıyor. Bu durum "kırılgan erkeklik" tezini destekliyor (Michniewicz, Vandello &. Bosson, 2014; Vandello, Bosson, Cohen, Burnaford & Weaver, 2008).

Duygusal ilişkilerde güç, kişinin ilişki dışı seçeneklerinin iyi olması (elimi sallasam ellisi), düşük doyum (kaybedecek bir şeyim yok) ve bağıtlılıkla ilişkili bulumuştur. Yani kişi ilişkiye ne kadar bağımlıysa gücü o kadar azalmaktadır. Bir çalışmada, ayrıca, erkeğin ilişki dışı seçenekleri arttıkça kadınların ilişkiye bağıtlılığının arttığı görülmüştür (Lennon, Stewart & Lederman, 2013). Bu sonuçlara göre eşi kıskandırmak, fazla yüz vermemek, nazlanıp kapris yapmak işe yarıyor gibi görünüyor. ('Sevil de sevme yoksa yanarsın' şarkısı). Çiftlerin bir konuda karar verirken tartışmalarının izlendiği diğer bir çalışmada, eşlerince ilişkide güçlü oldukları söylenen kişilerin eşlerinin sözünü kesme çabalarının daha başarılı olduğu, vücut ve yüz ifadelerinin daha belirgin olduğu görülmüştür; ancak bu kişiler, eşlerince baskın olarak algılanmamışlardır. Erkekler güçlü olduğunda eşlerini fazla kontrol çabasında bulunmamışlar, kadınlar güçlü olduğunda ise baskın davranışlar göstermişlerdir (Dunbar & Burgoon, 2005). Bu bulgu evlilik öncesi ilişkilerde erkeğin baskın olmasıyle iliş-

kinin sürmesi arasındaki olumlu ilişkiyle tutarlıdır (Felmlee, 1994). Erkek egemen ilişkilerde ilişkiyi sürdürmek için gereken duygusal iş kadına düşmekte, bu durum erkek egemenliğinin sürmesine katkıda bulunmaktadır (Erickson, 2005). İlişkide eşit güç; karşılıklı duyarlılık ve sorumluluk, duygu ve istemlerin açık ifadesi, duygusal yakınlık, eşçe kişiliğin desteklendiği duygusu ve evlilik doyumuyla ilişkili bulunmuştur (Knutson-Martin, 2013) İlişkide güçsüz olan ve aşağılandığını hissseden kişi; isteklerini elde etmek için dolaylı yollara veya aracılara başvurabilir, ilişkide gücünü arttırmak için intikam alarak zarar verip aldatabilir, şiddet kullanabilir, işi öldürmeye kadar götürebilir (Yoshimura, 2007). Ezilen kadınlar çocuklarını kocalarına karşı kullanabilmekte, koca şiddeti içeren evlilikler; katil kocaların yanı sıra katil kadınlar da ortaya çıkarabilmektedir.

Evliliklerde Geçici ve Uzun Süreli Zorluklar

Daha önce de değinildiği gibi evlilikler düz bir çizgide ilerlemez. Zaman zaman aileye bebeğin katılması, çocukların evi terk etmesi gibi beklenilen ve olağan ama aile işleyişinde değişikliklere yol açabilen olaylar, zaman zaman da hastalık, iş kaybı, fakirlik, göç gibi geçici veya uzun süreli durumlar olabilir. Aileler bu durumlarla başa çıkmaya çalışırlar, Birbirlerini destekleyen, sorun ve sorumlulukları eşit paylaşan, birbirinin kişisel sorunlarına yardımcı olan ve bunları hafifleten, sorunlara odaklanan, birbirlerini suçlamayıp olumsuz duygu ifadelerini engelleyebilen çiftlerin sorunlarla başa çıkma olasılığı yüksektir (Bodenman, 2005; Karney & Bradbury, 2005). Ailenin birlikteliği, aile bireylerinin aynı değerleri ve dünya görüşünü paylaşması, aile içi etkileşim, ailenin gerektiğinde alışılagelmiş işleyişinde değişiklik yapabilmesi, sorunlara mümkün olduğunca olumlu bakış açısıyla yaklaşıp birlikte başa çıkma çabalarında bulunması, toplumsal çevreyle etkileşimi koparmayıp gerektiğinde profesyonel yardım alabilmesi ailenin sorunlarla başa çıkma kaynaklarıdır (Patterson, 2002). Örneğin, baba işini kaybettiğinde anne ve/veya çocukların çalışması, babanın yeni iş bulması konusunda çevreden yardım aranması, ev kirası ödemek yerine akrabalarla yaşanması ailenin fazla yıpranmadan krizleri atlatmasını sağlayabilir.

Çiftler bazen geniş ailelerden ve toplumsal çevreden yardım alarak zor zamanları atlatabilirler; ama zorluklarla boğuşan bir çevrede yardım kaynağı bulunmayabilir (Hardie & Lucas, 2010; Mistry, Lowe, Benner & Chien, 2008). Örneğin, köyden kente göç eden aileler kentteki akrabalarının yanında kalıp iş bulma konusunda onlardan yardım görebilirler. Ama terör nedeniyle bütün bir köy kente göç ettiğinde, kimsenin yardım verecek durumu olmayabilir. Toplumsal çevreden yardım alınamadığında, sorunlar uzun sürdüğünde ve üst üste geldiğinde ve/veya eşlerin sorunlarla başa çıkma becerileri yetersiz olduğunda aile sorunları çatışma ve boşanmaya neden olabilir (Rauer, Karney, Garvan & Hou, 2008).

Çiftlerin 4 yıl süreyle izlendiği bir çalışmada, genel gerilim düzeyi yüksek olan çiftlerin zaman zaman çıkan olumsuz durumlarla başa çıkmakta zorlandıkları görülmüştür. Bir anlamda, sürekli gerilimin bu çiftlerin kaynaklarını tükettiği söylenebilir. Eşlerin birisinin evlilik dışı nedenlerle (iş sorunları) gerilimli olması, onun eşine davranışlarını etkileyebilir ve diğer eşin de gerilimini yükseltebilir. Yeni evlilerle yürütülen bir çalışma kocanın işteki geriliminin, özellikle kadının kendi iş sorunları da olduğunda, karısının gerilimini arttırdığını ve evlilik doyumunu düşürdüğünü ortaya koymuştur. Öte yandan, kadının iş sorunlarının kocanın gerilimini fazla etkilemediği gösterilmiştir. Kadınlar işi eve getirmemeyi erkeklerden daha iyi becerebilmektedirler (Neff & Karney, 2007).

Fakirlik, işsizlik, suç oranı yüksek ve elverişsiz çevre gibi durumlar hem eşlerin duygusal durumunu hem de aile sorun ve çatışmalarını etkileyebilir (Cutrona, Wallace & Wester, 2006). Örneğin, işsizlik ve parasızlık hem eşlerin gerilimli ve mutsuz olmalarına neden olur hem de kıt olan paranın nereye harcanacağı konusundaki tartışmaları tetikler. Batıda yürütülen çalışmalar ekonomik sıkıntıların eşlerin duygusal durumlarını, duygusal gerilimlerin çatışmaları, çatışmaların ise evlilik doyumunu etkilediğini göstermiştir. Bu araştırmalar eşler arası dayanışma ve sorunlara yapıcı yaklaşımların parasızlığın evlilik üzerindeki olumsuz etkisini azaltabileceğini de göstermiştir (Conger, Reutert & Elder, 1999). Bu arada bazı 'dayanıklı' kişilerin olumsuz çevre koşullarından diğerlerinden daha az etkilendiği de saptanmıştır (Belsky & Pluess, 2009). Ülkemizde sıklıkla rastlanan bir konu,

kocanın işini kaybetmesi ve ailenin ev işlerinde çalışan kadının kazancıyla geçinmeye çalışmasıdır. Bu durum hem aile içi güç dengesini etkiler hem kadının iş yükünü arttırır hem de kadının çocuklarına daha az zaman ayırmasına neden olur. Ayrıca cinsel ve psikolojik sorunlara da neden olabilir (Pierce, Dahl & Nielsen, 2013). Türkiye'de 2001 ekonomik krizinin aile üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma, ailenin gelirinin yetersiz kalmasının aile çatışmalarını hem kadının duygusal durumu yoluyla dolaylı hem de doğrudan etkilediğini göstermiştir. Erkeğin duygusal durumu ise çatışmaları etkilememiştir. Yazarlar erkeklerin kahvede stres atabildiklerini, kadınların böyle bir şansı olmadığından gerilimlerini eve taşıdıklarını öne sürmüşlerdir (Aytaç & Rankin, 2009).

Sonuç

Masallarda genç kız ve erkek, çeşitli zorlukları yenerek evlenir ve sonsuza kadar mutlu olurlar. Bu bölümde evliliğe böyle bir beklentiyle başlayanların düş kırıklığına uğrayacakları, en iyi koşullarda bile evlilik doyumunda zaman içinde az da olsa düşüş olacağı, evliliğe çok yüksek beklentilerle başlayanların, gerçekçi olup zorluklar bekleyenlere kıyasla daha fazla düş kırıklığına uğrayacağı anlatıldı. Galiba evliliği engebeli koşu olarak düşünmekte yarar var. Böyle düşünenler hem dönemsel zorluklar nedeniyle daha az düş kırıklığına uğrarlar hem de zorlukların geçici olacağı inancıyla evliliklerine bağıtlılıklarını sürdürebilirler. Evlilik konusunda iyimserliğe neden olabilecek diğer bir konu da evlilik doyumunda zamanla olacak kaçınılmaz düşüşe karşın bağıtlılıkta görülen artışlardır. Bu bağıtlılığın önemli bir nedeni zaman içinde evliliğe yapılan yatırımlar ve boşanmayla kaybedileceklerdir. Yani, evlilik eskidikçe insanlar çok mutlu olmasalar da evliliklerini sürdürmeyi yeğleyebilmektedirler.

Mutlu evlilik biraz kişisel donanıma ve çabaya biraz da şansa bağlı gibi görünüyor. Doğru insanla (yumuşak 'feminen' erkekle) doğru nedenlerle evlenmek, evliliğin duygusal atmosferinin olumlu olması için çaba sarf etmek, eşi dinlemek ve ona anlaşıldığı duygusunu vermek de önemli görülüyor. Öte yandan evlilik çiftin dışında gerçekleşen toplumsal olaylardan ve yakın çevreyle ilişkilerden de etkileniyor. Yakın çevrenin desteği toplumsal ve

ailevi felaketlerle başa çıkmakta önemli olabiliyor. Evlilik kaçınılmaz olarak eşler arası karşılıklı bağımlılığı gerektirdiğinden modern dünyada kişisel özgürlük ve amaçları kısıtlayabiliyor. Ancak kişi şanslıysa gene de kişisel amaçlarına ulaşabiliyor ve kendini geliştirebiliyor. Sonuç olarak bekârlık gibi evlilik de sultanlık olabiliyor.

Boşanma, Eşi Yitirme

Günümüzde artan boşanmalar birçok evliliğin sürmediğini gösteriyor. Boşanmaların ülkemizde ve batı dünyasında zaman içinde arttığı bilinmekte ve bu olgunun değişik nedenleri üzerinde durulmaktadır. Karney ve Bradbury (1995) evliliğin sürekliliğinin ve niteliğinin farklı ancak ilişkili kavramlar olduğunu vurgulamaktadırlar. Daha önceki bölümlerde anlatılan değiş-tokuş ve karşılıklı bağımlılık kuramları anımsanacak olursa doyum, ilişki sürekliliğini etkileyen etmenlerden sadece bir tanesidir. Diğer önemli bir etmen seçeneklerin niteliği, ilişkiye yatırımlar ve ilişkinin bitmesini engelleyen etmenlerdir. Bu açıdan bakıldığında, doyumun düşük olduğu mutsuz evliliklerin, evlilik dışındaki seçeneklerin olumsuzluğu veya boşanmanın yaptırımları nedenleriyle sürdürülebileceği anlaşılmaktadır. Evlilik dışı seçeneklerin bir tanesi evlilik dışı ilişkidir. Bu ilişki evlilik sürerken aldatma biçiminde olabilir. Evlilik doyumu ile aldatma arasında ilişki bulunduğu, bir taraftan doyumu düşük olanların aldattığı, diğer taraftan aldatmanın doyumu olumsuz etkilediği bulunmuştur (Previty & Amato, 2004).

Boşanmanın sonucu aç biilaç sokakta kalmak, toplumca dışlanmak, çocuklarını görememek veya mal varlığının önemli bir bölümünü yitirmek olduğunda insanlar mutsuz evliliklerini sürdürmeyi seçebilmektedirler. Boşanmanın kişisel sonuçları bireylerin donanımları, toplumsal konumları ve içinde yaşadıkları toplumun normlarına göre değişebilir. Örneğin, eğitimsiz, fakir, ailesince desteklenmeyen, geleneksel normların egemen olduğu bir toplumsal çevrede yaşayan bir kadın için boşanmanın sonuçları çok ağır olabilir. Hoşgörülü bir çevrede yaşayan, ailece desteklenen, ekonomik özgürlüğü olan bir kadın içinse sonuçlar daha hafif olacaktır. Bu açıdan bakıldığında zaman içinde artan boşanma oranı, günümüz evliliklerinin eskiye göre daha mutsuz

olduğunu göstermeyebilir. Boşanmanın olası olumsuz sonuçlarına ek olarak, geleneksel normların egemen olduğu toplumlarda, insanlar ahlaki değerlerinden kaynaklanan bağıtlılık duygusuyla da mutsuz evliliklerini sürdürebilirler.

Boşanmaların çoğunluğu bizde de batıda da evliliğin ilk beş yılı içinde gerçekleşmekte, yaş arttıkça ve evlilik süresi uzadıkça boşanma olasılığı düşmektedir (Buckle, Gallup & Zachary, 1996; Wang & Amato, 2000; Wilson, 1994). Bu bulgular kuramsal beklentilere uygundur;örneğin, karşılıklı bağımlılık kuramı yatırım olarak kabul edilebilecek evlilik süresi ve çocuğun boşanmayı engelleyici etmenler olduğunu öngörür. Batıdaki çalışmalar boşanmayı kadınların erkeklerden daha sık başlattıklarını ve erkeklerin boşanmadan daha fazla etkilendiğini gösteriyor.

Her ne kadar boşanma mutsuz ve çıkmazdaki bir evlilikten daha iyiyse de birtakım zorluklara neden olur. Boşanma sonucu özellikle kadının gelir düzeyinde düşüş olur, eş desteği büyük ölçüde kaybedilir, yaşanan ev ve/veya mahalle değişebilir. Mahalle veya ev değişimi komşularla ilişkileri azaltır (Kalmijn & van Groenou, 2005). Evliyken çalışmayan kadınlar çalışmaya başlayabilir ve çalışma hayatına alışmak zor olabilir. Eş gerektiren toplumsal faaliyetlere gitmek zorlaşır, insanlar toplumsal çevrelerinin bir bölümünü eşle birlikte kaybedebilirler, belki de yeni eş bulmak umuduyla, arkadaşlarıyla daha sık görüşmeye başlayabilirler (Kalmijn & van Groenou, 2005).

Boşanma kişinin kimliğinde ve başkalarınca algılanışında da değişikliklere neden olur. Kişi çift kimliğini kaybeder, bireysel kimliğe geri döner. Bu durum özellikle 'X beyin eşi', 'paşa karısı', 'sefire' olarak bilinen çalışmayan kadınlar için zor olabilir (DeGarmo & Kitson, 1996). Ayrıca, 'dul kadın' sözcüklerinin toplumumuzun bazı kesimlerinde hâlâ olumsuz çağrışımları vardır. Toplumsal kimlik kaybı dışında da kişinin uzun süreli bir ilişkiden kopması kişisel sorunlara neden olabilir. Söz konusu olan bir bağlılık ilişkisinin kaybıdır ve özellikle kadınlarda depresyona neden olur. Evlilik iyi gitmediğinde, sözlü veya fiziksel şiddet içerdiğinde, kadının küçük çocuğu olduğunda depresyon daha fazladır (Kalmin & Monden, 2006; Williams & Dunne-Bryant, 2006). İnsanlar bir süre evliliklerinin neden bittiği konusunda düşünürler. Bu düşünceler 'kurmak', pişmanlık veya olan biteni anlayıp yaşamına devam etmek biçimlerinde olabilir. Gerilimli

bağlılık 'kurmak', pişmanlık yeni durumla başa çıkamamak, eşi özlemek, boşanmadan korkmak, yollarıyla depresyona neden olabilir (Birnbaum, Orr, Mikulincer & Florin, 1997; Field & Sundin, 2002; Saffrey & Ehrenberg, 2007). Boşanma sonucunda insanlar eşleri konusunda bilgi toplamak, olur olmaz onun karşısına çıkmak hatta taciz etmek gibi davranışlarda bulunabilir. Bu davranışlar özellikle kişinin kendi gerilimli bağlılığı yüksek, eşinin ise düşük olduğu durumlarda, erkeklerin yeni eş bulma olasılığının karılarınınkinden düşük, kadınların ise eş bulma olasılığının kocalarından yüksek olduğunda görülür (De Smet, Loeys & Buysse, 2013).

İnsanlar boşanmazlarsa eninde sonunda birinden biri ölür. Eş ölümü de bağlılık ilişkisini koparır, ayrıca eşin uzunca süren bir hastalık sonucu ölümü de kalan eş için çok yıpratıcı olabilir. Boşanma gibi eşin ölümü de kişide depresyona ve hatta ölen eşe karşı kızgınlık duygularına neden olabilir (Neden öldü de beni yalnız bıraktı, tepkisi) ve yeni yaşama uyum sağlama on yıl kadar sürebilir (Kitson, Babri, Roach & Placidy, 1989). Kişi eşe ne kadar bağlıysa depresyon o kadar derin olabilir. Eşin ölümünden hemen sonra evlat, kardeş ve dostlardan duygusal ve pratik konularda destek alınır, bu destek ilk yıllarda artar, sonra azalabilir. Kişinin dul kalmadan önce eşiyle, çocuklarıyla ve arkadaşlarıyla ilişkisi ne kadar iyiyse dul kaldıktan sonra da o kadar fazla destek alır (Guiaux, Van Tilburg & van Groenou, 2007; Ha, 2008;). Dulluk sonrasında kişilerin toplumsal çevrelerinin çekirdeği değişmez ancak en yakınlar dışındaki dost ahbap çevresinde değişim görülür (Morgan, Neal & Carder, 1996).

İkinci Evlilik

Boşanmış kadınlara kıyasla boşanmış erkeklerin yeniden evlenme olasılığı daha yüksektir ve çocukların varlığı kadınların ikinci evlilik olasılığını düşürürken erkeklerinkini etkilememektedir. Boşanmadan sonra ne kadar çok kişiyle yaşanırsa ikinci evliliğin boşanmayla sonlanması o kadar yüksek olmaktadır (MacDonald & Demaris, 1995). Birinci evliliklerinden çocuğu olmayan erkekler genelde ilk evliliklerini yapan kadınlarla evlenmekte, çocukları olanlar ise çocuklu kadınlarla evlenmektedirler. İkinci evliliklerin boşanmayla sonuçlanma olasılığı birinci evliliklerinkin-

den daha yüksektir, bu durum özellikle çocuksuz ikinci evlilikler için geçerlidir (Buckle, Gallup & Zachary, 1996; Wang & Amato, 2000; Wilson, 1994). Çiftin birinci evliliklerinden çocukları olması ikinci evlilikte mutlaka sorunlara neden olmamakta, hatta ikinci kez evlenip de ortak bir çocuğu olan çiftler, yalnızca ortak çocuk sahibi olan çiftlerden daha fazla tartışmamaktadırlar (MacDonald & Demaris, 1995). Annenin ilk evliliğinden olan çocukla yalnız yaşama süresi arttıkça çocukla üvey babanın anlaşması daha zor olmaktadır (Montgomery, Anderson, Hetherington & Clingempeel, 1992). Kadın ikinci evliliğine birinci evlilikten ne kadar çok çocuk getirirse boşanma olasılığı o kadar artmaktadır (Teachman, 2008).

Sonuç

Her iyi şey (veya kötü şey) bir gün bitiyor. Güzel bir evliliğin bittiğini görmemenin tek yolu eşten önce veya birlikte ölmek gibi görünüyor. Mutsuz bir evliliğin bitmesi ise zorluklarla dolu olsa da yeni bir yaşamın başlaması olabiliyor. Evlilik programlarının devamlı bir izleyicisi olarak üç, dört ve daha sonraki evlilikleri için eş arayanları hayret, hayranlık ve dehşetle izliyorum. Bu insanlardan bazıları çok kötü evlilikler yaşadıklarını söyledikten sonra mutluluk ve aşk beklediklerini söylüyorlar. Bu söylemin ne kadar gerçek duygularını yansıttığını, ne kadar taktik icabı olduğunu bilemiyorum. Acaba denize düşüp de yılana mı sarılıyorlar, yüzmeye çalışsalar kurtulamazlar mı diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

BÖLÜM 7

Anababalık Zor Zanaat

Anababalık herhalde insanın başına gelebilecek hem en zor hem de en mutluluk verici yaşam deneyimlerinden birisi. Anababalığın hakkını veren kişiler çocuğun doğumundan kendi yaşamlarının sonuna kadar çocuklarına emek vermeye, en azından çocuklarının iyiliğini kendilerininkinden fazla gözetmeye mahkûm oluyorlar. Çocuklarıyla ilgili kendilerince en doğru kararları vermeye çalışıyor, hiçbir zaman kararlarının doğruluğundan emin olamıyor, sıklıkla çocuklarıyla ilgili verdikleri kararlar nedeniyle onların suçlamalarına hedef oluyorlar. Üstelik, çocukları bekledikleri ve toplumca kabul gören biçimde gelişmediklerinde mutsuz oluyorlar. Bu işi bilenler; anababalığın en kolay ve dertsiz döneminin uykusuz kalınan ve zor zannedilen bebeklik dönemi olduğunu, çocuk büyüdükçe derdinin arttığını söylerler. Büyüyen ve ergenliğe giren çocuk günümüzde büyük ölçüde arkadaşların yörüngesine girer, anababanın pek bir şey bilmediğini ve kendisini anlamadığını düşünerek anababasına birçok konuda karşı çıkar. Araştırmalar, çocuğun ergenlik çağının anababalar için en zor dönem olduğunu belirlemiştir (Waldron-Hennessey & Sabatelli, 1997). Bu dönemde anababanın çocuk üzerindeki otoritesinden bir ölçüde vazgeçip çocuğa özerklik tanıması gerekir ama bu zor olabilir. Bu zorluk özellikle baba-oğullar arasında çatışma yaratabilir. Bu süreç içinde çocuğun kişisel konularında otoritenin paylaşılması, anababa çocuk ilişkisi açısından olumlu sonuçlar verir (Padilla-Walker, Nelson & Knapp, 2013).

Anababaların Görevleri

Anababaların görevleri büyüyen çocuğun yaşıyla birlikte değişir. Erken yaşlarda bakım, koruma, örnek olma, öğretmen, akıl verme ve yetkili otorite görevlerini üstlenen anababalar, çocuk yetişkinliğe adım attıkça bu görevlerinin bazılarını kaybederler; ancak büyüyen çocuklarıyla arkadaş olabilirler ve onlara duygusal destek vermeyi sürdürebilirler. Çocuk büyüyüp yetişkin olduğunda ve yaşamına başka önemli kişiler girdiğinde anababa çocuk arasındaki mesafe artar, öte yandan birbirini anlama gelişebilir (Nydegger & Mitteness, 1996).

Anababaların en önemli görevlerinden ikisi çocuklarına yakınlık ve denetim sağlamaktır. Yakınlık, çocuğa ilgi göstermek, birlikte zaman geçirmek ve ailecek bir şeyler yapmak olarak tanımlanabilir ve aile birlikteliğinin bir öğesidir. Yakınlık ve sıcaklık, çocuğun sağlıklı gelişim için gereksinimi olan güven duygusunu geliştirmesine katkıda bulunur. Ayrıca yakınlık, aile bireylerinin birbirlerinin kusurlarını affetmesine ve çocukların anababalarının kişisel değerlerini doğru algılamalarına katkıda bulunur (Knafo & Schwartz, 2003; Maio, Thomas, Fincham & Carnelley, 2008). Anababa-çocuk ve geniş aile bireyleri arasındaki yakınlık kültürel değerlerden de etkilenir. ABD'de yürütülen bir çalışma dindar ailelerin çocuklarının anababa olduklarında çocuklarına dindar olmayanlara kıyasla daha fazla yakınlık gösterdiklerini ve onlara daha yumuşak ve tutarlı davrandıklarını göstermiştir (Spilman, Neppl, Donnellan, Schofield & Conger, 2013). Araştırmacılar dindarlığın kişisel bir kazanım olduğunu öne sürmektedirler. Türkiye'de yürütülen bir çalışma da normal liselerde okuyan öğrencilere kıyasla imam hatip liselerinde okuyan gençlerin anababalarıyla ilişkilerinin daha yakın ve sıcak olduğunu, gençlerin anabalarıyla daha kolay iletişim kurduklarını ve çatışmaları daha kolay çözdüklerini ortaya koymuştur (Şahin & Güvenç, 1996). (Bu arada dindarlığın tanımının önemli olduğunu anımsatmak isterim. Dindarlık 'iyi insan olup canlıları sevmek ve saymak' ise bu açıklamaya katılabilirim).

Denetim; çocuğa davranışlarının sınırlarını belirtmek, onun faaliyetlerinden haberdar olmak ve çocukla ilgili kararları birlikte almak olarak tanımlanabilir. Denetim ile çocuğa özyönetim tanımak arasındaki sınır önemlidir (Brown & Huang, 1995). De-

netim; anababaların çocuklarının toplumsal çevrelerini ve okullarını belirlemeleri, arkadaşlarının aileleriyle iletişim kurarak 'doğru' yaşıtlarla tanışıp yararlı ilişkiler geliştirmelerine aracı olmalarını da içerir (Fletcher, Bridges & Hunter, 2007; Knoester, Haynie & Stephens, 2006). Orta derecede denetim ve yüksek yakınlık topluma uyum ve okul başarısıyla ilişkilidir; yani çocuklar açısından en iyi sonuçları verir; (Adams, 1985; Amato & Ochiltree, 1986; Barber & Buehler, 1996; Bell ve arkadaşları, 1985; Bogenschneider, Small & Tsay, 1997). Ancak çocuğun arkadaş çevresi de önemlidir. Arkadaş çevresi suçla ilişkili olduğunda fazla denetim çocuğu suça itebilmekte, böyle bir çevre olmadığında ise denetim okul başarısına katkıda bulunabilmektedir.

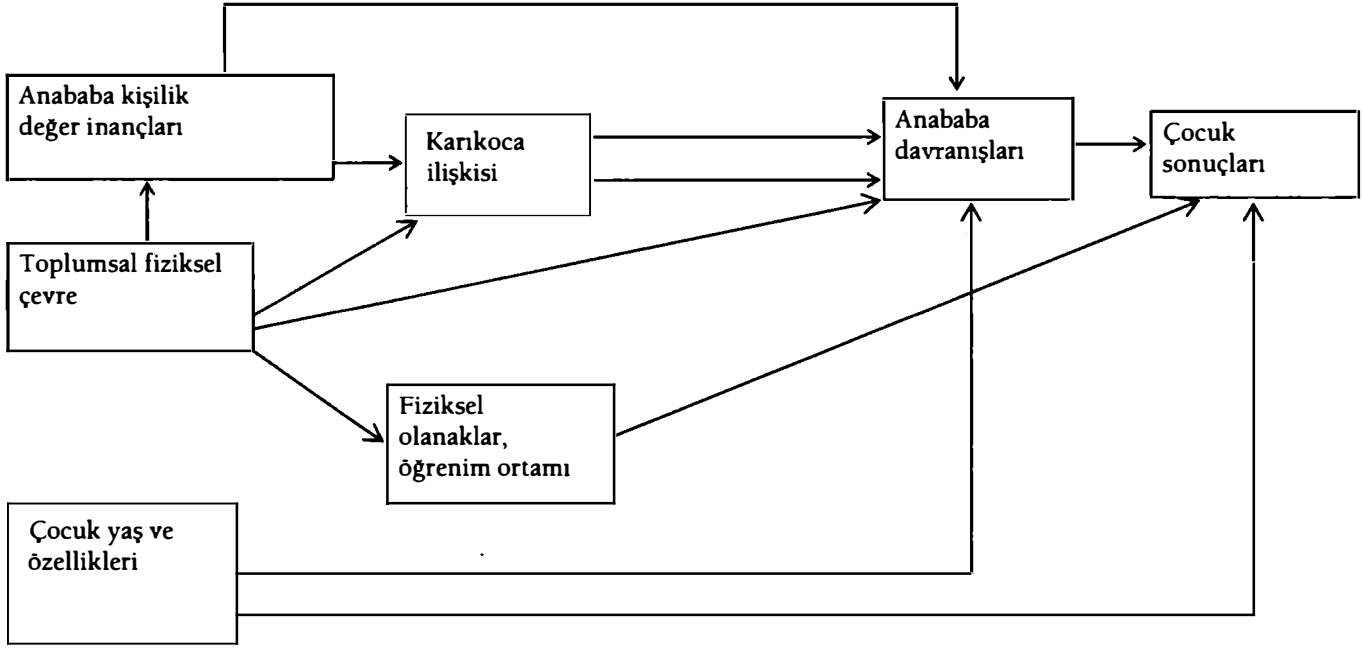
Anababaların diğer bir görevi çocuğu anlamak ve tanımak, ellerinden geldiğince ona kendisini geliştirebileceği ortam ve koşulları sağlamaktır. Anababalar genelde çocuklarının duygu ve amaçlarını doğru tahmin etmekle birlikte bu konuda yüzde yüz başarılı değildirler, bazen çocuklarının hissetmedikleri duyguları hissettiklerini söyleyebilmektedirler (Levine, Stein & Liwag, 1999). Bazı anababalar duyguların üzerinde durulmaya değmediğine inanırlar; özellikle kızgınlık ve üzüntü gibi duyguların zararlı olduğunu düşünürler ve çocuğun dikkatini başka tarafa çekerek bu duyguları geçiştirmeye çalışırlar. Diğerleri ise çocuklarının duygularına ilgi ve duyarlılık göstermeleri gerektiğine inanır. Bu türden anababalar çocuklarının duygularını onlarla tartışarak hem kendileri çocuklarını anlamaya çalışırlar hem de çocuğun kendisini anlamasına yardımcı olurlar. Gottman (1998) beynin sağ tarafının olumsuz duygusal tepkileri düzenlediğini, sol tarafının ise olumlu duygular ve konuşmayla ilgili işlevleri taşıdığını söylemiştir. Olumsuz duyguların tartışılması onları konuşma ve olumlu duygularla ilişkilendirmekte ve kişinin bu türden duyguları bilinçli bir biçimde ele alıp düzenlemesine neden olmaktadır. Anababaların çocuklarının duygularına ilişkin görüşlerinin ve çocuklarının duygularına farklı yaklaşımlarının çocuğun olumsuz duygularla başa çıkma becerileri, okul başarısı ve arkadaş ilişkileriyle ilintili olduğu gösterilmiştir (Katz, Wilson & Gottman, 1999). Çocuk odaklı anababalar, çocuğun kendi duygularını anlamasına yardımcı olarak, çocuğunun duygularını bastırmayıp kabul etmesini sağlayabilmektedir (Dornbusch ve arkadaşları, 1987; Hart ve arkadaşları, 1992).

İnsanlar genelde çocuklarının kendilerinden farklı olabileceğini ve kendilerinden farklı amaçlar peşinde koşabileceğini anlamakta zorlanırlar. Onlara göre çocuk, onların genlerini taşıyan kendilerinin bir parçasıdır. Anneler genelde kendileri üşüyünce çocuklarının da üşüyeceğini düşünürler, çocuğa ne hissettiğini söylerler. Örneğin, kardeşini kıskandığı için döven çocuğa kardeşini sevdiği söylenir (dövmedi, sevdi). Bu durumda çocuğun gerçek duyguları yadsınmış olur. Anababalar çoğu zaman çocuk için kendilerinin istediğinin çocuğunun istediği olmayabileceğini akıllarına getirmez. Birçok insan kendi hayallerinin çocuklarınca gerçekleştirilmesine çalışır, çocuğun bu hayalleri paylaşmayabileceğine inanamaz. Bu nedenle, birçok çocuk istemediği ve yeteneği olmadığı halde nice müzik dersi almış, spor yapmaya zorlanmış, ilgi duymadığı alanlarda eğitim görmüştür. Bu zavallıların anababaları çocuklarına değil, kendi hayallerine odaklanmışlardır. Sigmund Freud'un "gençlikte bir şey isteme başına gelir" dediğini bir yerde okumuştum. Ben de "analar bir şey istemesin, çocuğun başına gelir" diyorum.

Anababa-Çocuk İlişkisini Etkileyen Etmenler

Sistem kuramı beklentileriyle uyumlu olarak anababa çocuk ilişkisi; anababa ve çocuğun kişisel özelliklerinden, anababanın kendi anababalarıyla ve eşleriyle ilişkilerinden, yaşanan fiziksel ve toplumsal çevre ve çevreden sağlanan destekten etkilenir (Avinun & Knafo, 2014; Crittenden, 1985; Crowell & Feldman, 1988; Isabella, 1993; Khaleque & Rohner, 2012; Kreppner, 1987; Levitt, Weber & Clark, 1986; Maccoby, 1980; Mangelsdorf ve arkadaşları, 1990; McBride, Schoppe & Rane, 2002; Melson, Ladd & Hsu, 1993; Parke,1996; Posada ve arkadaşları 1995; Rholes, Simson & Balekely, 1995; Teti ve arkadaşları, 1996; Simons, Beaman, Conger & Chao, 1993; Stoneman, Brody & Burke, 1989). Örneğin, depresyon düzeyi yüksek anneler çocuklarıyla daha az zaman geçirip daha az ilgilenirler (French & Kimbro, 2011). Deneyime açık olan ve nörotik olmayan anababalar çocuklarıyla ilişkilerinden daha fazla doyum duyarlar ve kendilerini anababa olarak daha yetkin hissederler (Bornstein ve arkadaşları, 2007). Öte yandan, anne ve babalar değişik huyları olan çocuklara farklı tepkiler verebilirler; bu tepkiler çocuğun yaş ve

Şekil 7.1 Çocukların Gelişimini Etkileyen Etmenler

cinsiyetine göre değişir ve anababa çocuk ilişkisini etkiler (Belsky, 1998).

Ortam ve Sosyoekonomik Durum

Fiziksel ve toplumsal çevre, bir ölçüde kültür ve sosyoekonomik düzeyle belirlenir. Ortam çocuğun yetişmesi için elverişli eğitim ve arkadaş çevresini sağlayabilir veya olanakları kısıtlayarak çocuğu tehlikelere maruz bırakabilir. Ortam anababanın ve çocuğun yakın çevreleriyle ilişkilerini de içerir, eşler arası ilişkileri ve toplumsal destek olanaklarını etkiler. Anababanın ve yakın toplumsal çevrenin çocuğun zihinsel ve toplumsal gelişimini kolaylaştıracak kişisel özellik, bilgi ve becerileri toplumsal sermaye olarak adlandırılmıştır. Toplumsal sermaye hem karıkoca hem de anababa-çocuk ilişkisinden etkilenir (Amato, 1998; Furstenberg, 2005). Bazı sanatçı, düşünür ve politikacıların yaşam öykülerini okuyunca toplumsal sermayelerinin zenginliğini kıskanmamak elde değil. Tabii son derece kısıtlı olanaklara karşın yaratıcı olabilenler de var.

Ekonomik koşullar anababa çocuk ilişkisini hem karıkoca ilişkisi hem de anababa gerilim düzeyi ve davranışı yoluyla etkiler. Ekonomik durum konusundaki yetersizlik ve kısıtlılık hissi gelir düzeyinden daha önemlidir. Gelirleri benzer olan aileler durumlarından aynı derecede sıkıntı hissetmeyebilirler. Ekonomik güçlükler nedeniyle gerilime giren karıkocanın ilişkisi bozulabilir, ayrıca gerilim ve depresyon duyguları anababanın çocuğa karşı daha sert ve anlayışsız davranmalarına neden olabilir. Bu koşullarda çocuk-anne çatışması artabilir, çocuğun okul başarısı düşebilir, suç eğilimi görülebilir veya çocuk içine kapanabilir (Henly, Danzinger & Offer, 2005; Mistry, Lowe, Benner & Chien, 2008; Patterson 1990; Sobolewski & Amato, 2005; Vandewater & Lansford, 2005; Wickrama & Bryand, 2003). Bazen kardeşlerle olan sıcak ilişkiler, çocuğu aile ve ortamın olumsuz etkilerinden bir ölçüde koruyabilir (Waite, Shanahan, Calkins, Keane & O'Brien, 2011).

İnsanların çocuklarıyla yeterli zaman harcadıkları duygusu da önemlidir. Bu duygu, iş ve aile yaşamları arasında bir denge sağlayabilme duygusuyla ilişkilidir (Doherty, Kouneski & Erickson, 1998; Milkie, Kendig, Nomaguchi & Denny, 2010; Pasley,

Futris & Skinner, 2002). Anababanın işte geçirdiği zaman, iş saatlerinin alışılagelenden farklı olması ve iş stresi çocukla geçirilen zamanı ve dolayısıyla anababa-çocuk ilişkisini olumsuz etkilerken anababanın işlerine bağlılığı anababa-çocuk ilişkisini olumlu etkiler (Roeters, van der Lippe & Kluwer, 2010). Bu durumun bir açıklaması, işe bağlılığın anababaya aile dışında kişisel bir alan tanıması ve iş-aile dengesine katkıda bulunması olabilir. Bu arada annenin çalışmasının çocuğa daha düşük seviyede destek ve denetimle ilişkisi de gösterilmiştir (Nomaguchi & Milkie, 2006).

Çocuğa İlişkin İnanç ve Değerler

Ortam, anababanın çocuğa ilişkin değer ve inançlarını belirler. Öte yandan değer ve inançlar anababanın çocukla deneyimi ve toplumdaki değişimlerden de etkilenir (Alwin, 1996; Goodnow, 1995; McGillicuddy-De Lisi & Siegel, 1995). Çocuk bir anlamda anababayı eğitir, insanların ilk çocuklarıyla deneyimleri onların ikinci çocuklarına davranışlarını etkiler (Ninio & Rinott,1988). Çocukla ilgili inançlar anababaların çocuğun hangi yaşta çişini söylemesi, hangi yaşta konuşması, hangi yaşta söyleneni anlaması gerektiği, hangi yaşta tek başına okula gidebileceği gibi çocuğun çeşitli konulardaki becerilerine ilişkin beklentilerini etkiler. ABD'de 'felaket iki yaş' (terrible twos) olarak adlandırılan çocuğun iki yaş civarındaki inatçılık ve huysuzluğu ve gelişimsel evreyle açıklanan diğer davranışları da bu beklentilerin kapsamındadır. Bu türden beklentiler, anababaların çocuklarının davranışlarını yorumlamalarını ve bu davranışlara tepkilerini etkiler.

Çocuğun hangi yaşta neyi yapabileceği ve neyi yapmasına izin verilebileceği konusunda kültürler arası farklar bulunmuştur. Bu farklar kültürel değerlerle ve kültürlerde bireysellik, toplulukçuluk değerlerinin baskınlığıyla ilgilidir. Örneğin, İsrail'de yürütülen bir çalışmada, Sovyet Rusya'dan göç edenlerin İsrail'in yerli halkına kıyasla çocuğa evde ve ev dışında daha az özgürlük ve özyönetim hakkı tanıdıkları saptanmıştır (Roer-Strier & Rivlis, 1998). Benzer farklar İngiliz, Hintli ve Japon anneler için de gösterilmiştir (Joshi & MacLean, 1997). Diğer bir çalışma da Çinli annelerin batılı annelere kıyasla çocuklarına daha geç yaşta özdenetim hakkı tanıdıklarını ortaya koymuştur (Steward, Bond,

Deeds & Chung, 1999). Türk anababaların çocuklarını ABD'li anababalardan daha fazla denetlediği de saptanmıştır (Taylor & Oskay, 1995). Yunanistan'da, Hollanda ve Kanada'da yaşayan Yunan kökenli ailelerde de aileye ilişkin değer farkları bulunmuştur (Georgas, Berry, Shaw, Christakopoulou & Mylonas, 1996; Van den Heuvel & Poortinga, 1999). Kültürel farkların görüldüğü diğer bir konu da çocukların ev içindeki görevleri ve aileye karşı yükümlülükleridir (Flanagan, 2001). Örneğin ABD'de yürütülen bir çalışmada; Çin kökenli ergenlerin aileye karşı yükümlülükleri en yüksek, Avrupa kökenlilerin en düşük düzeyde kabul ettikleri, Filipinli ve Meksikalıların ise iki grup arasında kaldıkları ortaya koyulmuştur (Fuligni, Tseng & Lam, 1999; Wink, Gao, Jones & Chao, 1997).

Çocuğun doğasına ilişkin inançlar da anababaların çocuğa yaklaşımını etkiler. Araştırmalar, anababaların çocuğun doğalarıyla ilişkili üç değişik türden inancı olabileceğini ortaya koymuştur. Çocuğun doğasının kalıtımla belirlendiğine inanan anababalar, çocuk yetiştirirken gereksinimleri sağlamak dışında fazla gayret göstermeyebilirler. Çocuk nasılsa ne olacaksa olacaktır, değiştirmeye çalışmak nafiledir. Genelde çocuğun iyi huyları kişinin kendisine veya eşine, kötü huyları kaynanaya veya eşin ailesinden birisine çekmiştir. Anababa kötü davranışlardan pek sorumlu değildir. Çocuğu üstüne yazılabilecek beyaz bir sayfa olarak gören anababalar ise çocuğun yetenek, özellik ve tercihlerini dikkate almaksızın onu kendi kalıplarına dökmeye çabalayabilirler. Bu çabayla çocuğun yeteneklerini ve tercihlerini önemsemeyerek çocuğu istemediği ve gerçekleştiremeyeceği bir amaç uğruna zorlayabilirler. Bu durumda çocuğun hem başarısız hem mutsuz olması, anababanın ise düş kırıklığına uğraması olasıdır. Çocuk gelişiminin birçok değişkenden etkilendiği görüşüne inanan anababalar ise çocuğun doğuştan var olan becerilerini keşfetmek ve geliştirmesine fırsat tanımak amacıyla çocuğun farklı ortamlara girmesini sağlamaya çalışırlar. Bu türden anababalar çocuğun kendilerinden farklı olabileceğini kabul edip çocuklarını anlamaya çalışır, çocuk için doğru olanı ararlar (McGillicuddy-De Lisi, 1985; Samerof & Feil, 1985).

İnançlardan farklı olarak değerler, anababanın neden çocuk istediği ve 'nasıl bir çocuk' yetiştirmek istediği ile ilgilidir. Daha önceki bölümlerde anababaların çocukları psikolojik ve yararcı

değerlerlerle istemelerinden ve bu değerlerin geleneksel-modern kültürlerle ilişkisinden söz edilmişti. Genelde yaşlı kuşaklara kıyasla genç kuşaklar, göreceli olarak fazla eğitim görenler ve kentte yaşayanlar çocuğun psikolojik değerine daha fazla vurgu yaparlar. Dolayısıyla, bu kesimlerdeki anababalar daha az sayıda çocuk isterler ve çocuğu yaşlılıklarına yönelik bir yatırım aracı olarak görmektense para ve emeğe mal olan ama yaşamda bir şeyler yapma duygusuna ve eşle ilişkilere katkıda bulunan bir varlık olarak görürüler. Psikolojik değerlere yapılan vurgu ve az sayıda çocuk, anababaların çocuklarının gelişim ve gereksinimlerine eskisine kıyasla daha fazla duyarlılık ve ilgiyle yaklaşacakları beklentisini doğurmaktadır.

Nasıl bir çocuk istendiğine ilişkin değerler, kültür ve dini değerler kadar sosyoekonomik (SED) düzey ve anababa mesleğiyle de ilişkilidir. ABD'de İngiliz kökenlilerle, Porto Rikolu, Çinli, Filipinli, Vietnamlı, Meksikalı, Kamboçyalı ve Japon anabaları karşılaştıran çalışmalar kültürel farklar bulmuştur (Fuligni, Tseng & Lam, 1999; Harwood ve arkadaşları, 1996; Holden, 1995; Ogasaki & Sternberg, 1993). İsrail'deki farklı kökenden gelen gruplar arasında da farklar saptanmıştır (Roer-Strier & Rivlis, 1998).

Kohn (1963) değişik sosyoekonomik düzeydeki (SED) kişilerin önemli gördükleri değerlerin işlerinin gerektirdiği özelliklere uygun olduğunu öne sürmüştür. Kohn'a göre kendi işine sahip girişimciler kendi kendine yetmeye, başkalarının işinde çalışan işçi sınıfı ise itaat ve uymaya değer verirler. Bu kişilerin çocuk yetiştirme konusundaki görüşleri de temel değerleriyle uyumludur. Bu savı bir ölçüde destekleyen bir araştırmanın sonuçları; düşük SED'deki annelerin, çocuklarının büyüklerin ve toplumun isteklerine uymalarına, yüksek SED'deki annelerin ise çocuğun kendi kendisini yönetmesine değer verdiklerini göstermiştir. Davranışların da değerlerle uyumlu olduğu ve düşük SED'deki annelerin çocuklarını şımartmaktan kaçınıp onları kısıtladığı, aşırı denetleyip cezalandırdıkları saptanmıştır. Yüksek SED'deki anneler ise düşük düzeyde denetim ve ceza uygulamışlar, çocuğu şımartmaktan korkmayıp özgür bırakmışlardır (Luster, Rhoades & Haas, 1989; Schaefer & Edgerton, 1985). Bu da SED'in hem uyma ve kendi kendini yönetme değerleriyle hem de çocuğa öğrenme olanağı yaratma, çocukla konuşma ve paylaş-

mayla ilişkili olduğunu, bu davranışların ise çocuğun zekâ ve yaratıcılık düzeyiyle bağlantılı olduğunu göstermiştir. Ginsburg ve Bronstein de (1993) düşük SED'deki anababaların çocuklarının ders çalışmaları konusunda bir çalışma yürütmüşlerdir. Sonuçlar, yüksek SED'deki anababalara kıyasla düşük SED'deki anababaların çocuklarının ev ödevlerini yapıp yapmadıklarına daha fazla karıştıklarını ve iyi ve kötü notlar için daha fazla ödül ve ceza uyguladıklarını ve bu uygulamanın çocuğun derslere ilgisini azalttığını ortaya koymuştur.

Anababalar genelde çocuklarına kendi değerlerini aşılamaya gayret ederler. Örneğin, anaların gençliklerindeki cinsiyet rollerine ilişkin değerlerinin kızlarınınkini bir ölçüde belirlediği ve anababaların kişisel haklar ve ekonomik konulardaki değerlerinin çocuklarınınkileri etkilediği saptanmıştır (Moen, Erickson & Dempster-McClain, 1997; Vollebergh, Iedema & Raaumakers, 2001). Bu etki bir ölçüde anababanın çocuğa sağladığı eğitim olanakları, başka bir deyişle, toplumsal sermaye ile açıklanabilir. Bu arada değerler konusunda çocukların da anababaları etkileyebildiği görülmüştür. Göçmen gruplarında anababalar ve çocukların değerleri arasında farklılıklar görülebilir, bu durum birinci kuşak göçmenlerin ailelerinde daha fazla görülür (Phinney, Ong & Madden, 2000). Öte yandan göçmen gruplar çocuklarına kendi değerlerini aşılarken ev sahibi kültüre uygun uyarlamalar da yapabilirler; bu uyarlamalar çocukların yeni kültüre uyum sağlamalarına yardımcı olur (Phalet & Hagendoorn, 1996; Phalet & Schonpflug, 2001).

Çocukla ilgili inançlar, değerler ve çocuk yetiştirmeyle ilgili yaklaşımlar psikoloji kuram ve bulgularının medyaya yansıması ve toplumun değişimlerinden de etkilenir. Bazı yazarlar çocuk, babalık ve çocuk yetiştirmeye ilişkin kavramların tanımlarında zaman içinde görülen değişikliklere ve toplumsal kesitler arasındaki farklara değinmektedirler (Alwin, 1996; Ariés, 1962; Kohn, 1963). Örneğin, Çin'deki siyasal değişimler anababaların çocuklarıyla ilgili değer ve beklentilerini etkilemiştir (Flanagan, 2001). Alwin 1924 ile 1978 arasında ABD ve Almanya'da itaata vurgunun azaldığını, çocuğa hoşgörünün, duygusal yatırımın, çocuklarla geçirilen zamanın ve çocuğun psikolojik gelişimine ilginin arttığını söylemektedir. Son 50 yıl içinde İsveçli anababaların çocuklarına yaklaşımını inceleyen bir çalışma da 80'lerden bu yana

anababaların çocukları üzerindeki denetimlerinin azaldığını, anababanın çocuklarıyla ilgili kararları ortak aldıklarını ve çocuklarının kendilerine karşı öfkelerini ifade etmelerine izin verdiklerini göstermiştir (Trifan, Stattin &Tilton-Weaver, 2014). Ülkemizde de 1960'larda meşhur Doktor Spock'un çocuk yetiştirmeyle ilgili önerileri ve İhsan Doğramacı'nın onun kitabını Türkçeye aktarmasıyla anababalar çocuklara eskisine kıyasla daha yumuşak davranmaya başlamışlardır. Zaman içinde anababalar; çocukları için neyin doğru olduğu konusunda kendilerine daha az güvenir olmuşlar, çocuklar da anababalarının her şeyi bilemeyeceğinin farkına varmışlardır. Sonuç olarak, anababalar isteklerini yaptırmak için çocuklarını zorlamak yerine çocuklarıyla daha fazla pazarlığa girişmektedirler (Bois-Raymond, 2001). 1907 doğumlu babamın, şakayla karışık, "Çocukken çocuğuz diye konuşamıyorduk, şimdi de çocukların konuşmasından bize sıra gelmiyor." dediğini hatırlarım.

Yaşıtlarımla konuşmalarımdan beliren izlenim; bizim kuşağımızda anababaların çocuklarını sevmelerine karşın onlarla oynamak, onları eğlendirmek, sohbet etmek, kitap okumak, kuralları açıklamak gibi faaliyetlerde bulunmadıklarıdır. Bizim çocukluğumuzda çocuk hasta değilse, yemeğini yiyorsa, fazla yaramaz değilse ve dersleri iyiyse sorun da yoktu. Çocuğun 'psikolojik' gereksinimleri olabileceği henüz bilinmiyordu. Orta yaşlı anne ve babalarla yapılan görüşmeler; bu kişilerin çocukluklarında anababalarından fazla bir şey istemediklerini, özellikle kız çocukların ev işleri ve çocuk bakımına yardımcı olduklarını, eğlenme gereksinimlerini genellikle aileyle geçirdiklerini ortaya koymuştur. Bu kişiler çocuklarının kendilerine kıyasla çok fazla maddi olanaklara sahip olup ev işlerine pek karışmadıklarını ve boş zamanlarını arkadaşlarıyla geçirdiklerini söylemişlerdir (Hortaçsu, 2000).

Bu arada, geçmişe kıyasla, çocukların zamanlarının daha büyük bir bölümünü ev dışında, daha az bölümünü aileleriyle birlikte geçirdikleri, ev dışında geçirilen sürenin göreceli olarak daha fazla bölümünün okul dışında yaşıtlarla geçirildiği gösterilmiştir. Bu eğilim doğuya kıyasla batı dünyası için daha geçerlidir. Zamanın çoğunun yaşıtlarla geçirilmesi çocukların anababalarından çok yaşıtlarından etkilenme sonucunu doğurmaktadır (Larson & Verma, 1999). Günümüzde çocuklar ve gençler

önemli tüketici grupları olarak belirmiş ve modaları belirler olmuşlardır (Bois-Raymond, 2001).

Aile Ortamı, Karıkoca Çatışması ve Boşanma

Eşler arası ilişkinin niteliği doğal olarak anababa çocuk ilişkisini etkiler. Bu etki, hem eşler arası gerilimin anababa-çocuk ilişkisinde gerilime neden olması hem de çocuğun anababa arasındaki gerilimden kendisini sorumlu tutarak kendisini suçlaması yollarıyla gerçekleşir. Ancak bu etki eşler arası çatışmanın şiddeti, çözüm biçimi, sıklığı ve çocuğun bu durumla kaç yaşında karşılaştığına göre değişir (Allison & Furstenberg, 1989; Almeida, Wethington & Chandler, 1999; Buehler, Krishnakumar, Stone, Anthony, Pemberton, Girard. & Barber, 1998; Cummings & Wilson, 1999; Erel & Burman, 1995; Grych & Fincham, 1990; Krishnakumar & Buehler, 2000; Matjasko, Grunden & Ernst, 2007; Segrin, Taylor & Altman, 2005; Stocker, Richmond, Low, Alexander & Elias, 2003). Aile içi çatışmaların çocukların depresyon düzeyini, antisosyal davranışlarını, okul başarısını, evlilik ve boşanmaya ilişkin tutumlarını ve gelecekteki evliliklerindeki çatışmalarla başa çıkma becerilerini etkilediği saptanmıştır. Aile içi tartışmalara şahit olan çocuk, anababa davranışlarını örnek alarak çatışmayla başa çıkmanın olumsuz ve yıkıcı yöntemlerini öğrenir ve bu yöntemleri arkadaş ve kardeşleriyle ilişkilerinde uygular. Bu nedenle, yapıcı yöntemleri öğrenemeyen çocuğun depresyon düzeyi, antisosyal davranışları ve arkadaşlık ilişkileri etkilenir (Lindsey, Colwell, Frabutt & MacKinnon-Lewis, 2006; Buehler, Krishnakumar, Stone, Anthony, Pemberton, Girard & Barber, 1998).

Boşanmış ailelerin çocuklarını, biyolojik anababalarıyla yaşayan çocuklarla karşılaştıran çalışmalar boşanmanın çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini belgelemiştir. Boşanmış ailelerin çocuklarının orta yaşta sağlıklarının diğerlerinden daha kötü olduğu ve aile ve iş yaşamını bağdaştırmakta daha yetersiz kaldıkları saptanmıştır (Crosnoe & Elder, 2004). Boşanma, çocukların yaşamını çeşitli yollarla etkiler. Boşanma sonucu çocuk anneyle kaldığında genelde ana-çocuk ailesinin gelir düzeyinde düşüş görülür. Genelde çocuğun okul başarısında da düşüş olur. Bu düşüş boşanma okul öncesinde yaşandığında daha fazladır (Daw-

son, 1991; Hawkins & Eggebeen, 1991; Sun & Li, 2011). Boşanmanın okul başarısı üzerindeki olumsuz sonuçları, anababa çocuğun yaşamıyla ilgilenip denetleyebildiğinde ve arkadaşlar çocuğa destek verdiğinde daha düşük düzeyde kalır (Rodgers & Rose, 2002). Eğitime yatırımın yüksek olduğu ülkelerde bu olumsuz sonuçlar bir ölçüde hafifleyebilir (Heuveline, Yang & Timberlake, 2010).

Evlilik sürerken hem anne hem de babayla yakın olabilen çocuk boşanma sonucunda birisini seçme durumunda kalabilir. Anneyle yaşayan çocuk babayla daha az birlikte olmaya başlar (Booth & Amato, 1994). Boşanmış babanın çocuğa ilgisi, iş ve çevre koşulları, kişiliği ve anneyle ilişkisinden etkilenir (Doherty, Kouneski & Erickson, 1998). Baba yokluğu çocuğa yaklaşımda anababanın birbirlerini desteklemesini ve işbirliği yapma düzeyini düşürür. Anababanın birbirini desteklemesindeki azalma da çocuğu olumsuz etkiler. Genelde erkek çocuk baba yokluğundan daha fazla zarar görür (Hetherington, 1979). Boşanma sonucunda baba çocukla konuşup açıklamalarda bulunursa çocuklar durumdan daha az etkilenir (Lindsey, Colwell, Frabutt & MacKinnon-Lewis, 2006). Kötü alışkanlıkları olan saldırgan bir babanın yokluğu ise çocuğu iyi yönde etkileyebilir (Jaffee, Moffitt, Caspi & Taylor, 2003). Anne kendisini çocuğuyla başa çıkmada yeterli hissettiğinde, çocukla iletişimi sürdürüp esnek davranabildiğinde boşanmanın etkileri hafifler (Golby & Bretherton, 1999).

Boşanma kardeş ilişkilerini de etkileyebilir, büyük çocuk kendisini kardeşinden sorumlu hissedebilir; bu sorumluluk duygusu kardeşler arasında çatışmalara neden olabilir (Noller, 2005). Özellikle iki erkek kardeş olduğunda çocuklar arasında daha fazla saldırganlık görülebilir. Bu durum özellikle boşanmış eşler arasında çatışma sürdüğünde görülür (MacKinnon, 1989). ABD gibi evliliklerin % 50'sinin boşanmayla sonuçlandığı bir ülkede bile boşanmış ailelerin çocuklarıyla ilgili olumsuz beklentiler vardır, bu beklentiler boşanmayla ilgili olumlu tutumları olanlarda bile görülür (Amato, 1991). Çevreninin bu türden olumsuz beklentileri de çocuğu etkileyebilir. Bu durum boşanmanın daha ender olduğu ülkelerde daha yaygın olabilir.

Çocuklar bir süre sonra boşanmaya ve yeni duruma alışırlar. Anababadan birisiyle veya diğer bir yetişkinle sürdürülen yakın

bir ilişki ve çatışmanın sona ermesi çocuğun yaşama uyum sağlamasına yardımcı olur (Hayashi & Strickland, 1998). Annenin tekrar evlenmesi ve üvey baba, kız çocuklarını erkeklere kıyasla daha kötü etkiler ama bu etki iki yıl içinde geçer (Baydar, 1988). Ancak boşanmış ailelerin çocuklarının kendi ailelerine ilişkin duyguları, diğerlerininkine kıyasla daha olumsuzdur ve bu çocukların evlilik ve boşanmayla ilgili görüşleri, bölünmemiş ailelerin çocuklarınınkinden daha karmaşık ve farklıdır. Bu çocuklar evlilik ve boşanmanın iyi ve kötü yönlerini daha etraflı düşünürler (Amato, 1988). Diğerlerine kıyasla, boşanmış ailelerin çocukları, belki de daha az eğitim gördüklerinden, daha erken yaşta evlenirler ve daha sıklıkla boşanırlar. Ayrıca düşük SED'deki erkek çocukların evlenmeme olasılıkları da diğerlerine kıyasla daha yüksektir. Biraz da bu nedenle, boşanmış çiftlerin çocuklarının kendi evliliklerinde boşanma olasılığı, boşanmamış çiftlerin çocuklarınınkinden daha yüksektir (Segrin, Taylor & Altman, 2005). Bir olasılıkla bu kişilerin evlilik kurumuna bağıtlılıkları daha düşüktür. Boşanmış ailelerin çocuklarının daha büyük olasılıkla boşanmalarının diğer nedenleri ise genetik etmenler ve tartışma çözüm becerileridir (D'Onofrio ve arkadaşları, 2007). Yani, belki de boşanan kişiler genetik olarak daha zor ve evlilikle bağdaşmayan özelliklere sahip kişilerdir ve bu özelliklerine ek olarak sorunlarla yapıcı biçimde başa çıkmayı öğrenmemişlerdir.

Çocukların Anababaların Yaşamına Etkileri

Çocuk hamilelikten itibaren anababanın yaşamını etkilemeye başlar ve bu etkiler yaşam boyu sürer. Çocuğun anababa ve evlilik üzerindeki etkisi anababanın yaşı, eğitimi, değerleri, evli olması veya olmamasına göre değişir (Ambert, 1992). Anababalık çoğu insan için büyük bir mutluluk kaynağıdır. Ancak çocuğun getirdiği maddi yük ve yorgunluk, çocuk sonrasında dile getirilen mutluluk düzeyinde yükseliş olmamasına neden olabilir. Gene de okul öncesi çocuk sahibi olan anababalar ve tam zamanlı çalışmayan anneler, çocuksuz ve bekâr kişilere kıyasla daha yüksek yaşam doyumu belirtmişlerdir (Pollmann-Schult, 2014). Daha önceki bölümde anlatıldığı gibi, çocuğun anababanın üzerindeki ilk etkisi anababanın benlik tanımlarının değişmesi ve

genişlemesiyle başlar. Çocuğun doğumundan sonra ise bakım masrafları başlar ve özellikle annenin evdeki iş yükü artar; baba ise artan masrafları karşılamak için daha fazla çalışıp gelir sağlamaya uğraşabilir. Son zamanlarda babaların ev işlerine ve bebek bakımına eskiye kıyasla daha fazla katkı sağlamalarına rağmen bebek sonrası babaya kıyasla anneye daha fazla yük biner (Nomaguchi & Milkie, 2003; Umberson 1989).

Daha önceki bölümde değinildiği gibi, bebeğin doğumundan sonra karıkoca çatışması artabilir. Buna rağmen, özellikle karıkocanın anababalığa ilişkin görüşleri örtüştüğünde, ilkokul çağı öncesi çocukların varlığı, evliliğin sürmesini olumlu yönde etkiler. Zaten bu dönem anababaların çocuk sahibi olmaktan en mutlu oldukları dönemdir (Waldron-Hennessey & Sabatelli, 1997). İlginç olan bir bulgu da ABD'de bile erkek çocuğun evliliğin sürmesini kız çocuktan daha fazla etkilediğidir (Parke, 1996). Çocuğun evliliğin sürmesine katkısının bir nedeni belki de çocuğun bir yatırım olması, çiftin evliliğe bağıtlılığını artırması ve boşanmanın bedelini yükseltmesidir. Diğer bir nedeni de çocuktan sonra karıkocanın toplumsal çevreleriyle ilişkilerinin yoğunlaşması ve çevrenin boşanmayı engelleme çabaları olabilir (Nomaguchi & Milkie, 2003).

Anababaların eğitim düzeyleri ve değerleri çocuklardan sağlanılan ödülleri etkiler. Daha önce de değinildiği gibi, eğitim annelere çekici iş olanakları sağladığından eğitimli anneler annelikten daha az zevk alabilirler. Öte yandan eğitime ve eşitliğe değer veren ve çocuğu ailenin merkezinde gören anababaların çocuk sahibi olmaktan daha fazla mutluluk duydukları saptanmıştır (Nomaguchi & Brown, 2011). Evlilik ve aile görüşleri geleneksel olan çiftlerin evlilikleri, çocuktan daha az olumsuz yönde etkilenir. Geleneksel aile değerlerine göre çocuk aileyi tamamladığından ve kadının yeri ev olduğundan bu türden çiftler için çocuğun anneyi eve bağlaması istenmeyen bir şey değildir. Evlilik ilişkisi, anababa-çocuk ilişkisiyle ilişkilidir ve bu ilişki çift yönlüdür. Karıkoca ilişkisinin anababa-çocuk ilişkisini etkilediğine daha önce değinilmişti. Anababa-çocuk ilişkisi de çiftin evlilik doyumunu ve mutluluğunu etkiler (Rogers & White, 1998; Umberson, 1989).

Çocukların ergenlik döneminin anababa için zor bir dönem olduğu söylenmişti. Bu dönemde çocuk bir yandan özerklik iste-

yerek anababadan uzaklaşmakta, diğer yandan cinsel deneyimler edinmektedir. Çocuğun büyüdüğünü ve cinselliğini kabul etmek anababalara zor gelebilir. Bu dönemde çocukların anababalara bağımlılıkları azalır ama anababa gene de gerektiğinde çocuk için vardır (Lieberman, Doyle & Markiewicz, 1999). Yetişkinliğe geçiş, çocukluktaki anababa-çocuk ilişkisi yakın olduğunda ve zorlayıcılık içermediğinde daha az çatışma içerir (Aquilino, 1997) Ergenlikte anababa-çocuk arasındaki gerilim özellikle anababa kimliğine benliklerinde önemli bir yer veren ve işlerine fazla odaklanmayan anababalar için geçerlidir. Daha önceki yaşlarda anababasını idealize eden çocuğun babasını gerçekçi değerlendirmesi ve babanın yol gösterme ve duygusal desteğine daha az gereksinme duyması da babanın benlik değerini olumsuz yönde etkiler. Bu dönemde anneler çocuklarıyla daha fazla çatışma yaşarlar, bu durum da özellikle çalışmayan anneler için olumsuz ve çelişkili duygulara neden olur (Silverberg, 1996). Çocukların eğitiminin ve 'gençliğinin' günümüzde uzamasıyla anababaların yetişkin çocuklarına eskisinden daha fazla destek verdiği söylenmektedir.

Yetişkin Çocuklarla İlişkiler

Çocuklar büyüyüp, evden ayrılıp, evlendikçe anababaların çocuklarıyla ilgili çelişkili duygularında azalma olur. Ancak çocuğun evden ayrılması anababada ayrılık endişesine neden olabilir. Bu endişe hem karıkoca hem de anababa ilişkisinden etkilenir (Kins, Soenens & Beyers, 2013). Çocuk evden ayrılınca, özellikle çocuk çalışıyorsa, çocuklarla geçirilen hoş zamanlar azalır. Bu arada çocuk evlenince azalan anababa-çocuk çatışması torun doğunca artabilir (Aquilino,1997; Kielcolt, Blieszner & Savla, 2011). Araştırmalar; anababa-çocuk ilişkisinin zamanla iyileştiğini, anababanın sağlığının bozulmasının çocukların anababalarına daha şefkatli davranmalarına neden olduğunu göstermiştir (Fingerman, 1997; Gayle & Uhlenberg, 1998; Umberson, 1989). ("Sabreden derviş muradına ermiş" veya "Ölme eşeğim yaz gelecek" umudu.)

Anababaların işleri çocuklar evlenince bitmez. Anababalar evden ayrılan çocuklarına yardım edebilecekleri dönemde genelde çocuklarına çeşitli biçimlerde destek olurlar. Bu destek ana-

babanın olanaklarına ve çocukların gereksinime göre maddi, ev işi ve çocuk bakımı yardımı, getir-götür işleri gibi çeşitli biçimlerdedir. Genelde anababalar, çocuklarına aldıklarından fazla destek verirler (Logan & Spitze, 1996). Anababalar evli çocuklarına parasal ve duygusal destek sağlar, akıl verirler, torun bakarlar. Bazen torun bakmak için uzun mesafeler katederler. Bu tür nene-dedeler için 'helikopter anababaları' deyimi kullanılmaktadır. Anababalar çocuklarına verdikleri desteği, çocuklarına ve torunlarına yatırım olarak düşünürler (Fingerman, Cheng, Wesselmann, Zarit, Furstenberg & Birditt, 2012).

Anababaların yetişkin çocuklarına verdikleri desteğin düzeyindense taraflarca 'normal' veya 'aşırı' olarak algılanması önemlidir. Aşırı düzeyde destek, çocukların benlik algılarını olumsuz etkileyebilir. Çocukların diğer insanların çocuklarından daha fazla desteğe gereksinimi olduğunu düşünen anababaların da yaşam doyumu olumsuz etkilenebilir (Fingerman, Cheng, Wesselmann, Zarit, Furstenberg & Birditt, 2012). Genelde anneler çocuklarına babalardan daha fazla destek verir ama yaş ilerledikçe ana ve babalar arasındaki fark azalır. Bu arada evli olmayan anneler ve çocuklarının annesiyle evli olan babalar, yetişkin çocuklarına daha fazla destek verirler (Kahn, McGill & Bianchi, 2011). Ayrıca SED de evli çocuklara verilen desteğin, yardımın niteliğini ve niceliğini etkilemektedir (Sarkisian, Gerena & Gerstel, 2007).

Günümüzde ekonomik koşullar ve toplumsal değişim geleneksel aileyi etkilemektedir. Örneğin, evli çiftlerin anababayla yaşamasında önemli etken gelenek değil, çocukların gereksinimleri olmaktadır. Aileyle yaşamak, yeni evlilerin yaşam koşullarını iyileştirmekte ve çocuk bakımı sağlamaktadır (Chu, Xie & Yu, 2011; Zhang, 2004). Bazen de anababalar para yardımı karşılığında başka ülkelerde çalışan çocuklarının çocuklarına bakmaktadırlar. Benzer bir durum Japonya'da da görülmektedir. Bu ülkede yürütülen bir çalışmada; evli çiftlerin % 30'unun ailelerle yaşadığı, ailelerle yaşayanların daha çok sayıda çocuğu olduğu ve daha fazla çocuk istedikleri saptanmıştır. Ancak bu çalışma, kadınların kendi ailelerine yakın ancak farklı bir evde yaşamayı yeğlediklerini de ortaya koymuştur (Morgan & Hirosima, 1983). Türkiye'de de yeni evli çiftlerin anababalarıyla yaşamalarının ailenin ekonomik olarak güçlenmesi sonucunu doğurduğu görülmüştür (Kalaycıoğlu & Rittersberger- Tılıç, 2000) Ayrıca Tür-

kiye'de yürütülen çalışmalar, gençlerin anababalarıyla yaşamalarının yaygın olmamasına karşın yeni evlilerin anababalarına yakın bir eve yerleştiklerini, onlarla sık sık görüştüklerini ve yardımlaşma içinde olduklarını göstermiştir (Atalay, Kontaş, Beyazıt & Madenoğlu, 1992 Kongar, 1998 Öztop & Telsiz, 2001).

Çocuklarla iyi olmayan ilişkiler, orta yaştaki ve ileriki yaşlardaki anababaları üzer. Çocuk isteyip de çocuk sahibi olamamış kadınlar ve çocuk istemeden çocuk sahibi olmuş anababalar da ileri yaşlarda olumsuz duygular yaşarlar. Anababa ve yetişkin çocuklar arasında çeşitli nedenlerle çelişkili duygular yaşanabilir. Bu duyguların bir nedeni beklentilerin gerçekleşmemesi ve tarafların farklı beklentilerinden doğan çatışmadır. Zamanla ortak bir anlayış geliştirilip çelişkili duygular azaltılabilir (Connidis & McMullinb, 2002). Çelişkili duygular, çocuklar evlilik, iş gibi beklenen yetişkinlik aşamalarında başarılı olamadıklarında, örneğin boşandıklarında veya iş sahibi olamadıklarında daha yoğun yaşanır. Çocukların bu türden 'başarısızlıkları' özellikle annelerin ve aile konusunda geleneksel görüşleri olan anababaların mutluluğunu ve yaşam doyumunu etkiler (Kalmijn & de Graaf, 2012; Ryff, Schmutte & Lee, 1996). Belki de beklentiler yüksek olduğundan yüksek eğitim düzeyli anababalar, çocuklarıyla ilgili daha fazla duygusal çelişki yaşarlar (Kielcolt, Blieszner & Savla, 2011).

Yetişkin evlat-anababa ilişkileri dayanışma ve çelişkili duygular açısından incelenmiştir (Bengston, Giarrusso, Mabry & Silversten, 2002; Connidis & McMullin, 2002). Bazı ilişkilerde dayanışma ağır basarken diğerlerinde hem dayanışma hem çelişkili duygular görülür. Bazı ilişkiler ise uzaktır; yani ne dayanışma ne de çelişkili duygular yaşanır (Mottram, 2004). Çelişkili duygular farklı beklentilerden, amaçlardan, duygulardan, aileye ilişkin farklı değer ve tutumlardan, bağımlılık ve kontrol konularından kaynaklanabilir. Genelde babaların çocuklarına karşı duyguları analarınkinden daha çelişkilidir. Öte yandan, babaların çocuklarına karşı olan duyguları evlilik doyumundan etkilenirken anneler için çocuklarıyla benzer değerlere sahip olmak önemlidir. Ayrıca, babaların erkek çocuklara, annelerin ise kız çocuklara olan duygularının daha çelişkili olduğu saptanmıştır (Pillemer, Munsch, Fuller-Rowell, Riffin & Suitor, 2012). Bazen çocuklar anababalarına kötü muamele edebilirler; bu durumda

anababa 'ele güne karşı' sesini çıkartmayabilir (Luescher, Kur & Pillemer, 1998).

Çocukların evlenmeleri ve ailelerini kurmaları onları yeni yükümlülüklerin altına sokar, anababalarına ayıracak daha az zamanları olur. Bu nedenle evli olmayanlara kıyasla evli çocuklar anababalarını daha az ararlar ve daha az görüşürler. Bu durum özellikle evli olmayan erkek çocuklar için geçerlidir (Sarkisian & Gerstel, 2008). Çocukların anababalarını ziyaret etmeleri, bir ölçüde yaşadıkları yerle anababaların yaşadığı yer arasındaki mesafeyle ilişkilidir ama cep telefonu sonrası konuşmak kolaylaşmıştır. Ayrıca kardeş sayısı azaldıkça anababayı aramak artar (Treas & Gubernskaya, 2012). Görüşme ve duygusal yakınlık ilişkilidir (Lawron, 1994). Anababaların bütün çocuklarıyla ilişkileri aynı olmaz. Yetişkinlikteki ilişki çocukluktaki ilişkiden etkilenir (Silversten & Giarrussi, 2010; Zarit & Eggebeen, 2002). Anababalar en küçük çocuklarına duygusal açıdan en yakın olup en fazla yardımı en büyük çocuklarından alırlar. Anababaların genelde favori bir çocukları olur. Bu genelde bir kız çocuktur ve/veya anababanın anlaştığı, yaşam görüşünü paylaştığı çocuktur (Luescher, Kur & Pillemer, 1998).

Bir ABD atasözü "kız çocuk ölene kadar, oğlan çocuk evlenene kadar" der, yani özellikle erkek çocukların evlendikten sonra anababalarından uzaklaştığını ifade eder. Anababaların kız çocuklarından daha fazla destek aldıkları bir gerçektir (Spitze & Logan, 1990; Walsworth, 1996). Anababalar kız çocuklarıyla daha fazla hoş vakit de geçirirler (Kielcolt, Blieszner & Savla, 2011). Genelde kız çocuklarına daha fazla destek verilir. Bu durum özellikle kız boşanmışsa geçerlidir (Mazelis & Mykyta, 2011). Boşanmış kızlar, anababalarından daha fazla destek alırlar ama anababalarıyla ilişkileri daha çelişkilidir (Sarkisian & Gerstel, 2008).

Yetişkin kız-ana ilişkisi özellikle araştırılan bir konu olmuştur (Cohler & Grunebaum, 1981; Nydegger, 1991). Bu ilişki kız çocuk evlenip çocuk sahibi olduğunda ve anne dul kaldığında değişim geçirir. Evlenip eş ve anne rollerini yaşayan kız-annesini daha iyi anlar. Bu arada anneler evlenen kızlarına eskisinden daha az karışır ve evliliğinde destek olur. Bu durum da ana-kız ilişkisinin gelişmesine ve daha uyumlu hale gelmesine neden olur (Mottram, 2004; Mottram & Hortaçsu, 2005).

Ana-kız ilişkisinin özel durumu evrensel olmakla birlikte bu ilişkide bazı kültürel farklar bulunmuştur. Örneğin, Hintli kızların annelerine ABD'li kızlara kıyasla daha yakın oldukları ve Türk kızları ve anneleri arasında, Avustralyalı anne-kız çiftlerine kıyasla daha fazla yardımlaşma ve çatışma olduğu gösterilmiştir (Beşpınar, Hortaçsu, Mottram, 2004; Rastogi & Wampler, 1999). Bu arada Bangledeş'te çalışan kızların boşanmış annelerine destek olduğu ve bu nedenle annelerin kızlarının eğitimine önem verdiği saptanmıştır (Ahmed & Bould, 2004).

Anababalar iyice yaşlandıklarında çocukların anababalara yardımı gerekir. Özellikle boşanmış ve eşi ölmüş ana veya babaların, çocuklarına daha fazla gereksinimi olabilir. Bu durumda bir tür rol değişimininden söz edilebilir (rol reversal) (Hareven, 1996; Sheehan & Donorfio, 1999; Marsden & Abrams, 1987; Fingerman, 1997) Genelde yalnız annelere daha fazla destek olunur ama boşanmışlar dullardan daha az yardım alır (Ikkink, Van Tilburg & Knipscheer, 1999; Logan & Spitze, 1996; Rossi & Rossi, 1990; Walsworth, 1996). Yaşlı anababaya destek olmak geleneksel kültürlerin önemli bir normudur. Bu norm batılı toplumlarda bir ölçüde geçerlidir (Stein, Wemmerus, Ward, Gaines, Freeberg & Jewell, 1998). Anababaya destek çocuklara yük bindirebilir ve anababa-çocuk arasında çelişkili duygular yaşanmasına neden olabilir. Yaşlı anababaya bakmak zordur ama kişisel gelişime katkıda bulunabilir (Silverstein & Giarrussı, 2010). Öte yandan anababaya desteğin aşırısı, onda özerkliğini ve kendi yaşamı üzerindeki denetimini kaybetme duygusuna ve depresyona yol açar (Silverstein, Chen & Heller, 1996).

Çocuklara verilen maddi desteğin yaşlılıkta destek almakla ilişkisi bulunmamıştır. Çocuklara verilen duygusal ve çocuk bakımı desteği, yaşlılıkta erkek çocukların anababalarına daha fazla destek vermeleriyle ilişkilidir. Kızlar, her durumda anababalarına erkek çocuklardan daha fazla destek verdiklerinden olacak kız çocuklara verilen desteğin yaşlılıkta alınan destekle ilişkisi bulunmamıştır. Yetişkin çocukların anababalara destek vermelerinin diğer bir nedeni de görev duygusudur (Guerts, Poortman, van Tilburg, 2012; Lawrence, Ganong, Coleman & Rothrauff, 2009). Anababalara verilen destekte kadınların payı önemlidir. Modern dünyada kız çocuklar da kendi anababalarına kaynana ve kaynatalarından daha fazla destek verdiklerinden genç kuşak-

tan yaşlı kuşağa yardım, kadın tarafına daha fazla verilir (Silverstein & Giarrussı, 2010; Willson, Shuey & Elder, 2003; Lee, Spitze & Logan, 2003).

Her ne kadar batı dünyasında yaşlı anababaya en fazla destek veren çocuk genelde kız çocuksa da birçok geleneksel toplumda kural, evlenen kız çocuğun kocasının ailesinin yanına taşınması ve gelinin eve gelmesidir. Dilimizdeki 'gelin' sözcüğünün 'gelen'den türediği söylenir. Erkek çocuk anababayla yaşadığında yaşlı anababaya destek olmak da birincil olarak erkek çocuğun görevi olmaktadır. Tabii hasta bakımı gibi durumlarda genelde iş geline düşer. Örneğin, Tayvan'da ve Türkmenistan'da durum böyledir. Erkek çocuk olmadığında kızların kendi anababalarına destek olması beklenir (Lin, Goldman, Weinstein, Lin, Gorrindo & Seeman, 2003; Chu, Xie & Yu, 2011). Türkiye'de bir çalışma, yetişkin çocukların özellikle dul ve boşanmış anababalarına duygusal ve maddi yardımda bulunduklarını ve yaşlı anababalarını bakımevine yerleştirmeyi istemediklerini ortaya koymuştur (Atalay, Kontaş, Beyazıt & Madenoğlu, 1992 Kongar, 1998 Öztop & Telsiz, 2001)

Ve Torunlar

Nenedede-torun ilişkileri anababanın dedenenelerle ilişkilerinden ve nenededelerin kendi dedeneneleriyle ilişkilerinden etkilenmektedir (Monserud, 2008; Mueller & Elder, 2003). Anababalar; dedenenelerin çocuklarla ilişki kurmasını sağladığında dedenene-torun ilişkileri daha sıcak ve destekleyici olmakta, daha fazla iletişim içermekte, özellikle eğitimli dedeler torunlarına üniversite konusunda yol gösterici rolü oynadıklarını düşünmektedirler. Ancak çocuklar onların yol gösstericilik rolünün onların zannettiği kadar önemli olmadığını düşünmektedir (Crosnoe & Elder, 2002b). Nenedede-torun ilişkilerinin resmi, uzak, oyun arkadaşı, anababa yerine geçen kişi ve aile gelenek, olanak ve bilgilerinin kaynağı olmak üzere çeşitli türleri olduğu saptanmıştır (Roberto, 1990). Nenededelerle yakın ilişkiler, torunların duygusal gelişimini olumlu yönde etkiler (Ertel, Glymour & Berkman, 2009). Aile ekonomik zorluklarla karşılaştığında nenededeler, torunlara sert davranan anababaların çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini torunlarına destek olarak azaltır-

lar (Botsheva & Feldman, 2004). Nenedede-torun ilişkileri kültürden de etkilenir. Bekleneceği gibi toplulukçu kültürlerde torunlar kendilerini dedenenelerine daha yakın hissetmektedirler (Georgas, Christakopoulou, Poortinga, Angleitner, Goodwin & Charalambous, 1997).

Sonuç

Anlaşılacağı gibi anababa-çocuk ilişkisi çeşitli ve zaman zaman çelişkili duygular yaşanan, zamanla değişen uzun süreli bir ilişkidir. İlişkinin biyolojik, yasal, dini, ahlaki yönleri vardır. İnsanlar anababalarını sevmeseler bile onları içlerinden atamazlar. Anababasını tanımayanlar da onların eksikliğini duyarak yaşarlar. Kötü bir anababa mı yoksa anababanın yokluğu mu kişi için daha zordur bilemeyeceğim. Ana veya babanın yokluğu, insanın içinde çoğu zaman doldurulamayan bir boşluk olarak kalıyor gibi.

Anababa ve çocuklar zaman zaman birbirlerini kırarlar. Böyle durumda birbirlerini affedip affetmemeleri gelecekte başkalarıyla yaşadıkları ilişkileri etkiler. Anababalar bazen çocuklarını incitebilir, onları affetmesi zor bir biçimde yaralayabilirler. Bence anababasının her yaptığını doğru bulan insan varsa psikolojik açıdan çok gelişmiş sayılamaz. Çoğu kişi ana veya babasının kendisini yetiştirirken hatalar yaptığını ama bunları iyi niyetle, kendi yetişme koşulları veya durumlar nedeniyle yaptığını düşünür. Yani, bir anlamda anababasını bir insan olarak anlar ve affeder. Anababa-çocuk ilişkilerinin yakın, iletişimin iyi olduğu ailelerde affetme daha kolay olur ve birbirini affedebilen ailelerin ilişkileri iyiye gider. Evrim kuramı beklentilerine uygun bir biçimde, anababaların çocuklarını affetmesi, çocukların anababalarını veya eşlerin birbirlerini affetmelerinden daha kolay olur (Maio, Thomas, Fincham & Carnelley, 2008). Kanımca, anababasını geç de olsa affetmek çocuğun psikolojik durumunu ve gelişimini olumlu etkiliyor. Anababasını affetmeyenler sanki dünyaya karşı hınç duyuyorlar ve bu hınç diğer ilişkilerini etkiliyor. Kanımca insan anababasının kendisine zarar veren davranışları olduğunu düşünse de anababasının bu davranışlarda bulunmasının nedenlerini anlamaya çalışarak ve bir anlamda onların 'mazeretini' kabul edebilirse kendi gelişimine katkıda bulunur.

Anababa-çocuk ilişkisi insan yaşamı boyunca değiştiği gibi tarihsel zaman içinde de değişmiştir. Her iki anlamda zaman düşünüldüğünde anababaların güç kaybettiği anlaşılmaktadır. Belki de doğa kanunları gereği 'normal' anababalar, çocuklarına çocuklarının onlara verdiğinden daha fazla önem verirler ve daha fazla severler. Bu onları çocuklarına bağımlı kılar. Çocuğun büyümesi ve farklı ilişkiler edinmesi, özellikle eş ve çocuk sahibi olmasıyla çocuğun anababaya bağımlılığı daha da azalır, yaşlanan anababanın çocuğa bağımlılığı ise artar. Bu bağımlılık çocuklar için yük oluşturmaya başlar. Özellikle bireyci değerlerin yükseldiği 'anababa hakkı' değerinin zayıfladığı batı dünyasında, yaşlı anababaların yük olarak algılanması artabilir. Günümüzde özellikle batı dünyasında, yaşlı nüfusun oranının artmasıyla yaşlılar hem çocukları hem de toplum için yük olmaktadırlar. Üstelik yaşlı insanların da anababaları yaşayabildiğinden yaşlılar yaşlılara bakmak durumunda kalabilmektedirler. Bu durumun yasal ve sosyal uygulamalara neden olması beklenir.

BÖLÜM 8

Arkadaşlar ve Kardeşler

Anımsanacağı gibi, ilk bölümde insan ilişkilerinin dört türe ayrılabileceği söylenmişti. Dört tür ilişki içinde en az sayıda kişiyi kapsayan, göreceli olarak en uzun süren ve kişilerin mutluluğunu en çok etkileyen tür, yakın aile bireyleri ve arkadaşlarla olan ilişkileri içermekteydi (Sutcliffe, Dunbar, Binder & Arrow, 2012). Kanımca, arkadaş ilişkilerinin aile ilişkileriyle aynı gruba girmesi ilginç ve önemli bir bulgudur. Modern dünyada ailelerin çocuk sayısının azalması ve tek çocuklu ailelerin artması, çocukların eskiye kıyasla aile dışında daha fazla zaman geçirip anababalarına kıyasla yaştaşlarından daha fazla etkilenmeleri, arkadaşların artan önemine işaret etmektedir (Larson & Verma, 1999). Başka bir deyişle, olmayan kardeşlerin yerini başkalarının doldurması beklenir. Bu beklentiyle uyumlu olarak kardeşi olmayan ve bir kardeşi olanların, anababalarından ve arkadaşlarından daha fazla destek aldıkları ve toplumsal çevrelerinde daha çok sayıda aile dışı kişilerin yer aldığı görülmüştür (Neha, 2012).

Günümüzde kardeşi olmayan çocuk sayısının artması, bu çocukların ben merkezci birer 'küçük imparator' olarak yetiştirilebileceği ve kişisel sorunları olabileceği düşüncesini yaratmıştır. Bir araştırmanın sonucu kardeşi olan çocuklara kıyasla tek çocukların arkadaşlarınca daha az sevildiklerini, daha saldırgan olduklarını, diğer çocuklarca daha sıklıkla taciz edildiklerini ama kardeşi olan çocuklarla benzer sayıda yakın arkadaşa sahip olduklarını göstermiştir (Kitzmann, Cohen & Lockwood, 2002).

Öte yandan, tek çocuk politikasının geçerli olduğu Çin'de, kardeşi olan çocuklara kıyasla, tek çocukların yaşamlarından daha memnun oldukları ve kişilik sorunlarının olmadığı görülmüştür (Shoa, Yao, Li, ve diğerleri, 2013). Bu araştırmada iki kardeşin küçüğü olanların tek çocuklardan daha fazla sorunları olduğu ve Çinli anababaların tek çocuklarının sorunlu olabileceğini düşünerek onları şımartmamaya özen gösterdikleri de savunulmaktadır. Tek çocuk ve kardeşli çocukların bireyci değerlerin egemen olduğu kültürlerde karşılaştırıldığı bir çalışmaya rastlamadım. Bireyci değerlerin egemen olduğu kültürlerde durum Çin'den farklı olabilir.

Kardeş İlişkileri

Yaşla Görülen Değişim

Kardeş ilişkileri ikinci çocuğun doğumuyla başlar ve ömür boyu sürer. Anababaya olan bağlılık kadar güçlü olmasa ve yaşla ilişki yoğunluğu ve görüşme sıklığı değişim gösterse de kardeşlik ömür boyu süren bir tür bağlılık ilişkisidir. White (2001) kardeşlerin insanların toplumsal çevrelerinin 'kalıcı ama esnek' üyeleri olduklarını söylemiştir. Yani, kardeşler birbirini sık görüp duygusal açıdan yakın olmasalar da vardırlar, yaşamın değişik evrelerinde uzaklaşıp tekrar yakınlaşabilirler.

Kardeşin doğumu ilk çocuğun tahtını tehlikeye sokar. Büyük çocuğun küçük çocuğa tepkisi; kardeş doğduğunda ilk çocuğun kaç yaşında olduğuyla, yaşıyla ilgili olan bilişsel gelişim düzeyiyle, anababasıyla olan kardeş öncesi ve sonrası ilişkisiyle ve anababanın onu kardeşin gelişine ve gereksinmelerine nasıl hazırladığıyla ilgilidir (Dunn, 1988). İkinci çocuk planlanmayıp da kaza ile olduğunda, çoğunlukla iki çocuğun arasında yaklaşık iki yaş olur. İki yaşındaki çocuk kardeşine kendisinden farklı davranıldığını anlayacak ama gerekçesini anlayamayacak zihinsel düzeye sahiptir. Bu durumda kıskanma olasılığı yüksektir. Bebek geldiğinde anne, ister istemez yeni bebekle daha fazla ilgilenir. Bu durumda baba ilk çocukla ilgilenirse ilk çocuğun kardeşi kıskanması azalabilir. İlk çocuğun kardeşini kıskanmasını engellemenin diğer bir yolu, bir bebek olan kardeşin gereksinim ve özelliklerinin abi veya ablaya anlatılması, onun bebeği, gereksi-

nimleri olan bir insan olarak anlamasını sağlamaktır. Ayrıca, bebek öncesinde annenin ilk çocukla bağlılık ilişkisi ne kadar güçlüyse abla veya abi; kardeşe o kadar düşmanca davranır, abla anneyle ne kadar fazla tartışırsa bebeğe o kadar iyi davranır. Yani abla âdeta tartıştığı anneden daha iyi bir anne olmaya çalışır (Dunn, 1988).

Kardeş ilişkileri yakınlık açısından ergenlikte ve ilk gençlikte önemini arttırır, ondan sonra, büyük olasılıkla sevgili ve eşin yaşama katılmasıyla, kardeşten bir ölçüde uzaklaşılır. Ancak sevgi devam eder ve kardeşten uzak mesafede yaşamak ilişkiyi fazla etkilemez. Kardeş ilişkileri kişilerin yaşam deneyimlerinden de etkilenir. Evlilik ilişkileri bir yandan yakınlaşmaya ve sorunların azalmasına, diğer yandan kardeşlerin daha ender görüşmesine neden olur. Çocuk sahibi olmak duygusal yakınlaşma ve sık görüşmeyle, boşanma ve dul kalma duygusal yakınlaşma, kardeş desteği ve görüşme sıklığında artışla, anabababanın hastalığı duygusal yakınlaşmayla ilişkilidir. Bu değişimlere ek olarak, genelde bekârlar ve eğitimliler kardeşlerine daha fazla destek olurlar. Diğer kardeş çiftlerine kıyasla kız kardeşler arası yakınlık ve destek daha fazladır. Ayrıca, erkeklerin kız kardeşlerine verdikleri desteğe kıyasla kız kardeşlerin erkek kardeşlerine daha fazla destek verdikleri gösterilmiştir (Campbell, Connidis & Davies, 1999; Carbery & Buhrmester, 1998; Connidis, 1992; Spitze & Trent, 2006; Voorpostel & Van Der Lippe, 2007; White, 2001).

Yaşları ergenlikle 80 yaşın üstü arasında değişen kişilerin kardeşleriyle ilişkilerini inceleyen bir araştırma, kardeşler arası görüşme sıklığının 20 yaş öncesinde haftada bir-iki iken yaşla azalarak 40-45 yaşlarda ayda bir düzeyine düştüğünü, ancak 70 yaştan sonra yakın yerlerde yaşayan kardeşler için görüşme sıklığının arttığını göstermiştir. Kardeşler arası yardımlaşma da yirmili yaşlardan sonra hızla azalarak yetmişli yaşlardan sonra yükseliş göstermiştir (White 2001). White, yaşlılıkta kardeşlerin daha yeni ilişkiler tarafından karşılanamayan işlevleri olabileceğini öne sürmüştür. Büyük olasılıkla kardeşler, başka kişilerle paylaşılamayan aile ve çocukluk anılarının paylaşılabileceği ender kişiler ve bu konularda unutulan ve merak edilen bilgilere sahip ender kaynaklardır.

Çatışma ve Yakınlık

Çatışma, kardeş özelliklerinde sıklıkla görülen bir olgudur. Bu çatışmanın en önemli nedeni anababa için rekabettir. Ayrıca kardeşlerin birbiriyle kıyaslanması da kıskanma ve benlik tehdidine neden olabilir (Noller, 2005). Kardeşten yardım kabul etmek de kişinin benlik değerini tehdit edebilir. Yardım küçük kardeşten büyük kardeşe verildiğinde ve kardeşler arası çatışma olduğunda daha tehdit edici olur (Searcy & Eisenberg, 1992). Çatışmanın kişiyi geliştirici sonuçları olabileceğine daha önce değinilmişti. Kardeşler arası çatışma da kişinin duygusal ve toplumsal yetilerinin gelişimine, kimlik oluşumuna ve kişinin ileridek dostluk, anababalık ilişkilerinde çatışma çözümü taktikleri geliştirmesine yol açabilir (Bedford, Volling & Avioli, 2000). Ergenlik döneminde kardeşler arası çatışmada azalma görülür, ergenliğin sonlarına doğru gençler, özellikle kızlar, kardeşlerine yakınlaşırlar (Furman & Buhrmester, 1992).

Kardeş ilişkileri çatışma ve yakınlık-sıcaklık boyutlarında değerlendirilerek dört türe ayrılmıştır. Bunlar çatışmanın düşük, sıcaklığın yüksek olduğu uyumlu; çatışmanın yüksek, sıcaklığın düşük olduğu düşmanca; her iki boyutun da yüksek olduğu duygu-yoğun ve her iki boyutun da düşük olduğu ilişkisiz-ilgisiz türlerdir . Özellikle aynı cins kardeşle olan duygu-yoğun ve ilgisiz kardeş ilişkileri düşük benlik değeriyle ilişkili bulunmuştur (Sherman, Lansford & Volling, 2006).

Kardeş İlişkileri ve Diğer Aile İçi İlişkiler

Daha önce de değinildiği gibi, kardeş ilişkileri karı-koca ve anababa-çocuk ilişkisinden etkilenir ve bu ilişkileri etkileyebilir (Yu & Gamble, 2008). Anababanın iki çocuk arasında ayrım yapıp birisini kayırması önemli bir konudur. Anababaların kardeşlerden birini kayırması hem çocukluktaki hem de yetişkinlikteki kardeş ilişkisini olumsuz yönde etkiler. Bu durumda hem kayırıları hem de kayırılmayan kardeş olumsuz yönde etkilenir, tabii kayrılmayan kardeş daha fazla etkilenir (Suitor, Sechrist, Likuhn, Paardo, Gilligan & Pillemer, 2009; Boll, Ferring, D & Filipp, 2003; Yu & Gamble, 2008). Yaşlı annelerle yürütülen bir çalışma, annelerin yetişkin çocukları arasında da dertleşme ve duy-

gusal yakınlık konularında ayrım yaptıklarını ve genelde değerleri kendilerine benzeyen çocuğu yeğlediklerini göstermiştir. Yaşlılıkta bakım durumunda ise çocuğun demografik özellikleri (cinsiyet ve evlilik-çocuk durumu) annelerin seçimini etkilemiştir (Suitor, Sechrist & Pillemer, 2007).

İlginç bir araştırma, anababa-çocuk ilişkisinin kötü olduğu durumda erkek kardeşler arası dayanışmanın daha yüksek olduğunu, ancak kız kardeşler arası ilişkinin anababa-çocuk ilişkisine benzediğini, yani anababa-kız ilişkisi iyi olduğunda kız kardeşlerin daha yakın olduğunu göstermiştir (Voorpostel & Blieszner, 2008). Bir bakıma, özellikle erkekler için, kardeş ilişkileri anababa-çocuk ilişkisinin yerini alabilmektedir. Anababa desteği olmadığında, kardeş desteği anababa desteğinin eksikliğinin olumsuz etkilerini bir ölçüde gidererek kişinin yalnızlık ve depresyon duygularını azaltmakta, benlik değerini yükseltmektedir (Milevsky, 2005). Yakın ve sıcak kardeş ilişkileri kişiyi ölüm, boşanma, anababanın iş kaybı gibi olumsuz aile olaylarının etkilerinden bir ölçüde koruyabilir, arkadaş desteği olmadığında bu eksikliği giderebilir (Milevsky, 2005; Waite, Shanahan, Calkins, Keane & O'Brien, 2011).

Arkadaşlık

Arkadaşlık karşılıklılık, olumlu duygular ve birbirini karşılıklı yeğlemeyi içeren, göreceli olarak uzun süreli bir ilişki olarak tanımlanabilir (Howes, 1987). Ideal arkadaşlık ölçütleri arasında vefa, samimiyet, yakınlık-sırdaşlık, birlikte bir şeyler yapmak, hoş zaman geçirmek, yardım ve benzerlik sayılmaktadır (Hall, 2012). Eşitlik de arkadaşlığın niteliği için önemli görülmüştür (Veniegas & Peplau, 1997). Kardeş ilişkisi gibi arkadaşlık ilişkisi de yaşamın erken dönemlerinde başlar; ancak ömür boyu süren arkadaşlıklar günümüzde ender bir olgudur. Kişinin yaşamının değişik evrelerinde farklı yakın arkadaşları olabilir.

Arkadaş İlişkilerinden Edinilen Kazanımlar

Gelişimsel araştırmalar, arkadaş ilişkilerinin yaşla değişmesine karşın çocukların çok küçük yaşlardan başlayarak yaştaşlarına olumlu tepki verdiklerini ve uzun süreli olmasa da yeğledikleri

arkadaşları olabileceğine işaret etmektedir. Karşılıklı arkadaş tercihleri iki yaş öncesinde bile görülür (Hay, 1985). Yaş ilerledikçe çocuğun arkadaşlık kavramı, arkadaşlarıyla etkileşimleri ve arkadaşların çocuk için işlevleri değişir (Bakınız, Hortaçsu, 2003a). Çocuklar yaşıtlarıyla hayali oyunlar oynarken başkalarıyla eşgüdüm sağlamayı öğrenirler, duygusal deneyimler yaşarlar ve başkalarının kendi davranışlarına tepkileriyle karşılaşırlar (Eckerman, Davis & Didow, 1989). Bu deneyim ve tepkiler, çocuğun kendi benlik kavramını geliştirmesine ve toplumsal normları öğrenmesine katkıda bulunur (Parker & Gottman, 1989).

Oyun sırasında arkadaşlarla yaşanan tartışma ve çatışmalar, hatta gerçek kavgalardan farklı olan 'oyundan kavgaların' çocukların birlikteliğini güçlendirdiği, bilişsel becerilerini, karşılıklılık ve kendini kontrol gibi toplumsal ilişkiler için gerekli becerilerini geliştirdiği, çocukların grubun güç sıralamasındaki yerini, ki bu ilkokul döneminde önemlidir, belirlediği savunulmuştur (Azmitia,1988; Humphreys & Smith, 1987; Shantz, 1987). Arkadaşlık ilişkileri çocuğun başkalarının duygularını anlama, onları rahatlatma ve duygudaşlık gösterme (empati) becerilerinin gelişmesini de sağlar (Costin & Jones, 1992; Farver & Branstetter, 1994). Bu beceriler, arkadaş edinmek ve arkadaşlarca sevilmek için önemlidir. Özetle, arkadaşlıklar çocukların insanlara yaklaşma, kişiler arası sorunları çözümleme gibi toplumsal becerilerini geliştirir. Bu beceriler de yeni arkadaşlar edinmeyi kolaylaştırabilir (Adler & Furman, 1988). Bu arada, arkadaş edinme ve arkadaşlarca tercih edilmeyi etkileyen toplumsal becerilerin anababa-çocuk ilişkisinden ve annenin toplumsal beceri ve yönlendirmelerinden de etkilendiği unutulmamalıdır (Dekovic & Janssens, 1992; Dishion, 1990; Eisenberg, Fabes &Murphy, 1996; Hart, Ladd & Burleson, 1990; Rubin, LeMare & Lollis, 1990).

Arkadaşlarca Sevilip Sevilmeme: Popülerlik

İlkokul döneminden itibaren arkadaşlığın önemi artar ve çocuğun ilkokul arkadaşları arasındaki popülerliği okul başarısı ve çocuğun duygusal gelişimi açısından önem kazanır. Bu dönemle ilgili olarak yürütülen çalışmalarda, sınıftaki çocuklardan tercih ve reddettikleri çocukların adlarını yazmaları istenir. Birçok araştırmada, arkadaşlardan edinilen tercih ve ret oylarının sayılarına

göre çocuklar beş gruba ayrılmıştır (Bukowski & Hoza, 1989; Coie, Dodge & Coppotelli, 1982). Popüler çocuklar, çok sayıda çocukça seçilip az sayıda çocukça reddedilenler; reddedilen çocuklar çok sayıca çocukça reddedilip az sayıda çocukça seçilenler; tartışmalı çocuklar hem çok sayıda çocukça seçilip hem de çok sayıda çocukça reddedilenler; dikkat çekmeyenler ne seçilip ne de reddedilenler; diğer çocuklar ise yukarıdaki dört kategoriye girmeyenler olarak belirlenmiştir. Popüler çocuklar olumlu ve yapıcı davranışlarda bulunup lider özelliği gösteren ve saldırgan olmayan, tartışmalı çocuklar saldırgan ama lider özelliği gösteren, reddedilen çocuklar ise saldırgan davranışlarda bulunup grupları olumsuz etkileyen çocuklardır. Dikkat çekmeyen çocukların herhangi belirgin bir davranış özelliğinden söz edilmemiştir (Coie, Dodge & Coppotelli, 1982). Araştırmalar reddedilen çocukların saldırgan ve sosyal becerileri düşük olduğunu, başkalarının kötü niyetle davrandıkları varsayımından yola çıktıklarını göstermiştir (Putallaz & Wasserman, 1990; Rabiner & Coie, 1989; Sancilio, Plumert & Hartup, 1989; Shure & Spivack, 1972; Shure, Spivack & Jaeger, 1971; Waas, 1988). Ayrıca, reddedilen gruptaki çocukların gelecekte okulu terk etme, psikolojik sorunlar yaşama ve suç işleme olasılığının göreceli olarak yüksek olduğu, meslek ve evlilik yaşamlarında daha başarısız oldukları gösterilmiştir (Caspi, Elder & Bem, 1988; Parker & Asher, 1987).

Popülerlik ve var olan arkadaşla ilişkinin niteliği farklı şeylerdir. Kişinin duygu ve sırlarını paylaşabildiği ve kendisini yakın hissettiği arkadaşlarının olması, bireysel sonuçlar açısından önemlidir ve anababa ve kardeşlerle olan olumsuz ilişkilerin etkilerini hafifletebilir (Sherman, Lansford & Volling, 2006). Anımsanacağı gibi, yaşıtlarıyla büyüyen annesiz maymunların sosyal uyumu, yaşıtları olmadan büyüyen maymunlara kıyasla daha iyi olmuştur (Harlow, 1985). Reddedilen çocuklar için bir tane yakın arkadaşlık olumsuz sonuçlara karşı koruyucu işlev görebilmektedir. Bir tane arkadaşı olan reddedilen çocukların, arkadaşı olmayanlara kıyasla ileriki yaşamlarında daha az olumsuzluk yaşadıkları saptanmıştır (Bagwell, Newcomb & Bukowski, 1998).

Ergenlik öncesi arkadaşlıkların kişiliğin güçlü yönlerini ve kendilik değerini geliştirme olanağı sağladığı savunulmuştur. Ayrıca çocuklukta aynı cinsten arkadaşları olanların ergenlik ve yetişkinlikte daha sıklıkla karşı cinsle duygusal ilişkilere girdikleri de görülmüştür (Hartup & Stevens, 1997). Erikson'un (1959) ergenlik döneminin en önemli işi (ödevi) olarak tanımladığı bireysel kimliğin (ego identity) tanımlanmasında arkadaşlar çok önemlidir. Arkadaşların kendileriyle ilgili görüşlerinin nasıl olduğuna ilişkin algılar, gençlerin kendi benlik tanımlarını belirlemekte önemlidir (Hortaçsu, 1989a). Bir anlamda kendilerini arkadaşlarının tuttuğu aynada görerek tanırlar.

Ergenlik ve ilk gençlikte; arkadaş grubu kıyaslama grubu işlevi görür, kişinin değer ve seçimlerini önemli ölçüde etkiler, bu seçimler yetişkinlikte de kişinin yaşamını yönlendirir (Newcomb, 1965). Gençler yaşam seçimlerini, ideal, değer ve dini/siyasal kimliklerini bu dönemde arkadaşlarıyla tartışarak oluştururlar, bu dönemde kimliklerinin göstergesi olan siyasi görüş, müzik zevki, giyim tarzı ve alışkanlıkları benimserler. Bu dönemde arkadaşlar arasında düşünce ve kişilik özellikleri açılarından benzerlik önemli görülür, ancak genelde sanılan benzerlik gerçek benzerlikten yüksektir (Morry, 2007). Bu arada, arkadaşların kişinin kendisi için önemli gördüğü kimlikleri desteklemesi önemlidir ve arkadaşın zaman içinde 'en iyi arkadaş' olarak tanımlanmasında önemli bulunmuştur (Weisz & Wood, 2005).

Bağlılığın Anababadan Yaştaşlara Aktarılması ve Yaşla Arkadaşlık İlişkilerindeki Değişimler

Bireyci kültürlerde bağlılığın anababadan yaşıtlara ve karşı cinse aktarılmasında da arkadaşlık ilişkileri önemlidir. Arkadaşlık ilişkisinin süresi bağlılığın anababadan arkadaşa aktarımı açısından kolaylaştırıcı bir etkendir (Fraley & Davis, 1997; Friedlmeier & Granquist, 2006; Furman & Buhrmester, 2009). Ergenlik ve gençlik dönemlerinde arkadaşlarla duygusal yakınlık artar, arkadaşlar konuşulmaktan en çok hoşlanılan kişi olarak belirlenir, hatta arkadaşların anne ve babalardan yakın görüldüğü saptan-

mıştır. Özellikle aileden uzakta okuyan gençler için, arkadaşlar en çok konuşulan kişiler haline gelirler (Furman & Buhrmester, 1992; Hortaçsu, 1989b; Hortaçsu & Gençöz, 1993; Hortaçsu, Oral & Yasak, 1996). Arkadaşlar evden uzakta okula gidenler için okulla ilgili bilgi edinme ve okula uyum konusunda da önemlidirler (Hortaçsu & Aydın, 2001).

Duygusal ilişkiler gibi arkadaşlıklar da bakım gerektirir ve bakım, arkadaşlık ilişkisinden alınan doyumla ilişkilidir. Sorunlar çıktığında tartışmaların niteliği önemlidir; sorunları dile getirmek ve açıklık arkadaşlıkta memnuniyete neden olur (Oswald & Clark, 2006). Üniversite öğrencilerinin dört yıl süreyle incelendiği bir araştırma; iletişim kolaylığı, arkadaşlık konusunda görüş birliği, ilişkinin başlangıcındaki yakınlık ve arkadaşlığın ilişki süresinin arkadaşın dört yıl sonra 'en iyi arkadaş' olup olmayacağını yordadığını göstermiştir (Ledbetter, Griffin & Sparks, 2007). Arkadaşların kişinin yetkinlik, yeterlilik ve insanlarla ilişki yaşama gereksinimlerini karşılaması, kişisel mutlulukla ilişkili bulunmuştur (Demir & Davidson, 2012). Arkadaşlar arasında ilişki konusunda anlaşmazlık ve arkadaşlığın kötüye gitmesi depresyona, iyiye gitmesi ise benlik değerinin yükselmesine neden olur. Arkadaşlarla ilişkilerin ve ilişki sorunlarının gençlikte ve daha sonraki yıllarda kişinin mutluluğu, toplumsal uyumu ve depresyon düzeyi ile ilişkili olduğu da gösterilmiştir (Bagwell, Bender, Andreassi, Montarello & Muller, 2005).

Günümüzde yaygın olan internet arkadaşlığı da bazı çalışmaların konusu olmuştur. İnternet, arkadaş tanımayı kolaylaştıran ve insanın kendisini olumlu ışıkta tanıtmasına olanak tanıyan bir ortamdır. İnternet arkadaşlıkları büyük ölçüde yakın yaştaki kişiler arasında gelişmekte, özellikle erkekler için aynı cinsten çok karşı cinsten kişileri içermektedir (Parks & Roberts, 1998). Bu türden ilişkiler yüz yüze ilişkiler kadar yakın olmamakla birlikte, zamanla yüz yüze ve duygusal ilişkilere dönüşebilmektedir. Çekingen kişiler internet ortamında daha rahat iletişim kurabildiğinden olacak, bu kişiler için ilişkide yakınlık ile yazışma sıklığı arasındaki ilişki çekingen olmayanlara kıyasla daha yüksek bulunmuştur (Levi, Baker & Oswald, 2010). Bu bulguyla uyumlu diğer bir bulgu da kendilik değeri düşük olanların bu tür arkadaşlıklardan daha fazla yararlandığıdır (Hartup & Stevens, 1997).

Evlilik öncesinde arkadaşlar genelde insanların kendilerine en yakın gördükleri, en fazla duygusal destek aldıkları, sırlarını en fazla paylaştıkları kişiler olarak görülür. Ergenlik döneminde arkadaşların birisinin karşı cinsle duygusal ilişkiye girmesi özellikle kızlar için arkadaşlığı olumsuz etkileyebilir, tek kalan arkadaş çatışmanın artıp yakınlık ve sır paylaşmanın azaldığını düşünebilir (Thomas, 2012). Arkadaşların sevgiliyle tanışma, ilişki gelişimi ve evliliğe giden yolda da insanların seçim ve kararlarını etkiledikleri daha önceki bölümlerde tartışılmıştı (Klein & Milardo, 2000). Arkadaşlar çocuk yapma kararı ve çocuk yetiştirme konularında da etkili olabilirler. Bazı kişiler arkadaşlarıyla aynı zamanda çocuk sahibi olurlar ve çocuk yetiştirme konusunda işbirliği yapabilirler (Gottlieb & Pancer, 1988). Yaşamın akışı içinde arkadaşlar uzak yerlere taşındığında yakın arkadaşlarla iletişim sürdürülmeye çalışılır (Roberts &. Dunbar, 2011).

İnsanlar evlenip, çocuk sahibi olunca bazı gereksinimlerin karşılanması açısından arkadaşların önemi azalır. İnsanlar arkadaşlarına birlikte zaman geçirme, akıl danışma, sır paylaşma kişisel değerleri konusunda destek açılarından daha az bağımlı olurlar, ama sevgi, pratik konularda yardım ve güven konularında değişme olmaz. Anababa olmak ve çocukların okula gitmesi arkadaş çevresini etkileyebilir ve anababalar, çocuklarının arkadaşlarının anababalarıyla arkadaşlıklar kurabilirler. Bu yoldan kurulan arkadaşlıklar, çocuklar büyüyüp evli terk ettikten sonra da sürebilir.

Evlilikte arkadaşın duygusal desteği, sorunlar karşısında psikolojik sağlığı koruyabilmek açısından önemlidir (Pitman & Lloyd, 1988). Boşanma ve dul kalma sonrası arkadaşlardan duygusal yardım artar; özellikle boşanma sonrası yeni arkadaşlar edinilebilinir. Boşanmış kadın ve erkeklerin evlilerden daha çok sayıda arkadaşı vardır ve bu dönemde arkadaşlarla ilişkiler mutluluk için önemlidir (Guiaux, Van Tilburg & van Groenou, 2007; Hansson, 1986; Kalmijn & van Groenou, 2005). Kişinin dul kalmadan önce bir sırdaşa sahip olması, dul kaldıktan sonra arkadaşından aldığı desteği ve duygusal durumunu etkiler (Ha, 2008). Arkadaş ilişkileri özellikle çocuksuz kişiler için önemlidir (Wan, Jaccard & Ramey, 1996).

Yaşlı insanların arkadaş çevrelerinin incelendiği bir çalışmada, insanların dört farklı tür arkadaş çevresi olduğu belirlenmiş-

tir (Miche, Huxhold & Stevens, 2013). Ayırt edici olarak adlandırılan birinci tür, az sayıda duygusal açıdan yakın ilişki içermektedir. Bu türde ilişkilerin süresi kısa veya uzundur, ortalama süre ortadır (4-5 yıl). Bağımsız olarak adlandırılan ikinci türde az sayıda ve duygusal açıdan fazla yakın olmayan kısaca süreli ilişkiler vardır. Bu türden arkadaş çevresi sahiplerinin eğitim düzeyi göreceli olarak yüksektir. Seçici olarak çevrelerini geliştiren olarak adlandırılan üçüncü türde az sayıda, duygusal yakınlığı düşük, kısa ve uzun ilişkiler bulunur. Sağlık durumu iyi ve eğitimi yüksek kişilerin ve kadınların bu tür arkadaş çevresine daha sıklıkla sahip olduğu görülmüştür. Koşulsuz olarak çevrelerini geliştiren olarak adlandırılan dördüncü türde ise çok sayıda duygusal yakınlığı düşük ilişki vardır. Bu tür arkadaş çevresi olanların diğerlerine kıyasla biraz daha genç oldukları saptanmıştır. Yaş iyice ilerlediğinde, insanlar yeni arkadaş edinmektense az sayıda eski ve yakın ilişkilerini sürdürmeyi yeğleyebilirler. Bu seçimin bir nedeni yaşanacak az zaman kaldığı düşüncesiyle yeni ilişkilere yatırım yapmaktan kaçınma olabilir. Bu dönemde ilişkiyi sürdürme kolaylığı açısından arkadaşın yaşadığı yerin yakınlığı da önemlidir (Blieszner, 2006; Chown, 1981).

Toplulukçu kültürlerde kişilerin daha az sayıda ama daha uzun süreli arkadaşlıkları olduğu, kendilerini arkadaşlarına daha benzer algıladıkları anlaşılmıştır (French, Bae, Pidada & Lee, 2006; Verkuyten & Masson, 1996). Ayrıca, toplulukçu kültürlerde kardeşlere de arkadaşlar kadar hatta daha yakın hissedildiği saptanmıştır (Fijneman, Willemsen, Poortinga, Erelcin, Georgas, Hui, Leung & Malpass, 1996; Ryan, La Guardia, Solky-Butzel, Chircov & Kim, 2005; Uleman, Rhee, Bardoliwalla, Semin & Toyama, 2000).

Arkadaşlıkta Cinsiyet Farkları

Genelde erkeklere kıyasla kadınların arkadaşlıkları daha yakındır, daha fazla sevgi, duygusal destek, akıl danışma, pratik yardım ve kişisel değer konusunda destek içerir (Carbery & Buhrmester, 1998). Kadınların arkadaşlıklarının kişisel gereksinme açısından daha işlevsel olduğu, kadınların arkadaşlarının başarılarına daha fazla destek verdikleri de görülmüştür (Demir & Davidson, 2012). Erkeklerin arkadaşlıkları rekabet içerir ve konum benzer-

liği, yakın mesafede yaşamak, okulda oda arkadaşı olmak, tartışma çıkabilecek konuların azlığı arkadaşlığın yakınlığını etkiler (Griffin & Sparks, 1990; Reisman, 1981). Kadın ve erkeklerin arkadaşlarıyla etkileşimleri de farklıdır. Kadınlar arkadaşlarıyla genelde ikili olarak kapalı mekânlarda görüşürler ve çoğu zaman konuşarak, duygu ve deneyimlerini paylaşarak vakit geçirirler. Erkekler ise arkadaşlarıyla gruplar halinde, spor veya başka tür aktivitelerde bulunarak dış mekânlarda vakit geçirirler (Sherrod, 1989).

Kadın ve erkeklerin arkadaşlarından beklentileri arasında da farklar bulunmuştur. Kadınlar, erkeklere kıyasla arkadaşlarından daha fazla sadakat, samimiyet, yakınlık, birliktelik beklediklerini söylemişlerdir. Erkekler ise arkadaşın fiziksel durumunu ve toplumsal konumunu kadınlara kıyasla daha fazla önemsemişlerdir (Hall, 2011). Ergenlik döneminde kızlara kıyasla erkeklerin arkadaşlıkta eşitlik kavramını daha geç geliştirdikleri ve güç konusunun erkekler için daha önemli olduğu da gösterilmiştir (De Goede, Branje & Meeus, 2009). Ayrıca erkeklere kıyasla kadınların arkadaşlarının sözlerinde durmasını ve başkalarının önünde kendilerini savunmalarını daha fazla önemsedikleri anlaşılmıştır (Felmlee & Sweet, 2012). Öte yandan kadınların arkadaşlık ilişkilerinin daha kırılgan olduğu, kadınların arkadaşlıklarının daha sıklıkla sona erdiği ve sona erdiğinde daha fazla üzüntüye neden olduğu da saptanmıştır (Benenson & Christakos, 2003). Bunun nedeni erkeklere kıyasla kadınların ilişkilerinden beklentilerinin daha yüksek olması ve kadınların ilişkiler konusunda daha fazla düşünmeleri olabilir.

Kadın ve erkeklerin arkadaşlıkları arasındaki farklar için çeşitli açıklamalar önerilmiştir. (Bank & Hansford, 2000; Nardi, 1992; Seidler, 1992; Sherrod, 1989). Bu açıklamalardan bir tanesi erkek arkadaşlığının tarihsel zaman içinde değiştiğine değinir. Buna göre, eski Yunan ve Roma'da erkekler arası arkadaşlığın sevginin en saf ifadesi olarak kabul edildiği, erkekler arası arkadaşlığın orta çağ ve rönesansta bile zamanımızdan daha yakın bir ilişki olduğu öne sürülür. Geçmiş zamanlarda erkeklerin arkadaşlıkları av ve savaş sırasında birbirlerine güvenme ve dayanışma açısından çok önemliydi. Bu yaklaşıma göre, bazı toplumlarda erkeklerin birlikte ve ailelerinden ayrı yaşamaları ve zorlu erkekliğe giriş törenleri, erkekler arası dayanışmayı güçlendirme

işlevini görür. Endüstri devrimi ve kapitalizmle erkekler arasında işveren ve çalışan ilişkisi belirmiş, rekabet güçlenmiş ve bu nedenle erkekler diğer erkeklere duygularını açıklayarak zayıf yönlerini göstermekten çekinir olmuşlardır. Bu açıklama, erkekler arası cinsel ilişkinin on dokuzuncu asra kadar pek önemsenmediğini ve eşcinsellik kavramının bu dönemde kullanılmaya başlandığını da öne sürmektedir.

Diğer bir açıklama biyoloji ve evrimsel bakış açısından yola çıkar. Bu açıklamaya göre erkekler doğaları gereği kadınlardan daha saldırgandırlar ve kadınları elde etmek için rekabet ederler. Ayrıca testesteron da saldırganlıkla ilişkilidir. Kadınlar ise çocuklarının güvenliği için diğer kadınlarla dayanışma içinde olmak durumundadırlar. Bilindiği gibi, birçok hayvan türünde dişiler bir grup olarak yavruları büyütür, ölen annenin yerini teyze ve ablalar alır. Psikanalitik yaklaşımdan yola çıkan üçüncü açıklama ise kadınlara kıyasla erkeklerin odipal krizi daha şiddetli yaşadıklarını ve kendilerini annelerinden ayırarak babalarıyla özdeşleşmek ve başkalarından ayrı bir varlık olmayı benimsemek zorunda olduklarını savunur. Ayrılığı benimseyen erkeklerin başkalarına yakınlaşıp bütünleşmeleri zor olmaktadır. Ayrıca, erkekler arası duygusal ilişkiye eşcinsellik fobisi de katkıda bulunmaktadır. Kadınlar odipal kriz sonucu anneden bağlılıklarını koparıp ayrılığı benimsemek zorunda değildirler. Bu nedenle hemcinsleriyle yakın ilişki kurabilirler.

Karşı Cinsle Arkadaşlıklar

Arkadaşlık denilince genelde akla aynı cinsten kişiler arasındaki arkadaşlık gelir, arkadaşlık kalıbı ve beklentileri bu tür ilişkiler için geliştirilmiştir. Çocukların üç aylıktan itibaren aynı cins arkadaşları yeğledikleri ve hemen hemen her yaşta insanların arkadaşlarının % 70-80'inin aynı cinsten olduğu belirlenmiştir (Mehta &; Strough, 2009). Gottman (1988) üç yaştan sonra erkek çocukların kızları dinlemediklerini ve kızların da bu nedenle erkeklerle arkadaşlıktan vazgeçtiklerini söylemiştir.

İlkokul çağında karşı cinsten arkadaşlıklara ender olarak rastlanır. İlkokul çağında yakın arkadaşı karşı cinsten olan çocukların toplumsal konumu düşüktür ve taciz edilirler. Karşı cinsle arkadaşlıklar ergenlik döneminde önem kazanır ve gençlere karşı

cinsi tanıma, onların bakış açısını öğrenme, kendisinin farklı yönlerini gösterme şansı tanır. Ergenlikte kişinin çok sayıda karşı cins arkadaşı olması toplumsal konumunu yükseltir. Ancak ergenlikte bile kişinin kendi cinsinden arkadaşları olması gerekir. Kendi cinsinden arkadaşı olmayıp yalnızca karşı cinsten arkadaşı olanlara iyi gözle bakılmaz. (Martin, 1997; Mansour, 2002; Rawlins, 1992).

Karşı cinsle arkadaşlıklar biraz aynı cinsle arkadaşlıklara, biraz da duygusal ilişkilere benzerler; duygusal ilişkiye dönüşme ve cinsellik içerme olasılıkları vardır. Karşı cinsten arkadaşa duygusal/cinsel ilgi erkekler için daha olağandır (Afifi & Faulkner, 2000; Reeder, 2000). Belki de bu nedenle, karşı cinsten arkadaşlar aynı cinsten arkadaşlara kıyasla daha ender olarak sırdaş kabul edilirler ve duygusal açıdan daha uzaktırlar (Hortaçsu, 1989c; Rawlins, 1992; Martin, 1997). Aynı cinsten kişilerle arkadaşlıklara kıyasla karşı cinsten arkadaşlıklardan daha düşük düzeyde ödül sağlandığı, bu ilişkilerde daha az bakım davranışında bulunulduğu, sorunlara daha daha az yapıcı çözümler bulunduğu ve arkadaş çevresinin daha az paylaşıldığı görülmüştür (Cingöz, 2003). Sonuç olarak, karşı cinsle arkadaşlıkların duygusal çelişki ve belirsizlik içerebileceği söylenebilir. Özellikle duygusal ilişki bittikten sonra arkadaş kalanlar için duygusal ilişki yaşama isteği daha fazladır. Bu durum, bakış açısına göre arkadaşlığa heyecan katabilir veya sıkıntı yaratabilir (Schneider & Kenny, 2000).

Karşı cinsten arkadaşlıkların aynı cins arkadaşlıklardan daha uzak olmasının farklı açıklamaları vardır. Bu açıklamalardan birisi, kadın ve erkeklerin farklı davranış ve iletişim biçimleridir. Erkek çocuklar dış mekânlarda, gruplar halinde rekabetçi fiziksel oyunlar oynarlar; kızlar ise iç mekânlarda konuşmayı yeğler. Erkekler karşılarındakini dinlemeyip başkalarının onların görüşlerini değiştirmeye çalışmasına direnirler, başkalarına hükmetmeye çalışırlar. Kızlar ise başkalarını dinlerler, görüşlerini değiştirmeye çalışanlardan etkilenebilirler. Toplumsal ortam da karşı cinsle arkadaşlığı zorlaştıran uygulamalar içerir. Öğretmenler kız ve erkek çocuk kalıp yargılarını vurgulayabilirler, tek cinsin bulunduğu okul ve sınıflar da katı cinsiyet kalıp yargılarının oluşmasına neden olur. İlginç bir biçimde, tek cins sınıf ve okulların kızların okul başarısını olumlu, erkeklerinkini ise olumsuz

yönde etkilediği saptanmıştır. Bunun nedeni kızların dersi dinlemeleri, erkeklerin ise yaramazlık ve haylazlıkla ders dinlemeyi zorlaştırmalarıdır. Üniversite ve işte de alanlar cinsiyetle ilintilidir. Genelde edebiyat, psikoloji gibi bölümlerde kız öğrenciler, mühendislik bölümlerinde erkekler çoğunluktadır. (Bir zamanlar bıyığı olmayanın ABD'nin en önemli mühendislik okullarından olan MIT'e giremeyeceği söylenirdi). Aynı iş ortamında olduklarında bile genelde kadın ve erkeklerin konumları farklı olmaktadır (Mehta & Strough, 2009).

Arkadaşlık ve Kardeş İlişkilerinin Karşılaştırılması

Daha önce arkadaş ve kardeş ilişkilerinin göreceli eşitlik ve yaş benzerliği açılarından birbirine benzedikleri ama biyolojik benzerlik ve seçim özgürlüğü açılarından benzemedikleri söylenmişti. Bir arkadaşımın bir yerde okuyup sık sık tekrarladığı gibi "Arkadaşlık gönüllü kardeşlik, kardeşlik zorunlu arkadaşlıktır." Kardeş ve arkadaş ilişkileri arasındaki diğer bir fark ise arkadaşlıklara kıyasla kardeş ilişkilerinin daha fazla çatışma ve rekabet içerdiğidir (Noller, 2005). Kardeş ve arkadaş ilişkilerinin üçüncü bir farkı ise süreleridir. Kardeş ilişkileri ömür boyu sürdüğü halde arkadaş ilişkileri genelde daha kısa sürelidir ve kişinin yaşamın değişik evrelerinde, değişik arkadaşları olabilir.

Yetişkinlerle yürütülen bir çalışma, insanların genelde kardeşlerine kıyasla arkadaşlarıyla daha fazla duygusal destek alışverişinde bulunduklarını, en fazla duygusal desteğin kız arkadaşlar arasında olduğunu göstermiştir (Voorpostel & Van Der Lippe, 2007). Yakınlık ve düşmanlık boyutları hem kardeş hem de arkadaş ilişkilerini belirlemekte kullanılır. Hem kardeş hem de arkadaş ilişkileri aynı boyutlarda değerlendirildiğinde insanların kardeş ve arkadaş ilişkilerinin birbirine benzediği görülmüştür. Öte yandan, kardeş ilişkileri kötü olduğunda arkadaşlıklar bu ilişkilerin yerine geçip kişinin uyum ve mutluluğunu olumlu yönde etkileyebilmektedir (Ertel, Glymour & Berkman, 2009; Sherman, Lansford & Volling, 2006). Kardeşi olmayanlar için arkadaş ilişkilerinin daha da önemli olacağı düşünülebilir.

Sonuç

Aile tabii ki çok önemli ve bence, başta anababa olmak üzere, aile bireylerin yerini, başkalarının doldurması çok zor. Ama bütün canlılar gibi insan da esnek bir yaratık ve kendisini duruma göre ayarlayabiliyor; bazı ilişkilerin yokluğunu başka ilişkilerle doldurabiliyor, kırılmadan eğilebiliyor. Bu bölümde de kardeş ve arkadaşların zaman zaman anababa-çocuk ilişkisinin eksiklik ve olumsuzluklarının kişi üzerindeki etkilerini bir ölçüde yumuşatabileceği tartışıldı. Yani, arkadaşlar bir anlamda iskambil oyunlarındaki joker gibi işlev görebiliyorlar. Joker iskambil oyunlarında en önemli kâğıttır, bence ilişkilerde joker olduğunu söylemek zor. Her ilişki neredeyse diğerlerine eşdeğer, belki de olmazsa olmaz olmayan tek ilişki, kardeş ilişkisi.

Arkadaşlar hem kara gün hem ak gün dostu olarak önemlidirler. Bence insanın kara günde dostunun olması çok önemli ama ak gününde sevincini ve başarısını paylaşabileceği, hoş vakit geçirebileceği birilerinin olması da bir o kadar önemli. Başarısını paylaşacak kimsesi olmayan kişinin başarısı, büyük olasılıkla parlaklığını kaybedecektir. Hatırlanacağı gibi bağlılık ilişkisi için önemli olan 'güvenli üs'ün bir işlevi, kişinin mutluluğunu paylaşabileceği bir kişinin varlığıdır ve güvenli üsün varlığı, kişinin çevreyi keşfedip kendisini geliştirmesine olanak tanır. Ben her zaman "yâr bana bir eğlence" diyen ve Karagöz'den dayak yiyen Hacivat'ı sevmişimdir. Adam arkadaşıyla olumlu bir deneyim paylaşma peşindedir.

Aile ilişkilerinden farklı olarak arkadaşlıkla ilgili yasalar ve dini vecibeler yoktur. Bu nedenle aile ilişkilerine kıyasla arkadaşlığın daha fazla çeşidi bulunabilir. Daha önce de değinildiği gibi, insanların arkadaş çevreleri sayı, yakınlık ve ilişki süresi açısından farklılık gösterebilir. İnsanlar farklı amaçları için arkadaş seçebilirler. Farklı amaçlarla seçilen arkadaşların özellikleri de farklı olacaktır. Örneğin, kişi kendi kimliğini veya toplumsal konumunu belirlemek için, kendisini olumlu değerlendirebilmek için, bir şeyler öğrenebilmek için, eğlenebilmek için arkadaş seçebilir veya değişik amaçlarla değişik arkadaşlar edinebilir. Büyük olasılıkla Sternberg'in ilişki kalıpları gibi arkadaşlık kalıpları da vardır. Her ne kadar yaşla değişen arkadaşlık kavramları üze-

rinde çalışma varsa da (bakınız, Hortaçsu, 2003) yetişkinlerin arkadaşlık kalıpları konusunda bir araştırma henüz yok.

Bence, kardeşlerin giderek daha az bulunduğu modern dünyada arkadaşlık ilişkisi önem kazanacak. Arkadaşlık her ne kadar kardeş ilişkisine benzese de insanın uzak çevreyle bağlantı kurabilmesi açısından kardeşten daha önemli gibi görünüyor. Çeşitli yaş, toplumsal kesim, ilgi ve mesleklerden arkadaşı bulunanlar günümüzün bilgi çağında daha fazla bilgiye, daha kolay ulaşabilecekler gibi görünüyor. Facebook arkadaşlığı bir ölçüde bu işlevi görüyor ve toplumsal bilinç oluşturma (veya propaganda) amacıyla da kullanılabiliyor.

Bir vakitler Ankara'da çok tanıdığı olan bir arkadaşım vardı, halledemediği iş yoktu. Çoğu zaman birkaç telefonla Ali'nin işini Veli'ye, Velinin işini Ayşe'ye yaptırırdı. Herkes başkası için zor, kendisi için kolay işi yaptığından işi yapan da yapılan da mutluydu. Arkadaşım bir tür yardımlaşma kurumu yöneticisi gibi eşgüdümü sağlıyordu.

Kaynakça

Acitelli; L. R. (1988) When spouses talk to each other about their relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 5*, 185-199.

Acitelli, L. K., Douvan, E. & Veropff, J. (1997) The changing influence of interpersonal eprceptions on marital well-being among black and white couples. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 14*, 291-304.

Acitelli, L. K., Rogers, S. & Knee, C. R. (1999) The role of idennutity in the link between relationship thinking and relationship satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships,16*, 591-618.

Acock, A. C. & Hurlbert, J. S. (1990) Social network analysis: a structural perspective for family studies. *Journal of Social and Personal relationships, 7*, 245-264.

Adams, G. R. (1985) Family correlates of female adolescents' ego identity developmnt. *Journal of Youth and Adolescence, 12*, 203-211.

Adams, J. S. (1965) Inequity in social exchange. L. Berkowitz (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology. Cilt 2*, (267-299) New York: Academic Press.

Adler, T. F. & Furman, W. (1988) A model for children's relationships and relationship dysfunctions. S. W. Duck (Ed.) *Handbook of Personal Relationships* (211-229). London: Wiley.

Adker, M. A. (2004) Child-free and unmarried: changes in life planning of young east german women. *Journal of Marriage and Family, 66*, 1170-1179.

Afifi, W. A., Falato, W. L. & Weiner, J. L. (2001) Identity concerns follwing a severe relational transgression: The role of discovery method for the relational outcomes of infidelity. *Journal of Social and Personal Relationships, 18*, 291-308.

Afifi, W. A. & Faulkner, S. L. (2000). On being 'just friends': The frequency and impact of sexual activity in cross-sex friendships. *Journal of Social and Personal Relationships, 17*, 205-222.

Ahmed, S. S. & Bould, S. (2004) "One able daughter is worth 10 illeterate sons" Reframimg the patriarchal family. *Journal of Marriage and Family, 66*, 1332-1341.

Ainsworth, M. D. S., Blekar, M., Waters, E. & Wall, S. (1978) *Patterns of attachment*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.

Ainsworth, M. D. S. & R. S. Marvin (1995) On the shaping of attachment theory and research: An interview with Mary D. S. Ainsworth (Fall 1994). *Caregiving, cultural, and cognitive perspectives on secure-base behavior and working models: New growing points of attachment theory and research.* (Ed.) E. Waters, B. E. Vaughn, G. Posada, K. Kondo-Ikemura. Monographs of the Society for Research in Child Development. seri no. 244, 60, no 1-2, 3-24. Chicago: University of Chicago Press.

Alaxander, R., Feeney, J. & Hohaus, L. (2001) Attachment style and coping resources as predictors of coping strategies in the transition to parenthood. *Personal Relationships, 8*, 137-152.

Aldous, J. (1990) Family development and the life course: Two perspectives on family change. *Journal of Marriage and Family, 52*, 571-583.

Aldous, J., Klaus, E. & Klein, D. M. (1985) The understnding heart: Aging parents and thier favorite children. *Child Development*, 56, 303-316.

Allan, G. (2001) Personal relationships in late modernity. *Personal Relationships,8*, 325-339.

Allison, P. D. & Furstenberg, F. F. (1989) How marital dissolution affects children: variations by age and sex. *Developmental Psychology, 25*, 540-549.

Almeida, D. M., Wethington, E., Chandler, A. L. 1999, Daily transmission of tensions between marital dyads and parent-child dyads. *Journal of Marriage and Family, 61*, 49-61.

Alwin, D. F. (1996) Parental socialization in historical perspective. C. D. Ryff and M. M. Seltzer (Eds) *Parental experience in midlife* (105-167). Universty of Chicago Press. Chicago.

Amato, P. R. (1991) The "Child of divorce" as a person prototype: bias in the recall of information about children in divorced families. *Journal of Marriage and Family, 53*, 59-69.

Amato, P. R. (1988) Parental divorce and attitudes toward marriage and family life. *Journal of Marriage and Family, 50*, 453-461.

Amato, P. R. (1998) More than money? Men's contribution to their children's lives Alan, B. & Crouter, A. C. (Eds.) *Men in families*. (241-278) New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Amato, P. R. (2007) Transformative processes in marriage: Some thoughts from a sociologist *Journal of Marriage and the Family, 69*, 305-309.

Amato, P. R. & Booth, A. (2001) The legacy of parents' marital discord: consequences for children's marital quality. *Journal of Personality and Social Psychology, 81*, 627-638.

Amato, P. R. & Hohmann-Marriot, B. (2007) A comparison of high-and low-distress marriages that end in divorce. *Journal of Marriage and Family, 69*, 621-638.

Amato, P. R., Johnson, D. R., Booth, A. & Rogers, S. J. (2003) Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. *Journal of Marriage and Family, 65*, 1-22.

Amato, P. R. & Ochiltree, G. (1986) Family resources and the development of child competence: *Journal of Marriage and family, 48*, 47-56.

Amin, R., Becker, S. & Chowdhury, J. (1990) Recent evidence on trends and differentials in Bangadesh fertility. *Journal of Biosocial Science, 22,* 225-230.

Ambert, A. 1992 The effects of children on parents.Newyork: The Haworth Press.

Anderson, S. L., Adams, G. & Plaut, V. (2008) The cultural grounding of personal relationships: The importance of attractiveness in everyday life. *Journal of Personality and Social Psychology, 95,* 352-368.

Antonucci, T. C & Mikus, K. (1988) The power of parenthood: personality and attitudinal changes during transition to parenthood. W. A. Goldberg (Ed) *The transitions to parenthood: Current theory and research* (62-83) Cambridge University Press: Cambridge.

Applbaum, K. D. (1995) Marriage with the proper stranger- Arranged marriage in metropolitan Japan. *Ethnology, 1*, 37-51.

Aquilino, W. S. (1997) From adolescent to young adult: a prospective study of parent-child relations during transition to adulthood. Journal of Marriage and *family, 59*, 670-86.

Arendell, T. (2000) Conceiving and investigating moderhood: The decade's scholarship. *Journal of Marriage and Family, 62,* 1192-1207.

Ariés, P (1962). *Centuries of Childhood* (çev. R. Baldick). New York: Knopf.

Aron; E. N. & Aron, A. (1996) Love and expansion of the self: The state of the model. *Personal Relationships, 3*, 45-58.

Artis, J. E. & Pavalko, E. K. (2003) Explainng the decline in women's household labor: individual change and cohort differences. Journal of Marriage and family, 65, 746-761.

Atalay, B., Kontaş, M., Beyazıt, S. & Madenoğlu, K. (1992) *Türk aile yapısı araştırması* Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi. Yayın no: DPT:313-SPGM: 421. Ankara: DPT matbaası.

Avinun, R. & Knafo, A. (2014) Parenting as a reaction evoked by children's genotypes: A meta-analysis of children-as -twins studies. *Personality and Social Psychology Review, 18*, 87-102.

Aydın, A. (1992) Osmanlılarda aile hukukunun tarihi tekamülü. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 2* (434-4555). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları. No. 71.

Aytaç, I. A. & Rankin, B. H. (2009) Economic crisis and marital problems in Turkey: Testing family stress model. *Journal of Marriage and family, 71*, 756-767.

Azmitia, M. (1988) Peer interaction and problem solving: when two heads are better than one*? Child Development, 59,* 87-96.

Bagwell, C.L., Bender, S. E., Andreassi, C. L., Montarello, S. A. & Muller, J. G. (2005) Friendship quality and perceived relationship changes predict

psychosocial adjustment in early adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships,22*, 235-254.

Bagwell, C. L., Newcomb, A. F. & Bukowski, W. M. (1998). Preadolescent friendship and peer rejection as predictors of adult adjustment. *Child Development, 69*, 140-153.

Baldwin, M. W. & Fehr, B. (1995) On the stability of attachment style ratings. *Personal Relationships, 2*, 247-261.

Bank, B. J. & Hansford, S. L. (2000) Gender and friendship: Why are men's best same-sex friendships less intimate and supportive? *Personal Relationships, 7*, 63-78.

Barber, B. K. & Buehler, C. (1996). Faily cohesion and enmeshment: different constructs, different effects. *Journal of Marriage and family, 58*, 433-441.

Barber, J. S. (2001) Ideational influences on the transition to parenthood: attitudes toward childbearing and competing alternatives. *Social Psychology Quarterly, 64*, 101-127.

Barber, J. S. (2004) Community social context and individualistic attitudes toward marriage. *Social Psychology Quarterly, 67*, 236-256.

Barbieri, M. Blum, A., Dolkigh, E. & Ergashev, A. (1996) Nuptiality, fertility, use of contraception, and family policies in Uzbekistan, *Population Studies, 50*, 69-88.

Barelds, D. P. H. & Barelds-Dijkstra, P. (2007) Love at first sight or friends first? Ties among partner personality trait similarity, relationship onset, relationship quality, and love. *Journal of Social and Personal Relationships, 24*, 479-496.

Barry, R. A. & Lawrence, E (2013) "Don't Stand So Close to Me": An Attachment Perspective of Disengagement and Avoidance in Marriage. *Journal of Family Psychology, 27*, 484-494.

Barry, A.A., Smith, J. Z., Deutsch, F. M. & Perry-Jenkins, M. C. (2011) Father involvement in child care and.perceptions of parenting skill over the transition to parenthood. *Journal of Family Issues, 32*, 1500-1521.

Barta, W. D. & Kiene, S. M. (2005) Motivations for infidelity in heterosexual dating couples: the role of gender, personality differences and orientation. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 339-360.

Barthes, J., Bernard, G. & Michel, R. (2013) Human social stratification and hypergyny: toward an understanding of male homosexual preference. *Evolution and Human Behavior, 3*, 155-163.

Bartholomew, K & Horowitz, L. M. (1991) Attachment styles among young adults: A test of four category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 224-244.

Baxter, L. A. & Simon, E. P. (1993) Relationship maintenance strategies and dialectical contraditions *Personal Relationships, 10*, 225-242.

Baxter, J., Belinda, H. & Haynes, M. (2008) Life course transitions and housework: Marriage, parenthood, and time on housework. *Journal of Marriage and family, 70*, 259-272.

Baxter, J., Hewitt, B. & Haynes, M. (2008) Life course transitions and housework: Marriage, parenthood, and time on housework. *Journal of Marriage and Family, 70*, 259-272.

Baxter, L. A. & Widenman, S. (1993) Revealing and not revealing the status of romantic relationships to social netwroks. *Journal of Social and Personal Relationships, 10*, 321-337.

Baucom, D. H., Sayers, S. L. & Duhe, A. (1989) Attributional style and attributional patterns among married couples. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*, 596-607.

Baydar, N. (1988) Effects of parental separation and reentry into union on the emotional well-being of children. *Journal of Marriage and family, 50*, 967-981.

Baykara, T. (1992). Değişme ve medeniyet anlayışı açısından XIX. asırda Osmanlı yöneticilerinin aile yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi:* 1 (199-215). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları. No. 71.

Be, D., Whisman, M. A.& Uebelacker, L. (2013) Prospective associations between marital adjustment and life satisfaction. *Personal Relationships, 20,* 728-739.

Becker, O. A. & Lois, D. (2013) Competing pleasures? The impact of leisure time use on the transition to parenthood. *Journal of Family Issues, 34*, 661-668.

Beckwith, L., Cohen, S. E. & Hamilton, C. E. (1999) Maternal sensitivity during infancy and subsequent life events rlate to attachment representations at early adulthood, *Developmental Psychology, 35*, 693-700.

Bedford, V. H., Volling, B. L. & Avioli, P. M. (2000) Positive consequences of sibling conflict in childhood and adulthood International. *Journal of Aging and Human Development, 51* 53-69.

Begall, K. (2013) How do educational and occupational resources related to the timing of family formation? A couple analysis of the Netherlands. *Demographic Research, 29*, 907-936.

Behnke, A. O., MacDermid, S. M., Coltrane, S. L., Parke, R. D., Duffy, S. & Wideman, K. F. (2008) Family cohesion in the lives of Mexican and european american parents. *Journal of Marriage and family,70,* 1045-1059.

Bejanyan, K. Di Castro, G. (2013) Attachment stylesas predictorsof facebook related jealousy andsurveillance in romantic relationships. *Personal Relationships, 20*, 1-22.

Bell, N. J., Avery, A. W., Jenkins, D., Feld, J., Schoenrock, C. J. (1985) Family relationships and social competence during late adolescence. Journal of Youth and Adolescence, 14, 109-119.

Belsky, J. (1997) Attachment, mating and personality: An evolutionary interpretation. *Human nature, 8,* 361-381.

Belsky, J (1998) Paternal influence and children's well-being: Limits of, and New directions for, understanding Alan, B. & Crouter, A. C. (Eds.) *Men in families.* (279-293) New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Belsky, J., Lang, M. & Huston, T. (1986) Sex typing and division of labor as determinants of marital change across the transition to parenthood. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 517-522.

Belsky, J. & Pluess, M. (2009) Beyond diathesis stress: differential susceptibility to environmental influences. *Psychological Bulletin, 135*, 885-908.

Belsky, J. & Rovine, M. (1990) Patterns of marital change across the transition to parenthood: pregnancy to three years postpoartum. *Journal of Marriage and Family, 52*, 5-19.

Benenson, J.F &; Christakos, A. (2003) The greater fragility of females' versus males' closest same-sex friendships. *Child Development, 74*, 1123-1129.

Bengtson, V, Giarrusso, R., Mabry, J. B. & Silverstein, M (2002) Solidarity, conflict, and ambivalence: Compimentary or competing perspectives on intergenerational relationships. Journal of Marriage and family, 64, 568-576.

Bercheid, E. (1994) Interpersonal relationships. *Annual Review of psychology 45*, 79-129.

Bercheid, E. (1999) The greening of relationship science *American Psychologist 54*, 260-266.

Bercheid, E. (2010) Love in the fourth dimension: *Annual Review of psychology, 61*, 1-25.

Bercheid, E. & Walster, E. (1974) A little bit about love. T. L. Huston (Ed.) *Foundations of interpersonal attraction* (355-381) New York: Academic Press.

Bercheid, E. & Walster, E. (1978) *Interpersonal Attraction* 2nd ed Reading Mass., Addison -Wesley.

Berg, J. H. & McQuinn, R. D. (1986) Attraction and exchange in continuing and noncontinuing dating relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 50,* 942-952.

Berger, A. R. & Janoff-Bulman, R. (2006) Costs and satisfaction in close relationships: The role of loss-gain framing. *Psychological Review, 13*, 53-68.

Beşpınar, Z., Hortaçsu, N. & Mottram, S. A. (2004) Orta yaşlı kız evlat- yaşlı anne ilişkisi: Türkiye Avustralya karşılaştırması 13. Ulusal Psikoloji Kongresi 7-11 Eylül 2004.

Birnbaum, G. E., Orr, I., Mikulincer, M. & Florin, V. (1997) When marriage breaks up- does attachment style contribute to coping and mental health? *Journal of Social and Personal Relationships, 14*, 643-654.

Blieszner, R. (2006) A lifetime of caring: Dimensions and dynamics in late-life close relationships *Personal Relationships 13*, 1-18.

Bodenman, G (2005) Dyadic coping and its significance for marital functioning. In Revenson, T. A:, Kayser, K. & Bodenmann, G. (Eds) *Couples coping with stress: emerging perspectives on dyadic coping* . (33-49) Washington D: America Psychological association.

Bogenschneider, K., Small, S. A., Tsay, J. C. (1997) Child, parent, and contextual influences on perceived parenting competence among parents of adolescents. Journal of Marriage and family, 59, 345-362.

Bohlin, G., Hagekull, B. & Rydell, A. (2000) attachment and social fuctioning: a longitudinal study from infancy to middle childhood. *Social Development, 1*, 24-39 attachmenta ek.

Bois-Raymond, M. D. (2001) Negotiation strategies in modern families: what does it mean for global citizenship. J. A. Myers-Walls and P Somlai with

R. N. Rapoprt (Eds Families as educators for Global Citizenship. (55-67) Burlington: Ashgate.

Bolger, K. E., Patterson, C. J., Thompson, W. W. & Kupersmidt, J. B. (1995) Psychosocial adjustment among children experiencing persistent and intermittent family economic hardship. Child Development, 66, 1107-1129.

Boll, T., Ferring, D. & Filipp, S.-H. (2003) Perceived Parental Differential Treatment in Middle Adulthood: Curvilinear Relations With Individuals' Experienced Relationship Quality to Sibling and Parents. *Journal of Family, 17*, 472-487.

Bookwala, J. & Zdaniuk, B. (1998) Adult attachment styles and aggressive behavior within dating relationships, *Journal of Social and Personal Relationships, 15,* 175-190.

Booth, A. & Amato, P. R. (1994) Parental marital quality, parental divorce, and relations with parents. Journal of Marraige and family, 56, 21-34.

Booth, A., Carver, K. & Granger, A. D. (2000) Biological perspectives on family. *Journal of Marriage and Family, 62,* 1018-1034.

Borden, V. M. H. & Levinger, G. (1991) Interpersonal transformations in intimate relationships *Advances in Personal Relationships, 2*, 35-56.

Bornstein, M. H. ve arkadaşları (2007) Maternal personality and parenting cognitions in cross-cultural perspective International J of Beh development, 31, 193-209.

Bost, K. K., Cox, M. J., Burchinal, M. R., Payne, C. (2002) Structural and supportive changes in couples' family and friendship networks across transition to parrenthood. *Journal of Marriage and Family, 64*, 517-532.

Botsheva, L. B. & Feldman, S. S. (2004) Grandparents as family stabilizers during economic hardship in Bulgaria. *International Journal of Psychology, 39*, 157-168.

Bouchard, G. & Thériault, V. J. (2003) Defence mechanisms and coping strategies in conjugal relationships: an integration. *International Journal of Psychology, 38*, 79-90.

Bowlby, J. (1969-1973) *Attachment and Loss Cilt 1. Attachment, Cilt 2. Separation, anxiety and anger.* New York: Basic Books.

Boyd, C. J. (1989) Mothers and daughters: a discussion of theory and research. *Journal of Marriage and Family, 51,* 291-301.

Bradbury, T. N., Fincham, F. D. & Beach, S.R. H. (2000) Research on the nature and determinants of marital satisfaction: A decade in review. *Journal of Marriage and Family, 62*, 964-980.

Bradley, R. H., Whiteside-Mansel, L., Brisby, J. A. & Caldwell, B. M. (1997) Parents' socioemotional investment in children. *Journal of Marriage and Family, 59*, 77-90.

Bretherton, I. (1992) The origins of attachment theory: John Bowlby & Mary Ainsworth. *Developmental Psychology, 28*, 759-775.

Bridges, L. J., Connell, J. P. & Belsky, J. (1988) Similarities and differences in infant-mother and infant-father interaction in the strange situation: A component prrocess analysis. *Developmental Psychology, 24*, 92-100.

Brody, G. H., Stoneman, Z. & Burke, M. (1987) Child temeparament, maternal differential behavior, and sibling relationships, *Developmental Psychology, 23*, 354-362.

Bronfenbrenner, U. (1988) Interacting systems in human development. Research paradigms: present and future. N. Bolger, A. Caspi, G. Downey & M. Moorehoise, (Ed.) *Persons in context: Developmental processes*. (25-49) Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, B. B. Huang, B. (1995) Examining parenting practices in different peer contexts: Implications for adolescent trajectories. L. J. Crockett & A. C. Crouter (Eds) *Pathways through adolescence: Individual development in relation to social contexts* (151-174),New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Brown, S. L. & Brown, R. M. (2006) Selective investment theory: recasting the functional significance of close relationships. *Psychological Inquiry, 17*, 1-29.

Buckle, L., Gallup, G. G Jr., and Zachary A. (1996) Marriage as a Reproductive Contract: Patterns of Marriage, Divorce, and Remarriage. *Ethology and Sociobiology, 17,* 363-377.

Buehler, C., Krishnakumar, A., Stone, G., Anthony, C. Pemberton, S., Girard, J. & Barber, B. K. (1998) Interparental condlict styles and youth problem behaviors. A two sample replication study. *Journal of Marriage and Family, 60*, 119-132.

Bukowski, W. M. & Hoza, B. (1989) Popularity and friendship: issues in theory, measurement, and outcome T. J. Berndt & G. W. Ladd (Ed.) *Peer relationships in child development* (15-45). New York: Wiley.

Bulanda, R. E. (2004) Paternal involvement with children: the influence of gender ideologies. *Journal of Marriage and Family, 66*, 40-45.

Burke, P.J. (2006) Identity change. *Social Psychology Quarterly 69,* 81-96.

Burke, P. J. & Cast, A. D. (1997) Stability and change in the gender identities of newly married couples. Social Psychology Quarterly, 60, 277-290.

Busby, D. M, Willoughby, B. J. & Carroll, J. S. (2013) Sawing wild oats? Valuable experience or field of weeds*? Personal Relationships, 20*, 706-718.

Burlington VT Ashgate değişen politik aile.

Busby, D. M, Willoughby, B. J. & Carroll, J. S. (2013) Sawing wild oats? Valuable experience or field of weeds? *Personal Relationships 20,* 706-718.

Buss, D. M. & Schmitt, D. P. (1993). Sexual strategies Theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review, 100*, 204-232.

Buss, D. M., Larsen, R. J., Western, D. & Semmelroth, J. (1992) Sex differnces in jeolousy: evolution, physiology and psychology. *Psychological Science, 3*, 251-255.

Buunk, A. P. (2005) How do people respond to others with high Commitment or autonomy in their relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 653-672.

Buunk, A. P., Pollet, T. V. & Dubbs, S. (2012) Parental control over mate choice to prevent marriages with outgroup members: A study among Mestizos, Mictex & Blacks in Mexico. *Human Nature 23*, 360-374.

Buunk, B. P. & Dukstra, P. (2001) Evidence from a homosexual sample for sex-specific rival-oriented mechanism: Jealousy as a function of a rival's physical attractiveness and dominance. *Personal Relationships, 8*, 391-406.

Buunk, A. P., Pollet, T. V. & Dubbs, S. (2012) Parental control over mate choice to prevent marriages with outgroup members: A study among Mestizos, Mictex & Blacks in Mexico. *Human Nature 23,* 360-374.

Büke, A. (2012) *Romantizmin Işığı Clara*. İstanbul: Can Yayınları.

Byrne, D. (1969) Attitudes and attraction. L. Berkowitz (Ed.), *Advances inExperimental Social Psychology. Cilt. 4*. New York: Academic Press, 35-89.

Campbell, L. D., Connidis, I. A. & Davies, L. (1999). Sibling ties in later life-A social network analysis. *Journal of Family Issues, 20*, 114-148.

Cann, A. & Baucom, T. R. (2004) Former partners and new rivals as threats to a relationship: infidelity type, gender and commitment as factors related to distress and forgiveness. *Personal Relationships, 11*, 305-318.

Cann, A., Norman, M. A., Welbourne, J. L., Calhoun, L. G. (2007) Attachment styles, conflict styles and humour styles: Interrelationships and associations with relationship satisfaction. *European Journal of Social Psychology, 22*, 131-146.

Carbery, J. & Buhrmester, D. (1998) Friendship and need fulfillment during three phases of young adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships, 15*, 393-409.

Carlson, M. J., Pilkauskas, N. V., McLanahan, S. S., Brooks-Gun, J. (2011) Couples as partners over children's early years *Journal of Marriage and Family, 73,* 317-334.

Carnelley, K. B., Janoff-Bulman, R. (1992) Optimism about love relationships-General vs specific lessons from one's p ersonal eeperience. *Journal of Social and Personal Relationships, 9*,5-20.

Carrere, S. Gottman, J. M. (1999) Predicting divorce among newlyweds from the first three minutes of a marital conflict discussion, *Family Process, 38*, 293-301.

Carr, D. (2004) "My daughter has a career: I just raised babies": The psychological consequences of women's intergenerational social comparisons. *Social Psychology Quarterly, 67*, 132-154.

Caspi, A., Elder, G. H., Bem, D. J. (1988) Moving away from the world: lifecourse patterns of shy children. *Developmental Psychology, 24*, 824-831.

Caspi, A. & Herbener, E. S. (1990) Continuity and change: assortative marriage and the consistency of personality in adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 250-258.

Casr, A. D. & Cantwell, A. M. (2007) Identity change in newly married couples: Effects of positive and negative feedback *Social Psychology Quarterly 70,* 172-185.

Cate, R. M., Levin, L. A. & Richmond, L. S. (2002) Premarital relationship stability: A review of recent lieterature. *Journal of Social and Personal Relationships, 19*, 261-284.

Cate, R. M. & Lloyd, S. A. (1992) *Courtship* London: Sage.

Caughlin, J. P. & Huston, T. L. (2002) A contextual analysis of the association between demand withdraw and marital satisfaction. Personal Relationships: 9, 95-119.

Cavanna H. (2000) The new Citizenship of family/comparative perspectives. Burlington VT Ashgate.

Celenk, O. & van de Vijver, F. J. R. (2013) Perceived antecedents of marital satisfaction among Turkish, Turkish-Dutch, and Dutch couples. *International Journal of Psychology, 48*, 1165-1175.

Chang, S.-C., Chan, C.-N. (2007) Perceptions of commitment change during mate selection. The case of Taiwanese newlyweds. Journal of Social and Personal Relationships, 24, 55-68

Chen, H., Luo, S., Yue, G. Xu, D. & Zhaoyang, R. (2009) Do birds of a feather flock together in China *Personal Relationships, 16,* 167-186.

Cherlin, A. J. (2004) The deinstititutionalization of the American marriage. *Journal of Marriage and Family, 66,* 848-861.

Chown, S. M. (1981) Friendship in old age. S. Duck & R. Gilmour (ed.) *Personal Relationships 2: Developing Personal Relationships.* (231-245) New York. Academic Press.

Chu, C. Y. C., Xie, Y. & Yu, R. R. (2011) Coresidence with elderly parents: A comparative study of sputheast China and Taiwan. *Journal of Marriage and Family, 73*, 120-135.

Cicirelli; V. G. (1994) Sibling relationships in cross-cultural perspective. *Journal of Marriage and Family, 56,* 7-20.

Cigno, A. (1998) Fertility decisions when infant survival is endogenous. *Journal of Population Economics, 11*, 21-28.

Cingōz, B. (2003) *Comparison of same-sex friendships,cross-sex friendships and romantic relationships.* Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ.

Clore, G. L. & Byrne, D. (1974) A reinforcement affect model of attraction T. Huston (ed.) *Foundations of interpersonal attraction.* (143-170) New York: Academic Press.

Claxton, A. & Perry-Jenkins, M. (2008) No fun anymore: Leisure and marital quality across transition to parenthood. *Journal of Marriage and Family, 28*, 28-43.

Cohler, B. J. & Grunebaum, H. (1981) *Mothers, grandmothers and daughters: Personality and childcare in three-generation families.* New York, NJ: John Wiley & Sons.

Coie, J. D., Dodge, K. A. & Coppotelli, H. (1982). Dimensions and Types of social status: a cross-age perspective. *Developmental Psychology, 18*, 557-570.

Cole, T. (2001) Lying to the one you love: the use of deception in romantic relationships Journal of Social *and Personal Relationships, 18,* 107-129.

Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology, 94*, 95-120.

Collins, N. L. & Read, S. J. (1990) Adult attachment, working models and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 544-563.

Connidis, I. A. (1992) Life transitions and the adult sibling tie: A qualitativestudy. *Journal of Marriage and Family, 54,* 972-982.

Connidis, I. A. & McMullin, J. A. (2002) Sociological ambivalence and family tis: a critical perspective. Journal of Marriage and family, 64, 558-567.

Cooney, T. M., Pedersen, F. A., Indelicato, S. & Palkovitz, R. (1993) Timing of fatherhood: Is "on-time" optimal?, 55, 205-215.

Conger, R. D., Reutert, M. A. & Elder, G. H. (Jr) (1999) Couple resilience to economic pressure Journal of Personality and Social Psychology 76, 54-71.

Conley, T. D., Ziegler, A., Moors, A. C., Matsick, J. L. & Valentine, B. (2013) A critical examination of popular assumptions about the benefits and outcomes of monogomous relationships. *Personality and Social Psychology Review, 17*, 124-41.

Corijn, M, Liefbroer, A. C. & de Jong Gierveld, J. (1996) It takes two to tango, doesn't it? The influence of couple characteristics on the timing of the birth of the first child. *Journal of Marriage and Family, 58,* 117-126.

Cornwell; B. (2012) Spousal network overlap as a basis for spousal support *Journal of Marriage and Family, 74*, 229-238.

Costin, S. E. & Jones, D. C. (1992). Friendship as a facilitator of emotional responsiveness and prosocial interventions among young children. *Developmental Psychology, 28*, 941-947.

Cowan, P. A. & Cowan, C. P. (1988) Changes in marriage during the transition to parenthood: must we blame the baby?. G. Y. Michaels and W. A. Goldberg (Eds.) *The transition to parenthhood: current theory and research.* (114-154). Cambridge: Cambridge University Press.

Cowan, C. P. & Cowan, P. A. (1995) Interventions to ease the transition to parenthood: Why they are needed and what they can do *Family relations, 44*, 412-423.

Cowan, C. P. & Cowan, P. A. (2000) *When Partners become parents: The landmark ten-year study.* London: Lawrence Erlbaum.

Cowan, C. P., Cowan, P., Heming, G., Garrett, E., Coysh, W. S. Curtis-Boles, H., Boles, A. J. (1985) Transitions to parenthood: his, hers, and theirs. *Journal of Family Issues, 6,* 451-481.

Cox, M. J., Paley, B. Burchinal, M. & Payne, C. C. (1999) Marital perceptions and interactions across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and family, 61*, 612-625.

Cox, M. J., Paley, B., Payne, C. C., Burchinal, M. (1999) The transition to parenthood: Marital conflict and withdrawal and parent-infant interactions Cox, M. J. & Brooks-Gunn, J. (Eds) *Conflict and cohesion in families: causes and consequences* (87-104) London: Lawrence Earlbuam.

Crawford, D. W. & Huston, T. L. (1993) The impact of the transition to parenthood on marital leisure. *Personality and Social Psychology Bulletin, 19,* 39-46.

Christensen, A & Harvet, C. L. (1990) Gender and social structure in the demand-withdraw pattern of marital conflict. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 73-82.

Crittenden, P. M. (1985) Social networks, quality of child rearing and child development. *Child Development, 56*, 1299-1313.

Crohan; S. E. (1996) Marital quality and conflict across the transition to parenthood in African American and white couples. *Journal of Marriage and Family, 58*, 933-944.

Crosnoe, R. & Elder, G. H. Jr. (2002a) Successful adaptation in later years: a life course approach to aging. *Social Psychology Quarterly, 65*, 309-328.

Crosnoe, R. & Elder, G. H. J. (2002b) Life course transitions, the generational stake, and grandparent-grandchild relationships. *Journal of Marriage and Family, 64*, 1089-1096.

Crosnoe; R. & Elder, G. H. Jr (2004) From childhood to the later years: Pathways of human development. *Research on Aging, 26*, 623-254.

Crouter, A. C. & Manke, B. (1997) Development of a ytpology of dual-earner families: A window into differences between and within families in relationships, roles, and activities. *Journal of Family Psychology, 11*, 62-75.

Crowell, J. A. & Feldman, S. S. (1988) Mothers' internal models of relationships and children's behavioral and developmental status: a study of mother-child interactions. *Child Development, 59*, 1273-1285.

Cummings, E. M. & Wilson, A. (1999) Contests of marital conflict and children's emotional security: Exploring the distinction between constructive and destructive conflict from the children's perspective (105-129) interactions Cox, M. J. & Brooks-Gunn, J. (Eds) *Conflict and cohesion in families: causes and consequences* London: Lawrence Earlbuam.

Cutrona, C. E., Wallace, G. & Wester, K. A. (2006) Neigbourhood characteristics and depression: An examination of stress processes. *Current Directions in Psychological Science, 15*, 188-192.

Dainton; M. (2000) Maintenance behaviors, expectations for maintenance, and satisfaction: Linking comparison levels to relational maintenance strategies. *Journal of Social and Personal Relationships, 17*, 827-842.

Dainton, M. & Stafford, L. (1993) Routine maintenance behaviors: A comparison of relationship type, partner similarity and sex differences. *Journal of Social and Personal Relationships, 10*, 255-271.

Davila, J., Karney, B. R., Bradbury, T. N. (1999) Attachment change Personal Relationshipsocesses in the early years of marriage, *Journal of Personality and Social Psychology, 76*, 783-802.

Davis, S. N. & Greenstein, T. N. (2004) Cross-national variations in the division of household labor. *Journal of Marriage and family, 66*, 1260-1271.

Davis, M. H. & Oathout, H. A. (1987) Maintenance and satisfaction in romantiv relationships: empathy and relational competence. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 397-410.

Dawkins, R. (1976) *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Personal Relationshipsess.

Dawson, D. A. (1991) Family structure and children's health and well-being: data from the 1988 national health interview survey on child health. Journal of Marriage and Family, 53, 573-584.

Day, R. D. & Acock, A. (2013) Marital well-being and religiousness as mediated by relational virtue and equality. *Journal of Marriage and Family, 75*, 164-177.

DeGarmo, D. S. & Kitson, G. C. (1996) Identity relevance and disruption as Personal Relationshipsedictors of psychological distress for widowed and divorced women. *Journal of Marriage and family, 58*, 983-997.

De Goede, I. H. A. Branje, S. J. T.& Meeus, W. H. J. (2009) Developmental changes and gender differences in adolescents' perceptions of friendships. Journal of Adolescence, 32, 1106-1123.

Dekovic, M. & Janssens, M. A. M. (1992) Parents' child-rearing style and child's sociometric status. *Developmental Psychology, 28*, 923-932.

DeMaris, A. (2007) The role of Relationship inequity in marital disruption. Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 24, 177-195.

DeMaris, A. (2009) The 20-year trajectory of marital quality in enduring marriages:Does equity matter?*Journal of Social and Personal Relationships* 27: 449-471.

DeMaris, A. Mahoney, A. & Pargament, K. I. (2010) Sanctification of Marriage and General Religiousness as Buffers of the Effects of Marital Inequity. *Journal of Family Issues 31* 1255-1278.

Demir, A. & Fışıloğlu, H. (1999) Loneliness and marital adjustment of Turkish couples. *The Journal of Psychology, 133*, 230-240.

Demir, M. & Davidson, I. (2012) Toward a Better Understanding of the Relationship Between Friendship and Happiness: Perceived Responses to Capitalization Attempts, Feelings of Mattering, and Satisfaction of Basic Psychological Needs in Same- Sex Best Friendships as Personal Relationshipsedictors of Happiness. *Journal of Happiness, 14*, 525-550.

Demirel, Ö., Gürbüz, A. & Tuş, M. (1992). Osmanlılarda ailenin demografik yapısı. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 1.* (97-161). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları. No. 71

De Smet,O., Loeys, T. & Buysse, A. (2013) Ex-Couples' Un wanted Pursuit Behavior: An Actor Partner Interdependence Model Ap Personal Relationshipsoach. *Journal of Family Psychology, 27, 2*, 221-231.

Deutsch, F. M., Ruble, D. N., Fleming, A., Brooks-Gun, Stangor, C. (1988) Information-seeking and maternal self definition during transition to mtoherhood. *Journal of Personality and Social Psychology, 55*, 420-433.

Devlet İstatistik Kurumu (2006) Evlilik istatistikleri.

Dew, J. & Wilcox, W. B. (2011) If momma ain't happy: Explaining declines in marital satisfaction among new mothers. *Journal of Marriage and family, 73*, 1-12.

Dew, J. & Wilcox, B. (2013) Generosity and the maintenance of marital quality. *Journal of Marriage and Family, 75*, 1218-1228.

De Walk, H. A. G. & Liefbroer, A. C. (2007) Timing Personal Relationships references for women's family-life transitions: Intergenerational transmission among migrants and Dutch. *Journal of Marriage and Family, 69*, 190-206.

Dinh, K. T. & Nguyen, H. H. (2006) The effects of acculturative variables on Asian American parent-child relationships. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 23*, 407-426.

Dion, K. K. & Dion, K. L. (1996) Cultural perspectives on romantic love. *Personal Relationships, 3*, 5-17.

Dishion, T. J. (1990) Family ecology of boys' peer relations in middle childhood. *Child Development, 61*, 874-892.

Doherty, W. J., Kouneski, E. F., Erickson, M. F. (1998) Responsible fathering: an overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and family, 60*, 277-292.

Dodoo, F. N-A, Luo, Y. & Panayotova, E. (1997) Do male repoductive preferences really point to a need to refocus fertility policy? *Population Research and Policy Review, 16*, 447-455.

Doğan, İ. (1992) Tanzimat sonrası kültürel değişmeler ve Türk ailesi. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 1. (ss. 176-198). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları. No 71.

Doherty, W. J., Kouneski, E. F., Erickson, M. F. (1998) Responsible fathering: an overview and conceptual framework. *Journal of Marriage and Family, 60*, 277-292.

Dominguez-Folgueras, M. & Castro-Martin, T. (2008) Women's changing socioeconomic position and union formation in Spain and Portugal. *Demographic Research, 19*, 1513-1549.

Don, B. P., Biehle, S. N. & Mickelson, K. D. (2013) Feeling like part of a team: perceived parenting agreement among first time parents. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*, 1121-1137.

Don, B. P. Mickelson, K. D. (2014) Relationship Satisfaction Trajectories Across the Transition to Parenthood Among Low-Risk Parents. *Journal of Marriage and Family, 76*, 677-692.

Donnellan, M. B., Assad, K. K., Robin, R. W. & Conger, R. D. (2007) Do negative interactions mediate the effects of Negative emotionality, communal positive emotionality, and constraint on relationship satisfaction? *Journal of Social and Personal Relationships, 24*, 557-573.

D'Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Emery, R. E., Harden, P., Slutske, W. S., Heath, A. C., Madden, P. A. F., Martin, N. G. (2007) A genetically informed study of the intergenerational transmission of marital instability *Journal of Marriage and Family, 69*, 793-809.

Dornbusch, S. M., Ritter, P. L., Leiderman, P. H., Roberts, D. F. & Fraleigh, M. J. (1987). The relation of parenting style to adolescent school performance. *Child Development, 58*, 1244-1257.

Drefahl, S. (2012) Do the married really live longer? The role of cohabtation and socioeconomic status. *Journal of Marriage and Family, 74*, 462-475.

Driscoll, Davis, K. & Lipetz, M. (1972) parental interference and romantic love: The Romeo Juliet effect. *Journal of Personality and Social Psychology 24*, 1-10.

Driver, J. L. & Gottman, J. M. (2004) Daily marital interactions and positive affect during marital conflict among newlywed couples: Family Personal Relationshipsocess, 43: 301-314.

Duben, A. & Behar, C. (1991) *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility 1880-1940.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dubbs, S. L., Buunk, A. P. & Li, J. (2012) Parental monitoring, sensitivity towards parents, and child's mate preference. *Personal Relationships* 19 712-22.

Duck, S. (1982) A topography of relationship disengagement and dissolution S. Duck (Ed.) *Personal Relationships 4: Dissolving personal relationships.* New York: Academic Personal Relationshipsess.

Dunbar, N. E. & Burgoon; J. K. (2005) Perceptions of Power and interactional dominance in interpersonal relationships *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 207-233.

Dunn, J. (1988) Mothers and siblings R. A. Hinde & J. S. Hinde (ed) Relationships within families mutual influences 168-180 Oxford University of Oxfor Press.

Dunn, J. (1993) *Young Children's close relationships: Beyond attachment.* London: Sage.

Dunn, J. & Moon, P. (1987) Development of justification in disputes with mother and sibling. *Developmental Psychology, 23*, 791-798.

Durakbaşa, A. (1998). Kemalism as identity politics in Turkey. Z. F. Arat (Ed.) *Deconstructing Images of "The Turkish Woman".* (139-156). Bloomsburg, Pa. MacMillan.

Duran, R. L. & Prusank, D. T. (1997) Relational themes in men's and women's popular nonfiction magazine articles. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 14*, 165-189.

Dush, C. M. K. & Amato, P. R. (2005) Consequences oF relationship status and quality for subjective well-being. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 607-627.

Dush, C. M. K., Cohan, C. L. & Amato, P. R. (2003) The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts. *Journal of Marriage and family, 65*, 539-549.

Eckerman, C. O., Davis, C. C. & Didow, S. M. (1989). Toddlers' emerging ways of achieving social coordination with a peer. *Child Development, 60*, 440-453.

Eisenberg, N., Fabes, R. A. & Murphy, B. C. (1996) Parents' reactions to children's negative emotions: relations to children's social competence and comforting behavior. *Child Development, 67*, 2227-2247.

Eastwick, P. W. & Finkel, E. J. (2008) The attachment system in fledging relationships: An activating role for attachment anxiety. attachment anxiety *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 628-647.

Elder, G. H. (1994) Time human agency, and social change:perspectives on the life course, *Social Psychology Quarterly, 57*, 4-15.

Elder, G. H. Jr., and Hareven, T. K. 1993. Rising above life's disadvantages: from the great de Personal Relationshipsession to war. In Elder, G. E. Jr., Modell, J., and Parke, R. D. (eds), *Children in Time and Place.* Cambridge University Personal Relationshipsess, 47-72.

Elder, G. H., Jr., and Johnson, M. K. (2002) The life course and ageing: Challenges, lessons and new directions. Available online at www.ccsr.ac.uk/rsch Personal Relationshipsoj/iplc/Elder.pdf. [Accessed date February 7, 2002.

Ellingson, L. L. & Sotirin, P. J. (2006) Exploring young adults' perspectives on communication with adults. *Journal of Social and Personal Relationships, 23*, 483-501.

Engel, J. W. (1984) Marriage in the people's republic of China: Analysis of a new law. *Journal of Marriage and Family 46,* 955-961.

Erel, O. & Burman, B. (1995) Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 118*, 108-132.

Ertel, K. A., Glymour, M. M. & Berkman, L. F. (2009) Social networks and health: A life course perspective integrating observational and experimental evidence. *Journal of Social and Personal Relationships, 26,* 73-92.

Erikson, E. (1959) *Identity & Life Cycle. Psychological Issues, Vol. 1, No. 1.* International Universities Personal Relationshipsess.

Erickson, R. J. (2005) Why emotion work matters: Sex, gender, and the division of household labor. *Journal of Marriage and family, 67*, 337-351.

Etcheverry, P. E. & Agnew, C. R. (2004) Subjective norms and the Personal Relationshipsediction of romantic relationship state and fate. *Personal Relationships, 11*, 409-428.

Etcheverry, P. E., Le, B. W. T.-F. & Wei, M. (2013) attachment and the investment model: Predictors of relational commitment, maintenance and persistence. *Personal Relationships, 20*, 546-567.

Farver, J. A. M. & Branstetter, W. H. (1994) Preschoolers' presocial responses to their peers' distress. *Developmental Psychology, 30*, 334-341.

Favez, N. (ve arkadaşları) (2012) The development of family alliance from pregnancy to todlerhood and child outcomes. *Family Process, 51,* 542-556.

Feeney, B. C. (2007) The dependency paradox in close relationships: accepting dependence Personal Relationshipsomotes independence. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*, 268-285.

Feeney, J. A. (1994) Attachment style, communication patterns and satisfaction across the life cycle of marriage. *Personal Relationships, 1*, 333-348.

Feeney, J. A. (1995) Adult attachment and emotional control, *Personal Relationships, 2,* 143-159.

Feeney, J. (1999) Issues of closeness and distance in dating relationships: Effects of sex and Attachment style *Journal of Personality and Social Psychology, 16,* 571-590.

Feeney, J. A. (1999) Adult attachment, emotional control, and marital satisfaction. *Personal Relationships, 6,* 169-185.

Feeney, J. A. & Noller, P. (1990) Attachment style as a Personal Relationshipsedictor of adult romantic relationship. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 281-291.

Feeney, J. A., Noller, P. & Callan, V. J. (1994) Jones, W. H. & Perlman, D. (1991) (ed.) Advances in personal relationships: a research manual. Vol 5. 269-308. Cambridge University Press.

Feeney, J., Peterson, C. & Noller, P. (1994) Equity and marital satisfaction over family life cycle. *Personal Relationships, 1*, 83-99.

Fegundes, C. P. & Schindler, I. (2012) Making of romantic attachment bonds: Longitudinal trajectories for relationship stability. *Personal Relationships, 19*, 723-42.

Fehr, B. & Broughton, R. (2001) Gender and personality differences in conceptions of love: An interpersonal theory analysis. *Personal Relationships, 8*, 115-136.

Felmlee, D. (1994) Who's on top- Powerin romantic relationships, *Sex Roles, 31*, 275-295.

Felmlee, D., Sprecher, S., Bassin, E. (1990) The dissolution of the intimate relationships: a hazard model. *Social Psychology Quarterly, 53*, 13-30.

Felmlee, D. & Sweet, E. & C. H. Colleen (2012) Gender Rules: Same- and Cross-Gender Friendships Norms. *Sex Roles, 66*, 518-529.

Felson, R. B. (1989) Parents and reflected apraisal process: a longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*, 965-971.

Feingold, A. (1992). Gender differences in mate selection preferences: a test of the parental investment model. *Psychological Bulletin, 112*, 125-139.

Field, N. P. & Sundin, E. C. (2002) Attachment style in adujustment to conjugal bereavement. *Journal of Social and Personal Relationships, 18*, 347-361.

Fiese, B. H., Hooker, K. A., Kotary, L. & Schwagner, J. (1993) Family rituals in the early strages of parenthood. *Journal of Marriage and Family, 55*, 633-642.

Fijneman, Y. A., Willemsen, M. E., Poortinga, Y. H., Erelcin, F. G., Georgas, J., Hui, C. H., Leung, K. & Malpass, R. S. (1996) Individualism-collectivism: an empirical study of a conceptual issue. *Journal of Cross-cultural Psychology, 27*, 381-402.

Fincham, F. D. & Bradbury, T. N. (1987) Cognitive processes and conflict in close relationships: an attributional-efficacy model. *Journal of Personality and Social Psychology, 53*, 1106-1118.

Fincham, F. D., Stanley, S. M. & Beach, S. R. H. (2007)Transformative processes in marriage: An analysis of emerging trends. *Journal of Marriage and family, 69*, 275-292.

Finfel, E. J. & Campbell, W. K. (2001) Self-control and accomodation in close relationships: an interdependence analysis. Journal of Personality and Social Psychology, 81, 263-277.

Fingerman, K. L. (2001) *Aging Mothers and Their Adult Daughters: A study of mixed emotions*. New York, NY: Springer Publishing Company.

Fingerman, K. L., Cheng, Y-P., Wesselmann, E. D., Zarit, S., Furstenberg, F. & Birditt, K. S. (2012) Helicopter parents and landing pad kids: intense parental support of grown children. *Journal of Marriage and family, 74*, 880-896.

Fingerman, K. L., Hay, E. L. & Birditt, K. S. (2004) The best of ties, the worst of ties: Close, problematic, and ambivalent social relationships. *Journal of Marriage and family, 66,* 792-808.

Finkenaur, C. & Hazam, H. (2000) Disclosure and secrecy in marriage: do both contribute to marital satisfaction? *Journal of Social and Personal Relationships, 17,* 245-263.

Fiske, S. T. (2000) Streotyping, prejudice, and discrimination at the seam between the centuries: evolution, culture, mind, and brain. *European Journal of Social Psychology.*

Fitzpatrick; J. & Sollie, D. L. (1999) Influence of individual and interpersonal factors on satisfaiction and stability of romantic relationships. *Personal Relationships, 6,* 337-350.

Fitzpatrick, M. A., Vangelisti, A. L. & Firman, S. M. (1994) Perceptions of marital interaction in change during pregnancy: a typological approach. *Personal Relationships, 1,* 101-122.

Flanagan, C. A. (2001) Families and globalization. A new social contract and agenda for research J. A. Myers-Walls and P Somlai with R. N. Rapoport (Eds) *Families as educators for Global Citizenship. (23-40)* Burlington Ashgate.

Fleischman, A. A., Spitzberg, B. H., Andersen, P. A. & Roesch, S. C. (2005) Tickling the moster: j ealousy induction in relationships. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 22,* 49-73.

Fletcher, A. C., Bridges, T. H. & Hunter, A. G. (2007) Managing children's friendships through interparental relationships: Roles of ethnicity and friendship context. *Journal of Marriage and family, 69,* 1135-1149.

Fletcher, G. J. O., Fincham, F. D., Cramer & L. Heron, N. (1987) The role of attributions in the development of dating relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 53,* 481-489.

Fletcher, G. J. O., Fincham, F. D., Cramer & L. Heron, N. (1987) The role of attributions in the development of dating relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 53,* 481-489.

Fletcher, G., Thomas, G. & Durrant, R. (1999) Cognitive and behavioural accomodation in close relationships *Journal of Social and Personal Relationships, 16,* 705-730.

Flowers, B. J., Fışıloğlu, H. & Procacci, E. K. (2008) Positive marital illusions and culture: American and Turkish spouses' perceptions of their marriages *Journal of Social and Personal Relationships, 25,* 267-285.

Flykt, M.; Palosaari, E.,Lindblom, J., Vänskä, M., Poikkeus, P., Repokari, L., Tiitinen, A., Tulppala, M & Punamäki; R-L (2014) What Explains Violated Expectations of Parent-Child Relationship in Transition to Parenthood? *Journal of Family Psychology, 28,* 148-159.

Fox, G. L. (1973) some determinants of modernism among women in Ankara, Turkey. *Journal of Marriage and Family, 35,* 520-529.

Fox, G. L. (1975) Love match and arranged marriage in a modernizing nation: mate selèction in Ankara Turkey. *Journal of Marriage and family, 37,* 180-193.

Fraley, R. C. & Davis, K. E. (1997) Attachment formaton and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships, 4*, 131-144.

Freese, J. & Powell, B. (1999) Sociobiology, status, and parental investment in sons and daughters: testing the Trivers-Willard hypothesis. *American Journal of Sociology, 106*, 1704-43. Sociobiology?

Frech, A. & Kimbro, R. T. (2011) Maternal mental health, neighborhood characteristics, and time investments in children. *Journal of Marriage and Family, 73*, 605-620.

French, D. C:, Bae, A., Pidada, S., Lee, O. (2006) Friendships of Indonesian, South Korean, and U.S. college students. *Personal Relationships,13*, 69-81.

French, J. R. P. Jr. & Raven, B. (1968) *The bases of social power* Cartwright & A. Zander (eds) *Group Dynamics (2.ed.)* (259-269) New York: Harper and Row Publishers.

Friedlmeier, W. & Granquist, F. (2006) Attachment transfer among Sweedish and German adolescents: A Personal Relationshipsospective longutudinal study Psychological Review, 13, 261-279.

Frisco, M. L. & Williams, K. (2003) Perceived Housework Equity,Marital Happiness, and Divorce in Dual-Earner Households Journal of Family Issues, 24 51-73.

Frost, D. M. & Forrester, C. (2013) Closeness Discrepancies in Romantic Relationships: Implications for Relational Well-Being, Stability, and Mental *Health Personality and Social Psychology Bulletin, 39*, 456-469.

Fuligni, A. J., Tseng, V. & Lam, M. (1999) Attitudes toward family obligations among american adolescents with asian, latin american, and European backgrounds *Child Development, 70,* 1030-1044.

Furman, W. & Buhrmester, D. (1992) Age and sex-differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development, 63*, 103-115.

Furman, W. & Buhrmester, D. (2009) Network relationship inventory Behavioral systems version International *Journal of Behavioral Development, 33*, 470-478.

Furman, W. & Simon, V. A. (1998) Advice from youth: some lessons from the study of adolescent relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 15*, 723-739.

Furstenberg, F. F. (2005) Banking on families: How families generate and distribute social capital *Journal of Marriage and Family, 67*, 809-821.

Fussell, E. & Palloni, A. (2004) Persistent marriage regimes in changing times. *Journal of Marriage and Family, 66*, 1201-1213.

Gaines, S. O., Reis, H. T., Summers, S. Rusbult, C. E., Cox, C. L., Wexler, M. O., Marelich, W. D. & Kurland, G. J. (1997) Impact of attachment style on reactions to accomodative dilemnas in close relationships. *Personal Relationships, 4*, 93-113.

Ganong, L. H., Coleman, M. & Rothrauff, T. (2009) Patterns of assistance between adult children and their older parents: Resources, responsibilities,

and remarriage Patterns of assistance between adult children and their older parents. *Journal of Social and Personal Relationships, 26*, 161-178.

Gangestad, S. W., Haselton, M. G. & Buss, D. M. (2006) Evolutionary foundations of cultural variation: evoked culture and mate preference. *Psychological Inquiry, 17*, 75-95.

Garrido, E. F. & Acitelli, L. K. (1999) Relational identity and the division of household labor. *Journal of Social and Personal Relationships, 16,* 619-637.

Gayle, K. & Uhlenberg, P. (1998) Effects of life course transitions on the quality of relationships between adult children and their parents. *Journal of Marriage & Family, 60(4)*, 924-929.

Georgas, J., Berry, J., Shaw, A., Christakopoulou, S., Mylonas, K. (1996) Acculturation of Greek family values *Journal of Cross-Cultural Psychology, 27*, 329-338.

Gere, J.; MacDonald, G., Joel, S., Spielman, S & Impett, E. A. (2013) The independent contributions of social reward & threat perceptions to romantic commitment. *Journal of Personality and Social Psychology, 105*, 961-977.

Germo, G. R., Chang, E S., Keller, M. A. & Goldberg, W. A. (2007) Child sleep arrangements and family life: Perspectives form mothers and fathers. *Infant and Child Development, 16*, 433-456.

Georgas, J., Christakopoulou, S., Poortinga, Y. H., Angleitner, A., Goodwin, R. Charalambous, N. (1997) Relationship of family bonds to family structure and function across cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*, 303-320.

Georgas, J., van de Vijver, F. J. R. & Berry, J. W. (2004) The ecocultural framework, ecosocial indices, and psychological variables in cross-cultural research. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 35*, 74-96.

Gibbons, J. L., Richter, R. R., Wiley, D. C., Stiles, D. A. (1996) Adolescents' opposite-sex ideals in four contries *Journal of Social Psychology 136*, 531-537.

Gilbertson, J., Dindia, K. & Allen, M. (1998) Relational continuity constructional units and the maintenance of relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 15*, 774-790.

Gill, D. S., Christensen, A. W. & Fincham, F. D. (1999) Predicting marital satisfaction from behavior: Do all roads lead to Rome?. *Personal Relationships, 6*, 369-387.

Ginsburg, G. S. & Bronstein, P. (1993) Family factors related to children's intrinsic/extrinsic motivational orientation and academic performance. *Child Development, 64*, 1461-1474.

Glenn, N. D. & Weaver, C. N. (1988) The changing relationship of marital status to reported happiness. *Journal of Marriage and the Family, 50*, 317-324.

Godwin, D. D. & Scanzoni, J. (1989) Couple consensus during marital joint decision-making: a context, process, outcome model. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 943-956.

Goetting, A. (1986) The developmental tasks of siblingship over the life cycle. *Journal of Marriage and the Family, 48*, 703-714.

Gökçay, G. & Shorter, F. (1993) Who lives with whom in Istanbul. *New Perspectives on Turkey, 9*, 1-17.

Golby, B. J. & Bretherton, I. (1999) Resilience in post divorce mother child relationships. McCubbib, H. I., Thompson, E. A., Thompson, A. I. Futrell, J. A. (Ed.) *The dynamics of resilient families* (237-265) Sage: Thosand Oaks.

Gonzaga, G. C., Campos, B. & Bradbury, T. (2007) Similarity, convergence, and relationship satisfaciton in dating and married couples. Journal of Personality and Social Psychology, 93, 34-48.

Goodnow, J. J. (1995) Parents' Knowledge and expectations M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting: Vol 3: Status and social conditions of parenting* (305-332) New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Goodwin, R., Cook, O. & Yung, Y. (2001) Loneliness and life satisfaction in three cultural groups. Personal Relationships, 8, 225-230.

Gottlieb, B. H. & Pancer, S. M. (1988) Social networks and the transition to parenthood. W. A: Goldberg (Ed) *The transitions to parenthood: Current theory and research*.235-269 Cambışdge University Press: Cambridge.

Gottman, J. M. (1994) *What predicts divorce?: The relationship between marital processes and marital outcomes*. Hillsdale, NJ:Lawrence Erlbaum Associates.

Gottman, J. M. (1998a) Psychology and the study of marital processes. *Annual Review of Psychology, 49*, 169-197.

Gottman, J. M. (1998) Toward a process model of men in marriages. Alan, B. & Crouter, A. C. (Ed.) *Men in families*. (149-192) New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Gottman, J. M. & Levenson, R. W. (2000) The timing of divorce: Predicting when a couple will divorce over a 14-year period. *Journal of Marriage and Family, 62*, 737-745.

Gottman; J. M., Coan, J., Carrere, S. & Swanson, C. (1998) Predicting marital happiness and stability from newlywed interactions. *Journal of Marriage and the Family, 60*, 5-22.

Gottman, J. M. & Krokoff, L. J. (1989) Marital interaction and satisfaction: A longitudinal view. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 57*, 47-52.

Graham, J. M. & Conoley, C. W. (2006) The role of marital attributions in the relationship between life stressors and marital quality. *Personal Relationships, 13*, 231-241.

Grau, I. & Doll, J. (2003) Effects of attachment styles on the experience of equity in heterosexual couples relationships. *Experimental Psychology, 50*, 298-310.

Green-Hennessy, S. & Reis, H. T. (1998) Openness in processing social information among attachment types. *Personal Relationships, 5*, 449-466.

Griffin, E. & Sparks, G. G. (1990) Friends forever: A longitudinal exploration of intimacy in same-sex friends and platonic pairs. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships*, 7, 29-46.

Griswold, W. (2004) *Cultures and societies in a changing world* (2nd Ed) Thosand Oaks: Pine Forge Press.

Grossman, F. G., Pollack, W. S. & Golding, E. (1988) Fathers and children: Predicting quality and quantity of fathering. *Developmental Psychology, 24*, 82-91.

Groat, H. T., Giordano, P. C., Cernkovich, S. A., Pugh, M. D., Swinford, S. P (1997)Attitudes toward childbearing among young parents. *Journal of Marriage and Family, 59*, 1997.

Grote, N. K., Frieze, I. H. & Stone, C. A. (1996) Children, traditionalism in the division of family work, and marital satisfaction: "What's love got to do with it?" *Personal Relationships, 3*, 211-228.

Grych, J. H. & Clark, R. (1999) Maternal employment and development of the father-infant relationship in the first year Developmental Psychology, 35, 893-903.

Grych, J. H. & Fincham, F. D. (1990) Marital conflict and children's adjustment: a cognitive-contextual framework. *Psychological Bulletin, 108*, 267-290.

Gshur, B. & Okun, B. S. (2003) Generational effects on marriage patterns: Jewish immigrants and their descendants in Israel, *Journal of Marriage and Family, 65*, 287-310.

Guerrero, L. K. (1998) Attachment-style differences in the experience and expression of romantic jealousy. *Personal Relationships, 5*, 273-291.

Guerrero, L. K., Eloy, S. V. & Wabnik, A. I. (1993) Linking maintenance strategies to relationship development and disengagement: a recpnceptualization. *Journal of Social and Personal Relationships, 10*, 273-283.

Guerrero, L. K., La Valley, A. G.; Farinelli, L. (2008) The experience and expression of anger, guilt, and sadness in marriage: An equity theory explanation. *Journal of Social and Personal Relationships, 25*, 699-724.

Guerts, T., Poortman, A.-R., van Tilburg, T. G. (2012) Older parents providing child care for adult children: Does it pay off? *Journal of Marriage and Family, 74*, 239-250.

Guo, M., Chi, I. & Silverstein, M. (2012) The structure of intergenerational relations in rural China: A latent class analysis. *Journal of Marriage and Family, 74*, 1113-1128.

Gupta, S. (2007) Autonomy, dependence, or display? The relationship between married women's earnings and housework. *Journal of Marriage and Family, 69*, 399-417.

Guiaux, M., Van Tilburg, Tç & van Groenou, M. B. (2007) Changes in contact and support exhange in personal networks after widowhood. Personal Relationships, 14, 457-473.

Ha, J.-H., (2008) Changes in support from confidants, children, and friends folowing widowhood. *Journal of Marriage and Family, 70*, 306-318.

Habib, C. (2012) The transition to fatherhood: A literature review exploring paternal involvement with identity theory. *Journal of Family Studies, 18*, 103-120.

Hadden, B. W., Smith, V. & Webster, G. D. (2001) Relationship duration moderates associations between attachment and relationship quality: Metaanalytic support for the temporal adult attachment model. *Personal and Social Relationships Review, 18*, 42-58.

Hall, J. A. (2011) Sex differences in friendship expectations: A meta-analysis. *Journal of Social and Personal Relationships 28,* 723-747.

Hall, J. A. (2012) Friendship standards: The dimensions of ideal expectations *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 884-907.

Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., Groeneveld,M. G., Endendijk, J. J. van Berkel, S. R., van der Pol, L. D. & Bakermans-Kranenburg,M. J: (2014) Mothers, Fathers, Sons and Daughters: Parental Sensitivity in Families With Two Children. *Journal of Family Psychology, 28*, 138-147.

Hamid, S. Stephenson, R. & Rubenson, B. (2011) Marriage decsion making, spousal communication, and reproductive health among married youth in Pakistan. *Global Health Action, 4*, 50-79.

Hansson, R. O. (1986) Relational competence, relationship, and adjustment in old age. *Journal of Personality and Social Psychology, 50,* 1050-1058.

Hardie, J. H. & Lucas, A. (2010) Economic factors and relationship quality among young couples: Comparing cohabitation and marriage *Journal of Marriage and Family, 72*, 1141-1154.

Hardoy, I. & Schone, P. (2008) Subsidizing "stayers"? Effects of a Norwegian child care reform on marital stability *Journal of Marriage and Family, 70*, 571-584.

Hareven, T. K. (1996) Introduction: Aging and generational Relations over the life course. In T. K. Hareven (Ed.) *Aging and generational relations over the life course: a historical and cross-cultural perspective.* (pp. 3-31). New York, NY: Walter de Gruyter.

Harkness, S & Super, C. M. (1987) The uses of crosscultural research in child development. *Annals of Child Development, 4,* 209-244.

Harlow, H. F. (1958) The Nature of love. *American psychologist, 13*, 673-685.

Hart, C. H., DeWolf, D. M., Wozniak, P. & Burts, D. (1992) Maternal and paternal disciplinary styles: relations with preschoolers' playground behavioral orientations and peer status. *Child Development, 63*, 879-892.

Hart, C. H., Ladd, G. W. & Burleson, B. R. (1990). Children's expectations of the outcomes of social strategies: Relations with sociometric status and maternal disciplinary styles. *Child Development, 61*, 127-137.

Harris, C. R. (2003) A review of sex differences in sexual jealousy, including self-report data, psychophysiological responses, interpersonal violence, and morbid jealousy. *Personality and Social Psychology Review, 7*, 102-128.

Hartup, W. W. & Stevens, N. (1997) Friendship and ahjustment in the life course. *Psychological Bulletin, 121,* 355-370.

Harvey, J. H. (1987) Attributions in close relationships-research and theoretical developments. Journal of Social and Clinical Psycnology, 5, 420-434.

Harvey, J. H., Weber, A. L., Yarkin, K. L. & Steward, B. E. (1982) An attributional approach to relationship breakdown and dissolution: S Duck (Ed.)

Personal relationships 4: Dissolving Personal Relationships. New York: Academic Press.

Harvey, J. H., Wells, G. L. & Alvarez, M. D. (1978) Attributions in the context of conflict and separation in close relationships. J. H. Harvey, W. J. Ickes & R. F. Kidd (Ed.) *New Directions in Attribution Research, 2:* Hillsdale: N.J.: Erlbaum.

Hawkins, A. J. & Eggebeen, D. J. (1991) Are fathers fungible? Patterns of coresident adult men in maritally disrupted families and young children's well-being. *Journal of Marriage and Family, 53*, 958-972.

Harwood, R. L., Schoelmerich, A., Ventura-Cook, E., Schulze, P. A. & Wilson, S. P. (1996). Culture and class influences on Anglo and Peurto Rican mothers' beliefs regarding long-term socialization goals and child behavior. *Child Development, 67*, 2446-2461.

Hay, D. F. (1985) Learning to form relationships in infancy: parallel attainments with parents and peers. *Developmental Review, 5*, 122-161.

Hayashi, GH. M. & Strickland, B. R. (1998) Long term effects of parental divorce on love relationships: divorce as attachment disruption. *Journal of Social and Personal Relationships, 115*, 23-38.

Hazan & Shaver, P. (1987) Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 511-524.

Heckert, D. A., Nowak, T. C. & Snyder, K. A. (1998) The impact of husbands' and wives' relative earnings on marital disruption *Journal of Marriage and Family, 60*, 690-703.

Heinonen, K., Raikkonen, K., Keltikangas-Jarvinen, L., et al. (2004) Adult attachment dimensions and recollections of childhood and family context: Associtions with dispositional optimism and pessimism. *European Journal of Personality, 18*, 193-207.

Heintzelman, A., Murdock, N. L. Krycak, R. C & Seay, L Recovery (2014) From Infidelity: Differentiation of Self, Trauma, Forgiveness, and Posttraumatic Growth Among Couples in Continuing Relationships *Couple and Family Psychology: Research and Practice,. 3,* 13-29.

Hendersonking, D. H. & Veroff, J. (1994) Sexual satisfaction and marital well-being in the 1st years of marriage. *Journal of Social and Personal Relationships, 11*, 509-534.

Hendrick, C. & Hendrick, S. (1986) A theory and a method of love. Journal of Personality and Social Psychology, 50, 392-402.

Hendrick, C. & Hendrick, S. (1989) Research on love-does it measure up. *Journal of Personality and Social Psychology, 56*, 784-794.

Hendrick, S. & Hendrick, C. (1995) Gender differences and similarities in sex and love. *Personal Relationships, 2*, 55-65.

Hendrick, S. S. & Hendrick, C. (2006) Measuring respect in close relationships Journal of Social and Personal Rrelaitonships,23, 881-899.

Hendrick, S. S., Hendrick, C. & Adler, N. L. (1988) Romantic relationships: Love, satisfaction and staying together. *Journal of Personality and Social Psychology, 54*, 980-988.

Henly, J. R., Danzinger, S. K. & Offer, S. (2005) The contribution of social support to the material well-being of low-income families. *Journal of Marriage and Family, 67*, 122-144.

Hermans, H. J. M. & Kempen, H. J. G. (1998) Moving cultures: The perilous problems of cultural dichotomies in a globalizing society. *American Psychologist, 53*, 111-1120.

Hetherington, E. M. (1979) Divorce: child 's perspective. *American Psychologist, 34*, 751-858.

Hewitt, B., Western, M. & Baxter, J. (2006) Who decides? The social characteristics of who initiates marital separation. *Journal of Marriage and Family,*68, 1165-1177.

Heuveline, P., Yang, H. & Timberlake, J. M. (2010) It takes a village(perhaps a nation): Families, states, and educational achievement. *Journal of Marriage and Family, 72*, 1362-1376.

Hill, C. T., Rubin, Z., Peplau, L. A. (1976) Breakups before marriage: the end of 103 affairs. *Journal of Social Issures, 32*, 147-168.

Hill, S. E. & Del Priore, D. J. (2013) (Not) Bringing Up Baby: The Effects of Jealousy on the Desire to Have and Invest in Children. *Personality and Social Psychology Bulletin, 39*, 206-218.

Hinde, R. A. & Stevenson-Hinde, J. (1986) Relating childhood relationships to individual characteristics. W. W. Hartup & Z. Rubin (Ed.) *Relationships and development.* (27-50) Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Hinde, R. A. & Stevenson-Hinde, J. (1987) Interpersonal relationships and child development. *Developmental Review, 7*, 1-21.

Hinde, R. A. & Stevenson-Hinde, J. (1990) Attachment: Biological, cultural and Individual desiderata. *Human Development, 33*, 62-72.

Hinde, R. A., Tamplin, A. & Barrett, J. (1993). A comparative study of relationship structure. *British Journal of Social Psychology, 32*, 191-207.

Hinde, R. A., Titmus, G., Easton, D. & Tamplin, A. (1985). Incidence of "Friendship" and behavior toward strong associates versus nonassociates in preschoolers. Child Develoment, 56, 234-245.

Hirschman, C. & Guest, P. (1990) Multilevel models of fertility determination in four asian countries: 1970 and 1980. Demography, 27, 369-396.

Hock, E. & Schirtzinger, M. B. (1992) Maternal separation anxiety: its developmental course and relation to maternal mental health. Child Development, 63, 93-102.

Hofstede, G. (1980) *Culture's consequences:International differences in work related values.* Thousand Oaks: Sage.

Hofstede, G. (2001) *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations.* Thousand Oaks: Sage.

Hoffman, B. & Hohmeyer, K. (2013) Perceived economic uncertainty and fertility. Evidence from a labor market reform. *Journal of Marriage and Family, 75*, 503-521.

Hogerbrugge, M. J. A., Komter, A. E. & Scheepers, P. (2013) Dissolving long-term relationships: assessing the role of social context. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*, 320-342.

Holden, G. W. (1995) Parental attitudes toward childrearing. M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting: Vol 3:* Status and social conditions of parenting (359-392). New Jersey: Lawrence Erlbaum.

Holley S. R., Haase,C. M. & Levenson, R. W. (2013) Age related changes in demand-withdraw communication behaviors. *Journal of Marriage and Family, 75*, 822-836.

Holman, T. B. & Jarvis, M. O. (2003) Hostile, volatile, avoiding, and validating couple-conflict types: An investigation of Gottman' couple-conflict types. *Personal Relationships, 10*, 267-282.

Holman, T. B. & Jaquart, M. (1988) Leisure activity patterns and marital satisfaction: A further test. *Journal of Marriage and Family, 50*, 69-77.

Holmes, B. M. & Johnson, K. R. (2009) Attachment and romantic partner preference: A review *Journal of Social and Personal Relationships, 26*, 833-852.

Holmes, J. G. (2002) Interpersonal expectations as the building blocks of social cognition: An interdependence Theory Perspective. *Personal Relationships, 9*, 1-26.

Hooker, K., Fiese, B. H., Jenkins, L., Morfei, M. Z. & Schwagler, J. (1996) Possible selves among parents of infants and preschoolers. *Developmental Psychology, 32*, 542-550.

Hopcroft, R L., McLaughlin, J. (2012) Why is the sex gap in feelings of depression wider in high gender equity countries? The effect of children on the psychological well-being of men and women *Social Science Research, 41*,501-513.

Hortaçsu, N. (1989a) Turkish student's self-concepts and reflected appraisals of significant others. *International Journal of Psychology, 24*, 451-463.

Hortaçsu, N. (1989b) Current and dissolved relationships: descriptive and attributional dimensions and predictors of involvement. *Journal of Social and Personal Relationships, 6*, 373-383.

Hortaçsu, N. (1989c) Targets of communication during adolescence. *Journal of Adolescence, 12*, 253-263.

Hortaçsu, N. (1994) Parental educational level, popularity, individual cognitions, and academic performance: an investigation with Turkish children. *Journal of Genetic Psychology, 155*, 179-189.

Hortaçsu, N. (1995) Prelude to marriage in Ankara: Educational Level, reasons for marriage, feelings for spouse and families. *Boğaziçi Journal*, 185-205.

Hortaçsu, N. (1997a) Family and couple initiated marriages in Turkey. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 325-342.

Hortaçsu, N. (1997) Cross-cultural comparison of need importance and need satisfaction during adolescence: Turkey and USA. *Journal of Genetic Psychology, 158*, 287-296.

Hortaçsu, N. (1999a) The first year of family- and couple-initiated marriages of a Turkish sample: A longitudinal investigation. *International Journal of Psychology, 34*, 29-41.

Hortaçsu, N. (1999b) Transition to parenthood: The Turkish case. *Journal of Social Behavior and Personality, 14*, 325-343.

Hortaçsu, N. (2000) Generational changes in lives of families: the Turkish case. Xith International Oral History Conference, 15-19 Haziran 2000, İstanbul.

Hortaçsu, N. (2002) Same sex and opposite-sex friendships among Indian, Turkish and American youth:A cross-cultural investigation Yayınlanmamış araştırma.

Hortaçsu, N. (2003a) *Çocuklukta anababa, kardeş ve yaşıtlarla ilişkiler* Ankara: İmge Yayınevi.

Hortaçsu, N. (2003b) Premarital relationships among Turkish youth: a non-western case. Yayınlanmamış araştırma.

Hortaçsu, N. (2003) Marriage in Turkey 155-171). Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Eds) *Mate selection across cultures.* (3-18) London: Sage.

Hortaçsu, N. (2007a) *Ben, biz, siz, hepimiz: Toplumsal kimlik ve gruplararası ilişkiler.* Ankara: İmge.

Hortaçsu, N. (2007b) Family- versus couple-initiated marriages in Turkey: Similarities and differences over the family life cycle. *Asian Journal of Social Psychology*, 10. 103-116.

Hortaçsu, N. (2012) *Engüzel Psikoloji Sosyal Psikoloji.* Ankara: İmge.

Hortaçsu, N. & Aydın, D. (2007) Changes in network composition and need satisfaction received from different network sectors during the first semester in university. *Interpersona*, 1, 1-16.

Hortaçsu, N., Baştuğ, S. Ş. & Muhammetberdiev, O. B. (2001a) Change and stability with respect to attitudes and practices related to marriage in Ashkabat, Baku and Ankara: Three Turkic cultures. *International Journal of Psychology, 36,* 108-120.

Hortaçsu, N., Baştuğ, S. Ş. & Muhammetberdiev, O. B. (2001b) Desire for children in Turkmenistan and Azerbaijan: gender discrimination and perceived instrumentality for value satisfaction. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 32,* 209-321.

Hortaçsu, N. & Gençöz, T. (1993) Relationships with parents and friends: Cross-sectional and retrospective accounts. *Genetic, Social and General Psychology Monographs, 119*, 187-206.

Hortaçsu, Gençöz, T. & Oral, A. (1995) Perceived functions of family and friends during childhood, adolescence, and youth: developmental theories of two Turkish cohorts. *International Journal of Psychology, 30*, 591-606.

Hortaçsu, N., Kalaycıoğlu, S., Rittersberger-Tılıç, H. (2003) Intrafamily aggression in Turkey: Frequency, instigations and acceptance. *The Journal of Social Psychology, 143,* 163-184.

Hortaçsu, N. & Karancı, N. (1987) Premarital breakups in a Turkish sample: perceived reasons, attributional dimensions and affective reactions. *International Journal of Psychology, 22,* 57-74.

Hortaçsu, N., Medora, N. & Dave, P. (2003) *Same-sex and opposite sex friendships among Indian, Turkish and American youth: A cross-cultural investigation.* 65th National Council on Family Relations: 19-22 November, Vancouver. Canada.

Hortaçsu, N. & Oral, A. (1994) Comparison of couple and family initiated marriages in Turkey. *Journal of Social Psychology, 134*, 229-239.

Hortaçsu, N. Oral, A. & Yasak-Gültekin, Y. (1991) Factors affecting Turkish late adolescents' relationships with parents and same-sex friends: predictors of different aspects of attachment. *Journal of Social Psychology, 131*, 413-426.

Houts, R. M., Robins, E. & Huston, T. L. (1996) Compatibility and the development of premarital relationships. *Journal of Marriage and Family, 58*, 7-20.

Howe, G. W. (2007) Socially situated cognition and the couple as a dynamic system: a commentary. *Journal of Marriage and Family, 69*, 299-304.

Howes, C. (1987) Social competence with peers in young children: Developmental sequences. *Developmental Review, 7*, 252-272.

Howes, C. & Hamilton, C. (1992b) Children's relationships with caregivers: mothers and child care teachers. *Child Development, 63*, 859-866.

Huesmann, L. R. & Levinger, G. (1976). Incremental exchange theory: A formal model for progression in dyadic social interaction. L. Berkowitz and E. Walster (Ed.), *Advances in experimental social psychology*,. 9. New York: Academic Press.

Hughes, F. M., Gordon, K. C. & Gaertner, L. (2004) Predicting spouses' perceptions of their parenting alliance. *Journal of Marriage and Family, 66*, 506-514.

Humphreys, A. P. & Smith, P. K. (1987) Rough and tumble, friendship, and dominance in schoolchildren: Evidence for continuity and change. *Child Development, 58*, 201-212.

Hurwitz, N. (1975) Courtship and arranged marraiges among eastern european jews prior to world war 1 as depicted in a *Briefenshteller. Journal of Personality and Social Psychology, 37*, 422-430.

Huston, T. L. & Melz, H. (2004) The case for (promoting) marriage: the devil is in the details. *Journal of Marriage and Family, 66,* 943-958.

Huston, T. L., Robins, E., Atkinson, J., McHale, S. M. (1987) Surveying the lanscape of marital behavior: A behavioral self-report approach to studying marriage. *Applied Social Psychology Annual, 7*, 45-72.

Huston, T. L., Surra, C. A., Fitzgerald, N. M. & Cate, R. M. (1999) From courtship to marriage: Mate selection as an interpersonal process. S. Duck & R. Gilmour (Ed.), *Personal relationships 2: Developing personal relationships*. (53-87) New York: Academic Press.

Huston, T. L. & Vangelisti, A. L. (1991) Socioemotional behavior and satisfaction in marital relationships: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 721-733.

Işın, E. (1992) Tanzimat ailesi ve modern adab-ı muaşeret. Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 1, (217-227). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları. No. 71.

Ickes, W., Dugosh, J. W., Simpson, J. A. & Wilson, C. L. (2003) Suspicious minds the motive to acquire relationship-threatening information. *Personal Relationships, 10,* 131-148.

Ikkink, K. K., Van Tilburg, T. & Knipscheer, K. (1999). Perceived instrumental support exchanges in relationships between elderly parents and their

adult children: normative and structural explanations. *Journal of Marriage & Family, 61(4)*, 831-845.

Ingoldsby, B. B. (2003) The mate selection process in the united statesHamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* (3-18) London: Sage.

Isabella, R. A. (1993). Origins of attachment: Maternal interactive behavior across the first year. *Child Development, 4*, 605-621.

Joel, S, Gordon, A. M., Impett, E. A., MacDonald, G. & Keltner, D. (2013) The things you do for me. Perceptions of a romantic partner's investments promote gratitude and commitment. *Personality and Social Psychology Bulletin, 39*, 133-1345.

Jaffee, S. R., Moffitt; T. E., Caspi, A. & Taylor, A. (2003) Life with or without father: the benefits of living with two biological parents depends on the father's antisocial behavior. *Child Development, 74*, 109-126.

Johnson, E. M., Huston, T. L. (1998) The perils of love, or why wives adapt to husbands during the transition to parenthood. *Journal of Marriage and Family 60*, 195-204.

Johnson, M. K. (2005) Family roles and work values: Processes of selection and change Journal of Marriage and Family,67, 352-369.

Johnson, M. P. (1991) Commitment to personal relationships. W. H. Jones & D. W. Perlman & (ed.) *Advances in Personal Relationships, 3*, 117-143. New York: Academic Press.

Johnson, M. P., Caughlin, J. P. & Huston, T. L. (1999) The tripartite nature of commitment: personal, moral and structural reasons to stay married. *Journal of Marriage and Family, 61*, 160-177.

Johnson, M. P. & Leslie, L. (1982) Vouple involvement and netwowrk structure: A test of the dyadic withdrawal hypothesis. *Social Psychology Quarterly, 45,* 34-43.

Jones, E. E. (1964) *Ingratiation: A social psychological analysis.* New York: Appleton-Century-Crofts.

Jones, J. T. & Cunningham, J. D. (1996) Attachment style and other predictors of relationship satisfaction in dating couples. *Personal Relationships, 3,* 387-399.

Joshi, M. S. & MacLean, M. (1997) Maternal expectations of child development in India, Japan, and England. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 28*, 219-234.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1981) *Çocuğun Değeri: Türiye'de Değerler ve Doğurganlık.* Istanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1990) Family and socialization in cross-cultural perspective. *Nebraska Symposium on Motivation, 37* (135-200). Lincoln:University of Nebraska Press.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1996) The autonomous-relational self. a new synthesis. *European Psychologist, 1*, 180-186.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1998) Individualism and Collectivism. In J. W. Berry, M. H. Segall, and Ç. Kağıtçıbaşı (eds), *Handbook of Cross-Cultural Psychology,* (1-49). Cilt. 3, 2. ed. London: Allyn & Bacon.

Kağıtçıbaşı, Ç. & Ataca, B. (2005) Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology, 54*, 317-337.

Kahn, J. R., McGill, B. S. & Bianchi, S. M. (2011) Help to family and friends: Are there gender differences at older ages? *Journal of Marriage and Family, 73*, 77-92.

Kallad, Y. (2005) Mate selection in Jordan: effects of sex, socio-economic status, and culture. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 155-168.

Kalaycıoğlu, S., Rittersberger - Tılıç, H., 2000, Intergenerational solidarity networks of instrumental and cultural transfers within migrant families: a sample from Turkey, *Ageing and Society*, 20, 523-542.

Kalmijn, M. & de Graaf, P. M. (2012) Life course changes of children's and well-being of parents. *Journal of Marriage and Family, 74*, 269-80.

Kalmijn, M. & Monden, C. W. S. (2006) Are the negative effect sof divorce on well-being dependent on marital quality *Journal of Marriage and Family*, 68, 1197-1213.

Kalmijn, M. & Monden, C. W. S. (2012) The division of labor and depressive symptoms at the couple level: Effects of equity or specialization? *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 358-374.

Kalmijn, M., vanGroenou, M. B. (2005) Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 455-476.

Kan, M. Y. & Heath, A. (2006) Political values and choices of husbands and wives. *Journal of Marriage and Family, 68*, 70-86.

Kandiyoti, D. (1991) End of empire: Islam, nationalism and women in Turkey. D. Kandiyoti (Ed.) *Women, Islam and the State* (22-47). Hong Hong: Macmillan.

Karay, R. H. (2009) *Üç nesil üç hayat Istanbul*: İnkilap kitabevi.

Kökdemir, H. (2001) *Turkish university Student's blame attributions and attitudes toward people with AIDS*. Yüksek Lisans Tezi. ODTÜ.

Kane, H. S., Jaremka, L. M., Guichard, A. C., Ford, M. B., Collins, N. L., Feeney, B. C. (2007) Feeling supported and feeling satisfied: How one partner's attachment style predicts the other partner's relationship experiences. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 24*, 535-555.

Karremans, J. S. & Van Lange, P. A. M. (2008) Forgiveness in personal relationships: Its malleability and powerful consequences. *European Review of Social Psychology, 19*, 202-241.

Karney, B. R. & Bradbury, T. N. (1995) The longitudinal course of marital quality and stability: a review of theory, method and research *Psychological Bulletin, 118*, 3-34.

Karney, B. R. & Bradbury, T. N. (2000) Attributions in marriage: state or trait? A growth curve. *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 295-309.

Karney, B. R. & Bradbury, T. N. (2005) Contextual influences on marriage. *Current directions in Psychological Science. 14*. 71-74.

Karney, B. R., Story, L. B. & Bradbury, T. N. (2005) Marriages in context: interactions between chronic and acute stress among newlyweds. Revenson,

T. A., Kayser, K. & Bodenmann, Guy *Couples coping with stress: Emerging perspectives on dyadic coping. Decade of behavior* (13-32). Washington, DC, US: American Psychological Association.

Katz, L. F., Wilson, B. & Gottman, J. M. (1999) Meta-emotion philosophy and family adjustment: making an emotional connection interactions Cox, M. J. & Brooks-Gunn, J. (Ed.*) Conflict and cohesion in families: causes and consequences* (131-165) London: Lawrence Earlbuam.

Kayra, C. (2010) *'38 kuşağı: Cumhuriyetle yetişenler.* İstanbul. Türkiye İş-bankası Yayınları.

Kelley, H. H. (1997) Expanding the analysis of social orientations by reference to the sequential-temporal structure of situations. European Journal of Social Psychology, 27, 373-404.

Kelley, H. H. & Thibaut, J. W. (1978) *Interpersonal Relations: A Theory of Interdependence*, New York, NY: John Wiley and Sons, Inc.

Keizer, R. & Schenk, N. (2012) Becoming a parent and relationship satisfaction: Alongitudinal dyadic perspective. *Journal of Marriage and Family 74*, 759-773.

Keim, S., Karner, A. & Bernardi, L. (2013) Tie strength and family formation: Which personal relationships are more influential. *Personal Relationships, 20*, 462-478.

Kelly, C., Huston, T. L. & Cate, R. M. (1985) Premarital relationship correlates of the erosion of satisfaction in Marriage. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 2,* 167-178.

Kenny, D. A. (1991) A general model of consensus and accuracy in interpersonal perception. Psychological Review, 98, 155-163.

Kenny, D. A. (2004) PERSON: A general model of interpersonal perception. *Personality and Social Psychology Bulletin, 8,* 265-280.

Kenny, D. A. & Albright, L. (1987) Accuracy in interpersonal perception: A social relations analysis. *Psychological Bulletin, 102*, 390, 402.

Khaleque, A. & Rohner, R. P. (2012) Transnational relations between parental acceptance and personality dispositions of children and adults. *Personality and Social Psychology Review, 16,* 103-115.

Kibcolt, K. J. (2003) Satisfaction with work and family life: No evidence of a cultural reversal. *Journal of Marriage and Family, 65*, 23-35.

Kielcolt, H. J., Blieszner, R. & Savla, J. (2011) Long-term influences of Intergenerational ambivalence on midlife parents' psychological well-being. *Journal of Marriage and Family, 73,* 369-382.

Kim, H. K., Capaldi, D. M. & Crosby, L. (2007) Generalizability of Gottman and Colleagues' affective process models of couples' relationship outcomes. *Journal of Marriage and Family, 69*, 55-72.

King, V. (2003) The Influence of religion on fathers' relationships with their children. *Journal of Marriage and Family, 65*, 382-395.

Kins, E., Soenens, B. & Beyers, W. (2013) Separation Anxiety in Families With Emerging Adults, *Journal of Family Psychology, 27*, 495-505.

Killewald, A. (2011) Opting out and buying out: wives' earnings and housework time *Journal of Marriage and Family,* 2011, 73, 459-471.

Kirk, D. (1996) Demographic transition theory *Population Studies, 50*, 361-387.

Kirkpatrick, L. A. & Hazan, C. (1994) Attachment styles and close relationships: A four-year prospective study. *Personal Relationships, 1*, 123-142.

Kitson, G., Babri, K. B., Roach, M. J., Placidy, K. C. (1989) Adjustment to widowhood and divorce. A review. *Journal of Family issues, 10*, 5-32.

Kitzmann, K. M., Cohen, R., Lockwood, R. L. (2002) Are only children missing out? Comparison of the peer-related social competence of only children and siblings. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 19*, 299-316.

Klein, D. M. & White, J. M. (1996) *Family theories: an introduction* Thosand Oaks: Sage.

Klein, R. C. A. & Milardo, R. M. (2000) The social context of couple conflict: support and criticism from informal third parties. *Journal of Social and Personal Relationships, 17*, 618-637.

Klinetob, N. A. & Smith, D. A. (1996) Demand-withdraw communication in marital interaction: Tests of the interspousal contingency and gender role hypotheses. *Journal of Marriage and Family, 58*, 945-957.

Kluwer, E. S., Heesink, J. A. & Van de viliert, E. (1997) The marital dynamics of conflict over the division of labor. *Journal of Marriage and Family, 59*, 635-653.

Kluwer, E. S., Johnson, M. D. (2007) Conflict frequency and relationship quality across Transition to parenthood *Journal of Marriage and Family, 69*, 1089-1106.

Knee, C. R., Hadden, B. H., Porter, B. & Rodriguez, L. M. (2013) Self-Determination Theory and Romantic Relationship Processes *Personality and Social Psychology Review, 17*, 307-324.

Knobloch, L., Solomon, D. H. & Cruz, M. G. (2001) The role of relationship development and attachment in the experience of romantic jealousy. *Personal Relationships, 8*, 205-224.

Knobloch, L. K. (2007) Perceptions of turmoil within courtship: Associations with intimacy, relational uncertainty, and interference from partners. *Journal of Social and Personal Relationships, 24*, 363-384.

Knobloch, L. K. & Donovan-Kicken, E. (2006) Perceived involvement of network members in courtship: A test of the relational turbulence model. *Personal Relationships, 13*, 281-302.

Knoblock, L. K., Miller, L. E. & Carpwernwe, K. E. (2007) Using the relationals turbulance model to understand begative emotion with courtship *Personal Relationships, 14*, 91-112.

Knoester, C., Haynie, D. L. & Stephens, C. M. (2006) Parenting practices and adolescents' friendship networks. *Journal of Marriage and Family, 68*, 1247-1260

Knafo, A. & Schwartz, S. H. (2003) Parenting and adolescents' accuracy in perceiving parental values. *Child Development, 74*, 595-611.

Knutson-Martin, C (2013) Why Power Matters: Creating a Foundation of Mutual Support in Couple Relationships *Family Process, 52*, 5-18.

Kohn, J. L., Rholes, S. W., Simpson, J. A., McLeisch, M. I., Tran, S. & Wilson, C. L. (2012) Changes in marital satisfaction across the transition to parenthood. The role of adult attachment. *Personality and Social Psychology Bulletin, 38,* 1506-1522.

Kohn, M. L. (1963) Social class and parent child relationships: an interpretation. *American Journal of Sociology, 8,* 471-480.

Kongar, E. (1998) *Türkiye'de toplumsal yapının değişmenin görünümleri: 21. Yüzyılda Türkiye* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koropeckyj-Cox, T. & Pendell, G. (2007) The gender gap in attitudes about childnessness in the United states *Journal of Marriage and Family, 69*, 899-915.

Kreppner, K. (1987) Attachment inside Family. L. W. C. Tavecchio & M. H: van Ijzendoorn (Ed.) *Attachment in social networks* (227-266). Holland: Elsevier Science Publishers.

Krishnakumar, B. & Buehler, C. (2000) Interparental conflict and parenting behaviors: A meta-analytic review. *Family Relations, 49*, 25-44.

Kulu, I. (1990) Husbands as decision-makers in relation to family size: east-west regional differences in Turkey. *Turkish Journal of Population Studies, 12*, 41-64.

Kumashiro, M., Rusbult, C. E. & Finkel, E. J. (2008) Navigating personal and relational concerns: The quest for equilibrium. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 94-110.

Lachance-Gerzela, M. & Bouchard, G. (2009) The well-being of cohabiting and married couples during pregnancy: Does pregnancy planning matter? *Journal of Social and Personal Rrelationships,, 26*, 141-159.

La Guardia, J. G. & Patrick, H. (2008) Self determination theory as a fundamental theory of close relationships. *Canadian Psychology, 49*, 201-209.

Larson, R. W. & Verma, S. (1999) How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin, 125*, 701-736.

Lavner, J. A., Karney, B. K. & Bradbury, T. N. (2013) Newlyweds' Optimistic Forecasts of Their Marriage: For Better or for Worse? *Journal of Family Psychology. 27*, 531-540.

Lawrence, E., Pederson, A., Bunde, M., Barry, R. A., Brock, R. L., Fazio, E., Mulryan, L., Hunt, S., Madsen, L. & Dzankovic, S. (2008) Objective ratings of relationship skills across multiple domains as predictors of marital *satisfaction trajectories. Journal of Social and Personal Relationships, 25*, 445-466.

Lawton, L. (1994) Affection, social contact, and geographic distance between adult children and their parents. *Journal of Marriage and the Family, 65*, 57-68.

Ledbetter, A. M., Griffin, E. & Sparks, G. G. (2007) Forecasting "friends fprever": A longitudinal investifation of sustained closeness between best friends. *Personal Relationships, 14*, 343-350.

Ledbetter; A. M. Stassen-Ferrara, H. M. & Dowd, MM (2013) Comparing equity and self expansion theory approaches to relational maintenance. *Personal Relationships* 20, 38-51

Lee, E., Spitze, G. & Logan, J. R. (2003) Social support to parents-in-law: the interplay pf gender and kin hierarchies. *Journal of Marriage and Family, 65*, 396-403.

Le, B. & Agnew, C. R. (2003) Commitment and its theorized determinants: A meta-analysis of the investment model. *Personal Relationships: 10*, 35-57.

Lee, G. R. & Stone, L. H. (1980) Mate-selection systems and criteria: variation according to family structure. *Journal of Marriage and Family 42*, 319-326.

Lennon, C. A., Stewart,, AL & Lederman, T (2013) The role of power in intimate relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*, 95-111.

Leslie, L. A., Huston, T. L. & Johnson, M. P. (1986) Parental reactions to dating relationships: Do they make a difference? *Journal of Marriage and Family, 48*, 57-66.

Levi, R., Baker, D. L. & Oswald M. (2010) Shyness and online social networking services *Journal of Social and Personal Relationships*, 27, 873-889.

Levine, R., Sato, S., Hashimoto, T. & Verma, J. (1995) Love and marriage in elvene cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 26*, 554-571.

Levine, L. J., Stein, N. L. & Liwag, M. D. (1999) Remembering children's emotions: sources of concordant and discordant accounts between parents and children. *Developmental Psychology, 35*, 790-801.

Levinger, G. (1976) A social psychological perspective on marital dissolution. *Journal of Social Issues*, 32 (1), 21-47.

Levinger, G. (1994) Figure versus ground: Micro and macro perspectives on the social psychology of personal relationships. R. Erber & R. Gilmour (Ed.), *Theoretical frameworks for personal relationships* (1-28). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Levitt, M. L., Weber, R. A. & Clark, M. C. (1986) Social network relationships as sources of maternal support and well-being. *Developmental Psychology, 22*, 310 316.

Levy-shiff, R. (1994) Individual and contextual correlates of marital change across transition to parenthood. *Developmental Psychology, 30*, 591-601.

Lewandowski Jr., G. W., Aron, A, Bassis, S. & Kunak, J. (2006) Loosing a self expading relationship: implications for the slef concept. *Personal Relationships, 13*, 317-331.

Lewin-Epstein, N., Stier, H. & Zuma, M. B(2006) The division of household labour in germany and Israel *Journal of Marriage and Family,* 68, 1147-1164.

Lieberman, M. Doyle, A & Markiewicz- D. (1999) Developmental patterns in secyurity of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development, 70,* 202-213.

Liefbroer, A. A. C. & Gierveld, J. D. J. (1993) The impact of rational considerations and perceived opinions on young adults' union formation intention. Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 14, 213-235.

Lin, I-F, Goldman, N., Weinstein, M., Lin, Y.-H., Gorrindo, T., Seeman, T. (2003) Gender differences in adult children's support of their parents in Taiwan. *Journal of Marriage and Family, 65,* 184-200.

Little, A. C., Cohen, D. L., Jones, B. C., Belsky, J. (2007) Human preferences for facial masculinity change with relationship type and environmental harshness *Behavioral Ecology, 61*, 967-973.

Lindsey, E. W., Colwell, M. J., Frabutt, J. M. & MacKinnon-Lewis, C. (2006) Family conflict in divorced and nondivorced families: Potential consequences for boys' friendship status and friendship quality. *Journal of Social and Personal Relationships, 23*, 45-63.

Lloyd, S. A. (1987) Conflict in premarital relationships: Differential perceptions of males and females. *Family Relations, 36*, 290-294.

Logan, J. R. & Spitze, G. D. (1996*) Family ties: Enduring relations between parents and their grown children.* Philedelphia: Temple University Press.

Long, E. C. J. & Andreews, D. W. (1990) Perspective taking as a predictor of marital adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 126-131.

Luchies, L. B., Wieselquist, J., Rusbult, C. E., Khmashiro, M. Eastwick, P. W. Coolsen, M. K. & Finkel, E. J. (2013) Trust based memory of transgressions in romantic relations. *Journal of Personality and Social Psychology,104*, 673-694.

Luescher, K. & Pillemer, Karl (1998) "Intergenerational ambivalence: A new approach to the study of parent-child relations in later life." *Journal of Marriage and Family,* 60, 413-425.

Lussier, Y. Sabourin, S. & Turgeon, C. (1997) Coping strategies as moderatiors of relationship between attachment and marital adjustment. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 14*, 777-791.

Luster, T. Rhoades, K. & Haas, B. (1989) The relation between parental values and parenting behavior: a test of the Kohn hypothesis. *Journal of Marriage and Family, 51*, 139-147.

Lutz-Zois, C. J., Bradley, A. C., Mihalik, J. L. & Moorman-Eavers, E. R. (2006) Perceived similarity and relationship success among dating couples: an isiographic approach. *Journal of Social and Personal Relationships, 23*, 865-880.

Lye, D. & Biblarz, T. J. (1993) The effects of attitudes toward family life and gender roles on marital satisfaction. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 14*, 157-188.

Maccoby, E. E. (1980*). Social Development, Psychological Growth and the Parent Child Relationship.* New York: Harcourt Brace Jovanavich.

MacDermid, S. M., Houston, T. L. & McHale, S. M. (1990) Changes in Marriage associated with the transition to parenthood: Individual differences as a function of sex-role attitudes and changes in the division of labor. *Journal of Marriage and Family, 52*, 475-486.

MacDonald, K. (1997) Life history theory and human reporoductive behavior: enviornmental and contextual influences and heritable variation. *Human Nature, 8*, 327-359.

MacDonald, G. & Jessica, M. (2006) Family approval as a constraint in dependency regulation: Evidence from Australia and Endonesia. *Personal Relationships, 13,* 183-194.

MacDonald, W. L. & Demaris, A. (1995) Remarriage, Stepchildren, and Marital Conflict: Challenges to the Incomplete Institutionalization Hypothesis *Journal of Marriage and Family 57*, 387-398.

Mace, R. & Sear, R. (1997) Birth interval and the sex of children in a traditional African population: an evolutionary analysis. *Journal of Biosocial Science*, *29*, 499-507.

MacKinnon, C. E. (1989) An observational investigation of sibling interactions in married and divorced families. *Developmental Psychology, 25*, 36-44.

MacMillan, R. & Copher, R. (2005) Families in the life course: interdependency of roles, role configurations, and pathways. *Journal of Marriage and Family,67*, 858-879.

Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N. & Swank, A. B. (2001) Religion in the home in the 1980s and 1990s: A meta-analytic review and conceptual analysis of links between religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology, 15*, 559-595.

Main, M. (1990) Cross-cultural studies of attachment organization: recent studies, changing methodologies, and the concept of conditional strategies. *Human Development, 33*, 48-61.

Maio, G. R., Thomas, G., Fincham, F. D. & Carnelley, K. B. (2008) Unravelling the role of forgiveness in family relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 94,* 307-319.

Malhotra, A. & Tsui, A. O. (1996) Marriage timing in Sri Lanka: the role of modern norms and ideas. *Journal of Marriage and Family, 58,* 476-490.

Malhotra, A., Vanneman, R. & Kishor, S. (1995) Fertility, dimensions of patriarchy, and development in India: *Population and Development Review, 21*, 281-305.

Mangelsdorf, S., Gunnar, M., Kestenbaum, R., Lang, S. & Andreas, D. (1990) Infant proneness-to-distress temperament, maternal personality, an mother-infant attachment: associations and goodness of fit. Child Development, 61, 820-831.

Mansour, M. (2002) *Women and men as friends: Relationships across the life span in the 21st century*. Mahwah, N. J. Lawrence-Erlbaum.

Markey, P. M. & Markey, C. N. (2007) Romantic ideals, romantic obtainment, and relationshp experiences: The Complementarity of interpersonal traits among romantic partners. *Journal of Social and Personal Relationships, 24,* 517-533.

Marks, S. R. (1989) Toward a system theory of marital quality. *Journal of Marriage and Family, 51,* 15-26.

Marsden, D. & Abrams, S. (1987) 'Liberators', 'Companions', 'Intruders' and 'Cuckoos in the Nest': A sociology of caring relationships over life cycle. In P. Allatt, T. Keil, A. Brayman & B. Bytheway (Eds.). *Women and the life cycle: transitions and turning points.* (pp. 192-207). London: Marshall, T. J.

Marshall, T. J. Bejanyan, K. Di Castro, G. (2013) Attachment styles as predictorsof facebook related jealousy andsurveillance in romantic relationships. *Personal Relationships*, 20, 1-22.

Martin, P., Hagestad, G. O. & Diedrick, P. (1988) Family stories: events (temporarily) remembered *Journal of Marriage and Family, 50,* 533-541.

Martin, R. (1997) "Girls don't talk about garages!": Perceptions of conversation in same-and cross-sex friendships. *Personal Relationships, 4*, 115-130.

Matjasko, J. L., Grunden, L. N., Ernst, J. L. (2007) Structural and dynamic process Family risk factors: Consequences of holistic adolescent functioning. *Journal of Marriage and Family, 69*, 654-674.

Mazelis, J. M. & Mykyta, L. (2011) Relationship status and activated kin support: The role pf need and norms. *Journal of Marriage and Family 73*, 430-445.

McBride, B., Schoppe, S. J. & Rane, T. R. (2002) Child characteristics, parenting stress, and parental involvement: fathers versus mothers. *Journal of Marriage and Family, 64*, 998-1011.

Mc Daniel, B. T. & Teti, D. M. (2012) Coparenting quality during the first three months after birth. The role of infant sleep quality. *Journal of Marriage and Family,* 26, 886-895.

McGillicuddy-De Lisi, A. V. (1985) The relationship between parental beliefs and children's cognitive level. I. E. Siegel (Ed.) (1985) *Parental Belief Systems. The psychological consequences for children* (7-24). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

McGillicuddy-De Lisi, A. V. Siegel, I. E. (1995) Parental beliefs M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting: Vol 3: Status and social conditions of parenting* (323-358). New Jersey: Lawrence Erlbaum.

McGuire, W. J. & McGuire, C. V. (1988) Content and process in the experience of self. L. Berkowitz (Ed.) *Advances in experimental social psychology, 21*, (97-144) New York: Academic Press.

McHale, S. M. & Huston, T. L. (1985) The effect of the transition to parenthood on Marriage relationship: a longitudinal study. *Journal of Family Issues, 6*, 409-433.

McNulty, J. K., Neff, L. A., Karney, B. R. & Benjamin R. (2008) Beyond initial attraction: Physical attractiveness in newlywed marriage *Journal of Family Psychology, 22* 135-143.

McNulty; J. K. & Karneu, B. R. (2004) Positive expectations in the early years of marriage: should couples expect the best or brace for the worst? *Journal of Personality and Social Psychology, 86*, 729-743.

Medora, N. P. (2003) Mate selection in contemporary India: Love marriages versus arranged marriages. 209-230. In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Eds) *Mate selection across cultures.* (3-18) London: Sage.

Medora, N. P., Joshi, A., Larson, J. H. Hortaçsu, N. & Dave, P. (2002) Perceived attitudes toward romanticism: A comparative study of American, Asian-Indian, and Turkish young adults. *Journal of Comparative Family Studies, 33,* 155-178.

Mehta, C. M.&; Strough, J. N. (2009) Sex segregation in friendships and normative contexts across the life span. *Developmental Review, 29*, 201-220.

Melson, G. F., Ladd, G. W. & Hsu, H. (1993) Maternal support networks, maternal cognitions and young children's social and cognitive development. *Child Development, 64*, 1401-1417.

Menzies-Toman, D. A., Lydon, J. E. (2005) Commitment motivated benign appraisals of partner transgressions: Do they facilitate accomodation? JSPR, 22, 111-128.

Merz, E-M. & Liefbroer, A. C. (2012) The Attitude Toward Voluntary Childlessness in Europe: Cultural and Institutional Explanations, *Journal of Family Psychology*, 74, 587-600.

Mesch, G. S. & Talmud, I. (2006) The quality of online and offline relationships: the role of multiplexity and duration of social relationships. *The information society, 22*, 137-148.

Mesch, G. S., Talmud, I. & Quan-Haase, A. (2012) Instant messaging social networks: individual, relational, and cultural characteristics. *Journal of Social and Personal Relationships, 29,* 736-759.

Messmer, R., Miller, L. D. & Yu, C. M. (2012) Relationship between parent-infant bed sharing and marital satisfaction for mothers of infants. *Journal of Marriage and Family, 61*, 798-810.

Metts, S. (1989) An exploratory investigation of decepti,on in close relationships. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 6,* 159-179.

Michaels, G. Y. (1988) Motivational factors in the decision and timing of parenthood G. Y Michaels, G. Y. W. A: Goldberg (Ed.) *The transitions to parenthood: Current theory and research.* (23-61) Cambridge University Press: Cambridge.

Michaels, G. Y. & W. A. Goldberg (1988) *The transition to parenthhood: current theory and research.* Cambridge: Cambridge University Press.

Miche, M., Huxhold, O. & Stevens, N. L. (2013) A Latent Class Analysis of Friendship Network Types and Their Predictors in the Second Half of Life. *Journals of Gerontology series B-Psychological Sciences and Social Sciences. 68*. 644-652.

Michniewicz K. S. & Vandello, J. A. & Bosson, J. K. (2014) Men's (Mis) Perceptions of the Gender Threatening Consequences of Unemployment. *Sex Roles, 70*, 88-97.

Milardo, R. M., Johnson, M. P. & Huston, T. L. (1983) Developing close relationships: changing patterns of interaction between piar members and social networks. *Journal of Personality and Social Psychology, 44*, 964-976.

Miller, R. B. Hollist, C. S., Olsen, J. & Law, D. (2013) Marital quality and health over 2 years: A growth curve analysis *Journal of Marriage and Family*, 75, 6667-680.

Miller, P. J., Niehuis, S., Huston, T. L. (2006) Positive illusions in marital relationships: a 13-year longitudinal study. *Personality and Social Psychology Bulletin, 12*, 1579-1594.

Milevsky, A. (2004) Compensatory patterns of sibling support in emerging adulthood: Variations in loneliness, self-esteem, depression and life satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships,22,* 743-755.

Millings, A., Walsh, J. Hepper, E. & O'Brien, M. (2012) Good Partner, Good Parent: Responsiveness Mediates the Link Between Romantic Attachment and Parenting *Style Personality and Social Psychology Bulletin, 39*, 170-180.

Milkie, M. A., Kendig, S. M., Nomaguchi, K. M. & Denny, K. R. (2010) Time with children, children's well-being, and work-family balance among employed parents. *Journal of Marriage and Family, 72*, 1329-1343.

Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2005) Attchment theory and emotions in close relationships: exploring the attachment-related dynamics of emotional reactions to relational events. *Psychological Review 12*, 149-168.

Mistry, R. S., Lowe, E., Benner, A. D. & Chien, N. (2008) Expanding Family stres model: Insights from a mixed-methods approach. *Journal of Marriage and Family, 70*, 196-209.

Moen, P, Erickson, M. A. & Dempster-McClain, D. (1997) Their mother's daughters? the intergenerational transmission of gender attitudes in a world of changing roles. *Journal of Marriage and Family, 59*, 281-293.

Monin, J. K., Feeney, B. C. & Schultz, R. (2012) Attachment orientation and reactions to anxiety expression inclose relationships. *Personal Relationships, 19*, 535-550.

Monserud, M. A. (2008) Intergenerational relationships and affectual sol,darity between grandparents and young adults *Journal of Marriage and Family, 70*, 182-195.

Montgomery, M. J. Anderson, E. R., Hetherington, E. M. & Clingempeel, W. G. (1992) Patterns of Courtship for Remarriage: Implications for Child Adjustment and Parent-Child Relations *Journal of Marriage and Family, 54*, 686-698.

Morgan, D. L., Neal, M. B., Carder, P. (1996) The stability of core and peripheral networks over time. *Social networks, 19*, 9-25.

Morgan, S. P. & Hirosima, K. (1983) The persistence of extended family residence in Japan: Anachronism or alternative strategy *American Sociological Review, 48*, 269-281.

Morry, M. M. (2007) The attraction-similarity hypothesis among cross-sex friends: Relationship satisfaction, perceived similarities, and self-serving perceptions. *Journal of Social and Personal Relaitonships,24*, 117-138.

Mortensen, O., Torshein, T., Melkevick, O. & Thuen, F. (2012) Adding a baby to the equation: married and cohabiting women's relationship satisfaction in transition to parenthood. *Family proces, 51*, 122-139.

Mottram., S. A. (2004) *Aging mother-adult daughter relationship: solidarity, conflict, ambivalence, typology and variations in time.* Yüksek Lisans tezi, ODTÜ.

Mottram, S. A & Hortacsu, N. (2005) Adult daughter aging mother relationship over the life cycle: The Turkish case *Journal of Aging Studies, 19*, 471-488.

Mueller, M. & Elder, G. H. (2003) Family contingencies across the generations: Grandparent-grandchild relationships in holistic perspective. *Journal of Marriage and the Family, 65*, 404-417.

Muise, A., Christofides, E. & Desmarais, S. (2014) "Creeping" or just information seeking. Gender differences in partner monitoring in response to jelousy on Facebook. *Personal Relationships, 21,* 35-50.

Mulsow, M., Caldera, Y., Pursley, M., Reifman, A. & Huston, A. C. (2002) Multilevel factors influencing maternal stress during the first three years. *Journal of Marriage and Family, 64*, 944-956.

Murray, S. L., Bellavia, G. M., Rose, P. & Griffin, D. W. (2003) Once hurt, twice hurtful: how perceived regard regulates daily marital interactions. *Journal of Personality and Social Psychology, 84,* 126-147.

Murray, S. L. & Holmes, J. G. (1999) The (mental) ties that bind: the congnitive structures that predict relationship resilinece. *Journal of Personality and Social Psychology, 77,* 1228-1244.

Murray, S. L., Holmes, J. G. & Griffin, D. W. (1996) The benefits of positive illusions: idealization and the construction of satisfaction in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology, 70,* 79-98.

Murray, C. I. & Kimura, N. (2003) Multiplicity of paths to couple formation in Japan (247-268). In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* (247-268) London: Sage.

Murray, S. L., Derrick, J. L., Eder, S. & Holmes, J. G. (2008) Balacing connectedness and self-protection goals in close relationships: A levels-of-processing perspective in risk regulation. *Journal of Personality and Social Psychology, 93*, 429-459.

Murray, S. L., Holmes, J. G., Aloni, M., Pinkus, R. T., Derrick, J. L. & Leder, S. (2009) Commitment insurance: Compensating for the autonomy costs of interdependence in close relationships *Journal of Personality and Social Psychology 97*, 256-278.

Murstein, B. I. & Adler, E. R. (1995) Gender differences in power and self disclosure in dating and married couples. *Personal Relationships, 2*, 199-2009.

Musick, K., Brand, J. E. & Davis, D. (2012) variations in the relationship between education and marriage: Marriage market mismatch? *Journal of Marriage and Family, 74*, 53-69.

Musick, K. & Bumpass, L. (2012) Reexamining the case for marriage: Union formation and changes in well-being. *Journal of Marriage and Family, 74*, 1-18.

Nardi (1992) Seamless souls. Nardi, P. M. (ed*) Men's friendships* (1-14) London: Sage.

Neff, L. A. & Broady, E. F. (2011) Stress resilience in early marriage. Can practice make perfect. *Journal of Personality and Social Psychology, 101*, 1050-1067.

Neff, L. A. & Geers, A. L. (2013) Optimistic expectations in early marriage: A resource or vulnerability for adaptive functioning, *Journal of Personality and Social Psychology, 105,* 38-60.

Neff, L. A. & Karney, B. R. (2007) Stress crossover in newlywed marriage: alongitudinal and dyadic perspective *Journal of Marriage and Family*, 69, 594-607.

Neha G. (2012) Who "Fills in" for Siblings and How? A Multilevel Analysis of Personal Network Composition and Its Relationship to Sibling Size *Sociological Forum, 27*, 732-755.

Neto, F. (2012) Perception of love and sex across the adult life span. *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 760-775.

Newcomb, T. M. (1965) Attitude development as a function of reference groups: The Bennington study. H. Prohansky & B. Seidenberg (Ed.) *Basic Studies in Social Psychology* (215-225). New York: Holt, Rinehart and Winston.

Newcomb, T. M. (1966) Stabilities underlying changes in interpersonal attraction. I. D. Steiner & M. Fishbein (Ed.) *Current Studies in Social Psychology* (217-228). New York:Holt, Rinehart and Winston.

Newson, L., Postmes, T., Lea, S. E. G. & Webley, P. (2005) Why are modern families small? Toward an evolutionary and cultural explanation for the demographic transition. *Personal and Social Relationships Review, 9*, 360-375.

Neyzi, L. (2001) Object or subject. The paradox of youth in Turkey. *International Journal of Middle East Studies, 33*, 411-432.

Nezlek, J. B. & Pilkington, C. J. (1994) Perceptions of risk in intimacy and social participation. *Personal Relationships, 1*, 45-62.

Ninio, A. & Rinott, N. (1988). Fathers' involvement in the care of their infants and their attributions of cognitive competence to infants. *Child Development, 59*, 652-663.

Nobles, J. & Buttenheim, A. (2008) Marriage and socioeconomic change in contemporary Indonesia *Journal of Marriage and Family, 70*, 904-918.

Noftle, E. E. & Shaver, P. R. (2006) Attachment dimensions and big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality, 40*, 179-208.

Noller, P. (2005) Sibling relationships in adolescence: Learning and rowing together. *Personal Relationships, 12*, 1-22.

Noller, P. (1996) What is this thing called love? Defining the love that supports marriage and family. *Personal Relationships*, 3, 97-115.

Noller, P., Feeney, J. A. & Bennell, D. & Callan, V. J. (1994) A longitudinal study of conflict in early marriage. *Journal of Social and Personal Rrelationships, 11*, 233-252.

Nomaguchi, K. M. & Brown, S. L. (2011) Parental strains and rewards among mothers: the role of education. *Journal of Marriage and Family, 73*, 621-636.

Nomaguchi, K. M. & Milkie, M. A. (2003) Costs and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults' lives. Journal of Marriage and Family, 65, 356-374.

Nomaguchi, K. M. & Milkie, M. A. (2006) Maternal employment in childhood and Adults' retrospective reports of parenting practices *Journal of Marriage and Family, 68*, 573-594.

Nugent, C. N. (2013) Wanting mixed, sex children. Separate spheres, rational choice and symbolic capital motivations. *Journal of Marriage and Family, 75*, 886-902.

Nydegger, C. N. (1991) The development of paternal and filial maturity. In K. Pillemer and K. H. McCartney (ed.), *Parent-Child Relations Throughout Life.* (93-112) Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.

Nydegger, C. N. & Mitteness, L. (1996) Midlife: the prime of fathers C. D. Ryff and M. M. Seltzer (Eds) *Parental experience in midlife.* (533-559) University of Chicago Press. Chicago.

O'Brien, M. (2005) Studying individual and family development: Linking theory and research. *Journal of Marriage and Family, 67*, 880-890.

Oesterle, S., Hawkins, D., Hill, K. G. & Bailey, J. A. (2010) Men's and women's pathsways Journal of Marriage and Family, 72, 1436-1453.

Ogasaki, L. & Sterberg, R. J. (1993) Parental beliefs and children's school performance. *Child Development, 64*, 36-56.

Ogolsky, B. G. & Bowers, J. R. (2013) A meta-analitic review of relationship maintenance and its correlateds. *Journal of Personality and Social Psychology, 30*, 343-367.

Oliver, M. B. & Campbell, W. K. (1994)Perceived benefits and costs of romantic relationships for women and men: implications for excahnge theory. *Personal Relationships: 1*, 5-21.

Oishi, S., Graham, J., Kesebir, S. & Galinha, I. C. (2013) Concepts of Happiness Across Time and Cultures. *Personality and Social Psychology Bulletin 39*, 559-577.

Onishi, M. & Gjerde, P. F. (2002) Attachment strategies in Japanese urban middle-class couples: A cultural theme analysis of asymmetry in marital relationships. *Personal Relationships, 9*, 435-455.

Ono, H. (2003) Women's economic standing, marriage timing, and cross-national contexts of gender. *Journal of Marriage and Family, 65*, 275-286.

Ono, H. (2012) Marriage, cohabitation & happiness: A cross-national analysys of 27 countries. *Journal of Marriage and Family, 74*, 953-972.

Ono, H. & Berg, J. (2010) Homogamy and intermarriage of Japanese Americans with whites surrounding World War II. *Journal of Marriage and Family 72*, 1249-1262.

Orbuch, T. L., Veroff, J., Hassan, H. & Horrocks, J. (2002) Who will divorce: a 14-year longitudinal study of black couples and white couples. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 19*, 179-202.

Oswald, D. L. & Clark, E. M. (2006) How do friendship maintennance behaviors and problem-solving styles function at the individual and dyadic levels? *Personal Relationships* 13, 333-348.

Overall, N. C., Fletcher, G. J. O., Simpson, J. A. (2006) Regulation processes in intimate relationships: The role of ideal standarts. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*, 662-685.

Öztop, H. & Telsiz, M. (2001). Yaşlı ana-babaların yetişkin çocuklarıyla ilişkileri ve bu konudaki beklentiler: Kuşaklararası bir değerlendirme. I. Ulusal Yaşlılık Kongresi, 10-11 Ekim 2001, Ankara, 285- 299.

Padilla-Walker, L. M., Nelson, L. J. & Knapp, D. J. (2013) "Because I'm still the parent, that's why" parental legitimate authority during emerging adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships, 30?*, 1-21.

Pahl, J. (2000) The control and allocation of money within Family Cavanna H (Ed) The new *Citizenship of Family/ comparative perspectives* (14-31) Burlington VT Ashgate.

Paleari, F. G., Regalia, C. & Fincham, F. D. (2011) *Inequity in forgiveness: Implications for personal and relational well-being. Journal of Social and Clinical Psychology, 30,* 297-324.

Palkovitz, R. (1996) Parenting as a generator of adult development: conceptual issues and implications. *Journal of Social and Personal Relationships, 13,* 571-592.

Parelli-Harris, et al (2012) Changes in union status during the transition to parenthood in eleven European countries, 1970s to eaarly 200s. *Population Studies, 66,* 167-182.

Parke, R. D. (1996) Fatherhood. Cambridge: Harvard University Press.

Parke, R. D. & P. N. Stearns (1993) Fathers and child rearing Elder, G. E. Jr., Modell, J. & Parke, R. D. (Ed.) *Children in time and place* (147-170) Cambridge University Press.

Parker, J. G. & Asher, S. R. (1987) Peer relations and later personal adjustment: are low-accepted children at risk? Psychological Bulletin, 102, 357-389.

Parker, J. G. & Gottman, J. M. (1989) Social and Emotional development in a relational context. T. J. Berndt & G. W. Ladd (Ed.) Peer relations in child development (95-131). New York: Wiley.

Parks, M. R., Stan, C. M. & Eggert, L. L. (1983) Romantic involvement and social network involvement. *Social Psychology Quarterly, 46,* 116-131.

Parks, R. P. & Roberts, L. D. (1998) 'making moosic': the development of personal relationships on line and a comparison to their off-line counterparts. Journal of Social and Personal Relationships, 15, 517-537.

Pasley, K., Futris, T. G. & Skinner, M. L. (2002) Effects of commitment and psychological centrality of fathering. *Journal of Marriage and Family, 64,* 130-138.

Pasley, K., Kerpelman, S. & Guilbert, D. E. (2001) Gendered conflict, identity disruption, and marital instability: expanding Gottman's model. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 18,* 5-27.

Passer, M. W., Kelley, H. H. & Michela, J. L. (1978) Multidimensional scaling of the causes for negative interpersonal behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 36,* 951-962.

Patterson, J. M. (2002) Integrating family resilience and family stress theory. *Journal of Marriage and Family, 64,* 349-360.

Pearce, L. D. & Thornton, A. (2007) Religious identity and family ideologies in the transition to adulthood. *Journal of Marriage and the Family, 69,* 1227-1243.

Peilian, C., Epstein, N. B., Fang, X., Lam, D. O. B. &; Li, X. (2013) Similarity of relationship standards, couple communication patterns, and marital satisfaction among Chinese couples. *Journal of Family psychology, 27,* 806-816.

Perry-Jenkins, M. & Folk, K. (1994) Class couples and conflict: Effects of the division of labor on assessment of Marriage in dual-earner families. *Journal of Marriage and Family, 56*, 165-180.

Peters, A. & Liefbroer, A. C. (1997) Beyond marital status: partner history and well-being in old age. *Journal of Marriage and Family, 59*, 687-699b

Peterson, G. W. & Rollins, B. C. (1987) Parent-child socialization. M. B. Sussman and S. K. Steinmetz (Ed.) *Handbook of Marriage and Family* (471-507). London: Plenum Press.

Phalet, K. & Claeys, W. (1993) A comparative study of Turkish and Belgian Youth. *Journal of Cross-Cultural psychology, 24*, 319-343.

Phalet, K. & Hagendoorn, L. (1996) Personal adjustment to acculturative transitions: the Turkish experience. *International Journal of Psychology, 31*, 131-144.

Phalet, K & Schonpflug, U. (2001) Intergenerational transmission in Turkish immigrant fmilies: Parental collectivism, achievement values and gender differences. *Journal of Comparative Familt studies, 32*, 489-504.

Phinney, J. S., Ong, A. & Madden, T. (2000) Cultural valus and intergeneral value discrepancies in immigrant and nonimmigrant families *Child Development, 71*, 528-39.

Pierce, L, Dahl, M. S. & Nielsen, J. (2013) In Sickness and in Wealth: Psychological and Sexual Costs of Income Comparison in Marriage *Personality and Social Psychology Bulletin, 39*, 359-374.

Pillemer, K., Munsch, C. L., Fuller-Rowell, T., Riffin, C. & Suitor, J. J. (2012) Ambivalence toward adult children: differnces between mothers and fathers. *Journal of Marriage and Family, 74*, 1101-1113.

Pitman, J. F. & Lloyd, S. A. (1988) Quality of family life, social support, and stress. *Journal of Marriage and Family, 50*, 53-67.

Pollmann-Schult, M(2014) Parenthood and Life Satisfaction: Why Don't Children Make People Happy? *Journal of Marriage and Family, 76*, 319-336.

Ponzetti, J., Zvonkoviç, A. M., Cate, R. M. & Huston, T. L. (1992) Reasons for divorce: a comparison between former partners. *Journal of Divorce and Remarriage, 17*, 183-201.

Posada, G., Gao, Y., Wu, F., Posada, R., Tascon, M., Schöelmerich, A., Sagi, A., Kondo-lkemura, K., Haaland, W. & Synnevaag, B. (1995) The secure-base phenomenon across cultures: children's behavior, mothers' preferences, and experts' concepts. E. Waters, B. E. Vaughn, G. Posada, K. Kondo-lkemura. *Monographs of the Society for Research in Child Development*. seri no. 244, 60, no. 1-2, 27-48. Chicago: University of Chicago Press.

Previty, D. & Amato, P. R. (2004) Us infidelity a cause or a consequence of poor marital quality? *Journal of Social and Personal Relationships, 21*, 217-230.

Proulx, C. M., Helms, H. M. & Buehler, C. (2007) Marital quality and personal well being: a meta analysis.Journal of Marriage and Family, 69, 576-593.

Proulx, C. M. & Snyder-Rivas, L. A. (2013) The Longitudinal Associations Between Marital Happiness, Problems, and Self-Rated Health A Dyadic Ex-

amination of Family-of-Origin Influence on Newlyweds' Marital Satisfaction *Journal of Family Psychology, 27*, 194-202.

Prusank, D. T., Duran R. L. & Delilo D. A. (1993) Interpersonal relationships in women's magazines- dating and relating in the 1970s and 1980s. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 10*, 307-320.

Putallaz, M. & Wasserman, M. (1990). Children's entry behavior. S. R. Asher & J. D. Coie (Ed.) *Peer rejection in childhood* (17-59)Cambridge: Cambridge University Press.

Quek, K. M.-T. & Knudson-Martin, C. (2006) A push toward Equality: processes among dual-career newlywed couples in collectivistic culture *Journal of Marriage and Family, 50*, 68, 56-69.

Rabiner, D. & Coie, J. (1989) Effect of expectancy inductions on rejected children's acceptance by unfamiliar peers. *Developmental Psychology, 25*, 450-457.

Ramirez, A. (2008) An examination of the trioartite approach to commitment: an actor-partner interdependence model analysis of the effect of relational maintenance behavior. *Journal of Social and Personal Relationships, 25*, 943-965.

Rastogi, M. & Wampler, K. S. (1999) Adult daughters' perceptions of the mother-daughter relationship: A cross-cultural comparison. *Family relations, 48*, 327-336.

Rauer, A., J., Karney, B. R., Garvan, C. W. & Hou, W. (2008) Relationship risks in context: A cumulative risk approach to understanding relationship satisfaction. *Journal of Marriage and Family, 70*, 1122-1135.

Rauer, A. & Volling, B. (2013) More than one way to be happy. A typology of marital happiness. *Family Process,52*, 519-534.

Rawlins, K. W. (1992) *Friendship matters*. New York: Walter de Gruyter.

Raymo, M. (2003) Premarital living arrangements and the transition to first marriage in Japan. *Journal of Marriage and Family, 65*, 302-315.

Reczek, C., Liu, H. & Umberson, D. (2010) Just the two of us? How parents influence adult children's marital quality . *Journal of Marriage and Family*, 72, 1205-1219.

Redecki-Bush, C., Farrell, A. D. & Bush, J. (1993) Predicting jealous responses: the influence of adult attachment and depression on threat appraisal. *Journal of Social and Personal Relationships, 10*, 569-588.

Reeder, M. H. (2000) 'I like you ...as a friend': The role of attraction in cross-sex friendship. *Journal of Social and Personal Relationships, 17*, 329-347.

Reyes, J. R. (2003) Couple formation practices in Spain 175-190). Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures*. (3-18) London: Sage.

Reis, H. T. (2007) Steps toward the ripening of relationship science. *Personal Relationships*, 14, 1-23.

Reissman, C., Aron, A. & Bergen, M. R. (1993) Shared activities and marital satisfaction: causal direction and self-expansion versus boredoom. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 10*, 243-254.

Reisman, J. M. (1981) Adult friendships. S. Duck & R. Gilmour (ed*) Personal Relationships 2: Developing Personal Relationships.* (205-230) New York: Academic Press.

Rholes, W. S., Simpson, J. A., Tran, S., Martin, A. M. & Friedman, M. (2007) Attachment and information seeking in romantic relationships *Personality and Social Psychology Bulletin, 33,* 422-438.

Riblatt, S. N. (2003) Couple formation in Israeli Jewish society. (137-154). In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* (3-18) London: Sage.

Rina, E. M. & Feinberg, M. E. (2012) Involvment in childrearing and mothers' and fathers' adjustment. *Family Relations, 61,* 836-850.

Ripley, J. S., Worthington, E. L. Jr., Bromley, D., Kemper, S. D. (2005) Covenantal and contractual values in marriage: marital values orientation toward wedlock or self-actualization (Marital VOWS) Scale. *Personal Relationships, 12,* 317-336.

Roberto, K. A. (1990) Grandparent and grandchild relationships Brubaker, T. H. (Ed.) *Family interactions in later life* 2. ed. (100-114) California: Sage

Roberts, S. G. B. &. Dunbar, R. I. M. (2011) Communication in social networks: Effects of kinship, network size, and emotional closeness *Personal Relationships, 18,* 439-452.

Robins, G. & Kashima, Y. (2008) Social psychology and social networks: Individuals and social systems. *Asian Journal of Social Psychology, 11,* 1-12.

Rodgers, K. B. & Rose, H. A. (2002) Risk and resiliency factors among adolescents who experience marital transitions. *Journal of Marriage and Family, 64,* 1024-1037.

Roeters, A., van der Lippe, T. & Kluwer, E. S. (2010) Work characteristics and parent-child relationship quality: The mediating role of temporal involvement. *Journal of Marriage and Family, 72,* 1317-1328

Roer-Strier, D. & Rivlis, M. (1998) Timetable of psychological and behavioral autonomy expectations among parents from ısrael and the former soviet union. *International Journal of Psychology, 33,* 123-135.

Roggensack, E. E. & Sillars, A. (2013) Agreement and understanding about honesty and deception rules in romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 30,* 301-322.

Rogers, S. J. (1999) Wives' income and marital quality: Are there reciprocal effects*? Journal of Marriage and Family, 61,* 123-132.

Rogers, S. J., White, L. K. (1998) Satisfaction with parenting: the role of marital happiness, family structure, and parents' gender. *Journal of Marriage and Family, 60,* 293-308.

Rook, K. S. & Pietromonaco, P. (1987) Close relationships: ties that heal or ties that bind? H. Jones and D. Perlman (Ed.) Advanves in Personal Relationships, v. 1. (1-35) London: JAI Press Inc.

Rosenbluth, S. C., Steil, J. M., Whitcomb, J. H. (1998) Marital equality - What does it mean? Journal of Family Issues, 19, 227-244.

Rossi, A. S. & Rossi, P. H. (1990) *Of Human Bonding: Parent-Child Relations across the life course.* New York, NY: A. de Gruyter.

Rothbaum, F., Kakinuma, M., Nagaoka, R. & Azuma, H. (2007) Attachment and amae: Parent-child closeness in the United States and Japan *Journal of Cross-Cultural Psychology, 38*, 465-486.

Rothbaum, F., Pott, M., Azuma, H., Miyake, K. & Weisz, J. (2000) The development of close relationships in Japan and the United States: paths of symbolic harmony and generative tension. *Child Development, 71*, 1121-1142.

Rothbaum, F. & Tsang, B. Y. (1998) Lovesongs in the united states and China: On the nature of romantic love *Journal of Cross-Cultural Psychology 29*, 306-319.

Rozenblatt, P. C. & Cozby, P. (1974) courtship patterns associated with freedom of choice in Marriage. *Journal of Marriage and Family 34*, 689-695.

Rubin, C. M. & Rubib, J. Z. (1994) Dynamics of conflict escalation in families: the role of threat, promises, guilt induction, and passive manipulation. Jones, W. H. & Perlman, D. (1991) (Ed.) *Advances in personal relationships: a research manual. vol 4.* (165-191) Cambridge University Press: Cambridge.

Rubin, K. D., LeMare, L. J. & Lollis, S. (1990) Social withdrawal in childhood: developmental pathways to peer rejection. S. R. Asher & J. D. Coie (Ed.) *Peer rejection in childhood.*(217-249) Cambridge: Cambridge University Press.

Rubin, Z. (1970) Measurement of Romantic Love:*Journal of Personality and Social Psychology, 16*, 265-273.

Ruble, D. N., Brooks-Gun J., Fleming, A. S., Fitzmaurice, G.,, Stangor, C Deutsch, F. (1990) Transition to motherhood and the self: Measurement, stability, and change. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 450-463.

Ruble, D. N., Fleming, A. S., Hackel, L. S. & Stangor, C. (1988) Change in the marital relationship during transition to first time motherhood: the effects of violated expectations concerning division of household labour. *Journal of Personality and Social Psychology, 55*, 78-87.

Ruppel, E. K. Curran, M. A. (2012) Relational sacrifices in romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 508-529.

Rusbult, C. E. (1983) A longitudinal test of the investment model: The development (and deterioration) of satisfaction and commitment in heterosexual involvements. *Journal of Personality and Social Psychology, 45*, 101-117.

Rusbult, C. & Buunk, B. P. (1993) Commitment processes in close relationships- an interdependence analysis. *Journal of Social and Personal Relationships, 10*, 175-204.

Rusbult, C. E., Deigotas, S. M. & Verette, J. (1994) The investment model: an interdependence analysis of commitment processes and relationship maintenance phenomena. D. J. Canary & L. Stafford (Eds) *Communication and Relational Maintenance.* 115-139 London: Academic Press.

Rusbult, C. E., Johnson, D. J. & Morrow, G. D. (1986) Impact of couple problem solving on distress and nondistress in dating relationships.Journal of Personality and Social Psychology, 50, 744-753.

Rusbult, C. E., Martz, J. M. & Agnew, C. R. (1998) The investment model scale: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships, 4*, 357-392.

Rusbult, C. E., Verette, J. & Whitney, G. A. (1991) Accomodation processes in close relationships: Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology, 60*, 53-78.

Rutter, M. (1979) Maternal deprivation, 1972-1978: New Findings, new concepts, new approaches. *Child Development, 50*, 283-305.

Ruvolo, A. P. & Ruvolo, C. M. (2000) Creating Mr right and Ms right: interpersonal ideals and personal change in newly weds. *Personal Relationships 7*, 341-362.

Ruvolo, A. P. & Veroff, J. (1997 For better or for worse: real-ideal discrepancies and the marital well-being of newly weds. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 14*, 223-242.

Ryan, R. M., La Guardia, J. G., Solky-Butzel, J., Chircov, V. & Kim, Y. (2005) On the interpersonal regulation of emotions: Emotional reliance across gender, relationships and culture *Personal Relationships, 12*, 145-163.

Ryff, C. D., Schmutte, P. S. & Lee, Y. H. (1996) How children Turn out: implications for parental self-evaluation C. D. Ryff and M. M. Seltzer (Ed.) *Parental experience in midlife.* (383-422)University of Chicago Press. Chicago.

Saffrey, C. & Ehrenberg, M. (2007) When thinking hurts: Attachment, rumination, and postrelationship adjustment *Psychological Review, 14*, 351-368.

Sabatelli, R. M. & Bartle-Haring, S. (2003) Family-of-origin experiences and adjustment in married couples. *Journal of Marriage and Family, 65*, 159-69.

Sagrestano, L. M., Heavey, C. L. & Christensen, A. (1999) Perceived power and physical violence in marital conflict. *Journal of Social Issues, 55*, 65-79.

Salaff, J. W. (1973) The emerging conjugal relationship in the people's republic of China. *Journal of Marriage and Family, 35*, 705-717.

Salmela-Aro, K. (2012) Transition to parenthood and positive parenting: longitudinal and interventional approaches. European Journal of Developmental Psychology, 9, 21-32.

Salovey, P. & Rodin, J. (1986) The differentiation between social-comparison jealousy and romantic jelousy. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 1100-1112.

Samerof, A. J. & Feil, L. A. (1985) Parental concepts of development. I. E. Siegel (Ed.) (1985). *Parental Belief Systems. The psychological consequences for children* (83-105). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Sancilio, M. F., Plumert, J. M. & Hartup, W. W. (1989) Friendship and aggressiveness as determinants of conflict outcomes in middle childhood. *Developmental Psychology, 25*, 812-819.

Sanford, K. (2007) Hard and soft emotion during conflict: investigating married couples and other relationships. *Personal Relationships*, 14, 65-90.

Sanford, K. & Rowatt, W. C. (2004) When is negative emotion positive for relationships? An investigation of married couples and roommates. *Personal Relationships*, 11, 329-354.

Sanrı, Ç. & Goodwin, R. (2013) Values and love styles in Turkey and Great Britain. *International Journal of Psychology, 48*, 837-845.

Sarkisian, N., Gerena, M. & Gerstel, N. (2007) Extended family integration among Euro and Mexican Americans: Ethnicity, Gender, and Class. *Journal of Marriage and Family, 69*, 40-54.

Sarkisian, N. & Gerstel, N. (2008) Till mariage do us part: Adult children's relationships with their parents. *Journal of Marriage and the Family,70*, 360-76.

Savaş, S. (1992) Fetva ve Şer'iyye sicillerine göre ailenin teşekkülü ve dağılması. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 2.* (504-547). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları No: 71.

Schmitt, B. H. (1988) Social comparison in romantic jealousy. *Personality and Social Psychology Bulletin, 14*, 374-387.

Schmitt, D. P. et al (2004) Patterns and universals of adult romantic attachment across 62 cultural regions: Are models of self and of other pancultural constructs. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 35*, 367-402.

Schneider, C. S. & Kenny, D. A. (2000). Cross-sex friends who were once romantic partners: Are they..platonic friends now? *Journal of Social and Personal Relationships, 17*, 451-466.

Schaefer, S. & Edgerton,, P. M. (1985). Parent and child correlates of parental modernity. I. E. Siegel (Ed) *Parental Belief Systems. The psychological consequences for children* (287-318) Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Scharfe, E. & Bartholomew, K. (1994) Reliability and stability of adult attachment patterns, *Personal Relationships, 1,* 23-43.

Schoenfield, E. A., Breedow, C. A. & Huston, T. L. (2012) Do men and women Show love differently in Marriage? *Personality and Social Psychology Bulletin, 38,* 1396-1409.

Schoppe-Sullivan, S. J. & Mangelsdorf, S. C. (2013) Parent characteristics and early coperanting behaviorat the transition to parenthood. *Social Development, 22*, 363-383.

Schumm, W. R., Jurich, A. P., Bollman, S. R. & Bugaighis, M. A. (1985) His and Her marriage revisited. *Journal of Family Issues, 6,* 221-227.

Schvaneveldt, P. L. (2003) Mate selection preferences and practices in Equador and Latin America. Hamon, R. R. & Incoldsbyi B. B. (ed.) *Mate selection across cultures.* (43-60) London; Sage.

Searcy, E.& Eisenberg, N. (1992) Defensiveness in Response to Aid From a Sibling. *Journal of Personality and Social Psychology, 62*, 423-433

Segall, M. H., Lonner, W. J. & Berry, J. W. (1998) Cross-cultural psychology as a scholarly discipline: On the flowering of culture in behavioral research. *American Psychologist, 53*, 1101-1110.

Seegobin, W. & Tarquin, K. M. (2003) Mate selection in Trinidad and Tabago: A multireligious multicultural perspctive 61-75 Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* London: Sage.

Segrin, C., Taylor, M. E. & Altman, J. (2005) Social cognitive mediators and relational outcomes associated with Parental divorce. *Journal of Social and Personal Relationships, 22,* 361-377.

Seidler, V. J. (1992) Rejection, vulnerability and friendship: Nardi, P. M. (ed.) *Men's friendships* (15-34) London: Sage.

Salmela-Aro, K. (2012) Transition to parenthood and positive parenting. Longitudinal intervention approaches. *European Journal of Developmental Psychology, 9*, 21-32.

Semin, G. R. (2001) Language and social cognition. A. Tesser & N. Schwarz (Eds.) Blackwell *Handbook of Social Psychology: Individual Processes. Vol 1.* (159-180). Oxford: Blackwell Publishers.

Semin, G. R., Higgins, T., de Montes, L. G., Estourget, Y. & Valencia, J. F. (2005) Linguistic signatures of regulatory focus: How abstraction fits promotion more than prevention. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*, 36-45.

Schaefer, S. & Edgerton, P. M. (1985). Parent and child correlates of parental modernity. 1. E. Siegel (Ed.) *Parental Belief Systems. The psychological consequences for children* (287-318) Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Shantz, C. U. (1987) Conflicts between children. *Child Development, 58*, 283-305.

Sheehan, N. W. & Donorfio, L. M. (1999) Efforts to create meaning in the relationship between aging mothers and their caregiving daughters: a qualitative study of caregiving. *Journal of Aging Studies, 13(2)*, 161-177.

Sheets, V. L. (2013) Passion for life: self expansion and passionate love across the life span. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*, 1-17.

Shek, D: T. L. (1996) The value of children to Hong Kong Chinese parents. *The Journal of Psychology, 130*, 561-569.

Sherif-Trask, B. (2003) Love, courtship, and marriage from a cross-cultural perspective: The upper middle class Egyptian example. Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* (121-136) London: Sage.

Sherman, A. M., Lansford, J. E. & Volling, B. L. (2006) Sibling relationships and best friendships in young adulthood: Warmth, conflict, and well being. *Personal Relationships, 23*, 151-165.

Sherrod, D. C. (1989) The influence of gender on same sex friendships Gender and same sex friend C. Hendrick (Ed.) *Close relationships. Review of personality and social psychology, 10*, 164-186 London Sage

Shoa, Y., Yao, X. Li, Y. (et al) (2013) Personility and life satisfaction in Vhina: The birth order effect under the influence of national policy. *Personality and Individual Differences, 54*, 536-541.

Shrout, P. E., Herman, C. G. & Bolger, N. (2006) The costs and benefits of practical and emotional support on adjustment: A daily diary study of couples experiencing acute stress. *Personal Relationships*, 13, 115-134.

Shure, M. B. & Spivack, G. (1972) Means-end thinking, adjustment, and social class among elementary school-aged children. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 38*, 348-353.

Shure, M. B., Spivack, G. & Jaeger, M. (1971) Problem solving thinking and adjustment among disadvantagedpreschool children. *Child Development, 42*, 1791-1803.

Sik, E. & Wellman, B. (1999) Network capital in capitalist, communist and postcommunist countries. B. Wellman (Ed.) *Networks in the global village: Life in contemporary communities.* (225-254) Colorado: Westview Press.

Silverberg, S. B. (1996)Parents' well-being at their children's transition to adolescence. C. D. Ryff and M. M. Seltzer (Eds) Parental experience in midlife. (215-254) University of Chicago Press. Chicago.

Silverstein, M., Chen, X., Heller, K. (1996) Too much of a good thing? Intergenerational social suport and the psychological well-being of older parents. *Journal of Marriage and Family, 58,* 970-982.

Silverstein, M. & Giarrussi, R. (2010) Aging and family life: A decade in review. *Journal of Marriage and Family, 72,* 1039-1058.

Simon, R. W., Eder, D. & Evans, C. (1992) The development of feeling norms underlying romantic love among adolescent females. *Journal of Personality and Social Psychology, 55,* 29-46.

Simons, R. L., Beaman, J. Conger, R. D. & Chao, W. (1993) Stress support, and antisocial behavoior trait as a determinant of emotional well-being and parenting practicesamong single mothers. *Journal of Marriage and Family,* 55, 385-398.

Simpson, J. A. (1987) The dissolution of romantic relationships: factors involved in relationship stability, and emotional distress. Journal of Personality and Social Psychology, 7, 672-683.

Simpson, J. A., Rholes, W. S., Campbell, L., Tran, S. & Wilson, C. L. (2003) Adult attachment, the transition to parenthood, and depressive symptons. *Journal of Personality and Social Psychology, 84,* 1172-1187.

Sinh, K. T. & Nguyen, H. H. (2006) The effects of acculturative variables on Asian American parent-child relationships *Journal of Social and Personal Relationships, 23,* 407-426.

Siu-kai, L. (1981) Chinese familism in an urban industrial setting: the case of Hong Kong *Journal of Marriage and Family* 43, 977-992.

Slotter, E. B. & Finkel, E. J. (2009). The strange case of sustained dedication to an unfulfilling relationship: Predicting commit- ment and breakup from attachment anxiety and need fulfill- ment within relationships. *Personality and Social Psychology Bulletin, 35,* 85-100.

Smith, P. B. (2004) Nations, cultures, and individuals: New perspectives and old dilemnas. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 35,* 6-12.

Snarey, J. (1993) *How fathers care: a four decade study.* Cambridge: Harvard U Press.

Sobolewski; J. M. & Amato, P. R. (2005) Economic hardship in Family of origin and children's psychological well-being in adulthood. *Journal of Marriage and Family,* 67, 141-156.

South, S.C., Foli, K. J. & Lim, E. (2013) Predictions of relationship satisfaction in adoptive mothers *Journal of Social and Personal Relationships,30,* 545-563.

Spielman, S., MacDonald, G., Maxwell, J. A., Joel, S., Peragine, D., Muise, A. & Impett, A. C. (2013) Settling for less out of fear of being single. *Journal of Personality and Social Psychology, 105,* 1049-1073.

Spielman, S. S. Macdonald, G. & Tackett, J. L. (2012) Social threat, social reward and regulation of investment in relationships. Personal Relationships, 19, 601-622.

Spilman, S. K., Neppl, T. K., Donnellan, M. B., Schofield, T. J. & Conger, R. D. (2013) Incorparating religiosity into a developmental model of positive family functioning across generations. *Developmental Psychology, 49*, 763-774.

Spitz, R.A. (1945). Hospitalism-An Inquiry Into the Genesis of Psychiatric Conditions in Early Childhood. *Psychoanalytic Study of the Child, 1,* 53-74.

Spitze, G. & Logan, J. (1990) Sons, daughters, and intergenerational social support. *Journal of Marriage and Family, 52*, 420-430.

Spitze, G. & Trent, K. (2006) Gender Differences in Adult Sibling Relations in Two-Child Families. *Journal of Marriage and Family, 68,* 977-992.

Sprecher, S. (1999) "I love you more today than yersterday": romantic partners' perceptions of changes in love and related affect over time. *Journal of Personality and Social Psychology, 76*, 46-53.

Srivastava, S., McGonigal, K. M., Richards, J. M., Butler, E. A. & Gross, J. J. (2006) Optimisim in close relationships: How seeing things in a positive light makes them so. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*, 143-153.

Stack, S & Eshelman, J. R. (1998) Marital Status and happiness. *Journal of Marriage and Family, 60,* 527-536.

Stafford, L. & Canary, D. J. (1991) Maintenance strategies and romantic relationship type, gender, and relational characteristics. *Journal of Social and Personal Relationships, 8*, 217-242.

Stafford,L., David; P. & McPherson, S. (2013) Sanctity of marriage and marital quality. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*, 1-17.

Stafford, L., Kline, S. L. & Ranklin, C. T. (1998) The association between reasons for commitment and the development and outcome of marital relationships. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 5*, 47-63.

Stapeton, L. T. & Bradbury, T. N. (2012) Marital interaction prior to parenthood predicts child interaction 9 years later. *Journal of Family Psychology, 26*, 479-487.

Steele, H., Steele, M. & Fonagy, P. (1996) Associations among attachment classificaions of mothers, fathers, and their infants. *Child Development, 67*, 541-555.

Steil, J. M. & Turetsky, B. A. (1987) Is equal better? Relationship between marital equality and psychological symptomology.*Applied Social Psychology Annual, 7,* 73-97.

Stein, C. H., Bush, E. G., Ross, R. R. & Ward, M. (1992) Mine, yours and ours: aconfigural analysis of the networks of married couples in relation to marital satisfaction and individual well-being. *Journal of Social and Personal Relaitonships, 9,* 365-383.

Stein, C. H. Wemmerus, V. A., Ward, M., Gaines, M. E., Freeberg, A. L., Jewell, T. C. (1998) "Because they are my parents": an intergenerational study of

felt obligation and parental caregiving. *Journal of Marriage and Family, 60,* 611-622.

Steinfield, C., Ellison, N. B. & Lampe, C. (2008) Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology, 29,* 434-445.

Stephanie, C. (2000) Historical perspectives on family studies. *Journal of Marriage and Family, 62,* 283-295.

Sternberg, L. (1987) Impact of puberty on family relations; effects of pubertal status and pubertal timing. *Developmental Psychology, 23,* 451-460.

Sternberg, R. J. (1986)A triangular theory of love. *Psychological Review, 93,* 119-135.

Sternberg, R. J., (1995) Love as story. *Journal of Social and Personal Relationships,* 12, 541-546.

Sternberg, R. J. (1996) Love stories. *Personal Relationships, 3,* 59-81.

Sternberg, R. J. & Grajek, S. (1984) The nature of love. *Journal of Social and Personal Relationships, 47,* 312-329.

Sternberg, R. J., Hayyat, M. & Barnes, M. L. (2001) Love as story. Empirical test of aspects of a theory of love as a story. *European Journal of Personality, 15,* 199-218.

Stets, J. E. (1993) The link between past and present intimate relationships. *Journal of Family Issues. 14,* 236-260.

Steward, S. M., Bond, M. H., Deeds; O & Chung, S. F. (1999) Intergenerational patterns of values and autonomy expectations in cultures of relatedness and separateness. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 30,* 575-593.

Steward, S. M., Bond, M. H., Deeds; O, Westrick, J., Wong, C. M. (1999) Predictors of school achievement in a Hong Kong international school. *International Journal of Psychology, 34,* 163-174.

Stocker, C. M., Richmond, M. K., Low, S. M., Alexander, E. K. & Elias, N. M. (2003) Marital conflict and children's adjustment: Parental hostility and children's interpretations as mediators. *Social Development, 12,* 2, 149-161.

Stone, E. A., Shackelford, T. K. & Buss, D. M. (2007) Sex ratio and mate peference: acorss cutural investigation *European Journal of Social Psychology, 37,* 288-296.

Stopes-Roe, M. & Cochrane, R. (1988) Marriage in two cultures. *British Journal of Social Psychology, 27,* 159-169.

Stoneman, Z., Brody, G. H. & Burke, M. (1989) Sibling temperaments and maternal and paternal perceptions of marital, family and personal functioning. *Journal of Marriage and Family,* 51, 99-113.

Strayer, F. F., Verissimo, M., Vaughn, B. E. & Howes, C. (1995) Caregiving, cultural, and cognitive perspectives on secure-base behavior and working models: new growing points of attachment theory and research. (Ed.) E. Waters, B. E. Vaughn, G. Posada, K. Kondo-Ikemura. *Monographs of the Society for Research in Child Development.* seri no. 244, 60, no 1-2, 49-70. Chicago: University of Chicago Press.

Stroufe, L. A. & Fleeson, J. (1986) Attachment and the construction of relationships. W. W. Hartup & Z. Rubin (Ed.) *Relationships and Development*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Suitor, J. J., Sechrist, J.; Pillemer, K.,(2007) When mothers have favourites: Conditions under which mothers differentiate among their adult children. *Canadian Journal of Aging, 26*85-99.

Suitor, J. J., Sechrist, J. Likuhn, M., Paardo, S. T. Gilligan, M. & Pillemer, K (2009) The Role of Perceived Maternal Favoritism in Sibling Relations in Midlife. *Journal of Marriage and Family, 71,* 1026-1038

Sun, Y. & Li, Y. (2011) Effects of family structure type and stability on children's academic performance trajectories. *Journal of Marriage and Family, 73*, 541-556.

Surra, C. A. (1985) Courtship types: Variations in interdependence between partners and social networks. *Journal of Personality and Social Psychology, 49*, 357-375 (1988).

Surra, C. A., Arizzi, P. & Asmussen, L. A. (1988) The association between reasons for commitment and the development and outcome of marital relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 5*, 47-64.

Surra, C. A. & Huston, T. L. (1987) Mate selection as a social transition D. Perlman & S. Duck (Eds.), *Intimate relations* (88-120) Newbury Park CA: Sage.

Surra, C. A. & Hughes, D. K. (1997) commitment processes in accounts of the development of premarital relationships. *Journal of Marriage and Family 59,* 5-21.

Surra; C. A. & Milardo, R. M. (1991) The social psychological context of developing relationships: interactive and psychological networks. Jones, W. H. & Perlman, D. (1991) (Ed.) *Advances in personal relationships: a research manual. Vol 2*, (1-36) London; Jessica Kingsley Publishers.

Sutcliffe, A., Dunbar, R., Binder, J. & Arrow, H. (2012) Relationships and the social brain. Integrating psychological and evolutionary perspectives. *British Journal of Psychology,103*, 148-168.

Sümer, N. & Cozarelli, C. (2004) The impact of adult attachment on partner and self attributions and relationship quality. *Personal Relationships, 11*, 355-371.

Şahin, D. & Güvenç, G. B. (1996) Ergenlerde aile algısı ve benlik algısı. *Psikoloji Dergisi 11*, 22-32.

Tan, R., Overall, N. C. & Taylor, J. (2012) Let's talk about us: attachment, relationship-focused disclosure and relationship qu ality. *Personal Relationships, 19*, 521-534.

Tang, S. & Zuo, J. (2000) Dating attitudes and behaviors of American and Chinese college students. *The Social science Journal, 37*, 67-78.

Takyi, B. H. (2003) Tradition and Change in family and marital processes: Selecting a marital partner in Ghana. In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Eds) Mate selection across cultures. (79-94) London: Sage.

Taylor, R. D. & Oskay, G. (1995). Identity formation in Turkish and American late adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 26*, 8-22.

Teachman, J. (2008) Complex life course patterns and the risk of divorce in second marriages. *Journal of Marriage and Family, 70,* 294-305.

Tekman, H. G., Hortaçsu, N., Ok, A. B. 2008 Message content, group identification and the intergroupsensitivity effect: Responses to the message and recognition memory) *Asian Journal of Social Psychology, 11,* 279-85.

Terry, D. J. (1991) Stress, coping and adaptiation to new parenthood. *Journal of Social and Personal Relatonships, 8,* 527-547.

Thesiss, J. A., Estlein, K. & Webwe, K. M. (2013) A longitudinal assessment of relationship characteristics that predict new parents' relationship satisfaction. *Personal Relationships, 20,* 216-235.

Thesis, J. A. & Nagy, M. E. (2012) A cross-cultural test of the relational turbulence model: Relationship characteristics that predict turmoil and topic avoidance for Koreans and Americans. *Journal of Social and Personal Relationships, 29,* 545-565.

Teti, D. M., Sakin, J. W., Kucera, E. & Corns, K. M. (1996). And baby makes four: predictprs of attachment security among preschool-age firstborns during transition to siblinghood. *Child Development, 67,* 579-596.

Thibaut, J. W. & Kelley, H. H. (1959) *The Social Psychology of Groups.* New York: Wiley.

Thomas, J. J. (2012) Adolescents' Conceptions of the Influence of Romantic Relationships on Friendships. Journal of Genetic Psychology, 173, 198-207.

Thomese, F. & Liefbroer, A. C. (2013) Child Care and Child Births: The Role of Grandparents in the Netherlands, *Journal of Marriage and the Family, 75,* 403-421.

Thomson, E. (1997) Couple childbearing desires, intentions, and births. *Demography, 34,* 343-354.

Tidwell, N. D. & Eastwick, P. W. (2013) Sex Differences in Succumbing to Sexual Temptations: A Function of Impulse or Control? *Personality and Social Psychology Bulletin39,* 1620-1633.

Toprak, Z. (1992) II. Meşrutiyet döneminde devlet, aile ve feminizm. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi: 2.* (216-227). Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu yayınları No: 71.

Torr, B. M. (2011) *The Changing Relationship between Education and Marriage in the United States, 1940-2000. Journal of Family History, 36,* 483-503.

Totenhagen, C. J., Curran, M. A., Serido, J. & Butter, E. A. (2013) Gooddays, bad days: Do sacrifices imporove relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 30,* 881-890.

Tran, S., Simpson, J. A. (2009) Prorelationship maintenance behaviors: The joint roles of attachment and commitment. *Journal of Personality and Social Psychology, 97,* 685-698.

Trakeshwar, N., Stanton, J. & Pargament, K. I. (2003) Religion: an overlooked dimension in cross-cultural psychology. *Journal of Cross-Cultural Psychology, 34,* 377-394.

Treas, J. & Gubernskaya, Z. (2012) Fare to moms? Maternal contact for seven countries in 1986 and 2001. *Journal of Marriage and the Family, 74*, 297-311.

Trifan, T.A. Stattin, H. Tilton-Weaver, L. (2014) Have Authoritarian Parenting Practices and Roles Changed in the Last 50 Years?, *Journal of Marriage and Family, 76*, 744-761.

Tsai, M.-C. (2006) Sociable resources and close relationships: intimate relatives and friends in Taiwan. *Journal of Social and Personal Relationships, 23*, 151-169.

TUİK (2006) Aile Yapısı Araştırması.

TUİK (2013) Nufus istatistikleri.

Uchino, B. U. (2012) Understanding the links between social ties and health: On building stronger bridges with relationship science . Journal of Social and Personal Rrelaitonships, 1-18.

Uleman, J. S., Rhee, E., Bardoliwalla, N., Semin, G. & Toyama, M. (2000) The relational self: Closeness to ingroups dependes on who they are, culture, and the type of closeness. *Asian Journal of Social Psychology, 3*, 1-17.

Umberson, D. (1989) Relationships with children: Explaining parents'psychological well -being. *Journal of Marriage and the Family, 51*, 999-1012.

Unger, J. B. & Molina, G. B. (1997) Desired family size and son preference among hispanic women of low socioeconomic satatus. *Family Planning Perspectives, 29*, 284-287.

Uttal, L. (1999) Using kin for child care: embedment in the socieconomic networks of extended families. *Journal of Marraige and the Family, 61*, 845-858.

Vandello, J. A., Bosson, J. K., Cohen, D., Burnaford, R. M., Weaver; J. R. (2008) Precarious manhood. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*, 1325-1339.

Vandello, J. A. & Cohen, D. (2003) Male honor and female fidelity: İmplicit cultural scripts that perpetuate domenstic violence. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*, 997-1010.

Vaillant, C. O. & Vaillant, G. E. (1993) Is the U-curve of marital satisfaction an illusion? A 40-year study of marraige. *Journal of Marriage and Family, 55*, 230-239.

Valsiner, J. (2000) *Culture and human development: An introduction* London: Sage.

Vanassche, S., Swicegood, G. & Matthijs, K. (2013) Marriage and children as a key to happiness: Cross national differences in the effects of marital status and children on well being. *Journal of Happiness Studies, 14*, 501-524.

Van den Heuvel, K. & Poortinga, Y. H. (1999) Resource allocation by Greek and Dutch students: a test of three models. *International Journal of Psychology, 34*, 1-13.

VanderDrift, L. E. & Agnew, C. R. (2012) Need fulfillment and stay and leave behavior. On the diagnosticity of personal and relational needs. *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 228-245.

Vandewater, E. A. & Lansford, J. E. (2005) A family process model of problem behaviors in adolescents. *Journal of Marriage and the Family, 67*, 100-109.

Van Dulmen, M. H. M. (2003) The development of intimate relationships in the Netherlands.191-206 . In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Eds) *Mate selection across cultures.* (191-206) London: Sage.

Vangelisti, A. L. & Daliy, J. A. (1997) Gender differences in standards for romantic relationships. *Personal Relationships, 4*, 203-219.

Van IJzendoorn, M. H. & Kroonenberg, P. M. (1988). Cross-cultural patterns of attachment: a meta-analysis of the strange situation. *Child Development, 59*, 147-156.

Van Yperen, N. & Buunk, B. (1990) A longitudional study of equity and satisfaction in intimate relationships. *European Journal of Social Psychology, 20*, 287-309.

Veniegas, R. C., Peplau, L. A. (1997) Power and the quality of same-sex friendships. *Psychology of Women Quarterly, 21*, 279-297.

Verkuyten, M & Masson, K. (1996) Culture and Gender differences in the perception of friendship by adolescents. *International Journal of Psychology, 31*, 207-217.

Veyne, P. (2002) Roma İmparatorluğu. Aries, P. &Duby, E. (Ed.) *Özel Hayatın Tarihi: 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 yılına* (17-250). Çeviren T. Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Vogel, D. L. & Karney, B. R. (2002) Demands and withdrawal in newly weds: elaborating on the social structure hypothesis. *Journal of Social and Personal Rrelaitonships,19*, 685-701.

Vollebergh, WAM, Iedema, J. & Raaumakers, Q. A. W. (2001) Intergenerational transmission and the formation of cultural orientatins in adolescence and young adulthood. *Journal of Marriage and the Family, 63*, 1185-1198.

Voorpostel, M. & Blieszner, R. (2008) Intergenerational solidarity and support between adult siblings. *Journal of Marriage and Family, 70*, 157-167.

Voorpostel, M. & Van Der Lippe, T. (2007) Support between siblings and between friends: Two worlds apart? *Journal of Marriage and Family, 69*, 1271-1282.

Uysal, A. Lin, H. L. & Knee, C. R. (2010) The Role of Need Satisfaction in Self-Concealment and Well-Being. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36*, 187-199.

Uysal, A., Lin, H. L. Knee C. R. &. Bush, A. L. (2012) The Association Between Self-Concealment From One's Partner and Relationship Well-Being *Personality and Social Psychology Bulletin, 38*, 39-51.

Waite, E. B., Shanahan, L., Calkins, S. D., Keane, S. P. & O'Brien, M. (2011) Life events, sibling warmth, and youth's adjustment. *Journal of Marriage and Family, 73*, 902-912.

Waldron-Hennessy, R. & Sabatelli, R. M. (1997) The parental comparison level index: a measure for assesssing parental rewards and costs relative to *expectations Journal of Marriage and Family, 59*, 824-833.

Wallace, P. M. & Gotlib, I. H. (1990) Marital adjustment during the transition to parenthood: Stability and predictors of change, *Journal of Marriage and Family, 52*, 21-29.

Walster, E.H & Walster, W. (1976) A new look at love. Reading, Mass, Addison-Wesley.

Walsworth, M. E. J. (1996) Social and historical influences on parent-child relations in midlife. C. D. Ryff and M. M. Seltzer (Eds) *Parental experience in midlife.* (169-212) University of Chicago Press. Chicago.

Walzer, S. (1998) *Thinking bout the baby: Gender and transitions into parenthood.* Philadelphia: Temple University Press.

Wan, C. K., Jaccard, J. & Ramey, S. L. (1996) The relationship between social support and life satisfaction as a function of family structure. *Journal of Marriage and Family, 58,* 1996.

Wang, H. Y. & Amato, P. R. (2000). Predictors of divorce adjustment: Stressors, resources, and definitions. Journal of Marriage and Family, 62, 655-668.

Ward, R. A. (1993) Marital happiness and household equity in Later Life. Journal of Marriage and Family, 55, 427-438.

Watanabe, H. (2001) Transformations of family norms: Parents' expectations of their children's family life style ashgate *Families as Educators for Global Citizenship,* ed. J. A. Myers-Walls and P. Somlai, with R. Rapoport. (81-105) Aldershot, UK: Ashgate.

Waas, G. A. (1988) Social attributional biases of peer-rejected and aggressive children. *Child Development, 59*, 969-975.

Weger, H. (2005) Disconfirming communication and self-verification in marriage: associations among demand-withdraw interaction pattern, feeling understood, and marital satisfaction. *Personal Relationships, 22*, 19-31.

Weigel, D. J. & Ballard-Reisch, D. (1999) All marriages are not maintained equally: Marital type, marital quality, and the use of maintenance behaviors. *Personal Relationships, 6*, 291-303.

Weigel, D. J. & Ballard-Reisch, D. S. (2002) Investigating the behavioral indicators of relational commitment. *Journal of Social and Personal Relationships, 19*, 403-423.

Weisz, C. & Wood, L. F. (2005) Social identity support and friendship outcomes: A longitudinal study predicting who will be friends and best friends 4 years later. *Journal of Social and Personal Relationships, 22*, 416-432.

Wellman, B., Wong, R. Y-l, Tindal, D. & Nazer, N. (1997) A decade of network change: turnover, persistence and stability in personal communities. *Social networks, 19*, 27-50.

Wells, A. J. (1988) Variations in mothers' self-esteem in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology, 35*, 661-668.

Whiffen, V. E. (2005) The role of Partner characteristic in attachment and insecurity and depressive symptons, *Personal Relationships, 12*, 407-423.

White, G. L. (1989) Physical attractivenessand courtship progress. *Journal of Personality and Social Psychology, 39*, 660-668.

White, L. (2001) Sibling relationships over the life course: A panel analysis. *Journal of Marriage and Family, 63*, 555-568.

White, L. & McQuillan, J. (2006) No longer intending: the relationship between Relinquished fertility intentions and distress *Journal of Marriage and Family, 68*, 478-490.

Whiteman, S. D., McHale, S. M. & Crouter, A. C. (2007) Longitudinal changes in marital relationships: The role of offspring's pubertal development *Journal of Marriage and Family, 69*, 1005-1020.

Whitton, S. W., Rhoades; G. K. & Whisman, M. A. (2014) Fluctuation in Relationship Quality Over Time and Individual Well-Being: Main, Mediated, and Moderated Effects *Personality and Social Psychology Bulletin 40*,858 - 871.

Wicki, W. (1999) The impact of family resources and satisfaction with division of labour on coping and worries after the birth of the first child. *International Journal of Behavioral evelopment, 23*, 431-456.

Wickrama, K.A. S. & Bryand, C. M. (2003) Community context of social resources and adolescent mental health. *Journal of Marriage and Family, 65*, 850-866.

Wickrama, K. A. S., Lorenz, F. O., Wallace, L. E., Pieris, L., Conger, R. D. & Elder, G. H. (2001) Family influence on physical health during the middle years: The case of onset of hypertension. *Journal of Marriage and Family, 63*, 527-539.

Wickrama, K. A. S., Merten, M. J. & Elder, G. H. (2005) Community influence on precocious transitions to adulthood: Racial dfferences and metal health consequences. *Journal of Community Psychology, 33*, 639-653.

Willson, A., Shuey, K. M., Elder, G. H. (2003) Ambivalence in the relationship of adult children to aging parents and in-laws. *Journal of Marriage and Family, 65*, 1055-1072.

Wik, K. A., Keizer; R. & Lappegard, T. (2012) Relationship quality in marital and cohabiting unions across Europe. *Journal of Marriage and the Family, 74*, 389-398.

Wilcox, W. Bradford; Nock, Steven L. (2007) "Her" marriage after the revolutions. *Sociological Forum, 22*, 103-110.

Williams, K. & Dunne-Bryant, A. (2006) Divorce and adult psychological well-being: Clarifying the role of gender and child age. *Journal of Marriage and Family, 68*, 1178-1196.

Willoughby, B. J. Carroll, J. S. & Busby, D. M. (2012) Different effects of "living together" determining and comparing types of cohabiting couples. *Journal of Social and Personal Relationships, 29*, 397-419.

Wilson, A. C. & Huston, T. L. (2013) Shared reality and grounded feelings during courtship: Do they matter for marital success. *Journal of Marriage and Family, 75*, 681-696.

Willson, A., Shuey, K. M., Elder, G. H. (2003) Ambivalence in the relationship of adult children to aging parents and in-laws. *Journal of Marriage and Family, 65*, 1055-1072.

Wilson, C. S. (1994) The relative stability of remarriages-A cohort approacj using vital statistics. Family Relations, 43, 305-310.

Wilson, S. M. & Ngige, L. W. & Trollinger, L. J. (2003) Connecting gnerations: Kamba and Masai Paths to marriage in Kenya. Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Ed.) *Mate selection across cultures.* (95-118) London: Sage.

Winch, R. F., Ktsanes, W. & Ktsanes, V. (1954) Theory of complementary needs in mate selection: An analytic and descriptive study. *American Sociological Review, 19*, 241-249.

Wink, P. Gao, B., Jones, S. & Chao, F. (1997) Social values and relationships with parents among american college women of chinese and European descent. *International Journal of Psychology, 32,* 169-179.

Wirzus, C. Wagner, J. & Neyer, F. J. (2012) The interdependence of horizontal family relationships and friendships. *Personal Relationship, 19*, 465-482.

Wisensale, S. K. (1999) Marriage and family law in a changing Vietnam. *Journal of Family Issues, 20* 602-616.

Wood, J. T. (2001) The normalization of violence in heterosexual romantic relationships: Women's narratives of love and violence *Journal of Social and Personal Relationships, 18* 239-261.

Worrall, J. (1999) Kinship care in New Zealand -Cultural sensitivity or economic expediency R Greeff (Ed.) *Fostering kinship an international perspective on kinship foster care* 181-199, Burlington VT Ashgate.

Wright, B. L. & Sinclair, H. C. (2012) Pulling the strings: the effects of friend and parent opinions on dating choices. *Personal Relationships, 19*, 743-758.

Yi, Chin-Chun, Lu, Yu-Hsia, Pan, Yun-Kang (2000) (91-116) Women's family status: a comparison of the family power structure in Taiwan and China C. D. H. Harvey (ed.) *Walking a tightrope: Meeting the challenges of work and family* (91-116). Burlington. Ashgate.

Yoshimura, S. (2007) Goals and emotional outcomes of revenge activities in interpersonal relationships *Journal of Social and Personal Rrelaitonships,24*, 87-98.

Xia, Y. R. & Zhou, Z. G. (2003) Transition of courtship, mate selection, and marraige in China). In Hamon, R. R. & Ingoldsby, B. (Eds) *Mate selection across cultures.* (231-246) London: Sage.

Xiaohe, X. & Whyte, M. K. (1990) Love matches and arranged marriages: a Chinese replication. *Journal of marriage and the family, 52,* 709-722.

Xu, X., Hudspeth, C. D. & Bartkowski, J. P. (2006) The Role of Cohabitation in Remarriage. *Journal of Marriage and Family 68,* 261-274.

Yu, J. J. & Gamble, W. C. (2008) Pathways of Influence: Marital Relationships and Their Association with Parenting Styles and Sibling Relationship Quality. *Journal of Child and Family Studies 17,* 757-778.

Zarit, S. H. & Eggebeen, D. J. (2002) Parent-Child Relationships in Adulthood and Later Years. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of Parenting, Volume 1: Children and parenting,* second edition. (135-161). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Zhang, Q. F. (2004) Economic transition and new patterns of parent-adult child coresidence in Urban China. *Journal of Marriage and Family, 66*, 1231-1245.